

БІЙ ПІД БРОДАМИ

ЗБІРНИК СТАТТЕЙ У ТРИДЦЯТЬЛІТТЯ

Видання Братства кол. Вояків
I-ої Української Дивізії Української Національної Армії

Ню Йорк

1974

Редакційна Колегія:

Олег Лисяк
Василь Верига
Михайло Ліщинський
Роман Дразньовський

Мистецьке оформлення:

Орест Слупчинський

Схеми опрацював: *Михайло Піцюра*
Передрук з книжки: *Вольф-Дітріх Гайке*,
"Українська Дивізія Галичина".

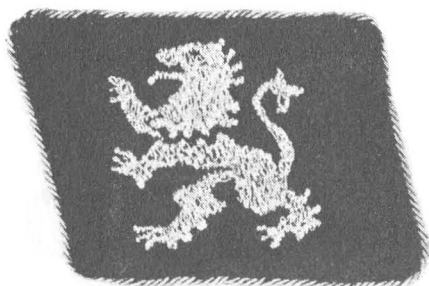
фрагмент з прориву

Полева кухня

*Тризуб на шапку для
воєв Дивізії, уведений
генералом П. Шандруком
в квітні 1945 р.*

*Відзнака воєв Дивізії на комір
(срібний лев на чорному тлі)*

*Відзнака воєв Дивізії на рукав
(жовтий лев на синьому тлі)*

**Причинки до історії
Дивізії**

Єпископ Коциловський прощає добровольців
липень 1943 р.

М-р Олег Лисяк

кол. військовий звітодавець 1 УД

Битва без легенди

*...Ми йдем за свій Край, за стрілецький звичай
Ми йдем в бій за свою перемогу!*

(Вояцька пісня)

Минає шостий рік з часу, коли закінчилася друга світова війна. Якщо не на всіх, то принаймні на деяких полях боїв. Над втомленою війнами Європою не гудуть ще покищо, щераз гудки тривожних сирен, в бойових звідомленнях не чується назв європейських і африканських місцевостей, середньо-морські і східньо-європейські фронти другої світової війни відходять в забуття і входять вже поволі в підручники історії. Дещо інакше в Азії, де закінчився вже період «поміж миром і війною».

Минула світова війна дала лише одного переможеного, Німеччину. Вона дала теж лише одного переможця, яким став якраз той дивний державний утвір, опертий на неволі, терорі, людській кривді і ганьбі, якому ім'я ССРСР, і більшу кількість тих, що війни не програли, але і не виграли — хоч як вони допомагали їй виграти Советському Союзові. До тих треба з перспективи п'ятьох років зарахувати і західніх аліантів, які вже мабуть, і самі себе не вважають тепер переможцями, «Ми закололи не того кабана», — заявив на одній з післявоєнних конференцій один з провідних політиків Заходу. Ми не збираємося судити, чи гітлерівська Німеччина була «не тим кабаном». Певно, що не став ним ССРСР.

Поміж тими, що війну програли або радше не виграли її, є й ми, українці. Ясно, що і після цієї війни не втратила актуальності засада: «Горе переможеним!» Зокрема це стосується до тієї частини збройної сили українського

народу, що увійде в історію наших визвольних змагань під назвою Дивізія «Галичина», переіменована опісля на «Першу Українську Дивізію Української Національної Армії». До цієї Дивізії і її кол. вояків особливо гостро застосовано цю історичну засаду. Нема потреби нагадувати всім відомих фактів трактування своїми і чужими вояків Дивізії після капітуляції. Це речі відомі, і повторювання їх тут не мало б цілі. Нас переможено, а стара воєнна засада каже: «Хто не вміє перенести поразки, той не заслуговує на перемогу». Ми хочемо заслужити на неї у майбутньому!

Бувають події в житті народів, які негайно після того, як вони стануться, стають подіями всенационального значення і входять, так би мовити, у національний пантеон. Не має значення, чи події ці мають позитивні чи негативні безпосередні наслідки, чи вони позначають похід уперед чи відступ — вони відзначаються як національні річніці — радости чи трагедії, вони входять в історію, їх святкують, про них пишуть, їх славлять і їм поклоняються. До таких подій, звичайно, належать великі політичні зміни, здобуття або втрата державної незалежності, великі і малі війни, великі і малі битви. Та не всі з них попадають у пантеон або, бодай, попадають не швидко.

Одною із таких подій останніх років у житті українського народу, одною з таких «непопулярних» битв — битв «без легенди», стала битва, що її вела в липні 1944 року, перша від часу закінчення Визвольних Змагань 1917-1921 року, українська регулярна військова частина — Перша Українська Дивізія під Бродами. Ця битва, найбільша з тих, яку вели українські збройні відділи у другій світовій війні, закінчилася нашою невдачею. Дивізію, яка входила тоді в склад німецької армії, нагальним ударом набагато переважаючих сил ворога було розбито. Не входимо в цій статті в причини стратегічної невдачі цієї битви, так як не говоримо тут про те, чи з політичного погляду було доцільно, що якраз тут, а не деінде, і в тому, а не в іншому часі опинилися кілька-надцять тисяч найкращої боєздатної молоді. Це справа тих, що формували Дивізію, як і справа тих, що ввели

молоду, недосвідчену частину в один з найважчих боїв цієї війни на східньому фронті. Справою українських молодих вояків, як і справою тих старших, що знайшли стільки характеру, щоб стати піч-опліч з тими, яких вони кликали до зброї — було зробити своє діло в обороні рідної землі. Це ж, до речі, звичайна доля "хлопців". Тих самих «хлопців», що йдуть в тюрми, кладуть голови на ешафот, тих, що їх дорога веде в ліс, і тих, що «йдуть до бою темної ночі». Вони йдуть і, мабуть, навіть не знають, що вони гинуть так званою «геройською смертю». Тисячі з них гинули, не вінчаних бодай посмертною славою, й вони впали, обкидані болотом від одних і залишені на призволяще від інших. Коли б вони могли чути про те, як посуджувано їх смерть, вони довідалися б, що вони загинули «ні за що», хоч лягаючи тисячами під Почапами, Княжим, Олеськом, Підгірцями, вони знали, що кладуть своє життя за те, щоб інші жили. Вони вмирали в 1944 році на підблідських ланах у свідомості того, за що гинуть. Їх лягли тисячі від бомб нещадних бомбовозів, від большевицьких скорострелів і гранатометів, їх кров маками зацвіла в ті гарячі липневі дні в «блідському кітлі».

Яка доля спіткала їх? Тих молодих українців, що послухали поклику авторитетів і взяли зброю в руки? Де храм, який поставив їм вдячний народ? Ніхто ж бо не має сумніву, що вояки Дивізії не були «Івани без роду», що гинули, не знавши, за що, за цесаря, за Гітлера чи за чорт зна кого? Де слава, що вінчає тих, які віддають життя за батьківщину? Хто відзначає їх геройську смерть в річниці цих днів, коли вони своєю кров'ю скропили рідну землю, для якої вони не пошкодували життя?

Навіть згадуючи їх, громадськість не може позбутися певних застережень. Одна з наших газет, вміщуючи статтю про битву під Бродами, вважала потрібним додати піднаголовок: «Пам'ять поляглих за Батьківщину завжди свята»... «Завжди» ... Себто навіть і в цьому випадку!

Українські вояки, беручи рушниці спокійно і без ентузіязму, знали, що робили, і наперед годилися з наслідками свого кроку. Тому й ми не маємо претенсій ні

до кого — ми просто стверджуємо факти. Українські вояки, що переходили з червоної армії через фронт до своїх, повстанців УПА, що йшли в ліс, вояки Дивізії, що надягали німецькі шоломи — всі вони виконували лише свій обов'язок супроти майбутньої української держави. Коли йдеться про нас, вояків Дивізії, ми брали зброю, бо вірили, що треба обороняти нашу рідну землю, навіть коли ми не вірили тим, які давали нам цю зброю в руки.

На жаль батьківщина в ярмі, на полях, де в липні 1944 року тисячі молодих українських вояків склали своє життя на вівтар батьківщини, не видно тисячних процесій народу, не чути жалібних співів, прощі з усіх сторін країни не збираються, щоб відсвяткувати величезну, найбільшу в цій кривавій війні, гекатомбу українських вояків. Нема цього, бо в теперішніх умовах не може бути.

Але ж велика частина провідної верстви народу тепер на еміграції. Які відгуки цієї героїської смерті декількох тисяч добрих синів України ми чули в еміграційному середовищі? Хто згадував їх, хто говорив про них голосно всьому світові, хто обороняв їх честь, честь вірних синів своєї батьківщини? Хіба ж наше суспільство не має навіть і тепер, декілька років після закінчення війни, ніякої іншої відповіді, крім засоромленої мовчанки у відношенні не до живих кол. вояків Дивізії, але до їх загиблих товаришів? Чому так швидко зів'яли квіти, що ними обкидала новобранців захоплена юрба пам'ятної весни 1943 року?

Ясно, що завдання сказати слово про бій, в якому загинули наші найкращі товариші зброї, припадає нам, колишнім воякам Дивізії. Це необхідно зробити, бо події назрівають швидко, і може статися, що ця книга могла б не побачити денного світла і ніхто не сказав би світу про цей великий бій і про смерть наших друзів. Могло б статися таке, що ми погинемо в майбутніх днях, не виповнивши завдання, що його на нас накладено.

Якщо б таке сталось, нам сором був би вічний. «Війна минає, а слово лишається», — так каже стара засада. Тому й ми даємо світові це слово. Цю книжку, не писали ні письменники, ні літератори (Дивізія не була популярна між

письменниками), і тому може слова авторів не передадуть як слід, згідно з літературними правилами, всього жаху «брідського котла». Ми хотіли б, щоб наші слова стали квітами, що ми їх складаємо на могилах Друзів, яким хочемо спорудити таким шляхом пам'ятник «тривкіший від міді».

Але ми не хотіли б теж, щоб ці квіти були штучні, ми хотіли б бути об'єктивними і дати читачеві з-поза Дивізії повний образ «психічного клімату» і всіх тих умов, в яких поставала, діяла й врешті в травні 1945 закінчила перший етап своєї діяльності УД і її вояки. Хоч це невеличка збірна праця аж ніяк не є спробою написання повної історії Дивізії — це лише спроба опису одного з її боїв, всеж таки ми, бажаючи в'яснити по змозі об'єктивно увесь цей комплекс питань, що називається «справою Дивізії» — даємо в цій книзі слово тим, що могли б про цю справу сказати щось суттєве. Тут і думки представника старшого покоління, учасника визвольних змагань I-шої світової війни і члена Військової Управи під час II-ої світової війни, тут погляди, що їх заступають визначні представники українського підпільного руху, тут слова чужинця-фахівця, шефа штабу нашої частини, тут і погляди самих членів Дивізії. Очевидно їх думки різні, і воно не може бути інакше. Щодо одного всі ці люди згодні, а саме як висловлюється один із співавторів цієї книги а одночасно і один із політичних опонентів Дивізії: «Так ініціатори самої ідеї творення української частини, як особливо учасники цієї збройної формації, мали перед очима українську рацію і бажали скріплення українського мілітарного, а в перспективі майбутнього і політичного потенціалу». Коротше: вояки Дивізії знали чого хотіли: вони хотіли бути українськими вояками і вони ними були!

Представники різних думок згодні і в другій справі: вони повні глибокої пошани супроти загиблих наших товаришів.

Ми не маємо наміру гльорифікувати їх. Ні майора Палієнка, командира важкого дивізіону артилерії, ні сотн. Палієва, який зумів загинути в бою разом з тими, яких він

кликав до зброї, ні ось цього стрільця Самбора, що неживими відкритими очима дивився з німим проханням у вічі своєму старшині, ні молоденького 17-річного військового звітодавця, фільмового репортера Володара Ратича, ні його друга Володимира Заворотюка, що не вернулися з-під Бродів, ні пор. Ігоря Поспіловського, який мав таку смерть якої бажав: «від кулі в серце і на полі», ні тих сотень старшин, що вірно стояли й пробивалися із своїми вояками, ні тих тисяч усіх інших, що ми їх називаємо «хлопцями» ... Ми не хочемо їх прославляти — ми хочемо лише зафіксувати низку об'єктивних фактів, без прикрас і без патосу показуючи їх як людей, які так хотіли жити і ... які загинули.

Поволі світ приходить до розуму. Ті самі, що негайно після закінчення війни видавали переможених в руки катів, сьогодні вже інакше (хоч і ще не зовсім правильно) дивляться на справи. Сьогодні ледве чи знайдеться хтось із чужинців, хто кинув би в лице борцям з комунізмом за волю свого народу згїрдливе слово «коляборант»! Чи ж не час вже власному суспільству переглянути своє ставлення до тих принаймні вояків Дивізії, що полягли. Не потайки, не з-під поли, а відкрито і сміливо поділімо жаль і тугу матерів, що їх сини загинули, сповняючи свій обов'язок, дружин, що їх чоловіки не повернулися ніколи. Вони загинули в брідському кітлі в боротьбі з большевизмом, ворогом людства, з яким щойно сьогодні стає до бою весь світ.

Ми не мали прапора. Коли б ми його мали, тоді в ті гіркі весняні дні, прегарного місяця травня 1945 року, коли ми, склавши зброю, йшли за дроти, ми порізали б його на шматки і розділили б так, щоб кожний полк, кожний дивізіон, кожний курінь, кожна сотня, чота й рій — кожний вояк отримали шматок його і понесли його в дальшому своєму життєвому шляху на серці, аж до того дня, коли під Бродами рвоне повітрям грімка переможна сальва-салют в честь поляглих друзів.

Нехай листки цієї книги заступлять Вам, Товариші зброї, шматки прапора, якого ми ніколи не мали.

*Відзначування річниці бою під Бродами.
Ген. П. Шандрук з почотом віддає салют поляглим.*

З приводу 8-ої річниці великих липневих боїв під Бродами, Братство «БРОДИ» в Нью Йорку улаштує В НЕДІЛЮ 27. ЛИПНЯ 1952 В НЬЮ ЙОРКУ

СВЯТО БРОДІВ

Година 12 пол. В УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКВАХ НЬЮ ЙОРКУ
ПАНАХИДА за полеглих героїв під Бродами

Година 1-ша п.п. в залі CHATEAU GARDENS, 105 E. Houston St.
(Початок 2-ої Елени)

ТОРЖЕСТВЕННА АКАДЕМІЯ
при ласкавій участі Володимира Блавацького, українського хору „Думка“, Льва Рейваровича, Лесі Вахвиши.

В часі Академії командир Української Національної Армії генерал Шандрук в приязности членів капітули удекорує найблищу рідню героїв з під Бродів.

На Академії промовлятимуть учасники бою під Бродами.

Всеси за добровільними дарами.
Дохід призначений для нещасних інвалідів Дивізії.

В липні 1941 р. УХРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ „КАПІТУЛА“ вступила на фронт під Бродами, кривавий бій з московським боєм, обидва бої були виграшними для нас. Проти насого мовчали-заговорили, хотіли нас підбити зброєю в руках наших земляк, поставили кували, виставили 15-ти пугли, короновали, поставили наповніть та кинуть, публічно зачитали непероділивість українського народу та його незламну волю бути господарем своєї землі.

Панахида за полеглих під Бродами

...І після чверть сторіччя

24 років тому у Мюнхені вийшла перша книжка про бій під Бродами, яку я мав високу честь редагувати.

Чи багато змінилося за цих 24 років? Чи ми "розколисуючи дзвін" за висловом Л. Ортинського, зробили щось, щоби змінити післявоєнні "нюрнберзькі настрої", щоби навчити наше суспільство признатися до Дивізії, признатися до своїх найближчих що своїми грудьми загородили на два тижні шлях наїзникові щоб вони могли покинути рідну землю, ці, що сьогодні достатньо живуть в Америці, Канаді, Австралії, Західній Європі...

Здається що ми до деякої міри свої завдання за ці роки зробили: суспільство, громадянство, у переважаючій більшості Дивізії вже не боїться згадувати, битву під Бродами шанує і відзначає її роковини, приходять на наші імпрези, не шкодує і гроша на могили вояків.

Може ми не зробили багато. Але ми старалися робити це про що пише поет: "Будіть заскорузлих з мертвот..." І ми будили заскорузлих з мертвот. "Розколисували дзвін!..." І жниво було. Хай свідчать про це тисячі людей на наших дивізійних театральних виставах, хай свідчать ці оплески що зустрічали ударом грому дивізійну уніформу на сцені, хай свідчать ці молоді і наймолодші які вперше побачили лева на рукаві уніформи, хай свідчать слова численних рецензентів на дивізійних виставах: "Видно що Дивізія дуже в нашому народі популярна".

В народі, так. Ми вже не лише пригадали самому

народові — покищо лише на еміграції — але й деяким інституціям і то тут зачатим і тут активним складеним у великій мірі з тут народжених українців, що Дивізія це було найбільше регулярне збройне ім'я українського народу — а не "німецькі коляборанти".

Нема потреби між ними, тими, що носили цю саму уніформу і цю саму зброю — розробляти щераз патріотичні фрази і вдаряти в "бляху" трафаретних сурм та "проливати кров" словами. Ми всі з однієї "бранжі", всіх нас одним миром мазали, всі ми носили цю саму зброю і всі ми знаємо прекрасно яке значення і яка вартість в аспекті віків великої битви під Бродами і яка питома вага крові що її пролили наші поляглі і поранені товариші на полях однієї з найбільших військових операцій другої світової війни.

"Є один момент — каже письменник Юрій Яновський у своєму романі "Чотири Шаблі" — коли птах щастя сідає на землю — тоді його треба і ловити. Програвши хвилину, будеш чекати довгі роки..." Такий момент — дорогі товариші зброї — здавалося, прийшов для нас 30 років тому, коли ми були молоді, сповнені гордих мрій про "Червону Калину", що її, треба було, збройною рукою піднести — після довгих років занепаду, коли ця "Червона Калина" похилилася...

Тоді, 32 років тому, а саме 28 квітня 1943, теперішній Їх Емінінція Йосиф Кардинал Сліпий, Верховний Архиєрей, довголітній в'язень советських тюрем і таборів — а тоді Єпископ Помічник львівський — благословив нас на бій з найбільшим ворогом людства — московською комуною. Благословив нас, — добровольців Дивізії "Галичина", що мали йти слідами наших попередників з перших визвольних змагань "За свій Рідний Край, — За стрілецький Звичай". Ми — дорогі друзі, починали так само як і наші попередники: в чужих уніформах і ми **закінчили наші бої із тризубом на наших уніформах, з тим самим тризубом який був весь час у наших серцях — від ранніх днів молодости.**

Ми, після років приниження, еґзистенції людей

негідних носити зброю — побачили схід сонця для нас. Ми станули перед дверима історії і — як каже письменник — ми мали "увійти у будинок історії як рівні з Леонідом з Тернопілів"... Ми мали знов піти "до бою темної ночі" як ці під Конотопом, як ці на Маківці... як ці під Крутами...

А чи пам'ятають про Дивізію і про наших поляглих товаришів "по тому боці"? Хай свідком про це буде лише це пісня що прибула з поза "границі на замке" пісня, про білу хустину і чорну косу", відома і по цьому боці. Вона ж каже:

"Як ішли на Броди Конева салдати
Як зустріла мати, падала сльоза
А із того жалю, що зрослась кров'ю
Білая хустина, чорная коса..."

Отож Броди пам'ятають і ці, що пишуть пісні про "Конева салдатів". Але не лише "офіційні"голоси доходять звідтіля. У листах, перепачковані і зашифровані, приходять вістки що дають надію — на новий схід сонця — і там, на рідній, пояремленій землі. Приходять слова що примушують вояка Дивізії випрямитися з гордістю, коли щось тисне в горлі, а очі робляться вогкими: Ось лист, на дрантивому, поліньованому папері, в дрантивій коверті з надруком "Международное": "Та квітка засохне вже, нім дійде до вас. Але ми зірвали її там, де ти був з Романом на "канікулах", що їх вже не було. Ми їздили цього року туди і зірвали квітку. Більше там нічого немає..." А в ріжку коверти засушений пелюсток пільного маку. Квітка має брунатний колір — але вона була яскравим червоним маком, як тоді, коли цей Роман був там, підчас "канікул, що їх вже не було" — під Бродами, влітку 1944 року...

А ось другий лист, від людини що недавно вернулася з заслання і зустріла спільного з адресатом листа знайомого у Львові. Цей знайомий бачив адресата листа, що живе тепер в Америці — 30 років тому у Львові в уніформі Дивізії. Ось уривок листа: "Коли Юрко мене побачив, він закрив двері від кімнати і розплакався. А потім розказав

мені, що було з тобою тоді, як я була далеко і де ви всі були тоді, коло пам'ятника Шашкевича. Я не знаю, що я можу тобі ще написати — але я і так своє вже перебула і скажу лише одно: Я горда що в нашій родині маємо такого, як ти!"

Ось маєте: на рідних землях, після 30 років інакше дивляться на "справу Бродів" ніж деякі софістичні, "вищого масштабу", "політики" на еміграції, які ще й до сьогодні не можуть пробачити, що "справу Дивізії" робилося без них. Але — знову ж відповідь дають слова письменника:

"Коли МИ переможемо — нас потім прославлять і додадуть нам ще чужої слави і піднесуть на щитах угору для всіх прийдешніх поколінь. Коли НАС переможуть — нічого нам чекати ні тепер, ні потім — від нас і НАШУ славу відберуть, розтопчуть нашу чесноту і сміливість, заплюють і нашу мету і наші очі!"

Так, вони, ці з під Бродів станули перед будинком історії і увійшли в нього на рівні з Леонідом з під Тернопілів.

А по цьому боці? У часах, коли паляться карти з військовим покликанням, коли вояки соромляться носити військову уніформу — коли стільки молодих людей за своїми заростами, ховає звичайну трусливість під камуфляжом гуманности — яке може мати значення дія з перед 30 років? Сьогодні — коли людина була вже на місяці, коли ця Україна про яку ми молодим торочимо — така далека і нереальна — який заповіт можемо ми дати нашій молоді? І чи можемо?

Правда, вони ці молоді люди в багато важчому положенні, ніж ми були у їх віці. Ми мали на чому спертися як мітологічний Антей — на землі. Ми, жили на власній землі. Ми бачили сліди від куль на мурах Львова, ми ступали по своїй, кров'ю зрошеній землі — для нас "червоно-калиновий балаяст" був заповітом. Яке значення може мати для цієї молоді наших днів дія кільканадцяти тисячів їх попередників з перед чверть сторіччя? Таких самих молодих — як ви тепер — молоді люди — ми так

само хотіли жити, так само і для нас сходило сонце щоранку, ми любили життя, ми любили буйну нашу молодість, ми прагнули любови — ми хотіли жити-жити...

Але як було треба, як "прийшла хвилинка" ми "пішли до бою темної ночі". І ми знали за що ми йдемо!

Так, але хоч ми не мали прапора, але кожний з нас забрав із собою любов до нашої Дивізії, любов, що допомогла йому в гірких днях полону у Ріміні чи Авербаху, любов що не згасла, не зважаючи на важкі повоєнні дні, коли так жорстоко нагадувалися слова приповідки: "В перемоги сто батьків — поразка сиротою!"

Любов до нашої частини, яку ми висловлювали у пісні: "Дивізіє, о Рідна Мати..."

Ця любов згуртувала нас знову у Братстві, ця любов каже нам далі вести нашу працю, нашу боротьбу "За Стрілецький звичай" і — тепер, після 30 років!

А, якже, дорогі товариші зброї, виглядає наш "Стрілецький Звичай" після 30 років? Чи він витримав пробу часу? Чи не загубили ми, і наші діти — ці, що після нас прийдуть, змісту життя? Що буде, коли останній з нас — колишніх твердих, загартованих вояків І УД — відійде, останній з тих, що до останнього подиху вірний буде нашій Дивізії? Чи тоді прийде вже кінець нашому "Стрілецькому Звичаєві?"

Дозвольте на це сказати таке: коли весною кілька років тому повернувся з Австрії, з відвідин полів боїв нашої Дивізії і опинився знову в Німеччині, відвідавши Гнас, Гляйхенберг, Фельдбах і т. д. — я мав коротку розмову з молодим американським старшиною, українцем. О, він знав про Дивізію і "про Стрілецький Звичай" Для нього це все не була новина. Але я мав трохи вагання, коли запитав його:

"Ну, добре, а що станеться, з цим всім у що ми вірили — коли нас не стане? Коли, ви, що живете в іншому світі, маєте інші ідеї — прийдете по нас? Що тоді із "Стрілецьким Звичаєм?"

А молодий старшина американської армії — українець, відповів: "Вам не треба журитися. Сонце — (так воно вже є) встає, кожного нового ранку. Хоч воно встає за кожним разом, інакше. Тому — не журися — тату."

Не думаю, що цей старшина американської армії, мій син, є винятком. І тому, я спокійний за "Стрілецький Звичай". Бо сонце, — дорогі друзі — встає кожного ранку. Навіть, як воно встає кожного ранку, трохи інакше.

І воно ще раз встане: За "Стрілецький Звичай!"

Відїзд добровольців, 18 липня 1943 р.

Павло Шандрук

Ген. Штабу Генерал Полковник

Броди

Галичина в умовах політичної хоч вузької конституції Австро-Угорської держави була пристановищем для ідеї відродження української держави і для політичних, переслідуваних московським режимом, українських, чільних, патріотів в тім і з Великої України. Галичина від "весни народів" була П'ємонтою України, там плекалося конструктивну ідею збройного поготівля для визволення України без ріжних, помилених, соціяльних, політичних, і військо-можливих експериментів.

З початком 1-ої світової війни Галичина добилася права здійснити право мати зав'язок національної збройної сили — там постав Леґіон УСС, що без сумніву було викликало позитивну реакцію серед свідомих українських патріотів у формі творення на Великій Україні ріжних формувань з хвилию розпаду Росії.

Друга світова війна не принесла сподіваних, цілим українським народом можливостей активно включитися в боротьбу проти московської тиранії, наслідком чого і не з вини його, з вини безмежної глупоти єдиного тоді можливого в боротьбі проти червоного ворога, так спочатку українцями гонорованого, союзника — Німеччини. Гра політичних сил, опертих на цілковитім іґноруванні геополітичних обставин і волі народів, що перебували в московській неволі, а які опинилися врешті між німецьким молотом і московським ковадлом, при дикім прагненні одиниці все підкорити, не сприяли слушному здійсненню прагнення українського народу та й всіх інших поневолених Московщиною народів здобути державну незалежність. В тій великій історичній грі

протилежних ідеологій та сил у вузьких імперіялістичних цілях з одного боку, та в цілях досягнути перемогу над ворогом — з другого, почалося демагогічне ширення гасел світогляду, опертого в словах на засаді пошанування права народів і людини на свободі — на облудних словах про демократичний лад, здійснення чого ніколи не було й в замірі. З легким духом було голошено ті "принципи", але що найбільш дивне — щоб не сказати "дурне" — щоб їх цілковито знехтувати на користь тої ж світової тиранії.

Але 2-га світова війна наближалася до свого льогічного фінального висліді. Німецька політика почала шукати порятунку у новій дійсності, проголошуючи тезу про створення нового порядку в "новій" Європі, себто звільненій від московського деспотичного імперіялізму, але цілком зрозуміло під тиранією, вже так добре досвідченою окупованими народами, Німеччини. Опам'ятання, хочби й ошуканче, прийшло пізно. А між тим, справді були можливості запровадити новий лад в Європі. Ще сподівалися німці скористати з допомоги найбільш потужного ворога Московщини — України. Проголосили в дуже непевних і неясних та неофіційних еунуціяціях можливість відновлення української державности через створення української збройної сили. Таким чином прийшло на ще опанованій німцями території України до формування Дивізії "Галичина". Знов же запізно, бо час грав на користь Московщини.

Формування Дивізії вимагало деякого часу, а московська збройна машина його не давала, посувалася вперед і дійшла до Збруча. Не можна оскаржувати німців за те, що в складі своїх вже вичерпаних війною резерв вони кинули Дивізію на фронт проти москвинів — іншого виходу вони не мали. Але невжеж вони могли думати, що одна, хочби й українська Дивізія могла їх урятувати? Вже були інші можливості — бо то інша річ, що навіть на протязі більше як року часу перед битвою під Бродами можна було сформувати 4-5 укр. дивізій й то справді була б сила, що при заіснувавшій великого значіння партизанській акції, завершеній в організації

УПА, могла б заважити не лише на мілітарних обставинах, але й на політичних — бо могла б стимулювати — що-правда в певній мірі — дезорієнтацію серед українських вояків, що перебували в рядах московської збройної сили і можливу дезерцію на бік німців. Не є це психологічно обґрунтована можливість з огляду на те, що українська людність вже добре була пізнала німецьку "державну"дійсність.

Але чи могла в тім часі Німеччина дозволити собі на зміну в 180° своєї політики всупереч прагненню зробити з України свою провінцію? Згідно з Майн Кампф — ні, згідно наставлення на позицію герренфольку — ні! Але згідно з мілітарною ситуацією, з вимогами війни — так! Але, звичайно не в 1943 році, це було можливе ще до здійснення в 1942 р. Німеччина вже з великими труднощами могла забезпечувати своє власне військо технічними, матеріальними засобами і щодалі справи виглядали щораз гірше. Але теж постає логічне питання чи з українського боку в обставинах, мілітарного порядку в 1943 р. існувала потреба творити лише одну дивізію. Коли поминути всі реальні практичні цілі, що диктували потребу формування Дивізії "Галичина", то треба ствердити, що цілі політичні, а навіть у певній мірі мілітарні за цим промовляли. Були підстави вірити, що Захід дотримує своїх проголошених політичних зобов'язань, ніколи не піде на руку Москві, як в дійсності сталося, що згідно з Атлантийською Картою не допустить до повного поневолення Московщиною народів, які прагнуть створити свої власні держави, що таки прийде до признання самостійности всім поневоленим і окупованим народам, Нарешті, на мудру голову, могло трапитися замирення Заходу з Німеччиною, щоб вона могла мати вільну руку на сході. Могло бути багато передбачуваних і непередбачуваних концепцій. І це в повній мірі виправдувало творення наразі хоч одної дивізії, як зав'язку національної збройної сили.

Приймаймо факт заіснування Дивізії "Галичина" і втягнення її німецьким командуванням до битви на найбільш для Галицької Української Провінції

загрозливим напрямку — Броди-Львів. Можна в цьому бачити бажання німецьких рішаючих кругів, щоб Дивізія взяла участь в обороні своєї ближчої батьківщини — Галичини.

Є цілком зрозумілим, що коли заіснував Український Національний Комітет і Командування УНАрмією, хоч уже в обставинах безнадійно-трагічних і вирішених потягненнях Західніх Альянтів, то ані в Комітеті, ані для Командування Армією не могло бути іншого пекучого завдання та іншого оправдання цілі існування, як необхідности негайного зліквідування пов'язання Дивізії та всіх інших частин УНАрмії з німцями. Як і чи це вдалося осуджує дійсність, що наступила по капітуляції Німеччини.

Не є метою цього короткого нарису повне насвітлення обставин формування Дивізії "Галичина" та інших обставин, що змушували українську політику до пов'язання з Німеччиною. Ці всі обставини насвітлено досить докладно в різних енуціяціях втім і моїх власних. Хочемо підкреслити тут, що справа битви під Бродами, вияснення всіх елементів її перебігу бойової вартости самої Дивізії, доцільного її використання, тощо — було теж одним із завдань до висвітлення. Є цілком зрозумілим, що найвідповідніше насвітлення акції Дивізії в битві під Бродами могли дати її командир і начальник штабу. Деталі у спогадах учасників битви могли бути лише хоч історичним, але коментованим доповненням. Спираю всі дальші, в короткім нарисі дані головним чином на реляції мені поданій на словах, звичайно з фіксування на мапі, згаданих, відповідальних, за провадження Дивізії в битві під Бродами, начальниках, бо вони були головними факторами керування Дивізією в битві, як і підготовці Дивізії до бойової акції і залишилися на своїх функціях до кінця існування Дивізії. Їхній голос в оцінці участі Дивізії в битві під Бродами є остаточно — коли ходить про цілість, а не про одинокі частини — авторитетним. Зрештою начальник Штабу Дивізії майор В.Д. Гайке написав спогади про Дивізію, які Головна

Управа Братства І.У.Д. має видати друком — це доводить, що його голос є авторитетом. Отже, Броди були справдженням генези Дивізії — одне, а друге я мусів був пізнати, щоб мати підстави, посвятитися Дивізії.

Ось що я довідався про Броди. Дивізію було скеровано на фронт до району німецької групи "Північна Україна" до розпорядимості XIII. А.К. зі завданням розбудувати 2. і 3. лінії бойових оборонних становищ на захід від Бродів. 28. червня почався транспорт Дивізії на фронт. "Тимчасове життя Дивізії в другій лінії було корисне з огляду на можливості дальшого вишколювання", пише майор Гайке ("Броди". Збірник статей і нарисів, ст. 67). "Але це теж було утруднене тим, що Дивізії було приділено для розбудови 36 клм. фронту" (тамже). Генерал Фрайтаґ і майор Гайке в своїх усних реляціях малювали власну безпомічність щось зробити, щоб не було розпорошено Дивізію. Таке розпорошування відбувалося, а це звичайно впливало на бойову вартість Дивізії — "тепер сталося найнесприятливіше для Дивізії, чого ми весь час боялися, а саме, що її буде введено в дію не як одиницю, а полками.." (тамже). Обидва сильний притиск клали на те, що "попри відступаючих, здеморалізованих — я так зрозумів — німецьких військ йде до наступу український полк". Вважали, що "то дуже тяжке завдання для невипробуваних частин Дивізії" і "тому перше введення Дивізії в бій було неправильне" ("Броди" стор. 86). Генерал Фрайтаґ виправдував себе за те, що ніби покинув був Дивізію і подався до Штабу Корпусу тим, що не мав зв'язку з полками і артилерією. Натомість зі слів майора Гайке виникло, що він не згубив зв'язку із частинами, а з деякими групами вояків вирвався з оточення, яке було наступило внаслідок того, що сусідні німецькі війська в безладді відступали. Інші групи вояків Дивізії під проводом своїх командирів зривалися до наступу але під гураґанним вогнем ворога теж відступали навіть в певнім порядку. При кінці битви в ніч на 21. липня частини Дивізії прикривали відступ XIII. А.К. на лінії Гавареччина-Ожидів.

В консеквенції обидва референти стверджували категорично, що Дивізія як цілість не була належно до бойової акції приготовлена. На мої питання відносно співвідняття з іншими родами військ, як артилерія, летунство, повзи, стверджували, що артилерія добре виконувала свої завдання, але "командир полка полковник Баєрсдорф не подбав про вибір позиції, не мав безпосереднього зв'язку не лише з батареями, але й дивізіонами."

Військова наука вважає, що небезпечним є впровадження військової одиниці в умовинах оборонного бою, тим більше в часі відступу — треба великої сили волі старших начальників і всього старшинського корпусу, щоб вояцтво втримати в карбах — треба давати приклад. Генерал Фрайтаґ такого прикладу не дав чи не міг за його словами дати. Приклад давали українські командири, серед них між іншим дивізійний капелян о. М. Левенець.

Коли взяти під увагу, що Дивізія не мала повзів до диспозиції, не мала можливості користати з летунства на полі битви, то ті браки показують, що справді Дивізія не була готова до бойової акції. Інша є річ, що німцям бракувало вже тоді всіх родів виряду. Тоді не треба було втягати Дивізію до битви, бо ж одна наша Дивізія їхньої вже безнадійної ситуації врятувати не могла. Всеж, як звітували генерал Фрайтаґ і майор Гайке Дивізія могла б мати для своєї артилерії танки замість кінної тяги, щоб здобути більшу рухливість. Один із старших старшин Дивізії твердить, що тягники в тогочасних теренових і атмосферичних умовинах, були зайвим обтяженням, алеж ворог діяв в таких самих умовинах і його артилерія послуговувалася майже виключно тягниками, зокрема САУ (самостоятельна артилерійская установка — "катюша").

Реляціям генерала Фрайтаґа і майора Гайке з великою увагою прислуховувалися генерал Вехтер і доктор Арльт. Вони при кінці наради теж були забрали слово і сказали, що їм було відомо, що Дивізія не є готова

до бойової акції, але не хотіли мене передчасно про це інформувати. З їхніх слів теж виникало, що вони до певної міри виправдували Генерала Фрайтаґа за те, що залишив був Дивізію. Але так генерал Фрайтаґ як і майор Гайке стверджували, що вояки Дивізії індивідуально і в складі своїх навіть батальйонів були вишколені перфектно, були прекрасним військовим матеріалом, виявляли патріотично національно-політичне наставлення. Вину за знищення Дивізії скидали на АК.* Навіть генерал Вехтер і доктор Арльт не вагалися винуватим програти війну скидати на Гітлера.

В моїй уяві створилась ясна сентенція — Дивізія стратила найкращих своїх вояків, але в тій битві вояки виказали свою національно-політичну вартість, патріотизм, відновили традицію збройної боротьби за державність України.

Жовтень 1969.

*Армійський Корпус

*Д-р Любомир Ортинський,
поручник 1 УД*

Перша Українська Дивізія на тлі політичних подій другої світової війни

I.

Українські Визвольні Змагання першої світової війни, хоч не увінчалися конкретною перемогою у формі незалежної української держави, все ж сконкретизували остаточно українську політичну ідею, в ім'я якої поведено на чотирьох окупаційних територіях України перманентну визвольну акцію.

Залежно від політичної зрілості поодиноких віток народу й від політичної доцільності, визвольна дія українського народу набрала різних форм, будучи разом одностайною у своїм змісті і головній меті. Вона велася в першій мірі в підпіллі, існувала не тільки як абстрактне поняття, але як діючий суверен із своєю питоменною рацією стану зі всіма висновками, що випливають із цього факту.

Головною ціною української національної революції тих часів є її орієнтація на власні сили. Скрахували утопійні надії на солідарність чи поміч всяких інтернаціональних "ізмів". Постава, що її зайняли до українських визвольних змагань партії наших сусідніх народів, споріднені з українськими партіями, була в першій лінії егоїстична й керувалася вже навіть не національними, а просто шовіністично-імперіялістичними інтересами своїх державних центрів, забуваючи про гасла й принципи, що їх мали вони на своїх партійних стягах та в політичних програмах. Треба було цілого ряду політичних штовханів і розчарувань, щоб українство зрозуміло ілюзійність розрахунків і надій на чужу поміч і стало на правильний шлях визвольної політики. Концепція орієнтації на власні

сили стає в період між двома світовими війнами панівною в українському політичному світі й твердо вкорінюється в українську масу, в першій мірі на Західніх Землях. Ідея національного визволення, ідея української самостійної соборної держави, що її треба вибороти таки самому українському народові, не чекаючи ласки окупанта і не узалежнюючи її постання від великодушности тих чи інших союзників, стає тепер політичним вірую патріотичного українського суспільства. Родиться гаряче бажання дії, що її найсильніше відчуває українська повоєнна молодь. Молода українська людина, що вже не встигла пережити Визвольних Змагань і з заздрістю й докором дивилася на батьків, що мали змогу в рідних військових формаціях вести боротьбу за українську державу, прагнула виявити себе в новій дії, прагнула рушниці й знання нею орудувати, бо знала, що це одинокий шлях до волі й її певна запорука.

Цим бажанням української молоді ставили окупанти непрохідну греблю політичних і адміністративних заборон. Бо хоча й інші ділянки українського суспільного життя становили собою ціль завзятих нагінок окупаційних властей, все ж ні одна з них не була так радикально паралізована, як саме військова.

Обидві сторони, окупант і окупований, розуміли, про що йдеться.

Українські політичні й колишні військові частини старалися протидіяти намірам ворога, одначе їх протидія була дуже обмежена й постійно паралізована нищівними ударами окупантських адміністрацій. Для ілюстрації перегляньмо коротко окупаційні зони України й можливості ставити в них якунебудь військову роботу.

Большевицький режим у Советській Україні наперед виключав усяке національно-військове виховання. До половини 1920-их років скасовано окремі українські частини, й українські вояки були порозкидані по цілому Советському Союзі й ґрунтовно перемішані з іншими чужонаціональними елементами. Червона армія була одним із засобів большевизації й русифікації немосковських народів. Залишився отже розрахунок на

масу вишколеного вояцтва, яке, якщо зуміло б зберегти достатню українську національну свідомість, посилило б помітно український військовий потенціал.

Все це були одначе тільки великі невідомі, і, як довела практика другої світової війни, тільки відносно малий відсоток вояків у Советській Україні знайшов собі місце в українських лавах. Склалися на це в першій мірі об'єктивні причини, а саме: перекидання частин з великим відсотком українців на Далекий Схід, ґрунтовне перемішання українців-бійців з іншонаціональними бійцями СРСР тощо.

Ще гірше виглядала справа під польською окупацією. Польська влада поставила собі за завдання цілковиту демілітаризацію українського населення. Почавши з тридцятих років не приймано до служби в польському війську української академічної молоді, позбавляючи тим самим цілі річники будь-якого військового вишколу. Нечисленні українські старшини армії УНР і тих кілька старшин з Західніх Земель, що, не затративши національного обличчя, були ще до якогось часу толеровані на другорядних становищах в польській армії, ні в якому випадку не могли змінити цієї не вигідної ситуації. В останні роки перед війною польська адміністрація пішла так далеко, що виключила від військової служби вже не тільки академічну молодь, але й свідомий сільський елемент. Після закриття Пласту в 1930 році робив ще спробу з "Лугами" Р. Дашкевич, але й ті незабаром теж стали предметом нагінки органів польської поліції. В усякій, навіть наскрізь невійськовій, чисто спортивно-тіловиховній роботі вбачали поляки загрозу існуванню польської держави, намагання "відірвати частину від цілості" і ставили їй перешкоди.

Про дві останні окупації, румунську й чеську не доводиться окремо говорити, бо панували там ідентичні з польськими відносини.

Існувала ще велика група колишніх вояків-емігрантів. Більшість їх жила в Польщі, решта розбрелася по світі, творячи в Чехії, Німеччині й Франції значні українські колонії. З тих емігрантських груп тільки порівняно дуже

мала частина зуміла знайти пристановище для себе при польській чи інших арміях, де мала сяку-таку змогу зберегти чи навіть побільшити своє військове знання. Все це були одначе дуже рідкі випадки. Переважна більшість колишніх вояків була змушена серед найнесприятливіших умов заробляти на прожиток, стоячи під вічною загрозою бути позбавленою права на побут, як це, напр., було в Польщі. Важкі умови життя надщерблювали їхнє здоров'я й відштовхували від військової справи. Одного тільки не встигли їм забрати еміграційні злидні — їхнього подиву-гідного запалу й готовости до боротьби за українську державу. Багато з них поповнило ряди УПА і Першої Української Дивізії. Досвід одначе показав, що, поминаючи вийнятки, їхні фізичні дані й військове знання не відповідали вимогам модерної війни та вони не зуміли, головно коли йде про Дивізію, відіграти тієї ролі, про яку мріяли десятки років. Ясно, не з їх вини, а з чисто об'єктивних причин.

Так у загальних рисах представлявся військовий відтинок напередодні другої світової війни. Поминаючи нечисленні вийнятки, військова сторінка українського народу являла собою незвичайно вбогий стан. Він зводився до того, що українська молодь, головна позиція українського воєнного потенціалу, була засуджена окупантами на цілковиту неписьменність у військовій справі, і що більше, на ефемінацію чи навіть фізкультурну нерозвиненість у Польщі або на денаціоналізацію й яничарство в Советській Україні.

Тому що легальні українські представництва на Західніх Землях не мали змоги впливати на зміну такого невідрадного стану, увесь тягар протидії й можливої зміни цих відносин на тому, так важливому для справи національного визволення відтинку, лягав на українське підпілля — ОУН.

Гідними зафіксування в історії українського війська залишаться ті наполегливі заходи українського підпілля 30-их років, що прагнули дати за всяку ціну молодій українській людині, попри політичну освіту, ще підстави

військового вишколу. Нині, з перспективи півтора десятка років, а то й більше, може навіть з легкою усмішкою згадуємо всі ті вишколи, науки стрілянь по ярах і відлюних пустирях. Але тоді це не були жарти, а ні вияви молодечого темпераменту, розбурханого читанням Карла Мая. Це якраз були відрухи оборони перед військовою неписьменністю й фізкультурним нидінням, що його призначив для молодого українського покоління окупант. Не від речі теж згадати не надто милі судові наслідки у випадках відкриття таких вправ польською поліцією.

Скільки одначе ідеалізму й посвяти не клала б українська молодь в усі підпільні вишколи, вони, крім морального значення, не були в силі змінити наявного невідрадного стану, що панував на військовому відтинку. Робили ще закордонні чинники підпілля заходи в напрямі приміщення певної кількості української молоді при західньо-європейських арміях, заходи, що увінчалися дуже малими успіхами. На коротку хвилю здавалося, що Карпатська Україна стане вишкільним табором, і тому всю енергію спрямовано на будову вишкільних центрів там таки. Події весни 1939 року, окупація Карпатської України мадярами, прекреслили всі сподівання.

Тим часом політична ситуація літа 1939 ставала з кожним днем гарячіша. Йшла гостра протипольська кампанія, годі одначе було передбачити, чи німці не підуть далі за польський східній кордон і не заатакують Советського Союзу. Виглядало, що наближається довго очікувана хвилина політичних змін на Сході Європи, а це знову ж змушувало українську сторону за всяку ціну вплестися в грядущі події і взяти в них найактивнішу участь. Передумовою ж її була наявність українських військових частин, хай і як малих у початках. Керуючись саме цим моментом, закордонний провід ОУН рішив вставити військову частину, що становила б зав'язок майбутніх українських військових формацій. Таким чином постав т. зв. Леґіон полк. Сушка.

Загально відомо, що існував він дуже коротко і з хвилиною заключення німецько-большевицького союзу

мусів зникнути з лиця землі. Хоча цей легіон а ні своєю чисельністю, а ні боєздатністю не являв собою майже ніякої бойової сили і був заледве в стадії організації, його значення полягає в тому, що дав він початок, на порозі другої світової війни, легіонів політиці, що згодом ще раз повторилася в 1941 році і знайшла своє найяскравіше застосування в факті створення Першої Української Дивізії.

Легіонова політика притаманна визвольній дії поневолених народів. Переткана нею в першій мірі визвольна політика польського народу; використовували її в першій світовій війні й чехи, а в другій світовій війні майже всі поневолені німцями й большевиками народи, утворюючи свої легіони по одній чи другій стороні. В обидвох випадках, в першій і другій війнах, принесла вона цим народам чималі успіхи: розпропагувала справу національного визволення перед західним світом, корисно впливала на рухи спротиву на окупованих землях, та врешті з хвилиною вступу на рідні землі, ставали легіони ядром, навкруги якого розбудовувано національні армії.

Дві справи зроблені українцями в першій світовій війні, створення УСС і дивізії Синьожупанників, принесли великі користі українській визвольній справі, стаючи зав'язком УГА й посилюючи ударну силу української армії.

З того виходить, що концепція творення легіону при чужих арміях — політичний крок в засаді позитивний і припустимий, під умовою одначе, що попереджують його обосторонні договори, а якщо з тих чи інших причин нема чітко устійнених обосторонніх зобов'язань, безсумнівно очевидно мусить бути тотожність цілей, що за них обидва партнери воюють, як і мусить бути наперед виключена можливість ужити легіон всупереч природнім інтересам сторони, що його виставляє. Ні в якому випадку не сміють легіони стати знаряддям, що могло б бути звернене проти власного народу. Завданням відповідального політичного проводу є саме предбачити всі можливості й виключити зі сфери можливого все, що могло б попасти в колізію із власною політичною цілеспрямованістю.

Як говоримо про українську легіонову політику, слід з'ясувати питання, хто й чому був українським партнером при виставлюванні легіону. В обох випадках, цебто в першій і другій війнах були ними німці. Причини створення УСС по австрійській стороні не потребують ближчого пояснення. Поминаючи характер австро-угорської монархії, що, як відомо, була багатонаціональною державою й запевнювала народам, які входили до її складу більшу чи меншу автономію, склад сторін, що воювали, був того порядку, що українська визвольна акція вміщалася тільки й виключно по стороні Центральних Держав, головно в першій стадії війни.

Ближчого вияснення вимагає одначе факт творення українських легіонів по німецькому боці в час другої світової війни.

Починаючи від Визвольних Змагань 20-их років не знаходила воююча національна Україна найменшого розуміння, не говорячи вже про поміч, серед народів Середньої й Західньої Європи для боротьби з большевизмом. Не тільки що не зрозуміли її Англія, Америка чи Франція, але навіть безпосередні сусіди Советського Союзу, які були під прямою загрозою советського імперіялізму, не мали розуміння для української боротьби і своєю поставою супроти українців, що їх мали на своїй території, виключали можливість протибольшевицької співпраці на майбутнє. Візьмім для прикладу Польщу. Після заключення ризького договору опанувало поляків своєрідне політичне запаморочення. Вони стали вмовляти в себе, а потім і повірили, що вони європейська потуга і що нічого не може статися в Європі без їхньої згоди. В тому ж стилі поведено внутрішню політику супроти національностей, в першій мірі супроти українців. Під духовим покровом теоретиків покрою Грабського пішла повною парою політика "на зніщене Русі" з усіма її (політики) дивовижними варіантами. Всі знаємо її прояви та й її кінець. Включно до нинішнього уряду советської Польщі. Безпосередні її наслідки — це відсутність якоїнебудь можливості українсько-польської співпраці на протибольшевицькому відтинку.

Не розуміли і не старалися зрозуміти большевицької загрози і західньо-європейські держави. Їх годувала большевицька пропаганда потьомкінськими селами, а добродушні джентельмени давали себе обдурити агентам "Інтуриста" і виписували захоплені репортажі про щасливе советське життя в той час, як мільйони гинули на Україні голодовою смертю. Чи можна було багато сподіватися від урядів народних фронтів Блюма? Хто ж тоді був в Європі, хто б хоч трихи здоровіше дивився на дійсність і на грядучу небезпеку з боку Советського Союзу?

Практично залишалася єдина Німеччина, що, хоч і після програної війни, все ж не втратила ще значення європейської потуги. Тому що Німеччина ставилася рішуче вороже до большевизму, українці мимоволі дивилися на неї як на свого потенційного союзника на випадок конфлікту.

Пусті й необгрунтовані закиди про хронічне українське германофільство й ідеологічну спорідненість поміж українським націоналізмом та німецьким націонал-соціалізмом. Воно правда, що багато українців вбачало в Німеччині потугу, що з природи свого проти-большевицького наставлення могла б стати українським союзником. Робили це тому, що не було в цей час ніякої поважної сили в Європі, яка правильно розцінювала б загрозу большевизму і приготувлялася б до розправи з нею. З притиском треба підкреслити, що симпатії українців до протибольшевицького наставлення Німеччини ні в якому випадку не виходили поза рямці саме того наставлення і не мали нічого спільного з симпатіями до націонал-соціалізму як політичної доктрини. Вони ні в якому випадку не були виявом ідеологічного споріднення поміж націонал-соціалізмом і українським націоналізмом, як це стараються впоїти вороже до українських визвольних змагань наставлені чужинці й деякі, такі свої, спантеличені земляки. Вже саме зіставлення тих двох політичних напрямів штучне, бо вони позбавлені якихнебудь принципово спільних елементів, що уможлиблювали б порівняння. Поминаючи різність самих вихідних позицій обох напрямів: там культ германського світу — тут

християнізм, в одних догма расизму, в других повна її відсутність, причини поставлення й цілеспрямованість обох напрямків діаметрально різні.

Націонал-соціалізм був політичною партією державної нації і постав як реакція на політичне розбиття й відосередні тенденції Ваймарської республіки після німецької поразки у першій світовій війні та ставив собі за мету не тільки привернення втраченого національного престижу Німеччини, але й підкорення собі народів Європи, а там і світу, спираючись на теорії про вищість германської раси, серед якої знову ж, згідно з висновками Розенберга в "Міті двадцятого сторіччя", самотні передумови до ролі проводиря мав німецький народ. Упорядкування Європи за зразком "Pax Germanica" й створення "нового ладу в Європі" за берлінським наказом було їх першою метою. Далі прийшло б підкорення цілого світу. Піднесена до джерел правди й політичної мудрости "Майн Кампф" і замкнена пунктами партійної програми націонал-соціалістична партія вже в своєму первозачатті творили поневолення народів, були шовіністично-імперіялістичним напрямом німецького народу. Що ж спільного з тим імперіялістичним багажем має український націоналізм, що належить до категорії самостійницьких рухів Італії Гарібальді, Польщі часів листопадового й січневого повстань від розборів аж до Пилсудського чи Індії часів Ганді. Український націоналізм в першій мірі ідея визволення з національного поневолення, ідея стати господарем своїх внутрішніх і зовнішніх справ. Український націоналізм це твір історичного процесу українського народу, що в Шевченкові має свого ідеолога, а в четвертому універсалі офіційного коментатора української цілеспрямованости.

Та краще всяких теоретично-ідеологічних міркувань про відмінність обох напрямків і відсутність якоїнебудь споріднености говорять тисячі жертв, що їх принесли саме українські націоналісти в боротьбі з націонал-соціалізмом. Бо, як тільки стали ясними пляни гітлерівської Німеччини щодо України, українські націоналісти стали поборювати нового окупанта з таким самим завзяттям і посвятою, як

поборювали й поборюватимуть кожного окупанта. Легенда, Равлик, Мирон-Орлик, Теліга, Федак, Ольжич — кілька прізвищ з довжелезного списку поляглих у боротьбі з експонентами німецького націонал-соціалізму.

Часто обдискутовувано в пресі Західньої України в період поміж обома світовими війнами недомагання нашої політики Визвольних Змагань, мовляв, все покладено на одну карту, цебто на Центральні Держави, занедбуючи з'єднати симпатії для української визвольної справи по стороні Антанти. Закиди ці були у великій мірі слушні, й слід було сподіватися, що люди, які так влучно критикували своїх попередників, самі, зайнявши відповідні позиції в українській політиці, не прогавлять ніякої нагоди для спопуляризування й з'єднання симпатій західних альянтів до української визвольної справи. Слід було того сподіватися тим більше, що політична ситуація вересня 1939 була корисніша для українців, якщо йдеться про заангажування себе по стороні альянтів, як це було в серпні 1914. Тоді Антанта з першого дня була союзником Росії, і тому годі було шукати в неї зрозуміння для справи визволення України, що мала бути досягнута шляхом розвалу їх союзника. В 1939 р. Совети належали радше до ворожого альянтам табору, й тому існувала можливість української політичної роботи по стороні тих же альянтів. Складена українською парламентарною репрезентацією заява лояльності польському урядові з рівночасним запевненням чесно виконувати обов'язки громадянина на полі бою у вересні 1939 року, поминаючи зараз її мериторичну доцільність з українського погляду, давала можливість політично заангажуватися по стороні альянтів. Назвався грибом — лізь у борщ. Брак послідовності тодішніх політиків УНДО перекреслив цю одну шансу створити хочби скромну, але умандатовану політичну репрезентацію в Лондоні. Ще можна б зрозуміти, а може навіть оправдати таке поступовання, якби політики УНДО, залишившись в краю, вели якунебудь політичну роботу. Нічого подібного не сталося. До Лондону виїхав польський уряд з заявою лояльності українських послів, що була для нього, та ще й по нинішній день є й буде, цінним

документом на підтвердження інтегральності Польської Держави з "Кресами Східними" включно. Українська сторона не вислала свого коментатора. Для декорації покликали поляки Соловія, що так співав, як поляки грали.

Автори варшавської заяви з вересня 1939 р. само-ліквідували партію (УНДО), а самі віддалися турботам за хліб насущний.

Нічого дивного, що не робили ми спроб легіонової політики по стороні альянтів. Соловій не міг же її робити.

Як застановлятися над причинами, що довели до створення легіонів у другій світовій війні, то, поминаючи суто мериторичні міркування українських політичних чинників, велику ролю відіграли психологічні моменти, себто загально панівне серед українців бажання за всяку ціну створити ті чи інші форми українських збройних сил. Починаючи з осені 1939 р. аж до весни 1941 р. використовували українці на окупованій німцями території всі можливості для створення якихнебудь мілітарних чи парамілітарних формацій, що могли б згодом служити зав'язком збройних сил. Масове творення Куренів Молоді, організація військових курсів, служба по т.зв. "Веркшуцах" свідчили про гаряче бажання української молоді здобути військовий вишкіл. Загал української молоді соромився своєї військової неписьменности, як наслідків окупації, і на кожному кроці старався надробити втрачене. Ця психологічна постава також давала ґрунт неузасадненим сподіванням на творення української армії німцями з хвилиною, як ті рішаються на війну з Советським Союзом.

Безпідставні були ті сподівання тому, що німці не давали ніяких підстав до таких висновків. Та проте така атмосфера була, й у її сприятливій температурі могли дозрівати такі фантастичні вістки як те, що в Гересерцой-гунґсамті в Мюнхені стоять скрині, повні шоломів з тризубами, що вже гаптуються полкові прапори і т. д. І багато вірило в ці вигадки, вірило, бо хотіло вірити.

Тим часом постава німців, все, що писалося тоді або вже було написане перед тим, не давало ніяких підстав до

таких рожевих сподівань. Сук справи полягав в тому, що українці сприймали все під моттом: "Бажання породжує думку", і навіть до найбільш виразного й недвозначного ствердження противної сторони додавано власні коментарі, що інтерпретували все так, як було вигідно і приємно.

А німці говорили і діяли досить ясно. Не було ніякого політичною таємницею, що їх політичною евангелією є "Майн Кампф". Один розділ тієї книжки був посвячений східній політиці, і там чорним по білому написано про нижчість слов'янської раси. Це і були засадничі міркування, що лягли в основу німецької політики на Сході.

Коли йдеться про українців, то вона зводилася до спрямування, що його так щиро висловив шеф уряду Еріка Коха на Україні Дарґель в розмові з проф. В Кубійовичем в листопаді 1941 року; він сказав: "Не маю для вас рушниць, а ні як для поліції, а ні як для війська. Для вас у майбутній Європі є мітла і сапа". Щоправда, не говорено того так одверто до вибуху війни, але й не було ніякої зобов'язуючої заяви в протилежному напрямі. Її не було не тільки тоді, коли ще дійсний був договір із советами; а ні словом не згадувано про Україну й українців в протибольшевицькій кампанії на початку війни, ні у дальшій її стадії. За одним вийнятком: в одній із своїх промов весною 1943, Гітлер, перераховуючи народи Європи, що борються на протибольшевицькому фронті сказав: "In der letzten Zeit kämpfen sogar Tataren und Ukrainer gegen den Bolchewismus."

От і все!

Коли остаточно напередодні війни з советами стало ясным, що творення українських національних формацій не йде по лінії німецьких плянів на Сході Європи, та коли всякі спроби в тому напрямі переконали, що німці ніколи не підуть на творення національних частин з правом вирішного голосу в диспонуванні ними відповідних національно політичних проводів, українське підпілля рішило використати прихильність деяких кіл Вермахту і створити із власної ініціативи й без відома найвищих німецьких чинників військові відділи, що загально знані під назвою

Українського Легіону (офіційна назва "Дружини Українських Націоналістів").

Своїм змістом, побудовою і почасти зовнішньою формою (відділ "Південь") носив Легіон суто український характер. Створено його, щоб досягнути певні конкретні цілі, а саме:

1. Виставленням військової частини поставити німців перед доконаним фактом і тим остаточно в'яснити їх поставу до української справи, зокрема до українських збройних сил.

2. При допомозі легіону перекинути політичний актив робітників і студентів якомога найскоріше на рідні землі.

3. Створити зав'язок військової формації, що з хвилиною переходу на рідні землі змогла б перейняти роль кадрів.

4. Дати змогу військового вишколу українській молоді.

Завдання, що його мав виконати легіон, було у великій мірі досягнене. Уможливлено перекинення на рідні землі кількох сотень активістів; кілька сотень молоді перейшло військовий вишкіл, вийшло ряд старшин і підстаршин, що згодом причинилися до організації УПА чи стали врешті зав'язком і хребтом старшинського корпусу Першої Української Дивізії. Щодо постави німців, стало ясным: 1) що в інтересі німців не лежить розбудова українського війська; 2) що їх політика відносно України і її самостійницьких змагань наскрізь ворожа; 3) що Третій Райх ворог української незалежности, окупант, і проти нього треба боротися.

Як дальший наслідок того, український самостійницький рух перейшов у нову фазу визвольної політики: пішов у підпілля й розпочав боротьбу з новим окупантом.

Для оборони населення перед німецькими репресіями постають, спочатку спонтанно, дрібні збройні відділи, що з кінцем 1942 року переходять у широко закроєну самооборонну боротьбу українського народу з німецьким насиллям. Про ці події пише старшина ОКВ Абсгаґен у спо-

минах, що 1950 року появилася на книжковому ринку під наголовком: "Canaris, Patriot und Weltbürger", в розділі "Revolte in der Ukraine" ось що: "Die radikalen Elemente der Ukrainischen Freiheits-Bewegung wechselten im Verlauf des Krieges sehr bald die Front und organisierten Partisanengruppen, die dann die rückwärtigen deutschen Verbindungen in Polen und in den besetzten Gebieten der Sowjet-Ukraine störten. Das erklärt, dass ab 1941 zahlreiche ukrainische National-Revolutionäre in deutschen Konzentrationslagern landeten. Darunter befanden sich nicht wenige echte Freiheinskämpfer, die nicht willig waren, ihre Heimat vom sowjetischen Joch zu befreien, nur um sie den sich mittlerweile immer klarer abzeichnenden kolonialen Methoden der Ostpolitik der NSDAP auszuliefern".

Як виглядала українська політична дійсність в першій половині 1943 року, напередодні створення Першої Української Дивізії? Всякі ілюзії відносно німців були дефінітивно поховані, а їх місце зайняла активна проти-німецька боротьба, ведена українським підпіллям. Треба підкреслити, що в цей час не було в Україні ні одної політичної групи чи навіть концепції, прихильної німцям. Поминаючи платних агентів, всякого роду шумовиння чи авантюристів-зрадників типу Штепи, не було за цілий час окупації України німцями ні одної спроби переговорів з німцями, що розходилася б з ідеєю незалежності українських земель. Українці, подібно як і поляки, не мали швейків покрою чеського міністра пропаганди часів Протекторату, що доводили б історичну конечність і користі з підпорядкування їх країн Німеччині.

Коли йдеться про поодинокі українські землі, то існували досить великі різниці в стосованій німцями тактиці. В т. зв. Райхскомісаріяті, під кермою "льокомотівфюрера" з Східньої Пруссії Еріка Коха, велася дика кольоніяльна політика, спрямована на повне знищення українства й приготування терену під німецьку колонізацію. Дещо лагідніші методи були стосовані в Галичині, де була змога вести деяку організовану роботу, де розвивалося господарське й культурне життя, поставала мережа шкіл, включно з деякими факультетами високого шкільництва.

Під одним оглядом не було різниці, а саме: коли йшлося про поборювання українського самостійницького руху. Безпощадно нищено всякі, навіть найменші, прояви самостійницької роботи тут, як і в Райхскомісаріяті. З поширенням дій УПА на Галичину, головно після створення Української Народної Самооборони (УНС), що її завданням було не допускати до опанування Карпат загоном Колпака, почала зростати хвиля репресій на цивільне населення і в Галичині.

Крім відплатної акції терору за самостійницьку роботу і зв'язки з УПА, поведено широkozакроєні акції вивозу до Німеччини, дикі набори до німецьких частин, а врешті масові пацифікації, при яких, у випадку Холмщини одна така акція коштувала українцям тисячу трупів, гинули тисячі неповинних жертв.

Яке ж було становище німців?

Перша половина 1943 р. застає німців у досить поганому політичному й стратегічному стані. Безповоротно счез міт німецької непереможности. За ними була вже трагедія Сталінграду, відступ на середньому відтинку й постійні вирівнювання фронтів, альпійська інвазія в Африці, що незабаром розтягнулася й на Сіцилію. На всіх окупованих німцями територіях ішли пожвавлені партизанські дії поневолених народів, і це в'язало собою десятки німецьких дивізій.

Під впливом критичної мілітарної ситуації Німеччини і можливості всяких політичних змін включно з недалекою німецькою поразкою й маревом хаосу, що наступив би опісля з другої сторони під тиском застрашливого терору й знищень, наводжених німцями день-у-день біологічної субстанції українського народу, робить провідник Українського Центрального Комітету проф. В. Кубійович заходи перед компетентними німецькими чинниками за створення українських військових формацій. Робить це спочатку на власну руку, будши переконаним про недалекий розвал Німеччини й уважаючи, що в такій ситуації український народ мусить мати вишколену збройну силу, яка зуміла б опанувати ситуацію після розвалу. Чи оцінку ситуації й

висновок, що його зробив проф. В. Кубійович, поділяли ширші кола українського громадянства? Відповідь доводиться дати позитивну. Хоч український загальний стояв

неподільно на протинімецьких позиціях і активно підпирав визвольну боротьбу, очолювану ОУН — УПА, уважав він за потрібне створити навіть і при німецькій допомозі військову формацію, що зберігала б тисячі молоді перед фізичним винищенням, якого завдавала день-у-день німецька адміністрація, формацію, що дала б змогу перейти військовий вишкіл, а в майбутньому уможливила б новий, тим разом краще технічно підготований, Листопад. Тими моментами керувалася й українська молодь, що хотіла війська і пішла до Першої Української Дивізії. Вона усім серцем ненавиділа нового окупанта й не вірила йому. Але ж так само не могла пройти повз нагоду взяти зброю в руки. Не цікаво їй навіть було, хто її дає; вона добре знала, проти кого і за що вона її спрямує. Не цікавив її навіть зовнішній вигляд уніформи, чи буде на ковнірі галка чи лев, галицька чи яка там вона з назви; в серцях її були тризуби, душа її була українська, присвічувала їй одна ціль — боротьба за українську самостійну соборну державу. Не ляндроксехтами думали стати. Бажання мати зброю в руках й уміти нею орудувати для справи визволення України було самотнім і вирішним стимулом, що велів тим молодим людям, закусивши зуби й, хоча в зненавидженому уніформі, без українських відзнак і назви частини, вчитися й ще раз вчитися, щоб тим краще служити Україні. Чужа й осоружна була їм думка вислужуватися німцям чи взагалі комуністам. Беручи зброю до рук, вони вірили свято, що вступають на шлях змагань українського народу за незалежність.

Факт створення Першої Української Дивізії, поза хвилими зменшення терору і звільненням частини українських політичних в'язнів, ні в чому не змінив наявної політичної ситуації. Українці, передчуваючи грядучий упадок Німеччини, хотіли взяти зброю в свої руки, німці, поскромлені мілітарними і політичними поразками, скривавлені східним фронтом, у вицікуванні альянської інвазії, хоча й не дуже то радо, але остаточно все ж таки

пішли на творення Дивізії, сподіваючись собі деяких користей від неї на Сході.

Для характеристики наставлення деяких німецьких середовищ до творення Дивізії хай послужить вислів заступника шефа українського відділу в Райхсзіхергайтсгавтпамті полк. Вольфа в розмові з українським старшиною — полоненим у таборі в Регенсбурзі.

"Ми, в РСГ, — сказав Вольф, — були проти творення Дивізії, не вірячи в українську щирість відносно співпраці з німцями. Для нас було очевидне, що вишколюємо своїх ворогів, які скоріше чи пізніше пристануть до УПА. Творенням Дивізії, — говорив Вольф, — впустили ми до власного кожуха вошу. Але ви там у Львові обробили Вехтера, й йому вдалося переконати найвищі чинники".

Творення Дивізії не попередила ніяка політична угода. Факт її постановня не супроводжувався ніякими політичними акціями, не появилася ніяка нова політична концепція, — акції, що напр., супроводжували творення німцями норвезької і голландської дивізій.

Концепцією української визвольної політики, признаваною загалом українського суспільства, була тоді одинока політична в Україні сила — ОУН і мілітарне рам'я українського народу — УПА.

Тоді як ОУН і УПА були речниками української визвольної політики й знаходили активну підтримку кіл українського народу, завданням Дивізії було збільшити й усправнити військовий потенціал. В першому випадку явище чисто політичної натури, в другому — технічної.

Не в Дивізії, чи при її допомозі, формувався політичний світогляд її членів. Його оформлювала діюча українська політична сила, й вони вже з готовим політичним вірую приходили до Дивізії, щоб набрати військового знання.

Першу Українську Дивізію творено не як формацію конкуренційну до УПА чи в протигагу до неї. Її творено в ім'я посилення визвольного фронту вишколеним вояком, в

ім'я використання всіх легальних можливостей для скріплення національної революції, в цьому випадку нагоди доброго модерного військового вишколу.

Так розуміли Дивізію її творці й тисячі тих, що пішли до неї.

При тому треба одначе звернути увагу на певні недотягнення, а то й грубі помилки, що постали в час т. зв. вербування до Дивізії. Недотягнення, що за причину собі мають своєрідні дефекти нашого суспільства у сприйманні політичних подій. Не йдеться тут про технічні недотягнення, йдеться тут про незрозуміння багатьома, заангажованими до акції творення Дивізії, причин, що привели до згоди на творення її з українського боку, далі, незрозуміння завдань Дивізії і, нарешті, політичного положення взагалі. Без достатньої політичної зрілості й почуття політичного реалізму, керуючись безкритичним сентиментом, допускалися т. зв. уповноважені, як і деякі українські робітники пера, непростенних промахів у своїй словній і письмовій вияснювальній роботі. Без почуття відповідальності за сказане й написане створили ті люди ні для кого не потрібну, а для самої справи шкідливу тромтадратщину, деклямуючи про постання нової армії української соборної самостійної держави, а деякі таки інакше не називали Дивізії, як УГА. Роблено натяки й таємничі міни, що, мовляв, ось-ось і "буде Україна". Дійшло врешті до того, що заступник провідника УЦК, д-р Паньківський уважав за потрібне отямити розгарячковані голови й перестерігати у "Львівських Вістях" перед невинуватими сподіваннями на новий універсал, бо він не прийде.

Під впливом штучно викликаного перебільшення ентузіязму зродилися невинуваті надії у багатьох членів Дивізії, які після зустрічі з дивізійною дійсністю розчарувалися й проклинали тих, хто обіцяв їм українську самостійну соборну державу. — При трохи більшій застанові й почутті реалізму можна було легко оминати цю неприємну в наслідках помилку.

Підпілля зайняло до ідеї творення Дивізії стримано-

негативне становище. Знаючи одначе ідейність замірів відповідальних за творення Дивізії українських чинників і вбачаючи деякі користі в існуванні української Дивізії, воно не розпочало більших дій проти вступу до неї. Через висланих людей старалося впливати на вояцтво в сенсі недопущення ужити дивізію в акціях, неспівзвучних політичній лінії українських визвольних змагань.

Не підлягало сумнівам, що згода з українського боку на творення Дивізії була кроком незвичайно ризиковним. Досвід легіону 1941 року, як і факт перебування саме в час ведення розмов у справі Дивізії в тюрмі у Львові "на Лонцького" арештованих старшин українського куреня мусіли наводити сумніви й побоювання українських чинників за долю Дивізії.

І цим разом не було з німецького боку ніяких гарантій щодо Дивізії. Грубі застереження викликало підпорядкування дивізії "Ваффен-СС", її назва, уніформи й, головне, командування. Та все ж до створення Дивізії прийшло й сталося це, за словами проф. В. Кубійовича, "з загально-політичних міркувань та з низки практичних моментів".

Про причини, що вплинули на позитивне рішення, не зважаючи на всі застереження й побоювання, говорить проф. В. Кубійович ось що:

В момент творення Дивізії була для мене ясна поразка Німеччини. З другого боку, всі ми, що прикладали зусилля для зреалізування ідеї української Дивізії, мали надію, що поразка Німеччини не буде рівнозначною з перемогою Советів та що на терені Східньої Європи постають такі умови, що поневолені німцями й большевиками народи могутимуть стати до боротьби за свою незалежність. Для того потрібна була наша армія, а її зав'язком мала бути українська Дивізія. Лише шляхом творення української Дивізії в рамках німецької збройної сили могли тисячі молодих українців перебути зразковий вишкіл, а сотні з них стати старшинами. Не маловажні були й безпосередні користі із створення Дивізії. Ми жили в режимі німецького терору. Створення Дивізії автоматично зменшувало цей терор. Звільнено сотні українців з арештів і концентра-

ційних таборів, з другого боку сотні врятувалися перед арештуванням, тікаючи до Дивізії. Вишкіл Дивізії був придатний для українського підпілля, що в тому часі виступало збройно проти німців, бо деякі з членів Дивізії перейшли до нього. З другого боку, якщо українці, в тому числі й я, не поставилися б позитивно до справи творення української Дивізії, то німці і так набрали б примусово українців до своїх відділів, але це не була б окрема військова формація, і людей цих можна б кинути і до боротьби проти партизанів, і на західній фронт проти західніх альянтів. Щоб досягнути наведені вище користі й охоронити наших людей, треба було німцям заплатити". Так висловився проф. В. Кубійович.

Специфічні умови, що в них творилася Дивізія, в першу чергу наявність активної протинімецької боротьби на українських землях, яка з кожним днем набирала гостроти, бідненьке офіційне політичне вивінування Дивізії наперед перерішували питання т. зв. "духа" в Дивізії. Не було в Дивізії такого патріотичного підйому, захоплення й віри, як це було в Карпатській Січі чи в Українському Леґіоні. Не було, бо й не могло бути. Перша Українська Дивізія була своєрідним "malum necessarium", формацією, що на неї пристали українці під тиском подій, придушивши в собі неподільно панівне тоді протинімецьке наставлення, а то й явну ненависть.

Дивізія була задумана, як засіб для досягнення мети, засіб, що змушував її учасників відмовитися від багатьох аксесуарів, притаманних власним військовим формаціям. Це власне була та ціна, що її треба було платити за зброю й вишкіл.

Політичне життя членів Дивізії порядком відносин, що запанували в ній, розподілялося на дві частини: на вбогі легальні прояви, що йшли по лінії офіційних вказівок зі штабу Дивізії, т. зв. "шостого відділу", і на справжні зацікавлення політичними діями на рідних землях, виміну думок на ці теми у вузьких гуртках, читання нелегальної літератури тощо.

Те, що *ex offio* дозволено було офіційною

пропагандою, приймалося викладачами й слухачами як прикрий обов'язок. Годі ж було очікувати зацікавлення чи активної участі від державницько настроєного вояцтва, що його змушували вислухувати лекції про новий лад в Європі, коли в ньому не говорено про місце України, як держави, а вістки з краю вказували на те, що їй призначається місце колонії і що в тому напрямі йдуть відповідні приготування.

Під впливом вісток про шалючий терор в Україні атмосфера в Дивізії була, легко сказавши, гнітюча. Причинялася до неї ще й поведінка німців-вишкільників, панівна несправедлива персональна політика, наглядне упривілейоване трактування німців на некористь українців, брак найменшого зацікавлення до української справи. В наслідку існували два ворожі табори, що наперед виключали якенебудь зближення, коли не брати до уваги штучних настроїв товариських вечорів і обосторонніх бляшаних промов. Поза нечисленними війнятками, німецький персонал з повною насолодою використовував своє упривілейоване становище, трактував Дивізію як добру нагоду вигідно пожити й дістати аванс, що його не один з-поміж них ніколи не дослужився б у німецькій частині.

З часом витворилися дві чужі собі окремі касти: з одного боку була маса "хлопціс" — нижчої категорії вояків, а може й людей — з другого боку — упривілейована каста німецького "раменперсоналу".

Не означає воно, що всі німці в Дивізії схвалювали таку поведінку й відносини. І серед них були одиниці, які хотіли б зблизитися до українців і засуджували розподіл. Але й їх становище було нелегке, бо "aus der Reihe tanzen" не було добре бачене.

"Пастирські листи" генерала Фрайтаґа, що їх за час його командування Дивізією появилася досить багато і що мали робити "штімунг", викликали своїм змістом і зовнішньою формою (починалися вони протекційним: ("Meine lieben ukrainischen Divisionsangehörigen!")) поблажливі усмішки серед німців і українців.

В такій задушливій нестерпній атмосфері доводилося українським членам Дивізії переходити вишкіл, а згодом фронтову службу. І як взяти до уваги саме ті моменти, зрозуміємо ту велику посвяту і самовідречення членів Дивізії, що з затисненими зубами зносили всі ті упокорення ради осягнення військового знання — кроку вперед до осягнення нашої головної цілі.

Як порівняємо становище УСС чи членів Українського Легіону з становищем членів Першої Української Дивізії, то кидається в очі велика різниця на некористь останніх. Перші бо, вже самим фактом участі в давній українській формації, були клясифіковані "національними лицарями", їх звеличували і з місця вводили у пантеон борців за волю. Останні, хоча керувалися, вступаючи до Дивізії, тими самими ідейними спонуками, завдяки панівній у Дивізії атмосфері не мали щастя перейти всіх тих виблисків духових переживань, що їх мали перші, зрештою, ще й до нині не дочекалися належної і справедливої оцінки.

З погляду цілоти проблем українського народу, ціна, що її він заплатив за модерний вишкіл кількох тисяч старшин, підстаршин і стрільців — хоча була й велика, все ж пропорційно не занадто велика.

Біля чотирьох тисяч поляглих під Бродами й тисяча інвалідів — досить великі жертви на одну Дивізію; в порівнянні одначе з мільйонами, що змушені обставинами гинути за ворожі Україні цілі, а то й за утримання чи зміцнення режиму, що поневолює Україну, блідне трагізм цих чисел. За всяку науку треба платити; за волю й вивчення техніки її здобування треба платити кров'ю. Такий вже закон на цьому світі.

Непропорційно більшу ціну платили й платять самі члени Дивізії. Не йдеться тут про матеріальне становище, ні навіть про фізичні каліцтва. Йдеться про моральні кривди, про неслухне й помилкове, — коли вже не злобне, інтерпретування факту існування Дивізії й участі в ній. Ніхто не вимагає вибілювань і славословій. Факти залишаються фактами. УПА була й лишається збройним рам'ям української національної революції, втіленням

невгнутости української визвольної ідеї. Не було під час другої світової війни якоїнебудь української політичної концепції, що могла б чи старалася б конкурувати з концепцією визвольної політики й дії, провадженої українськими націоналістами. І тому питання не стоїть: УПА чи Дивізія, його взагалі не можна ставити в цій площині. Йдеться про одне засадниче ствердження: чи Дивізія була актом змагань українського народу за самостійність, чи ні. Йдеться про те, чи побіч УПА могла й може ще існувати яка-небудь форма визвольної боротьби. Приймаючи, що УПА була першою формою втілення визвольної дії, треба ствердити, що були й будуть інші форми, яким не сміємо відмовляти права дій визвольних змагань. Яким правом тим тисячам вояків Першої Української Дивізії, що, йдучи за поштовхом ідейних стимулів, в найсвятішому переконанні про співзвучність ідеї українського національного визволення з участю в Дивізії, йшли вчитися військового діла, щоб тим краще служити Україні, яким отже правом можна відмовити їм назви борців за українську справу? За кого ж впали ті тисячі старшин і вояків під Бродами, а інших тисяча день-у-день конфронтує їхнє інвалідство з німим запитом, за кого та рука чи нога? Чи може сумніватися українець, що не за Україну?

Перша Українська Дивізія була одним з актів змагань українського народу до самостійности, а її учасники активними борцями визвольних змагань. Нема поганішого, більш упокорювального вояцьку гідність почуття, як свідомість поразки чи капітуляції перед ворогом. Повноту цього гіркого душевного відчуження пережили учасники українських визвольних змагань першої світової війни. Не мали тих почувань члени Першої Української Дивізії в травні 1945 р. Капітуляцію Німеччини прийняли члени Дивізії з радістю, що врешті упав зненавиджений режим, що скінчиться час важких моральних переживань. Для українців було це закінчення одного етапу на дорозі до визволення. Наша, українська, війна була щойно в розпалі, слід було думати про нову політичну ситуацію й можливості, що вона давала українській визвольній політиці. Ні на момент не відчували вони якогонебудь страху перед

і рядучими подіями. Ішли до полону з піднесеними головами, повні надії на нові можливості причинитися своїм військовим знанням для загальної справи. В найглибшому переконанні про слушність української справи взагалі, а ролі Першої Української Дивізії зокрема, не прочували всіх тих Сцил і Харибд що доведеться їм незабаром пережити за дротами. Ми далекі від бажання насвітлювати тут психічні переживання українських полонених. Наша політична дійсність останніх років така багата на грати й дроти, що побут полонених не в силі внести до історії мартирології нічого інінко нового. Але полон — це не тільки психоза позбавлення волі, тверде життя, холод і голод. Можуть виникнути обставини, що створять тортури психічної натури сто разів гірше від недомагань життя в полоні разом взятих. Тих переживань не поскупилася доля полоненим Першої Української Дивізії. Після програних визвольних змагань двадцять років сиділо наше воцтво десятками тисяч по Тухолях, Домбях, Тарновах, Калішах і як там ще усі місцевості національної Голготи називалися. Їх матеріальне становище, поведінка з ними були без порівнянь гірші, як у Ріміні чи Ауербасі.

Але була довкруги них авреола героїв; признані й святковані лицарі залізної остроги, хоча навіть голодні й биті, — своїми й чужими визнані були борцями за волю народу.

У випадку полонених Дивізії — клеймо коляборантів з кривавим режимом Гітлера, притягання до співвідповідальности за непоповнені варварські злочини й переслідування, що їх об'єктом в чималій мірі був український народ, а то й особисто десятки членів Дивізії. На тлі роззброюючої незорієнтованости альянтів і їхньої дитинної віри співпраці з большевиками — марево видачі, часті відвідини большевицьких комісій, переслухання були на порядку дня. Треба було справді великої віри й святої терпливости, щоб розвіяти мряковиння, що нависло навкруги Дивізії й дивізійників. Тільки завдяки послідовно проведеній роз'яснювальній роботі серед альянтів осягнуено задовільні успіхи.

— Здавайсь, бросай оружїє!

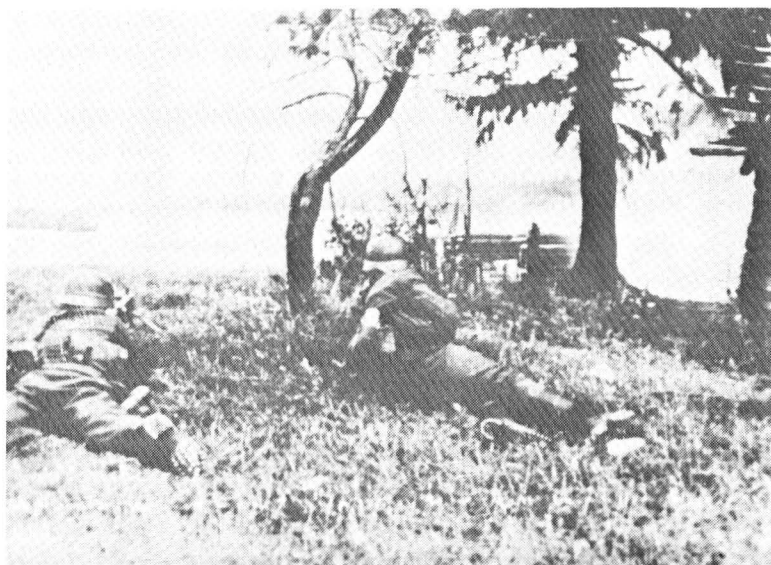
Звертаюся до хлопців:

— Хто хоче, хай їде до них. Я не здаюся.

Нїхто не рухається. Нервову тишу переплітує сухе клацання замків. Менї приємно. Однак добрі вояки не принесуть сорому нашїй Дивїзїї. Наступний заклик большевиків зустрічаємо крісовим вогнем. Вже не закликають бїльше піддаватися, лише б'ють з автоматів і присуваються щораз ближче:

— Ну, хлопці! Хїба вже в останній раз на цїй землі. Піднімись, бїгом марш!

Ще раз виривається з кільканадцятьох молодих грудей палке СЛАВА! Перебїгаю кїлька кроків і стаю вічна-віч з цївкою большевийької рушницї. Затинається менї пістоля, ловлю, отже, большевицький кріс лївою рукою і в тїй хвилині чую страшний бїль у голові. Маю вражіння, що сотки зірок зїйшли перед мої очї. Врештї чорні колеса починають кружляти менї перед очима. Чую, як згинаються менї колїна, і трачу пам'ять...

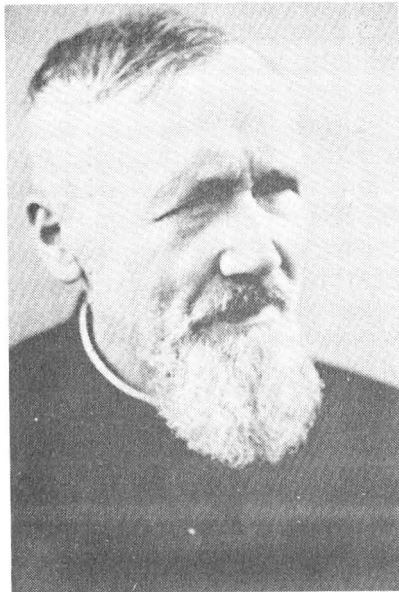

Майор Микола Палієнко

Сотник Дмитро Паліїв

*О. митрат д-р Василь Лаба
духовий опікун Дивізії*

Бій під Бродами в наświetленні советських джерел

Бій під Бродами не має ще точного опису у советській військовоісторичній літературі, як і не має його і т. зв. Львівсько-Сандомирська операція, що її він був частиною. Операція ця була, як відомо, проведена військами 1-го Українського Фронту в другій половині липня і перших днях серпня 1944 року і була з черги шостим великим ударом по німецьких арміях, що вирішили війну з гітлерівською Німеччиною у користь Советського Союзу. Операція закінчилася остаточним вигнанням гітлерівських окупантів із західньо-українських областей та створенням т. зв. Сандомирського пляцдарму над Вислою, що його оборона в майбутньому коштувала чимало української крові. Таким чином, у нашій праці користуватись будемо загальними військовоісторичними джерелами, що з них називаємо два: "История Великой Отечественной Войны Советского Союза", чотири томи якої із намічених шістьох уже появились ("Военное Издательство Министерства обороны СССР, Москва, 1960-1962", про брідський бій — том IV, ст. 210-218) та більше популярну працю, видання Военної Академії ім. М. В. Фрунзе, під назвою "Боевой путь советских вооруженных сил" ("Военное Издательство МО СССР, Москва 1960"). Інші відомі нам праці військовоісторичного характеру (наприклад "История" Тельпуховського) не приносять нічого такого, про що варто б інформувати наших читачів.

У дивній пісенці про чорнокосу санітарку у білій хустині, що її, мабуть, залюбки співають ветерани брід-

ського бою з обох сторін фронту, згадується, як "ішли на Броди Конєва солдати". Це, історично, не зовсім вірно. Маршал Конєв вступив у командування військами 1-го Українського фронту щойно 15 травня 1944 р., а перед ним цим фронтом командував маршал Жуков і, довгий час, маршал Н. Ф. Ватутін. Ватутін командував цим фронтом ще тоді, коли він називався "Воронізьким" і тому вірніше було б співати про солдатів Ватутіна, коли вже в марксо-ленінському ССРСР без культу особи не обійтись. Одначе, сьогодні, вже відомо офіційно, що командувач 1-го Українського фронту був важко поранений у засідці УПА і помер внаслідок цих ран. Цитована нами офіційна "История" після 17 років промовчування, а то й заперечування, повідомляє:

"При подготовке операции советские войска понесли тяжелую утрату. 29 февраля во время выезда в войска для организации операции был смертельно ранен командующий 1-м Украинским фронтом, генерал армии Н. Ф. Ватутин. Машину, в которой ехал Н. Ф. Ватутин и сопровождавшие его лица, обстреляли по-разбойничьи, из-за угла, украинско-немецкие националисты. 15 апреля 1944 года Н. Ф. Ватутин скончался"¹

Про цю засідку доводилося нам писати вже 10 років тому². На жаль, тоді, не вірили в подані нами факти ні чужинці, ні теж деякі українські емігранти. Дослідник українського націоналізму, проф. Джан А. Армстронґ писав, що про цікаву історію УПА в 1944-1945 роках не можна писати, бо про неї немає достовірних джерел. Тепер він уже їх має³.

1. Поспелов П. Н. ред., *История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941-1945*. Том IV. Военное издательство Министерства Обороны СССР, Москва, 1962, ст. 78.

2. Див. Лев Шанковський "УПА" в *Історії українського війська*, вид. І. Тиктора, Вінніпег 1953, ст. 718.

3. Перший натяк у советській літературі на те, що Ватутін загинув у засідці УПА, зробив у своїх спогади відомий советський партизанський ватажок, ген. Петро Вершигора. У своїх спогадах "Рейд на Сан и Вислу", друківаних у московському журналі "Новый мир", річник XXXV, ч. 2, лютий 1959, ст. 38, Вершигора розповідає про командира

Але, вернімся до нашої теми. По німецькому боці, проти солдатів Ватутіна стояла німецька армійська група "Північна Україна" з штабом у Львові. У квітні 1944 року пост командувача цієї групи перейняв від маршала Еріха фон Манштейна маршал Модель, відомий із своєї залізної руки й непохитної віри в чудодія Гітлера. До складу цієї групи входили 1-ша й 4-та німецькі панцерні армії та 1-ша польова мадярська армія, що нараховували 33-34 піші, 5 танкових, 1 моторизовану дивізію та 2 окремі бригади. Всього у військах групи "північна Україна" було ще 600,000 вояків, 900 танків і штурмових гармат, 6,300 гармат і мінометів кал. вище 76 мм і 700 літаків. Розташовані були ці дивізії в глибину, займаючи декілька оборонних ліній здовж річок, повністю, одначе, незакінчених до початку офензиви. У складі XIII армійського корпусу цієї групи, під командуванням ген. Гауффе, передові позиції займала українська дивізія СС "Галичина", що була тут спроваджена безпосередньо з вишкільних таборів.

Склад арм. групи "Північна Україна" був послаблений, бо для оборони Білорусі в червні 1944 року, вона мусіла віддати 3 піші й 3 танкові дивізії, але, все ж таки, вона була досить міцною для того, щоб відограти ще значну роллю. І вона була б могла якоюсь мірою випередити події, якщо б в її командуванні та серед її вояків панував хоч трохи офензивний дух та віра в перемогу. Цього в них не було і, в результаті, війська німецької групи спокійно приглядались, як советське командування готувалося до нової великої офензиви і не думали йому в цьому перешкодити. А советське командування готувалося довго, збираючи війська до наступу з таким розрахунком, щоб вони перевищали противника, принаймні, двічі, а на місцях майбутнього пролому фронту навіть вп'ятеро чи вшестеро. Впродовж трьох місяців, від "бандерівської банди" Беркута, з яким ризиковні переговори вів ген. Ковпак. Вершигора обіцяє розповісти більше про цього командира, коли прийдеться говорити про трагічну смерть Ватутіна. У своїх спогадах п. н. *"Люди з чистою совістю"*, Вершигора називає цього командира Гонтою. Спогади Вершигори у журналі *"Новий мир"* не були закінчені; вони вийшли окремою книгою, якої ми ще не мали в своїх руках.

квітня до червня 1944 року, командування 1-го Українського фронту перегрупувало свої війська на всій ширині 440 км фронту, підтягало цілі нові армії й корпуси, направляло дороги й мости, збільшувало прохідну спроможність прифронтових залізничних шляхів, переводило набір і комплектувало фронтові дивізії новобранцями, вишколюючи їх у прифронтових полосах, а маршал Модель і пальцем не кивнув, щоб Коневу перешкодити в цьому ділі. Не можна, отже, й дивуватись, що на початок своєї офензиви, Конев справді міг сконцентрувати в двох наступальних ешелонах і в резервах 80 дивізій (в тому 6 кінних), 10 танкових і механізованих корпусів та 4 окремі танкові бригади і чехословацький корпус. У всіх цих з'єднаннях було 843,000 вояків, 1,614 танків і самохідно-артилерійських установок (штурмових гармат), 13,900 гармат і мінометів вище кал. 76 мм та 2,806 літаків. Таким чином, війська 1-го Українського фронту перевищали противника: у людській силі 1.2, в танках 1.8, в гарматах 2.2, в літаках навіть 4 рази. На місцях майбутнього прориву фронту, ця перевага становила: у людській силі п'ятикратну перевагу, у гарматах — сьомикратну і в танках чотирократну.

Ось такий був "Ордр-батайль" військ 1 Українського фронту до початку липневої офензиви:

Командування Фронту Нове Село, Збаражчина
командувач: маршал Конев; члени Военної Ради: Хрущов і ген. Крайнюков; Нач. штабу: ген. Соколовський.

Військо Першого Наступального Ешелону: 3 Гвард. армія — ген. Гордов, Луцьк; 13 армія — ген. Пухов, Берестечко; 60 армія — ген. Курочкин, Залізці; 38 армія — ген. Москаленко⁴, Тернопіль; 1 Гвард. армія — ген. Гречко⁵, Підгайці; 18 армія — ген. Журавлев, Коломия.

4. Москаленко, Кирило Семенович, нар. 11. V. 1902 р. в Україні. Тепер маршал ССРСР, від 1953, к-й військами Московської военної округи. В Рад. Армії від 1920 р. Закінчив курси удосконалення командного складу в 1928 році та факультет вищого ком. складу Артилерійської академії ім. Дзержинського в 1939. У війні командував стрілецьким корпусом, а потім 40 і 38 арміями. Член КПРС від 1926 року.

5. Гречко, Андрій Антонович, нар. 17. X. 1903 в суміжному до

Війська другого Наступального Ешелону: 1 Гвард. танк. армія — ген. Катуків, Луцьк; 1 Кінн. мех. група — ген. Баранов, Млинів; 2 Кінно-мех. група — ген. Соколов, Почаїв; 3 Гвард. танк. армія — ген. Рибалко⁶, Вишневець; 4 Танк. армія — ген. Лелюшенко⁷, Збараж; 5 Гвард. армія — ген. Жадов, Скалат.

Війська Резерви Фронту: 4 Гвард. танковий корпус і 47 Стрілецький корпус в р. Борщів-Чортків.

У повітрі, війська 1-го Українського фронту підтримувались 2-ю повітряною армією ген. Красовського, якому перед офензивою ще й передано 8-му повітряну армію ген. Жданова, що прибула з Криму. Разом у повітряних з'єднаннях фронту було 9 авіаційних корпусів, в тому теж і прославлена 9-та гвардійська авіаційна дивізія під командуванням "тричі героя СССР" Покришкіна. У складі цієї дивізії перебував відомий летунський ас, капітан І. Н. Кожедуб (тепер ген.майор), родом із Сумщини, переможець у 62 повітряних боях.

Плян офензиви військ 1-го Українського Фронту

України (Куйбишевському) районі Ростовської області. Тепер маршал Сов. Союзу і від 1957 року к-й сухопутними військами і перший заступник міністра оборони СССР. В Сов. армії від 1919 року. Закінчив Військову Академію ім. Фрунзе в 1936 і Академію Генштабу в 1941 році. Під час війни командував дивізією, корпусом і вкінці 1 Гвард. армією. Після війни, до 1953 р. був к-чим військами Київської воєнної округи, потім Головнокомандувачем сов. військ у Німеччині. Член КПРС від 1928 року, кандидат в члени ЦК КПРС від 1956 року, член Верховних Рад Української ССР і СССР.

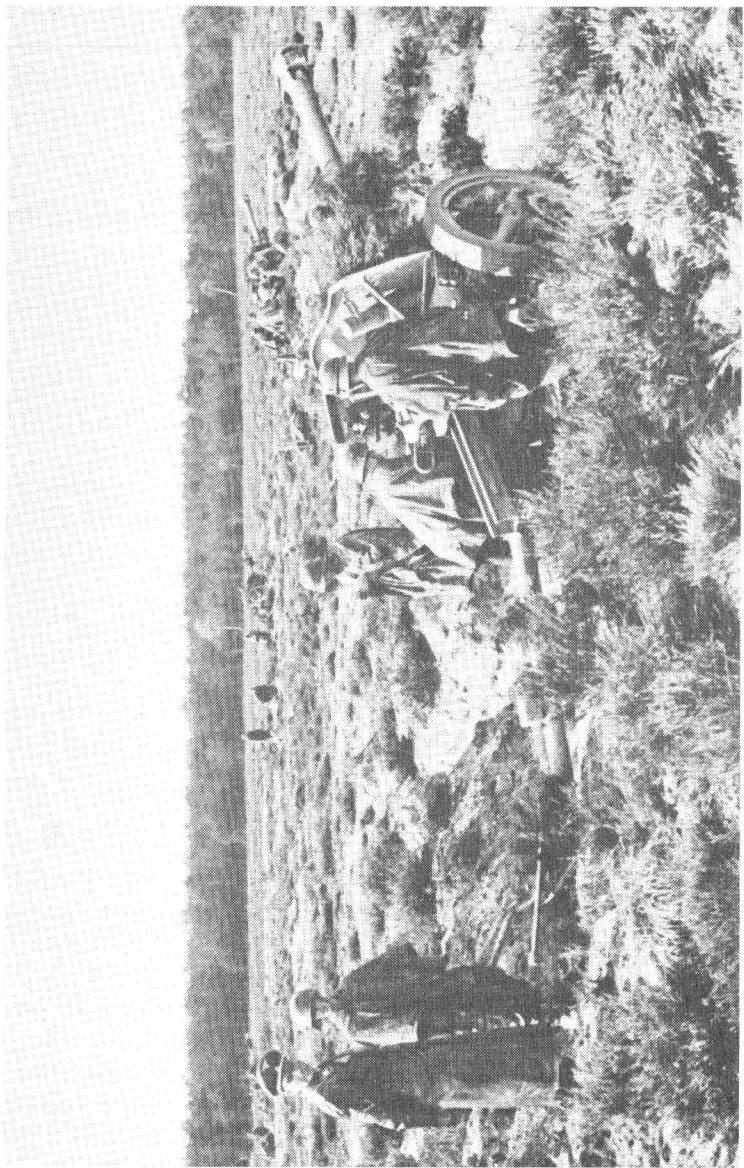
6. Рибалко, Павло Семенович, нар. 4. XI. 1894, помер 28. VIII. 1948. Маршал бронетанкових і механізованих військ. Народився на Сумщині, в сім'ї робітника. В 1934 році закінчив Військову Академію ім. Фрунзе. У війні командував танковим корпусом, а потім 3 Гвард. танковою армією. Після війни, в рр. 1947-1948, к-й бронетанковими й механізованими військами советської армії. Член КПРС від 1919 року.

7. Лелюшенко, Дмитро Данилович, нар. 2. XI. 1901 р. в українському районі Ростовської області, в сім'ї селянина. Тепер генерал армії й голова ЦК ДТСААФ і депутат ВР СССР. В Сов. Армії з 1919 року. Закінчив Військову Академію ім. Фрунзе в 1933 р. Учасник війни з Фінляндією. У війні проти Німеччини, командував спочатку корпусом, а потім 3 Гвард. і 4 Танковою арміями. Після війни — к-й бронетанковими і механізованими військами в Німеччині.

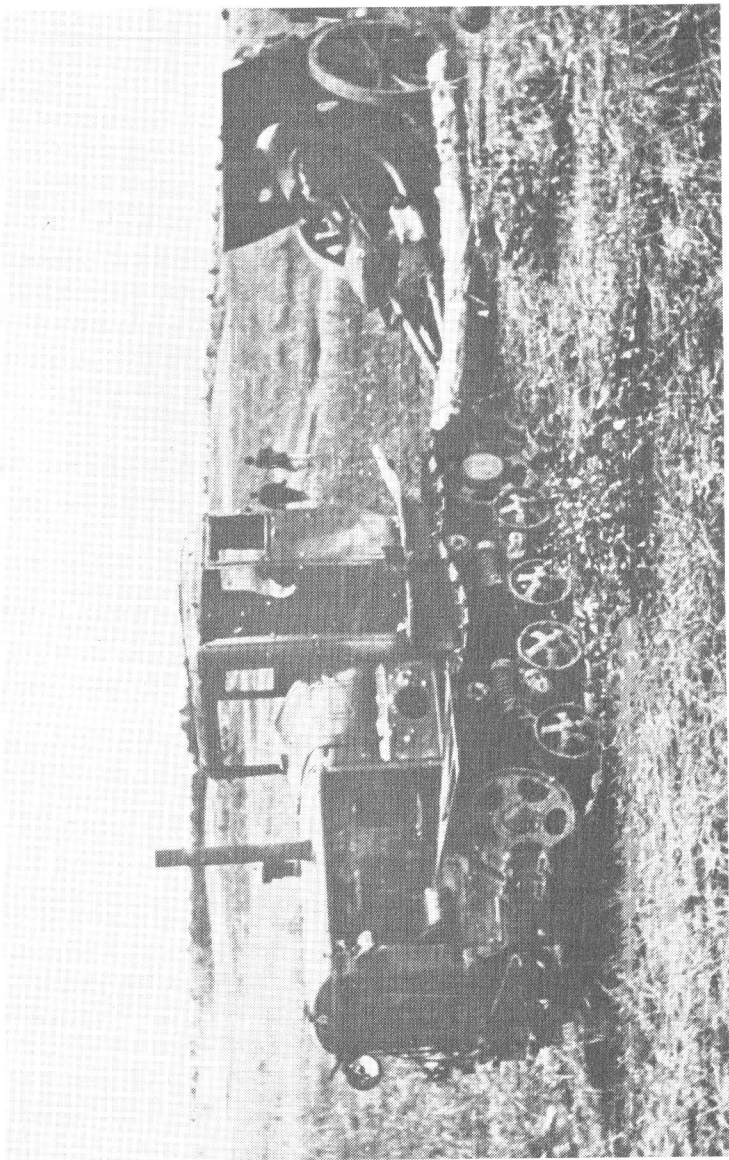
передбачав два удари з метою прориву німецького фронту: удар 3 гвардійською й 13 арміями з південної Волині в напрямі на Раву Руську, та удар 60 і 38 армій з району Тернополя в напрямі на Львів. Після проламання німецького фронту, у коридори прориву мали ввійти кінно-механізовані й бронетанкові з'єднання другого ешелону з метою виходу на тили противника. Плян офензивив зладжений штабом 1-го Укр. фронту затвердила Ставка 10 липня, роблячи в ньому тільки незначні зміни.

У цьому місці було б неможливо передати складний хід Львівсько-Сандомирської операції, що почалася, на правому крилі, розвідувальною акцією передових батальйонів 13 липня, а головними силами — в дні 14 липня. Офензива закінчилася переможно зайняттям Львова, Перемишля і Станиславова, всіх одного дня — 27 липня. По німецькому боці, майже від самого початку почалося панічне "рюквертс заммельн", що подекуди перемінювалося в панічну втечу. Уведені в коридори прориву бронетанкові з'єднання вільно гасали по німецькому тилу, не натрапляючи ніде на серйозніший спротив. І так 3 Гвард. танк. армія ген. Рибалка могла виконати за два дні (22 і 23 липня) обхідний марш-маневр на 120 км, від Камінки Струмілової в район Мостиськ і Судової Вишні. Тут цілком несподівано почала наступ одночасно на Львів і на Перемишль, ширячи безмежну паніку у рядах противника.

Але, в цьому місці, бажаємо теж сказати, що брідський бій був уже заздалегідь вирішений на крилах наступаючих військ 1-го Українського фронту; а не під самими Бродами. Правокриловий удар большевиків, не зважаючи на запеклу оборону Горохова, був уже успішний першого дня. Уведена у прорив 1-ша гвард. танкова армія ген. Катуківа швидко помчалась вперед і скоро знайшлась на терені Польщі, допомагаючи 1-му Білоруському фронтові маршала Рокосовського зайняти Люблин (23 липня). Дещо з меншими успіхами наступали, на півдні, 60 й 38 армії, натрапляючи на несподіваний контрудар німецьких панцерних дивізій з р. Пługів-Зборів. Все ж таки, 60 армії ген. Курочкина

Батерія легких польових гавбиць у становищі

Знищена большевицька гармата

інтрикання ці не мають ніяких підстав: під Бродами вперто билася *тільки* українська Дивізія, намагаючись вирватись і оточення, що їй в значній мірі вдалось.

Дозволю собі навести один особистий спогад на доказ того, що дезінформація про українську Дивізію ширилась серед німецьких військовиків уже в 1944 році. Дня 15 липня я прибув до дому мого батька, священника в Оброшині і на приходстві застав частину штабу 1-ої панцерної армії, що перебувала там від 12 липня. Штабовці, перебуваючи в домі, де навіть прислуга говорила добре по-німецьки, втримували приязні відносини з господарями й, бачучи їх заінтересування, інформували про хід подій на фронті. Дня 17 липня я був востаннє у Львові і ствердив, що в ньому існує евакуаційно-панічний настрій. Повернувшись додому, я запитався майора Гейнца з оперативного відділу, чому така у Львові паніка і що власне сталося на фронті, що Львів поспішно евакуюється. Пан майор Гейнц заявив коротко: катастрофічну ситуацію на фронті завинила одна "ляндесайгене дівізіон", яка розбіглася, ще заки большевики почали на неї наступати. Цю інформацію отримав я 17 липня увечорі, коли для нашої Дивізії бій щойно починався.

Не треба давати нікому коня зі збруєю, щоб дізнатися, хто серед німецьких військовиків ширив таку дезінформацію. Ширила її п'ята большевицька колона, але цей факт свідчить, як панічно большевики боялися українських частин по німецькому боці. Використовуючи німецьку туполобість, вона свідомо ширили дезінформацію, щоб обезцінити всі можливі "ляндесайгене дівізіонен" у німецькій армії, з якими важче прийшлося б воювати, ніж із здеморалізованим німецьким вояком. Знов же маленькому штабовому майорові не можна дивуватися, що ширив він дезінформацію, в яку легко повірив і яку легко міг сам перевірити, бо і його головнокомандувач разом з усіма генералами й ад'ютантами свого штабу, навіть 23 березня 1945 року не знав, що існує якась українська дивізія і ніхто в його штабі не вмів

правильно назвати її число. До речі, 30 СС Дивізія Зіглінга була білоруська, а не галицька⁸.

Сьогодні можемо дивуватись німецьким воєнним історикам, які даліше плекають улюблені свої легенди, що не мають нічого спільного з дійсністю. Вони повинні знати, що український вояк навіть в німецькому однострою, воював на рідній землі, серед рідного народу і за цілі ясні й зрозумілі цьому народові. З цих причин, український вояк під Бродами стояв значно вище під моральним оглядом від свого здеморалізованого німецького "камрата". І маючи цю моральну основу, він не боявся большевицьких танків, большевицьких катюш, бомб і штурмових літаків так, як їх боялися краще вишколені німці. І він навіть не боявся розгрому своєї частини переважаючими силами противника, бо знав, що його в кожному випадку приютить Українська Повстанська Армія, або в найгіршій ситуації допоможе йому український народ. Ця моральна сила, в цей час, була вже цілком відсутня у німців, які були свідомі своєї прогри і прагнули найбільше рятувати тільки свою власну шкіру. Багато з них, не виключаючи й високих німецьких генералів, пробували рятувати цю шкіру своїм переходом до большевиків.

Але німецькі воєнні історики, що тепер розглядають історію своєї війни на Сході, повинні дещо прочистити свої моноклі, закопчені воєнними невдачами на полі бою проти "унтерменшів". Вони повинні знати, що Німеччина програла війну на Сході ще довго перед тим, як на бойовищах Сходу прогнали німецькі генерали. Програла своєю божевільною політикою у відношенні до народів Східньої Європи. Політики цієї не могли врятувати навіть найбільш блискуча стратегія, а що вже казати, коли цієї стратегії навіть не було. У результаті стався повний розгром, що був єдиносправедливим вироком історії. І цю істину треба вже врешті панам з моноклями зрозуміти!

8. Див. конференція в головній квартирі фюрера в дні 23 березня 1945, протокол якої був передрукований у "Вістях Комбатанта" ч. 3-4, 1962.

Інж. Михайло Хроновят
кол. член Військової Управи

Паралеля між визвольною боротьбою українців у двох світових війнах

Свобода людини — найцінніше добро. Був би нікчемний той народ, який не пробував би визволитися з неволі.

За час довголітньої неволі українського народу дбали наїзники про те, щоб його роззброїти морально та переконати його в його меншій вартості. Однак героїчне минуле дрімало в народних масах, в його піснях-думах, в його народній свідомості, і він використовував кожну нагоду, щоб добитися свободи.

Романтика попереднього століття настроїла українців на тужливий "моль". Перші роки ХХ ст. перероджують українські маси та наставляють їх на бадьорий бойовий "дур". Потрясаючі події ХХ ст. розбудили й Україну, однак застали її до великої розправи ще не приготованою. І так прикро здійснилося й це побоювання-пророцтво нашого великого генія.

Свідомість, що вороженьки самі не згинуть, як роса на сонці, що їх тільки зброєю можна змусити залишити загарбані землі, — та свідомість змушує українців взятися за зброю, щоб стати господарями на власній землі. Це прагнення волі змушує українців взятися за зброю і в першій, і в другій світових війнах. Зброя — це воля. Хто має перше — здобуде й друге. Це таке ясне і зрозуміле для поневоленого народу, а звідси й туга до зброї стала в нас тотожною з тугою до волі. Тільки так можна пояснити той великий ентузіазм, що супроводив обидва збройні акти на Україні.

Певна річ, що в першому і в другому випадках не

бракувало опонентів, які мали свої застереження. Та це були переважно ті, які не вміли на справу дивитись інакше, як тільки з погляду тої чи іншої орієнтації на чужі сили. Вони то й дивилися на обидва легіони, як на найманців чужих сил. За тими опонентами виходило, що раз ми "наймаємося", то за те повинні "виторгувати" певні концесії. За ними виходило б, що в заміну повинні ті чужі сили звільнити Україну і віддати її українцям. Коли ж ні в першій, ні в другій світових війнах ніхто нам того запевнення не дав, то, на думку опонентів, не варто було б й "найматися".

Нині, по стількох роках, можемо підходити до тих справ більше холодно та об'єктивно.

Як в першій, так і в другій війнах чимало молодих українців затяглося добровільно і похопно до зброї в австрійській чи німецькій арміях. Їм чейже ніхто не обіцяв самостійної України. Багато їх і загинуло безслідно під чужими прапорами як незнані воїни.

Правда, що і в першому, і в другому випадках не допустили ворожі нам сили до великих формацій. Правда, що в обох випадках і великі легіони не могли мати впливу на хід гігантських змагань. Та кожному відомо, що й УГА, хоч була стотисячною армією, мала не тільки мілітарне значення. Сама поява західньо-української армії на Східній Україні мала, крім мілітарного, велике символічне значення. Ніхто нині не сумнівається у великій ролі, яку відіграв легіон УСС-ів. Його значення велике для нашої історичної традиції. Це ж після довгих літ просоння нове нав'язання до нашої героїчної княжої доби та козаччини. Легіон УСС став зав'язком обох українських армій у визвольних змаганнях. Не було б УСС-ів — не було б і листопадового зриву, не було б і УГА, і ледве чи дійшло б до створення Першої Української Дивізії в другій світовій війні.

Як від'ємно відбивається довга перерва збройного вишколу, мали ми нагоду бачити при труднощах, з якими доводилося організувати всього тільки одну дивізію у другій світовій війні.

Коли дійшло до збройної розправи на рідних землях, не міг народ приглядатися безчинно. Не чужий інтерес, але знову та сама туга до волі змусила українські маси вхопити зброю, незалежно від того, хто їм ту зброю подасть. І в другій світовій війні цілі групи молодих людей затаглися до чужого війська, і трудно їх було переконати в недоцільності їх постанов. Ті ентузіясти, звичайно, керувалися аргументом: "Не може рішатися справа на наших землях про нас та без нас".

За намовою наших сусідів побоялася свого часу Австрія допустити до більшої української збройної одиниці. Так з 60. 000 добровольців з трудом вдалося зберегти всього кілька тисяч легіону УСС-ів.

У другій світовій війні українці многократно висловлюють свою волю взятися за зброю. Та щойно на четвертому році війни, після вирішальної поразки під Сталінградом, погоджуються німці на одну українську Дивізію.

І в першому, і в другому випадках ті, що давали згоду на чужонаціональні легіони, добре здавали собі справу з того, якими цілями керуються українці, приступаючи до спільної боротьби. Зрештою, це виразно унагляднилося вже на самих початках: при присязі, при назві легіону, при уніформах, відзнаках чи прапорах, а головню при командному складі. В одному й другому випадку здавали собі обидва партнери справу з того, що спільна боротьба рамено до рамена буде так довго можлива, як довго будуть спільні інтереси. З тією хвилиною, коли б дійшло до розбіжності інтересів, — конфлікт в обох випадках був неминучий. Таких конфліктів, більших чи менших, було досить і в першому, і в другому випадках.

Легіон УСС-ів, як і Першу Українську Дивізію було організовано для тієї самої мети: боротьба за українські ідеали. І УСС і Перша Українська Дивізія мали стати в найближчому майбутньому зав'язком української армії.

Творення Першої Української Дивізії відбулося в той час, коли всім було ясно, що німці війну програли. Коли

один з намічених членів до Військової Управи відмовлявся приступити до справи, мотивуючи свою відмову, що німці війну програли, він дістав коротку відповідь: "Ми не творимо Дивізії для німців. Збройної сили вимагає від нас українська справа. Ми творимо її виключно для оборони рідного краю..."

В тому ж тоні виголошувано і всі промови в краю.

Як 1914, так і 1943 р. ніхто нам нічого не обіцяв за творення легіонів. Та ці обіцянки однаково не були б багато варті. Що ж могли обіцяти банкрути. Волі не можна виторгувати тими чи іншими концесіями. Її треба здобувати. Лиш наївні ждуть на обіцянки в таких випадках. Українському народові в обидвох випадках йшлося не про обіцянки, а про те, щоб дістати модерний вишкіл та зброю до рук.

Один з представників Військової Управи так прямо і говорив до 2 000 українців в Народному Домі в Дрогобичі: "Дивізію творимо для себе і тільки для себе. Прийде час, коли наїзників одного по однім не стане, і на те нам потрібна власна збройна сила. Волі ніхто нам не дасть. Її треба самому здобути..." Зовсім ясно. Як в когось є сумніви, може легко перевірити. Ще чимало свідків цієї промови живе між нами.

Так, а не інакше було говорено і на численних зборах студентів у Львові та на інших зібраннях в краю. Це повинні передусім знати ті, що умисне перекручують так ще недавню історію, твердячи, що українську Дивізію створено для чужих інтересів.

Мав легіон УСС-ів свою Бойову Управу. Мала і Перша Українська Дивізія свою Військову Управу. Яка ж дивна аналогія. Так як УСС-и стало ремстували на Бойову Управу, так само було і з Військовою Управою. Обидві вони при найбільших зусиллях не могли зробити того, що від них легіони вимагали. Одних і других ставили, звичайно, власть імуші перед доконаними фактами. Одначе бодай від найприкріших намірів вдалося владу відвести (вжиття української Дивізії на зах. фронті чи до інших, зовсім не

військових, цілей, справа назви, відзнаки, допомоги родинам тощо).

Леґіон УСС-ів дійшов до ролі початку українських армій завдяки куди щасливішим обставинам. Перша Українська Дивізія ще покищо такої змоги не мала. Та якби не настиг вчасно східній наїзник, то певно і Перша Українська Дивізія виконала б те завдання, і тоді була б паралеля між обома леґіонами зовсім повна.

Однак історія Першої Української Дивізії ще не закінчена. Чотири сотні старшин та понад 10.000 модерно вишколеного стрілецтва і підстаршин заповняють покищо ту прогалину, яка постала в тій ділянці між двома війнами.

Треба сподіватися, що передишка між другою і третьою світовими війнами буде куди коротша, та, якщо доведеться й нам сказати своє тверде слово в нашій справі, буде воно підперте тими людьми, які дали надто наочний доказ, що дорожча їм воля понад їхнє молоде життя.

На міжнародній арені ми ще не зайшли далеко. Усе ще пасемо задніх. Та не будь наших зривів, не будь нашої збройної участі в обох війнах, не знати, чи віддалилися б ми багато від стану 1914 р.

Правда, проллято багато дорогоцінної крові в обох зривах. Та без порівняння більше жертв несе неволя. Скільки згинulo наших найкращих одиниць в сибірських конц. таборах, скільки мільйонів зліквідовано голодом.

Не можна не згадати, що з вишколу при Дивізії скористали також і ряди нашої УПА. Це аж ніяк не було таємницею тодішньої В. Управи, яка в більшості стояла на тому становищі, що треба якнайбільше молодих українців вишколювати, незалежно від того, чи вони підуть проти того чи іншого наїзника. Після бою під Бродами чимало вишколених дивізійників поповнило ряди УПА, яка і по нинішній день бореться проти кровожерного наїзника.

Минуло п'ять літ страждань і пониження не тільки від чужих, але, на жаль, і від своїх. Як не дивно, але тих понижень зазнали в першу чергу і найбільше ті ідейні одиниці, які, не жалючі труду, ні крові, ні молодого життя, стали в обороні правди, за права людини, за західню культуру. Тих борців напаяно злочинцями. Як не дивно — їх ще нині вважають за таких, вони ще й нині терплять.

Коли погодимось, що і в першій, і в другій війнах обом легіонам присвічували ті самі мотиви та ті самі завдання, то мусимо прийти до однакових висновків. Ніхто і ніколи не відважився твердити, що легіон УСС-ів був створений для чужих інтересів. Так ніхто не має права твердити і про Першу Українську Дивізію. Іншими були тільки обставини в другій світовій війні, куди тяжчі, куди прикріші, а тому й дещо іншою мусіла бути форма і вишкіл цього другого легіону.

Обидва легіони боролися в обороні батьківщини, жертви їх, які зложено за найвищі ідеали, не пішли на марно, а тому вони для нас однаково цінні, і перед ними ми клонимо наші голови.

Відділ зв'язку

Дивізія «Галичина» й українське підпілля

На запрошення Управи Братства кол. вояків Першої Української Дивізії автор цих рядків погодився подати нарис взаємовідносин між дивізією "Галичина" й українським національно-визвольним підпіллям від початку творення Дивізії аж до її інтернування в таборі полонених після закінчення воєнних дій з початком травня 1945 р. Взявши на себе обов'язок бодай в короткому нарисі зілюструвати ці взаємовідносини, автор свідомий усіх труднощів тематики та всіх недочетів в самому нарисі. На це складається ряд причин, передусім неможливість диспонувати архівним матеріалом, який в більшості зараз недоступний, далі нестача тих документарних даних, які сьогодні могли б подати тільки керівні чинники українського національно-визвольного підпілля на батьківщині, а врешті, і це найбільша трудність, політичний бік справи, який від початку виникнення думки творити українську військову частину при німецьких збройних силах створював для керівництва підпільного руху в Україні незвичайну складну ситуацію. Та не зважаючи на це, автор бажав би в цих рядах потрактувати без упереджень цілу проблему, вистерігаючись наскільки це можливо, однобічного наświetлення, маючи на увазі загально-український аспект цілого питання. Коли в цьому чи в другому випадку звертатиметься увагу на пороблені помилки та ряд непорозумінь, які з них виникали, то робиться це тільки в ім'я того, щоб у майбутньому на помилках і досвіді минулого вчитись і їх не допускати в українських політичних і військових концепціях. Саме тут і актуальність цього нариса, бо й у сучасній міжнародній ситуації можна почути вже голоси, які вказують на те, що забувається недавнє минуле і

плянується іти втертими, для української справи дуже небезпечними, шляхами. Тому пригадка минулого може зберегти українську еміграцію перед непродуманими як слід кроками.

Від початку творення Дивізії до половини 1944 р. автор цих рядків тільки посередньо зустрівся з проблемою Дивізії, тому й наświetлення цього періоду спираються на становищах тодішнього керівництва українським національно-визвольним підпіллям. Від половини 1944 р. довелось авторові у своїй практичній роботі безпосередньо зацікавитися цією проблемою до такої міри, що він міг мати вплив у кінцевій фазі на вирішення долі самої Дивізії. За неточні дані автор заздалегідь просить вибачення у всіх читачів та просить усіх тих, що могли б дати спростування чи доповнення, зробити це в майбутньому для повного наświetлення важливої проблеми в цілому комплексі українських визвольних змагань недавнього минулого.

I.

Щоб зрозуміти перший період взаємовідносин між дивізією "Галичина" й українським національно-визвольним підпіллям, щоб мати ясний погляд на ту "метушню", яка витворилася довкруги творення Дивізії, щоб могли розібратись в усіх "за" і "проти" в питанні творення українських збройних частин при німецькій армії, не слід відвертати очей від того тла, на якому ці взаємовідносини формувалися. В загальному треба сказати, що в цьому періоді існували наскрізь розбіжні концепції в керівництві українським національно-визвольним підпіллям, з одного боку, і в приклонників дивізійної, якщо так можна назвати, концепції й організаторів Дивізії, з другого боку.

Попри основні розходження політичної природи, інші дрібніші аксесуари тактичного характеру утруднювали сяке-таке налагодження взаємовідносин, загострювали їх і доводили до відвертої, правда, і це на добро української справи, не фізичної, а політично-пропагандивної боротьби.

Український підпільний революційний рух, конкретно ОУН, стояв уже від осені 1941 р. в одвертій боротьбі з німецько-гітлерівським окупантом. Від цього часу проваджено вже мобілізацію українських широких мас на всіх землях України проти нового окупанта. Зокрема на східньо-українських землях не можна було рахувати на будь-які успіхи, коли б перед населенням не було поставлено виразно вимоги спротиву й боротьби проти німців. З огляду на загальноукраїнський аспект визвольної боротьби годі було підпільному рухові порушувати свої основні принципи боротьби на одному терені, конкретно в Галичині, де без сумніву німецький режим був легкий і з початку не застосував тих варварських метод, які мали місце на східньо-українських і північно-західніх землях, у т. зв. райхскомісаріаті "Україна". Основні ідейні напрямні мусіли бути зобов'язуючими для визвольного руху на всіх територіях України. А ці напрямні й основні принципи не дозволяли на будь-яке пактування з окупантом чи допущення якихось частинних розв'язок в українській справі. 1942 р., у жовтні, українське підпілля перейшло до творення збройних загальнонаціональних відділів на Волині й Поліссі, і там розгорілась відразу, зокрема весною і літом, широка збройна боротьба проти німецьких окупантів. В Галичині, в цей саме час, панував відносний спокій, окремих збройних відділів ще не було, не зважаючи на те, що керівники українського підпілля на ПЗУЗ весь час домагалися, щоб і Галичина чим скоріше вступила на шлях відкритої збройної боротьби. Довгий час Галичина служила запіллям для теренів збройних дій та звідсіля висилано лише людей для військових вишколів чи перевишколів у старшинських, підстаршинських і стрілецьких школах УПА. Зате в лютневій конференції ОУН (1943) виразно намічено шлях дальшої збройної боротьби. На цій конференції вирішено "творити нові окремі осередки організованої сили народу", при чому під новими осередками розумілось творення *збройної підпільної сили народу*.

На цій конференції прийнято ряд постанов

карпатські терени під контролею вояків Української Повстанської Армії, почerez Дуклянський просмик до збірного пункту Української Дивізії в Середному, коло Ужгорода на Закарпатті. Він виявився переконаним прихильником українців. Віднайшовши мене, а потім звітодавця Мирона Левицького зясував своє спеціальне доручення та наказав нам позбирати зізнання від українських старшин, підстаршин і вояків про правдивий перебіг подій під Бродами.

Можливо, що приготовані звіти Еріхом Кернмаєр на підставі нашої документації, як рівнож безпосередні звіти до Берліну, старшин інших формацій, які брали участь в боях під Бродами, змінили початкове твердження ген. Фрайтаґа відносно Дивізії. Факт є, що Дивізію не тільки відновлено, але нагородженням ген. Фрайтаґа "лицарським хрестом" признано Дивізії її хоробрість і боєздатність під Бродами.

Гарматне становище

Для українського підпілля німецький окупант був тимчасовим окупантом, який відійде, а на його місце прийде відвічний ворог України, Москва. Йдучи на договоролення з німцями, український визвольний рух тратив би ґрунт в народі і в справі дальшого продовження боротьби проти большевицького окупанта. Ідучи на договоролення, хоч би тільки на одному терені і в одній справі військового союзу, український визвольний рух втратив би моральний капітал, здобутий боротьбою проти німців, перед зовнішнім світом.

На жаль, прибічники дивізійної концепції й організатори самої Дивізії не брали, а, може, недоцінювали цих моментів політичного, у внутрішньому і зовнішньому аспектах, характеру. Їм присвічували передусім рації *практичної* натури, як напр., можливість регулярного вишколу військових кадрів, створення регулярної української військової одиниці, отримання зброї до оборони перед московсько-большевицьким наїзником, охорона української молоді перед насильними вивозами на роботи в Німеччину і т. д. В ім'я історичної правди треба визнати, що це не могли бути маловажні рації, і їх дискутовано в колах українського підпілля незвичайно завзято. Фактом було, що українське підпілля не могло і не бажало всіх молодих воєнно здібних людей перебрати у підпільні військові формації, фактом було, що підпілля не могло дати ні належного озброєння, ні вишколу в своїх військових школах, фактом було також, що в умовах німецького підпілля не було легко розв'язувати постачання для вже існуючих відділів і старшинських та підстаршинських шкіл і, врешті, фактом було також, що в організації українських підпільних повстанських формацій вичувалось дошкульно брак фахово вишколених старшинських і підстаршинських військових кадрів. Можливості розв'язати бодай частинно ці питання за допомогою бодай тактичного маневру, пішовши на творення в Галичині збройних відділів в регулярних формах, були аж надто привабливі і тому дискутовано гаряче цю проблему не тільки в лавах підпілля, але й у широких народних масах. Одначе ці рації

практичного характеру не могли зрівноважити політичних рацій, які промовляли проти будь-якої поступки. Поступка означала дискримінацію українського визвольного руху. Тому політичні рації переважали. До цього долучувалося ще й те, що з німецького боку не було жодних гарантій політичного характеру в українській справі і потрактовано питання творення Дивізії як наскрізь провінційну проблему одної німецької провінції з українським населенням, а не як проблему загальноукраїнського, отже всіх земель України, вкладу у боротьбу проти большевицької Москви.

Треба визнати, що між творцями й організаторами Дивізії було багато ідеалістів, які свято вірили в правильність своєї постанови. Передусім, багатьом з них присвчували світлі сторінки минулого, 1914-1918 рр., творення Легіону УСС в рядах австрійської армії, роля УСС в пізнішому державному будівництві й українських визвольних змаганнях в цілому. Цього образу минулого не могли у декого притемнити страхиття, які діялись в цей же час на більших просторах українських земель, бо про політику німців на сході України знали вони у більшості випадків тільки посередньо, і то неповно. Коли ж і знали, то сподівались, що Німеччина буде примушена змінити своє політичне ставлення до українців після невдач і гіркого досвіду на сході. Натомість українське підпілля, яке на кожному кроці і на всіх землях України безпосередньо зустрічалося з нищівною політикою німців, мало можливість позбутись всяких ілюзій в цьому напрямі, тому могло більш тверезо оцінювати цьогочасну ситуацію. Надій на зміну політичного курсу німців у відношенні до України українське підпілля не мало, врешті навіть, як і враховувано часом таку можливість, то в переконанні керівників українського визвольного руху зміна ця прийшла б уже запізно, бо Німеччина неминуче котилася до катастрофи політичної і мілітарної.

Коли з перспективи недовгих ще років доводиться дати оцінку усій акції в напрямі створення української Дивізії при німецьких збройних силах, то в усіх українців повинно перемогти, маю на увазі також середовище

українського підпілля, переконання, що так ініціатори самої ідеї творення української частини, як і особливо учасники цієї збройної формації мали таки перед очима українську рацію і бажали скріплення українського мілітарного, а в перспективі майбутнього розвитку й політичного потенціалу, не зважаючи на те, що в оцінці політичної ситуації і самого політичного фону, на якому події розгорталися та в деяких тактичних прийомах, про які нижче буде говорено, могли помилятися. І саме це мусимо винести, як лекцію для майбутнього, щоб не жертвувати там, де це безнадійно і недоцільно, політичними засадничими моментами в ім'я може хвилевих практичних досягнень. Бувають такі моменти в житті націй, де ці помилки важко зрівноважити і де ціла нація мусить дорого за них платити. Правда, в даному випадку всі недотягнення і деяка непродуманість чи навіть великий ідеалізм та нереальна віра зрівноважились скоро боротьбою УПА і незламною поставою українських революційних сил, а також і поставою самої Дивізії у відношенні до німецького окупанта.

Увесь цей перший період творення й існування Дивізії аж до трагічної битви під Бродами, коли можемо сьогодні спокійніше глядіти вже на пройдений шлях, коштував усьому українству багато зайвого труду, зайвих полемік, багато в ньому назбиралося конфліктового матеріалу і всього такого, що поза наведеними політичними й практичними раціями, за які ведено спір, можна було при іншій політичній поставі цілого українського громадянства оминати та заощадити непотрібне розогнювання пристрастей. Можна було це все оминати, а бодай зменшити тертя і політичні розходження при умові тіснішої співпраці і постійного без взаємних упереджень обміну думок між українським підпіллям і т.зв. легальним сектором українського життя, особливо на західно-українських землях, де легальний сектор був таки міцний і міг мати вплив на хід подій на українських землях. На жаль, між підпіллям і легальним сектором залягла незвичайно глибока прірва. Спринчинились до цього в великій мірі політичні антагонізми, які існували

між двома націоналістичними організаціями, з яких одна діяла в підпіллі, друга старалася закріплювати свої позиції на легальному відтинку. Ці групові пристрасті переносились на ціле громадянство і доводили до розогнювання взаємовідносин та накладали свою печать на тодішнє українське життя. Недостача координації між цими секторами українського життя доводила до постійних конфліктів, і це послаблювало весь український потенціал та не дозволяло у важливих питаннях приймати певних узгіднених рішень. Все життя пліло двома різними шляхами. Тонкі нитки, які вдержувано з підпіллям до громадського сектора були надто слабкими, і завжди грозила небезпека, що й вони порвуться. Саме така ситуація створила цілий ряд непорозумінь, які тільки з трудом вдавалось обом сторонам через оці незамітні слабкі контакти полагоджувати. Передусім ціла кампанія довкруги творення Дивізії прибрала небажаних і для української справи рішуче шкідливих форм. З кампанією за Дивізію злучено кампанію проти українського підпілля. Зручно аранжована німцями акція була деякими українськими чинниками підхоплена. Організуючи Дивізію, німці бажали завдати удару існуючому українському підпіллю та не допустити до творення збройних повстанських частин. Посипались обвинувачення, лайки і неперебірлива в засобах пропаганда. Українське підпілля не мовчало й почало відповідати. Для підпілля було багато важче мобілізувати українську молодь, бо і тверде життя вояка-повстанця, і всі з цим зв'язані невігоди вимагали багато ідейного запалу, самовідречення й гарту, більше у всякому разі, ніж готовість йти в регулярну армію. Українське підпілля мусіло вжити всіх засобів аргументації на те, щоб творення збройного рамени українського народу, як це заплановано в постановках конференції, можна було реалізувати. Тому не диво, що в цей час посипались обостронні обвинувачення. На різні заклики до "лісових банд" приходила відповідь про "державних зрадників". Над цією прикрою і зайвою кампанією не будемо зупинятися, вона надто болюча в історії останніх років українських визвольних змагань, щоб рану відновлювати. Хочемо тільки

ствердити, що завдяки пізнішому тактові обох сторін, німецький маневр зробити Дивізію каменем "преткновенія" в українському організмі не вдався, і вже за короткий час боротьба була припинена.

Передусім українське підпілля зрозуміло істину, що не вдасться перешкодити в організації Дивізії, не зважаючи на принципове заперечення самої концепції участі українців в німецьких частинах. В Галичині було багато молодого боєздатного елемента, який до підпільних формацій або не надавався, або не хотів іти, або не було для нього місця. Далі був також елемент, який ішов до Дивізії, рятуючись перед примусовим вивозом на фабричну працю в Німеччині. Був також ідейний елемент, який принципово був готовий включитися в боротьбу, але тільки в регулярних формаціях.

Щоб перешкодити мобілізації Дивізії, треба було марно витратити енергію на відтинку, який рішуче в обличчі наступних подій і загрози нової окупації більшовиками не мав великого значення. І тому керівництво національно-визвольного руху на Україні, з'ясувавши своє негативне ставлення до концепції творення української частини в рядах німецьких збройних сил, присвятило свою увагу творенню повстанських частин, тим більше, що рейд червоних партизан під керівництвом Ковпака літом 1943 р. наказував негайно діяти і виступати збройно. Набір до Дивізії пішов своїм нормальним порядком, хоч доводиться ствердити, що завдяки акції підпілля в самих початках набір відбувався вже з не таким ентузіазмом і не мав тих успіхів, на які спочатку розраховували особливо німецькі чинники. З другого боку, також і в колах прихильників дивізійної концепції дійшло до залишення пропаганди проти підпілля; навпаки, в цей час між військовиками, які працювали, напр., у Військовій Управі та військовими колами Головного Штабу УПА дійшло до затіснювання контактів, практичних і теоретичних порад, опрацювання військових плянів, вишкільних матеріалів для старшинських і підстаршинських шкіл УПА і т. д. Живі ще учасники цих подій і співпрацівники з Гол. Штабом УПА

могли б тут доповнити ці загальникові дані. Хочеться тільки з радістю ствердити, що військовики знайшли спільну мову між собою у цей політично складний час.

Початкове різке ставлення пізніше змінилося, і, рахуючись з реальними можливостями та фактичним станом, послано навіть певну кількість людей, що організаційно чи симпатіями стояли по боці українського національно-визвольного підпілля, до Дивізії, беручи до уваги моменти практичного характеру вишколення, набуття зброї та дбання, щоб не допустити до розгорнення ворожнечі між Дивізією й українським підпіллям. Наслідком цього цілий ряд старшин, підстаршин і стрільців вернулися пізніше, після завершеного вишколу, в ряди УПА. На підставі офіційних стверджень німецького командування вже за перші місяці вибуло з Дивізії і перейшло на бік УПА біля 600 осіб.

З початком 1944 р., весною, почали говорити про те, що Дивізія має бути перекинена на східній фронт, який все більше зближався до західньо-українських земель. На підставі вісток, які дійшли до керівництва українським національно-визвольним рухом, Дивізія мала опинитися на відтинку фронту в Станиславівській області. В цей час в області оперували більші з'єднання УПА, при чому головною базою був тоді Чорний ліс. Там оперували більші відділи знаних командирів УПА, які пізніше впали в боях з більшовиками, між іншими сл. п. к-р Різун, сл. п. к-р Черник, сл. п. к-р Гамалія та інші. В Чорному лісі велись також бої з червоними партизанами та скиненими парашутистами, водночас ведено оборонні бої проти німецьких акцій, завданням яких було очищення терену від партизанських, як офіційно говорено, "банд". Однак УПА вийшла переможно з цих боїв, і врешті Чорний ліс та сусідні з ним терени були звільнені від окупантських військ. Ввесь терен творив одну т.зв. республіку УПА. Бойовими діями відділів УПА керував в цьому часі тодішній командир IV-тої Воєнної Округи, к-р Гуцул. Згадуємо ці події тому, що саме вістку про можливе перекинення Дивізії в терен Станиславщини сприйнято в колах українського підпілля із вдовolenням. Від-

кинено тоді думку, щоб німці могли вжити Дивізію до поборювання відділів УПА, натомість всі раділи тим, що з Дивізією вдасться нав'язати тісний контакт, що за її допомогою вдасться отримати більше зброї та воєнного знаряддя, що можна буде врешті вояками й старшинами Дивізії поповнити кадри УПА. Терен Станиславівщини відповідав усім вимогам, щоб такі зв'язки налагодити. Тому прикрою несподіванкою для керівництва визвольним рухом була вістка, що Дивізію перекидають безпосередньо на фронт біля Бродів. Безпосередність фронту, невідповідність цих теренів до проведення великих акцій спільно з Дивізією, евакуація населення з прифронтової смуги, розгубленість, яка втворилася в цілому терені з приводу ненадійного наближення фронту, потреба приготувань організаційних кадрів до нової большевицької дійсності, оце все не дозволило планоно провести всі задуми, які лежали по лінії українських інтересів, а також по лінії інтересів українського підпілля і вояцтва Дивізії.

В умовах безпосередніх фронтових дій важко було реалізувати намічені плани. Та не зважаючи на це, старшини і стрільці Дивізії, що перебували кільканадцять днів у фронтовій смузі і в безупинних боях з переважаючим ворогом, нав'язали контакти так з оперуючими там невеликими відділами УПА, які переорганізовувались, щоб у малих групах перетривати перехід фронту, як і з українським підпіллям. Впродовж цих днів на фронті не доходило ніде до будь-яких сутичок між відділами Дивізії і відділами чи групами УПА. Створилися найбільш дружні відносини які закріплювались одним спільним болючим переживанням: загрозою найбільшого ворога України, большевицької Москви. Правда, не було ні можливостей, ні доцільності, щоб УПА перебирала окремі відділи Дивізії в свої лави, натомість виявом дружності і готовости допомогти відділам УПА й українському революційному підпіллю треба вважати факт поважної матеріальної допомоги з боку Дивізії для відділів УПА. Старшини і вояки Дивізії потайки від німців передавали для відділів УПА масово зброю та всяке воєнно-технічне приладдя. В якій кіль-

кости передано, про це могли б сказати ті старшини й вояки Дивізії, які вели цю акцію передачі зброї й технічного приладдя.*

За неповними даними, які опинилися тоді в руках командування УПА цією зброєю й амуніцією забезпечено й виряджено два сильні курені УПА. Большевицький наступ і невідготованість терену Дивізії в цілому на бік УПА не дозволяли реалізувати цього пляну. Щойно після катастрофи на фронті ті, що врятувались, перейшли до відділів УПА. В якій кількості, про це, на підставі існуючих за кордоном матеріялів, не можна нічого певного сказати. В краєвих звітах при персональних даних, зокрема при персональних даних про загиблих, дуже часто зустрічаються автобіографічні нотатки про те, що якийсь вояк, старшина чи підстаршина УПА був свого часу вояком Дивізії. щоб навести бодай один приклад, подаємо тут, що старшина Дивізії Б. Гвоздецький (псевдо Емір-Кора) після розбиття Дивізії опинився в одному з відділів УПА і цілком випадково зустрів його в час своєї подорожі Гол. Командир УПА, Ген. Т. Чупринка. Гвоздецький був особистим знайомим і приятелем Ген. Т. Чупринки. Після цієї зустрічі Емір-Кора був відкомандирований до відділу зв'язку при Гол. Військовому Штабі УПА, з якого доручення провадив весною і літом 1945 р. розмови з польським національним підпіллям, конкретно з військовою організацією ВІН (Вольносьць і Не-подлеґлосьць). Він загинув восени 1945 р., виконуючи своє завдання. Наслідком підготовних розмов, які він вів з ВІН-ом, дійшло до нав'язань добрих взаємин з польським підпіллям на українських землях, що ввійшли в склад т.зв. "демократичної Польщі", та доведено до спільних воєнних дій УПА і ВІН на цих теренах.

Хоч не диспонуємо зараз багатими даними про б. вояків Дивізії в рядах УПА, одначе мусимо прийняти, що роля, яку вони після катастрофи б. Бродів відіграли в організуванні, у вишколі і в боєвих акціях УПА в наступних роках, поважна. Висвітлення цього питання мусимо залишити покищо майбутньому. Одне треба ствердити,

*Див. спомини пполк. Долинського: "Ми і УПА під Бродами".

що всі вояки УПА, не зважаючи на те, з яких формацій вони походили, чи то з червоної армії, чи з німецьких формацій, мужньо боролись, а багато з них впало на полі слави, як воїни Української Повстанської Армії, маючи на увазі єдино український національний ідеал, українську незалежну державу. Уніформ, який вони в складних умовах мусіли перед цим на себе вдягнути, щоб здобути військово-технічне знання і жертвувати ним для української справи, ніколи не зумів змінити душі українського вояка. **Він завжди залишився воїном України.**

II.

Після катастрофи на фронті б. Бродів відділи Дивізії почали збиратись в Ст. Самбірському районі. На підставі даних, які тоді доходили до підпілля, в другій половині липня зібралось там біля двох тисяч вояків Дивізії. В кінці липня терен Ст. Самбірщини був наповнений також різними відділами УПА, що в той час пригтовлялись до переходу фронту. Зрештою, концентрація більших відділів УПА в тому часі в тих теренах була зумовлена також тим, що для охорони І Великого Збору УГВР, що відбувався там в половині липня 1944 р., стягнуто сильніші групи УПА. Короткий побут частин Дивізії на цьому терені, які пригтовлялись до переходу на малярську тоді територію, на південь від Карпат, використано для нав'язання дружніх взаємин.

З боку деяких старшин Дивізії подано вістку, щоб зустрінутись для обговорення деяких важливих питань. Розмова відбулася в одному з кінцевих днів липня, увечері недалеко с. Спас. Участь у зустрічі брали: від Дивізії майор (в Дивізії, мабуть, сотник) Н., колишній старшина Армії УНР, з доручення УПА автор цих рядків. Автор мав доручення повести розмови по лінії переходу боездатних відділів Дивізії в околиці ліси та включення їх в ряди УПА і можливість передачі більшої кількості зброї та військово-технічного приладдя для УПА. Було пророблено всі заходи для проведення цих плянів, включно з підготуванням підвод, які з головного шляху мали перевезти переданий матеріал в сусідні ліси. На

жаль, розмова прийняла інший зворот, ніж автор сподівався. З огляду на те, що ініціатива офіційних розмов вийшла від Дивізії, автор чекав на відповідні важливі, як було подано авторові у відповідному звіті відділу УПА, пропозиції. Співрозговець, оповівши наперед про себе й свою участь в Армії УНР та про мотиви, які його склонили, щоб після довгих років емігрантського життя "взяти наново шаблю до рук і боротись за український синьожовтий прапор", висунув одну пропозицію-просьбу до відділів УПА, що оперували в цьому терені: "Забезпечити перемарш останніх частин Дивізії через терен Турчанщини, де в цей час оперували також червоні партизани". Автор зорієнтувався, що розмова не була підготована старшинами Дивізії, а була радше виявом індивідуальної ініціативи, і порушив тільки питання можливості постачання для УПА деякої частини зброї. Співрозговець не міг дати на це згоди, вказуючи на труднощі з огляду на контролю німців, можливість виявлення, та подаючи також, може й річеве, обґрунтування, мовляв, ці частини Дивізії в більшості запасні, в деякій мірі рештки недобитків, не диспонуєть відповідною кількістю воєнного приладдя. Якщо йшлося про забезпечення терену та перемаршу, то автор вказав на те, що небезпека нападу червоних большевицьких партизан мінімальна, і для охорони перемаршу цілком вистачить самих частин Дивізії та великих німецьких з'єднань, що весь час відступали головним шляхом на Турку. Зрештою відділи УПА, які то тут, то там вступали в бої з червоними партизанами, не могли бути вжитими до таких операцій. Вони мусіли виконувати свої завдання згідно з наказами, поданими їм Гол. Командуванням на час пересування фронту.

Та хоч не можна було у верхах погодитися на певні спільні акції, вечорами перевозено возами зброю, амуніцію і воєнне приладдя до відділів УПА. Тоді ж таки певна кількість вояків Дивізії залишилась у відділах УПА. Цю акцію ведено з *низів* по обох боках. На квартири вояків і старшин Дивізії заходили українські підпільники і домовлялися про передачу зброї. Старшини Дивізії, яким

було відомо про те, що навкруги робиться, приплющували мовчазно очі, щоб, мовляв, не знати про все. Автор сам був свідком однієї з таких акцій, яку вояки УПА вели спільно з вояками Дивізії на квартирі сотн. Бригідера, особистого знайомого автора. Сотн. Бригідер, ранений, вирвався з оточення б. Бродів. При кінці липня або з початком серпня 1944 р. Дивізія відійшла в напрямі Турки. Провадили її в дальшу путь погляди багатьох друзів. Між проїжджаючими по шляху бачив автор багатьох своїх знайомих, між ними капеляна о. Левенця, сотн. Бригідера, сотн. Чучкевича та інших. Чи доведеться нам усім зустрінутись колись в одних лавах на українській землі, приходило настирливе питання. Небаром й авторові довелось відїхати цим шляхом.

Багато місяців панувала тиша на відтинку зв'язків між українським підпіллям та Дивізією. Дивізія переорганізувалася, безпосередні зв'язки з підпіллям на українських землях годі було втримати, залишились тільки контакти між окремими старшинами Дивізії й уповноваженими від українського визвольного руху, які також опинилися поза українськими землями. Такі контакти втримано в різних країнах, один із зв'язкових пунктів був Краків, де ще приміщувалась бодай частинно Військова Управа. В багатьох випадках старшини Дивізії в переїзді помагали людям, що були зв'язані більш чи менш тісно з уповноваженими українського визвольного руху, зокрема в роздобутті потрібних документів подорожі, що в великій мірі спричинилися до нормального функціонування зв'язків між окремими людьми, розкиненими тоді по різних краях, які перебували під німецькою контролею (Польща, Словаччина, т. зв. Протекторат, Мадярщина та терени тодішнього Райху). На зв'язковому пункті в Кракові декілька разів переїздом з'являвся до Дивізії сотн. Підгайний, що переїздив від вишкільної старшинської школи, яка тоді містилася на Познанщині. В розмовах з ним часто порушувалося питання дальшої долі Дивізії та можливості її використання виключно по лінії вимог української національної справи.

В останні місяці 1944 р. дійшло також до створення

Українського Національного Комітету в Берліні та до проекту, що на нього з різними труднощами, головню з боку прихильників т. зв. власівської концепції, врешті погодилися німці, вилучення всіх українських військових частин та створення в рядах німецьких збройних сил Української Національної Армії. Основну одиницю мала творити в цій концепції дивізія "Галичина", приймаючи після реорганізації й доповнення, назву "Перша Українська Дивізія УНА". Хоч в самих переговорах, як і в акції реорганізації військових українських частин, представники українського підпілля з політичних моментів участі не брали, хоч офіційно в своєму зверненні ЗП поставилось негативно так до т.зв. власівської концепції, як і до будь-яких спроб мобілізувати українців у ряди німецької армії, навіть під українською назвою та під українським командуванням, в колах уповноважених з батьківщини розцінювано саму можливість вилучення всіх українців і всіх українських військових частин з власівських дивізій та з німецьких частин і підпорядкування їх українському командуванню наскрізь позитивно. Маючи всі частини під українським командуванням, до речі, поважні озброєні частини, можна було ними диспонувати завжди відповідно до вимог і політичної доцільности з становища вже української рації, а не чужого наказодавця. Другий момент, чому розцінювано це явище позитивно, було й те, що цим перекреслювалося затії Власова вмістити концепційно ціле українське питання в рямці великоросійського комплексу. Правда, ніхто не жив вже надіями, що зможе змінити неминучий біг подій в напрямі до німецької катастрофи, та треба було в цей останній момент рятувати українську окремішність від рос. "котьолка", а далі рятувати людей, що по волі чи неволі були розкидані по різних німецьких частинах. Коли б всі українські частини опинилися під одним українським командуванням, тоді також було б можливе здійснення певних плянів, конечно в обличчі неминучої німецької поразки. Речникам українського підпілля закордоном було б легше знайти спільну мову та дійти до узгіднення планування, ніж у випадку, коли

українські частини були б під безпосереднім німецьким наказодавством. Тому з боку цих речників пильно стежено за розвитком подій і разом з тим опрацьовано плани для можливого безпосереднього діяння, спираючись на тих вояків і старшин, які користувались повним довір'ям підпільного руху і на яких можна було розраховувати у випадку неминучого конфлікту з німцями.

В листопаді 1944 р. наслідком контактів з старшинами Дивізії і представниками українського нелегального руху дійшло до відкомандування одного старшини Дивізії, сотн. Бригідера, до новозорганізованої сотні УПА на західній Лемківщині. В цей час українські землі, включно зі східньою Лемківщиною, були відділені фронтом від західнього клаптика Лемківщини. Зв'язки між існуючим підпіллям на заході й сходом були перервані. Цей момент використали німці й підсуваючи українця, що працював у німецькій розвідці (К.Ш) і подавав себе за полковника УПА, вкравшись до ідейного українського елемента на зах. Лемківщині, що самочинно взявся за організацію сотні. Незабаром ця сотня за директивами німців почала непотрібні акції на відтинку протипольському. Щоб цьому запобігти, відкомандировано сотн. Бригідера разом з поручником УПА (С.) для рятування ідейного і несвідомого німецької провокації елемента. Сотн. Б., як командир сотні, мав завдання перевишколити увесь відділ перекидаючись на терен, недоступний для німців, а опісля малими групами перетривати перехід фронту. На жаль, січневий наступ большевиків перешкодив в цілому виконати завдання. Сотн. Бригідер з слабо вишколеними стрільцями (вишколені залишились), згідно з наказом, перейшов маршами в моравські Карпати, де рештки сотні здемобілізовано.

З початком 1945 р. справа німецького Райху зближалась до свого неминучого трагічного кінця. А заразом над українськими частинами, і зокрема Українською Дивізією, нависло марево поновного розбиття і велетенських жертв на фронті, марево неволі чи в іншому

випадку небезпека видачі з боку аліантського командування більшовикам.

В цей час незвичайно складний з політичного і мілітарного боку, очолити УНА погодився ген. хорунжий П. Шандрук. Ситуація була наскрізь безвиглядна, тільки журба за українського вояка подиктувала ген. Шандрукові взяти на себе цей важкий обов'язок. Він був ще важкий тому, що формальна згода німців на творення УНАрмії була тільки обіцянкою, але, мабуть, ніхто тоді серйозно не думав про проведення в життя проєкту з кінця 1944 р. Шандрук взявся тоді з властивою для нього молодечею енергією до реорганізації всіх військових українських частин, що були розкидані по різних німецьких частинах. Свою першу подорож відбув ген. Шандрук на терен тодішнього Протекторату, де в цю пору знаходилась одна українська бригада. Яке важке було його завдання, видно з того, що генерал, вибираючись у дорогу, не мав навіть власного ад'ютанта чи хоч би малого старшинського почоту. В його товаристві було кілька німецьких старшин, правда, наскрізь позитивно наставлених до українських вимог, та, на жаль, і вони не могли багато допомогти в тодішній ситуації. В цей час, мабуть, березень 1945 р., авторові цих рядків довелося особисто познайомитись з ген. Шандруком. Доводиться ствердити, що в цілому ряді розмов, проведених тоді на терені Чехословащини, вичувалося у генерала єдине бажання зробити все, щоб рятувати перед неминучою загибеллю українського вояка. Не можна було тоді навіть мати точних вісток, що діється з Дивізією. Плянувати щонебудь, приймати якісь рішення бодай на недалеке майбутнє було майже неможливо. Ситуація так нагально мінялась, що все, що одного дня заплановано, доводилося другого дня залишити. Усе плянування могло бути врешті тільки імпровізацією. Основне питання, на яке доводилося ген. Шандрукові дати відповідь, було таке: як зберегти українські військові з'єднання при німецьких збройних силах та як вжити їх вже для виключно української справи до дальшої боротьби з ворогом. Щодо бригади, яка перебувала на терені Чехословащини, то

після обговорення всіх питань та інспекції, що її відбув ген. Шандрук, враховано дві можливості: перша — бригада перебивається рейдами на українські землі і долучається до УПА, друга — в разі неможливості пробитись крізь фронт, робити всі заходи, щоб бригада долучилася до ядра УНАрмії, тобто до Першої Української Дивізії. Щоб бригаді допомогти виконати її перше завдання, відкомандировано туди групу старшин і підстаршин УПА із згаданої вище здемобілізованої сотні. Однак події розвинулись пізніше в такому темпі, що бригада була змушена відступити на західно-німецькі терени, де й розбрелась частинно по таборах, частинно попала в полон західних альянтів разом з німецькими частинами.

В кінці березня 1945 р. непідтвержені вістки, що німці роззброїли в Каринтії Першу Українську Дивізію, мовляв, потребували зброї для своїх частин. Ця вістка незвичайно затривожила ген. Шандрука. В пляні було ніяк не дати себе роззброїти і безборонним чекати на ласку ворога.

Вістка, хоч не підтверджена, про розброєння Дивізії перекреслювала наново дотеперішнє планування, в якому бралось до уваги перекинення Дивізії з югославського терену чи з Каринтії на східній фронт до Моравії, звідкіля Дивізія, реорганізувавшись в малі бригади, могла б пробиватися на тили ворога і добитись українських земель. Наскільки реальний був такий плян, годі сказати, всеж взято при цьому до уваги і політичний бік справи, і бажання скріпити ряди УПА, і досвід українських повстанських рейдів часів визвольних змагань 1918 р., і останній досвід УПА. При цьому ця операція спиралася також на міркуваннях, які тоді підтримували деякі німецькі старшини з оточення генерала, що треба буде рахуватися з можливістю договорення західних альянтів з німецькою армією та спільним фронтом стати проти большевиків. Спроби перекинення Дивізії на бажане місце розбилися об брак транспортних засобів та взагалі можливостей перетранспортувати таку велику частину на інший відтинок. Як другу можливість взято до

уваги організований перехід цілої Першої Української Дивізії на аліантську сторону. З огляду на неясність ситуації та різні суперечні вістки, які доходили, із огляду також на те, що для проведення відповідних дій konieczна була присутність генерала серед найбільшої військової одиниці, ген. Шандрук вирішив негайно їхати до Дивізії. Авторів цих рядків запропонував генерал товаришити йому в подорожі, обґрунтовуючи цю пропозицію двома раціями: перша — генерал хотів мати бодай одного українця, з яким міг би порадитись в ряді питань, що могли виринути. Генерал бажав координувати свої дії на відтинку Дивізії з кимсь із представників українського підпілля. Друга причина була та, що ген. Шандрук бажав також, щоб його ближче познайомив автор цих рядків з тими старшинами, яким можна було доручити найбільш складні завдання, коли б довелось проводити певні акції проти волі німецького командування. Враховувано можливість, що німецьке командування не згодиться перейти під накази українського головнокомандуючого, що треба буде роззброювати німців, які будуть ставити опір в проведенні відповідних, з погляду української рації доцільних акцій і т. п. Ця пропозиція була на часі, бо автор уже давно був відірваний від своїх контактів з Дивізією та від груп своїх людей, які перебували в Загребі в Хорватії, і тому треба було налагодити ці справи. Не відомо було також нічого про те, що в напрямі Дивізії зроблено від представників в Загребі, бо й вони мали доручення зі свого боку старатись розв'язати цю справу.

8-го або 10-го квітня 1944 р. почалася кількаденна подорож до Дивізії. Щойно в Віллях отримано вістки, що Дивізію кинено на фронт біля Фельдбаху, щоб латати діри, які постали у фронті через ненадійну втечу мадярських частин. В Клягенфурті з запасного полку Дивізії долучився до генерала молодий хорунжий в ролі особистого ад'ютанта, якого імени зараз не пригадую*.

Після короткої затримки в Клягенфурті і після даремних розшуків за сотн. Малецьким, що, як стверджено,

*хор. Р.Ц. — Ред.

перебував як реконвалесцент в запасному полку (його автор бажав рекомендувати генералові), ген. Шандрук удався безпосередньо на фронт. В дорозі приходили все нові болючі вістки. Дивізія стояла в запеклих боях з порогом, мабуть, 30-тий полк був повністю розбитий. Зустрічалися і ранені й недобитки, що шукали своїх частин. Прикро було слухати нарікання фронткових українських вояків, які, розбиті, перегруповувались за лінією фронту. Нарікали на всіх, а, думаючи, що автор член якогось комітету чи Військової Управи, не щадили своїх нарікань і для цих установ. Та все це треба було сприймати, як вияв психічного стану вояка, що знайшовся в обличчі ворожої переваги і його безпосередньої та немилосердної загрози. Для українського вояка ситуація була безнадійна, він знав, що в ворога немає пощади. Коли німецький вояк міг ще вибирати між смертю або полонем, хоч як він був важким, то для вояка-українця полон був рівнозначний з жорстокою смертю.

Авторові не довелось зустрінутись з усіма знайомими старшинами. Передусім багато з них командувало своїми з'єднаннями безпосередньо у фронтівій лінії. Відвідати їх там означало стягнути на них підозріння німецької жандармерії, яка, як це можна було завважити, пильно слідкувала за поведінкою цілого ряду старшин та вояцтва Дивізії, побоюючись відрухів вояцтва проти німецького командування та німецьких вояків Дивізії, які в великій мірі сповняли в Дивізії роллю політичних комісарів і проти яких в першу чергу міг бути звернений гнів українського вояцтва. Тому автор обмежився тільки до подання відповідних вказівок і своєї оцінки ситуації дивізійному капелянові, о. Левенцеві, та двом воєнним кореспондентам, О. Лисякові і О. Л-у, яких особисто знав і до яких мав повне довір'я, з просьбою, щоб передати це далі старшинам, та з загальною вказівкою в усьому здатись на дальші рішення ген. Шандрука. Хоч в даній ситуації не могло бути мови про негайне стягнення Дивізії з фронткових позицій, хоч годі було говорити про перебрання Дивізії під українське командування (до цього потрібно було часу та можливостей реорганізу-

ватися в запіллі), — поява головнокомандуючого УНА безпосередньо серед вояцтва на фронті, інспекція частин на фронті на кілька сот метрів у віддалі від ворога, проведення серед вояцтва присяги на вірність Україні попри неохоту й настороженість німецького командування — усі ці моменти без сумніву вплинули на піднесення морального стану вояцтва та скріпили віру й переконання, що доля вояків опинилася в певних руках і що можна довіряти цьому новому керівництву, яке, хоч і не маючи технічних спроможностей, рішилося перебрати відповідальність за дальшу долю вояцтва, щоб рятувати його перед знищенням від ворога.

Подібну ініціативу в напрямі рятування вояцтва УНА виявила також група тих представників, що перебували тоді в Загребі. 29 березня вирішено там, щоб поробити всі заходи для того, щоб Дивізію, яка на підставі отриманих інформацій перебувала між Люблянню і Марбургом, перетягнути в Італію і сполучитись там з національними італійськими партизанами, з якими українське підпілля встановило контакти. Спільно з італійськими партизанами мала б у цьому пляні Дивізія звернути свою зброю проти німців. В Загребі не було довго контактів з Дивізією, не було також вісток, що Дивізію кинено у безпосередні фронтові дії. Труднощі контакту були в тому, що бракувало потрібних документів для переїзду, а крім того терени були опановані тітовською партизанкою. Щойно з кінцем квітня 1945 р. вибирається з Загребу колишній командир УПА, майор Г. В Пресовій Квартирі в Марбурзі він довідується, що Дивізія на фронті у Фельдбаху. К-р віз з собою наказ для вояків Дивізії, підписаний знаним багатьом воякам іменем, М. Рубаном. Ситуація серед вояцтва Дивізії була сприятлива для відмови послуху німцям. Загострення відносин між німцями й українцями було наглядне, німці не вагались застосовувати репресії і серед вояцтва були виразно протинімецькі настрої. Наказ цей доручено сотн. Підгайному та його реалізація, тобто перехід зі зброєю до італійських партизан, стала неактуальною. В цей час Німеччина знаходилася безпосередньо перед капітуляцією а українські

чинники в Дивізії з ген. Шандруком на чолі поробили вже інші заходи в англійського командування для переходу й інтернування. Про всі ці заходи звітуватимуть з певністю очевидці. Успішному завершенню цієї акції треба швидчувати те, що доля Дивізії не закінчилася новими втратами, тим разом на чужій, неукраїнській землі.

Ціллю цих скромних спогадів та змальованих безпосередньо пережитих картин є вказати українському громадянству та й зафіксувати для майбутньої історії українського війська один із періодів українських визвольних змагань. Передусім хотілося б, щоб українське громадянство було переконане, що між вояками українцями, не зважаючи на трудні моменти політичного характеру, завжди була спільна, дружня вояцька мова.

Вояк воякові старався завжди в найбільш складних ситуаціях допомогти, чи порадою, чи зброєю, чи навіть своїм життям. Різниці мали завжди більш зовнішній характер. **Усі вояки залишились по суті, по своїй природі, істоті й душі воїнами одної великої української армії**, і ця армія відомих і невідомих здвигне таки Храм Української Волі, Українську Соборну Самостійну Державу. Нехай ці скромні рядки автора, що стояв не в рядах Дивізії, а заступав погляди українського підпілля, буде згадкою і присвятою для тих вояків Дивізії, що впали на полі слави!

Вгляд в проблему Української Дивізії і її великої битви під Бродами

З НАГОДИ ЮВІЛЕЙНОГО РОКУ

Ми, колишні вояки Дивізії, закінчили ювілейний рік створення Дивізії, себто 25-ту річницю, а тепер закінчуємо 25-ту річницю великої битви Дивізії під Бродами. Ті два ювілейні роки заставляють мене нині вглянути в згадані події вже в деякій мірі з історичної перспективи і зробити спробу на основі відомих мені історичних матеріалів наświetлити ті події так, як належить висвітлювати події, які свого часу були темою дипломатичних розмов і поважних дискусій на форумі міжнародних, дипломатичних взаємин поміж західними потугами, польським урядом і "вождями" в Кремлі.

В тій статті не думаю входити в полеміку, чи Дивізія була нам потрібна чи ні і не думаю сльозавитись над нашими втратами в боях Дивізії з ворогом, бо коли б нарід наш втратив в одвертих боях з ворогом стільки жертв, скільки мав без боїв через роки московської окупації, то нині ми напевно мали б свою державу. Для народу, який бореться за свою волю вартість мають жертви вояків і бойовиків і ті жертви не є даремними. Втратами без всякої вартости для визвольної справи є жертви московського народовбивства і це повинні мати на увазі ті, що шукають викрутів і оправдання свого, чи то негативного, чи то пасивного відношення до збройної боротьби нашого народу за волю і свою незалежну суверенну державу. Мірилом вартости визвольних проблем не можуть бути критерії впливаючі з хвилих ситуацій, бо визвольні проблеми це проблеми історичні і

їх кінцеву вартість.... оцінить історія з перспективи цілого періоду визвольної боротьби. Нині, я зупинюся головно над тим, як проблема Дивізії затронула наших ворогів поляків і москалів і як ті вороги на неї зреагували, бо це вже нині є до певної міри мірило важливості проблеми і кваліфікує її до поважних історичних студій.

Часто поляки підчеркують, що вони вже шістсот літ на наших етнографічних землях, але коли їм поставити питання, що вони за тих шістсот літ зробили для народу, яким володіли, відповісти позитивно на це питання вони не мають чим. Ми за час нашого співіснування з поляками прийшли тільки до одного висновку, що поляки не вміють навіть володіти власною меншою територією, а у відношенні до нас є звичайними грабіжниками чужої землі і майна. Їх становище супроти акту проголошення самостійності Карпатської України наглядно виявило, що вони не тільки є ворогами визвольного руху українців, які долею трагічних обставин були включені силою до їх державної території, але рівнож ставляться ворожо до підбудови української держави на тих територіях, які на протязі історії ніколи в склад Польщі не входили. Ніколи не можемо, забути того як ентузіастично "віватували" вони на честь мадярів, як ті в варварський спосіб ліквідували українське відродження Карпатської України. "Браця мадзяжи напіймисе віна" кричали пограничні польські війська при зустрічі з мадярами на границі Карпатської України. Не має тут місця згадувати про ці кривди, яких наш нарід на протязі історії зазнав від поляків безпосередньо, або при дуже активній допомозі поляків, від окупантів наших етнографічних, а колись наших державних територій. Всеж таки пригадую яку мерзку пам'ять залишили на наших територіях "польські фольксдойчери" і "зондердінст" який в 90% складався з поляків з Поморя, Познанщини і Шлеська, себто тих територій, які до вибуху другої світової війни були під Польщею і нині до Польщі належать. Всі ті "герої запілля" в часі німецької окупації відзначились звіринною жорстокістю, а до речі треба пам'ятати, що майже всі вони, це колишні члени польської шовіністичної організації

"Стшелец", або інших польських шовіністичних "звйонзків". Тих польських патріотів в німецьких мундурах були сотні тисячі і їх головним завданням було гнобити українців на територіях зайнятих німцями. Поляки хваляться, що вони не мали Квіслінґа. Квіслінґа насправду не мали, але далеко бруднішу роботу для німців виконувала їхня "зондердінтська псарня" і їх "дольмечери" і "дольмечерки". Польське громадянство і уряд польський закордоном не здобувся на заклик до цієї варварської галайстри і не робив заходів припинити сваволу своєї голоти на наших землях, але як ми зачали для власної оборони перед знущанням і евентуальною майбутньою большевицькою масакрою організувати своє підпілля і Дивізію то поляки счинили несамовитий вереск "про українське жезі" і українську коляборацію з німцями, хоч добре знали, що наше збройне підпілля до німців ставиться вороже і має часті бої з німецькими окупантами нашої території. Рівнож добре вони знали, що Дивізія була призначена виключно до боїв проти Червоної Армії, бо, нині знаємо з опублікованої збірки статей півофіціального речника польського уряду в Англії І. Матушевського, яка під заголовком "Ганьба чи хвала" появилася в 1945 році друком в Єрусалимі, то українські компетентні чинники, при організуванні Дивізії, повідомили підпільним шляхом захід про це, що Дивізія має завдання і буде воювати тільки проти комуністів і Кремля

Всеж таки польський уряд в екзилі виступив проти Дивізії. В своїм офіціозі "Ржечпосполіта", в часі організаційної акції набору до Дивізії, цей польський уряд виступив зі заявою, що вступ до Дивізії цей уряд вважає "державною зрадою" і добровольці Дивізії будуть карані згідно з польськими законами про державну зраду. Хіба нині не потрібно доказувати "гохштаплерства" польських україножерів, бо це гохштаплерство підтвердила історія. Але все ж таки з огляду на це, що справа Дивізії була дебатована на міжнародному форумі в дипломатичних розмовах, а навіть посольських інтерпеляціях у Великій Британії, варто

дещо глибше вглянутися в заторкнені і до певної міри пов'язані протибольшевицькою боротьбою справи.

Вже тоді польський екзильний уряд знав про злочин, якого допустився Кремль супроти польських полонених офіцерів в Катині. Кремлівські людолови і душогуби взагалі не мали потреби забирати польських вояків в полон, бо поляки не були з СРСР в стані війни, а польське військо віддало большевикам загарбану колісь у нас територію без боїв. Спільна агресія німців і большевиків супроти Польщі була безсумнівна, як рівнож, польський уряд мав повні інформації про злочини, яких Кремль на загарбаних територіях допустився. Знали рівнож добре поляки і про те, що Кремль має вже готовий для Польщі уряд і напевно мали вістки про це, що комуністичні агенти на території Польщі потайки "вербують" поляків до "Польської Бригади", яка має завданням стати зав'язком польської комуністичної армії. Всі мною вичислені історичні факти ясно вказували, що Кремль не погодиться ані віддати полякам зайнятих земель східнього пограниччя, ані навіть реставрувати давнього уряду і ладу в Польщі. Здоровий глузд і державна польська рація вимагали вже тоді розпочати на Заході акцію, яка освідомила б Захід про політичну ситуацію і в Польщі і на територіях загарбаних Кремлем по першій світовій війні, і в повній ширині розвинути картину тих подій, які вказували б, що український нарід і всі поневолені народи не коляборують з німцями і не воюють проти Кремля для поширення колоніальної території гітлерівського Райху і підтримання його могутності, а воюють для здобуття своїх самостійних держав. Поляки однак навіть і на таке насвітлення проблем, пов'язаних з існуванням дійсно вільної і незалежної Польщі, не спромоглися і навіть згаданий публіцист Ігнаци Матушевські в згаданій мною публікації обмежився тим, що ствердив лише, що творення українських військових частин до боротьби з Червоною Армією не треба уважати за мілітарну коляборацію на користь німців і закваліфікував творення Дивізії як акцію самооборони проти відомого московського народовбивства.

Ігнаци Матушевські був публіцистом і політиком високого рівня. Він знав дуже добре, що в українській акції організації збройного підпілля і Дивізії лежить в основі ціль створення української держави, але висунений ним аргумент про нашу збройну боротьбу хотіли поляки тільки використати для того, щоби доказати західнім альянтам, що українці не вважають окупації Кремлем земель приналежних до Польщі за визволення, хоч ті землі прилучено до Української Радянської Республіки і тому ті землі повинні бути повернені Польщі. Як бачимо з того, то короткозорітьсь поляків є невилічимою хронічною хворобою. Навіть історія їх державного відродження не зуміла переконати їх, що постійне існування Польщі є зумовлене кінечністю розвалу московської колоніальної імперії і державним відродженням поневолених народів. Чотири розбори Польщі вказують на це, що постійне існування Польщі як самостійної, дійсно незалежної держави польського народу, в теперішнім укладі політичнім є неможливе. Це ствердження тепер поширюється на всі сателітні держави, з яких Чехія і Польща є на шляху комплетної зміни свого навіть сучасного статусу, бо політика Кремля змагає до перетворення цих держав в республіки ССРСР. По ліквідації китайського конфлікту Кремль захоче пересунути свої границі дальше на захід.

З черги хочу вглянути в проблему організації Дивізії з позицій Кремля. Від великої битви Червоної Армії за Москву, а головно від великої битви панцирних армій в районі Курська, в якій Червона Армія знищила офензивну спроможність німецьких панцирних дивізій і від капітуляції Сталінграду, бойова ініціатива на фронті переходить на сторону Червоної Армії. Німецька ударна сила перестала існувати і поволі міць німецької армії упала в оборонних боях проти переважаючих, сил, якими диспонувала Червона Армія. Всі протиудари німецької армії не були всілі відбити втрачених позицій і зуміли тільки на якийсь час спинити наступ Червоної Армії, яка затримки на фронті використовувала на підкріплення

свого фронту новими силами і бойовим вирядом та матеріалом.

Німці покладали ще надію на "чудесну зброю" і свою стратегію та бойову тактику, але, як знаємо, то "чудесна зброя" з'явилася щойно по капітуляції в руках американців, а відтягання ворога від баз постачання відступами на захід допровадило лише до повної зневіри, вояка на фронті, а Червоній Армії сподіваної шкоди не принесло, бо Кремлеві вдалося втягнути до боротьби проти німців всіх, своїх громадян, а західні альянти доставили Червоній Армії стільки бойових матеріалів, що Червоній Армії відтягнення від "баз постачання" зовсім не пошкодило. Червона Армія диспонувала такою масою транспортних засобів, що була в спроможності перекидати на протязі дуже короткого часу цілі дивізії на підкріплення відтинку і пересувати бази постачання там де вони були потрібні.

В користь Кремля працювали за гроші агенти у всіх тих державах, які мали вплив на тодішні політичні події. Навіть, як нині вже знаємо Кремль мав свою добре розвинену шпигунську сітку в Німеччині. Ця шпигунська сітка мала назву "Роте Капелле" і мала зв'язки з найвищими німецькими чинниками і в політичній і в мілітарній ділянці.

Може це виглядає на парадокс, але є незбитою правдою це, що найбільше помогли Кремлеві таки німці. На цю тему можна було б написати цілі томи. Я обмежуся тільки до вгляду в цю справу кількома реченнями. Кремль маючи досить війська і матеріалів до ведення війни мав тільки один великий клопіт, а саме: внутрішні настрої в країні. В тій проблемі йшлося про це, як викликати в народі і в війську переконання, що війна з німцями, це просто війна за фізичне існування громадян советської території. Дрібні полегші для народу не вистачали на зміну наставлення громадян СССР до режиму і війни і тут власне на поміч Кремлеві прийшли німці, які своїми варварствами на окупованих територіях поставили проти себе навіть і тих, які сліпо вірили, що

розвал СССР принесе народам волю. Німецька адміністрація своїми явними злочинами супроти населення окупованих територій кожного дня виявляла, що на зайнятих територіях панамі будуть німці, а народ буде невільником, без найосновніших людських прав. Поставлений поміж молотом і кувалдом громадянин "тюрми народів" вибрав молот з додатком серпа, як кінцеве зло, бо по другій стороні фронту чигала смерть за найменший ухил проти німців. Поміж лавами воєнків Червоної Армії розколювано достовірний матеріал з річевими доказами на це, яка доля зустріла тих полонених, які на початках війни потрапили в полон до німців. Стирті закістєніліх на морозі трупів, кістяки не подібні на людину в мундурах Ч. А. за дротами під сторожними вежами, шибениці по селах і містах, зайнятих німцями, помалу прихилили і воєнків і цивільне населення на сторону Кремлю. Спеціально вислані на лінію фронту далеко в запілля розвідники з подивугідною справністю надсилали звіти про німецькі злочини над населенням на занятих ними територіях і цей матеріал часто навіть зладжений німцями і викрадений в них по тайки, виявляв правдиве обличчя — німецької "нової Європи". Воєнки Червоної Армії почали серйозно воювати, а нарід почав всіма силами працювати для фронту.

Дещо інша ситуація була в Галичині. Німецькі звірства ще не досягнули того позему, що звірства Сталіна і Кремля в часи большевицької окупації Галичини в 1939-1941. Німецький окупаційний режим був дещо м'ягший, хоч і тут кожного дня падали жертви німецького варварства, але все ж таки "губернатор Франк" ще райкомісарові Кохові не дорівнював. Крім того на тій території де в дійсності творилась Дивізія і УПА ментальність народу була дещо інша, як на східніх землях України. Тут також в німецьку перемогу не вірили а свою політичну орієнтацію спирали на надію, що і Німеччина і СССР в боротьбі проваляться і що поневоленим народам прийдеється творити свої держави в подібних обставинах війни, як в 1917-18 р. В роках

Визвольних Змагань ми програли головно через брак сильної армії. До боротьби з ворогами наші сили були за слабкі і не вистарчальні. З тих причин наші провідні круги хотіли завчасу за всяку ціну створити армію і перетримати німецьку окупацію до розвалу Райху і ССРСР.

Заходи українців в Галичині створити армію були відомі Кремлеві. Рівнож знали в Кремлі про зріст українського бойового підпілля, значення якого зростало в міру того які осяги мало підпілля в своїх діях. Кремль відразу зачув загрозу, якої розмір залежав від того, які конкретні цілі осягло формування мілітарних частин. Мілітарна акція в Галичині загрожувала Кремлеві в його внутрішній ситуації і в його зовнішніх взаєминах і будучих плянах його агресії на захід. Для Кремля ідея самостійної української держави це динаміт, який розсаджував основи існування ССРСР. В міжнародних взаєминах наш виступ до збройної боротьби дискредитував повністю пропаганду Кремля, який прилучення західних українських земель до Української Радянської Республіки, представив на заході як визволення.

Захід, який цілий час протягом війни підчеркував все дуже яскраво, що боротьба ведеться за волю людини, став перед проблемою що в ССРСР з волею людини щось не зовсім в порядку і щось не зовсім в порядку справа визволення наших західних земель Кремлем.

В пропаганду Кремля про українських буржуазних націоналістів і фашистських коляборантів було важко повірити подібно, як було важко повірити, що на нашій території наплодилося стільки фашистів і то тоді, коли на захід пересякали чутки про УПА, яка вже тоді започаткувала досить серйозну акцію проти німецької окупації. Як що та констернація не була на заході використана повністю на нашу користь і на користь боротьби проти комунізму то вина в тому і наших сусідів в екзилі і нашої старої еміграції яка дала себе затуманити комуністичній пропаганді, що просто очаділа нею і наслідки того очадіння ми ще відчували довгі роки по наших приїзді тут. Просто прикро, що серед цієї скількості людей які тут вже були і які до речі мають дуже

високі аспірації до провідництва не знайшлась одна одні-сінька людина, яка відважилася б сказати правду про нашу боротьбу з окупантами і відповідно насвітлити наші зусилля створити збройну силу в часі війни і наш виступ на фронті проти Кремля. Щойно наша акція в Німеччині по капітуляції спрямувала ментальність заходу на правильний шлях аналізу нашої проблеми а вислідом тої аналізу була зміна становища заходу до репатріації і до вояків Дивізії.

Кремль вичуваючи небезпеку з акції формування в підпіллі і явно українських військових формацій рішився на рішучий удар на цю територію де знаходився центр тої акції. Центром тим був Львів і хоч мілітарно большевицька агресія на захід не повинна йти по шляху на яким лежить Львів, то однак Кремль пересунув напрям операцій і зладив плян офензиви, якій поставив завдання взяти Львів і його околицю "глибоким окруженням".

Офензива та увійшла осібним розділом до історії другої світової війни, яку видано в Москві 1962 р. Тоді щойно перший раз основніше подано матеріали про офензиву на Львів. Історію опрацьовано в Інституті Марксизму і Ленінізму при ЦК КПСС в відділі історії великої вітчизняної війни і вийшла вона під колективною редакцією під наголовком "История Великой Отечественной Войны Советского Союза 1941-1945" у великих, шести томах. У четвертому томі цієї історії є на сторінці 210 осібний розділ, який має заголовок "Окружение Вражеских Войск в Районе Брод. Освобождение Львова". Сторінки перед розділом подають точні дані про це, як приготовано ту операцію і в самому розділі поміщено докладний плян розташування великих сил Ч. А. на вихідних позиціях напроти відтинку Дивізії і міста Броди та розвиток офензиви і операцій на відтинку де стояла Дивізія на позиціях. Тому кілька місяців назад в Журналі "Сурмач", який неперіодично виходить в Лондоні була поміщена обширніша моя стаття на тему брідської битви.

Зі студій різних матеріалів пов'язаних з операціями

підпілля і Червоної Армії знаю, що не тільки затривожила Кремль організація Дивізії і формування УПА. Кремль довідався, що польське підпілля також старається обсадити Львів і його околицю своїми відділами і розуміється проти такої ситуації Кремль ладиться до цього, щоби заздалегіть перевести блискавичну операцію, в якій було б захоплено всі ворожі Кремлеві сили згруповані біля Львова. В дійсності ті сили не існували в тому розмірі, як уявляв собі Кремль, а як навіть існували то видно, що не були до якоїсь спільної акції готові, бо якоїсь спільної акції в обороні Львова і околиці не переведено.

Переведення операції на Львів доручив Кремль ген. Конєву, який зараховується як один з ліпших генералів Ч. А. Операцію ту мав перевести ген. Конєв силами "1-шого Українського фронту", який особливо до тої операції скріплено. Нині з поданих в згаданій історії матеріалів ми точно знаємо, які величезні сили приділено Конєву, що рівнож потверджує мій погляд, що операції Ч. А. на Львів посвятив Кремль з політичних моментів особливу увагу, бо видно б'явся, щоб Львів не став для комуністів черговим Альказаром.

Для насвітлення проблеми і важливости битви Української Дивізії в районі Бродів поміщені в згаданій історії матеріали мають величезну вартість. Розгляд даних поданих в цих матеріалах щойно вказує нам, які величезні сили кинув Кремль, щоб захопити Львів а тим самим і Дивізію глибоким оточенням. Рівнож для оцінки Дивізії як бойової одиниці українських добровольців, подані чисельні дані про сили Ч. А. в операції на Львів є неоціненої вартости, бо щойно з тих чисельних даних кожний бодай трохи мілітарно грамотний чоловік може легко побачити, в якому положенні знайшлася Дивізія на фронті і яке величезне завдання стояло перед Дивізією, яка опинившись в першій бойовій лінії і, через відступ німеньких частин з тої лінії, дістала автоматично завдання зв'язати як найдовше колони панцирних армій і піхоти та кавалерії Ч. А. Ми знаємо дуже добре що німці з відомих нам кожному причин подавали про битву під Бродами такі реляції, які Дивізію зробили б жертвеним

козлом того розкладу, що постав на відтинках фронту, який німці без наказу потайки залишили. Ті реляції мали на цілі оправдати німецького командира Дивізії, який під важким ударом Ч. А. на частину Дивізії просто заломився до того степеня, що дістав нервовий розстрій і зрікся команди. Мають вони рівнож оправдати полкових командирів-німців, які хоч так з погордою ставились до нашого вояцтва, але в рішаючий момент не відважились взяти команди над Дивізією і в слід за командиром подалися в запілля. В нормальних обставинах, всі вони повинні відповідати перед полевим судом просто за дезерцію з фронту, але з огляду на це, що ані один українець-старшина на команднім пості не зійшов з фронту і з огляду на велике число німців, які опустили свої частини в небезпеці ту справу затушовано по дуже неприємній для німців історії. Тому, що історія так ціхує німецьке відношення до українського командного складу наведу її в скороченні.

Німці конечно хотіли знайти таких українських командирів, яким можна було приписати якусь вину і поставити під польовий суд. По довгих шуканнях причепилися вони до командира куреня українця і по точнім переведенні слідства заледве могли висунути йому закид, що він не мав своїх відзнак на мундурі. В дійсності покарати його за це не було підстав бо його блюза з відзнаками пропала в румовищах збомбардованого перев'язочного пункту, де скинув він її, щоб лікар міг перев'язати і дезинфекувати його рани. Однак німці і за таку благу "провину" звільнили його з Дивізії.

Для насвітлення проблеми битви під Бродами варто подати ще і інші німецькі небелиці. Німецький генерал Лянге в своїй об'ємистій кільканадцяти-томовій праці про другу світову війну накидається з оскарженням на Дивізію, що, мовляв, німецькі відділи мали труднощі в рухах на фронті бо наша Дивізія затарасувала возами дороги при фронтовій лінії. Цей закид правдивий, тільки інтерпретація його прямо тенденційно брехлива. Відступаючи з фронту німці старалися забрати рівнож і свої табори, якими рушили по дорогах на захід. В

Дивізія одержала наказ "латати" ворожі вломи у фронтівій лінії і опущені німцями відтинки. Зовсім зрозуміло, що йдучи на передню лінію фронту до бою мусіли наші відділи брати свої муніційні вози і весь бойовий виряд, бо без тих засобів немає можливости вести боїв. Посуваючись на фронт попали в полосу забьокваних відступаючими німецькими відділами доріг, а що німці відступали не одною кольоною, а трьома рядами возів, то тим самим на дорогах постав "просто корок", який загамував рух. Ця суматоха на дорогах збільшилася, коли вони заповнились возами втікачів, які також колонами сунули на захід зі збомбардованої Ч. А. полоси фронту. На ту гущавину возів налітали численні ескадри бомбовиків Ч. А. і розбивали колони з возами і дороги та мости. В тих умовах Дивізія просто виладовувала свої вози і розподіляла амуніцію між своїх вояків, а вози залишала на розвалених дорогах, по яких просування возів було вже не можливе. Рівнож нісенітницею ген. Лянге є твердження, яке він подає на основі інформацій від "знавця українських справа", що до Дивізії комуністи прошмуглювали поважне число своїх саботажників, які нібито зчинили вмісне суматоху в військових формаціях. Тут вже просто і сміятись болісно, що німці так мало визнавалися в українській мілітарній проблематиці і тому не диво, що опинились черговий раз в катастрофі маючи такого рода фахівців від справ народів, які рішилися виступити до боротьби проти большевизму.

Закид про затарасування доріг можна збити навіть дуже легко матеріалом поданим в згаданій мною совітській історії. В початкових реченнях про "бродський котел" автори історії просто явно подають — дослівно перекладаю рядки з історії: "На початку наступу 1-шого Українського Фронту розвідка розвідала, що на декотрих відтинках є можливий передчасний відступ противника із зайнятих позицій в глибину оборони." Дійсно так і сталося. Не тільки "декотрі" німецькі відділи відступали, бо в дійсності відступили тоді всі відділи передніх позицій залишаючи на задах відступу свої триси

і малі числом частини для забезпечення відступаючих колон і таборів.

А вже просто на "гротеску" кваліфікувати можна подію, яка притрапилась самому командирові "Дивізії" ген. Фрайтаґові, який найзавзятіше накидався на Дивізію мимо того, що залишив Дивізію просто в катастрофальній ситуації і утік з фронту. Охоловши поза фронтом, рішив він об'їхати вишкільні пункти, де школилися молоді старшини. При таких відвідинах старшинських шкіл збирав майбутніх старшин Дивізії і ляв їх, як українців за катастрофу під Бродами, в якій ніби то мали б завинити вояки Дивізії. А що як звичайно не перебирав в словах у своїх лайливих промовах, то при одній такій візиті в школі, командир школи, до речі також німець, перервав йому його лайливу тираду і застерігся проти такого трактування старшин. Маючи, видно, почуття справедливості, він просто заявив, що в Берліні є вже точні звіти з подій під Бродами і там є переконання, що вояки Дивізії під Бродами воювали по геройськи, і за оточення під Бродами Дивізія не несе жадної відповідальності. По тій візиті ген. Фрайтаґ подався до Берліна і там прийняв "лицарський хрест" за бойову поставу Дивізії під Бродами. Якеж було здивування вояків Дивізії, коли в своїм з тої нагоди випущенім "пастирським листі", як названо його звернення до вояків, він дякує воякам за їх бойові зусилля під Бродами і подає до відома, що за це дістав він "лицарський хрест". Про епізоди виступів Фрайтаґа і його компромітацію в очах вояків Дивізії згадує досить гірко шеф штабу Дивізії, німець, майор Гайке.

По тій вступній аналізі обставин пов'язаних з подіями під Бродами приступаю конкретніше до самої битви, щоб з історичних джерельних матеріалів читачі мали свій погляд на ситуацію в якій воювала наша Дивізія під Бродами, бо не знати з яких причин, час до часу, на сторінках нашої преси подають автори статей реляції німців без коментарів, не зважаючи приміром на це, що реляції ті є просто в багатьох точках тенденційні і мають на цілі оправдати дезерцію командира Дивізії і шефа

иого штабу, який також подався на захід разом з командиром, і німецьких командирів полків, які також без наказу відійшли на захід. Все це ніби робиться в ім'я історичної правди, але чомусь в ім'я історичної правди не справлено тих "р е л я ц і й" з історичними матеріалами, які висвітлюють мимо волі правдиву ситуацію під Бродами. Історія подає, що для "успішного виконання задачі Ставка підкріпила 1-ший Український фронт дев'ятьма інфантерійними дивізіями, артилерійськими і спеціальними з'єднаннями і частинами". Крім того в цілі комплектування вируду частин фронт одержав 1 100 танків, 2 747 гармат і мінометів. В склад фронту входило сім армій (3-та гвардійська, 13-та, 60-та, 38, 1-ша гвардійська, 18-та й 5-та гвардійська, три танкові армії 1-ша, 3-та гвардійська і 4-та т. а., 2-га й 8-ма воздушні армії, дві кінно-механізовані групи. Кінно-механізована група під командою ген.-лейт. В. К. Баранова, яка складалася: з 1-шого гвардійського кавалерійського корпусу і 25-того танкового корпусу. Кінно-механізована група під командою ген.-лейт. С. В. Соколова мала в своєму складі 6-ий гвардійський кавалерійський корпус і 2-ий танковий корпус. Всього війська Червоної Армії було в складі того фронту 80-ть дивізій (з того 6 кавалерійських, 10-ть танкових і механізованих корпусів і 4-ри самостійні механізовані бригади. Крім того в склад фронту входили 2-гий чехословацький армійський корпус. На фронті мав ген. Конев 13 900 гармат і мінометів калібру 76 мм і вище, 1 614 танків, 2 806 літаків та 843 тисячі бійців.

Сили правого крила фронту дістали завдання форсувати прорив шириною 12 кілометрів в напрямі на Раву-Руську і ту операцію переводила 3-та гвардійська армія і кінно-механізована група ген.-лейт. Баранова (спец. група. Примітка автора). На Львівському напрямку наступали війська центру фронту, в складі якого була 60-та армія, 3-та гвардійська і 4-та танкова і кінно-механізована група ген.-лейт. Соколова. В тому напрямі удару наступ мав прорвати оборону на відтинку 14 кілометрів.

Довжина доручених до прориву відтинків в

порівнянню до призначених до удару армій вказує, як густо дивізіями обсаджено відтинки прориву. Решта сил або охороняла крила або творила бойову резерву, яку в ході операцій також ген. Конев мусів кинути на фронт прориву. Історія точно подає ціль напрямків удару і операцій — подаю дослівно за істориками: "Плянувалося в ході наступу оточити і знищити згрупування ворога в районі Бродів". В наступі на Львівському напрямку співдіяли також сили першої гвардійської армії, яка мала вдаряти в напрямі на Станиславів-Дрогобич.

Офензива почалась 13 липня 1944 р. артилерійською підготовкою і бомбардуванням позицій великими з'єднаннями авіації, яка опанувала повітря так, що німецьке летунство взагалі на фронт не показалося, (брак бензини).

Немає тут місця описувати докладніше операції на відтинках прориву і я подам тільки важливіші моменти битви. Удар ворога був так сильний, що вже 15-того липня Червона Армія загрозила головній лінії розташування Дивізії, бо поодиноких вломів в німецькі позиції було за багато і їх залатати не було сили. Історики подають, що в наступі у львівському напрямі, наступила затримка і запланованого прориву повністю досягнути Червоною Армією не вдалося. 60-та і 38-ма армія застрягли і ген. Конев був змушений підкинути в бойову лінію танкові сили на загрожений відтинок. Наш землячок, ген.-полк. Рибалко, який командував третьою гвардійською танковою армією, дістав наказ вести в бій головні сили армій і наступати в напрямі на Красне, а 15-ій інфантерійський корпус при піддержці летунства дістав завдання зайняти Сасів — Золочів. 16-го липня вдалося тим формаціям прорватись в район Золочева. За третьою армією ген. Конев кидає в бій на наші відділи 4-ту танкову армію під командою ген.-полк. Лелюшенка, але через сильні протиудари 17 і 18 липня не вдалося ген. Лелюшенкови увести цієї армії повністю в акцію головного напрямку наступу і вона застрягла зв'язана в боях.

Помимо завязтих боїв всеж таки вдається Ч. Армії откружити Дивізію і нечисленні рештки німецьких частин і операцією кінно-механізованих груп під кінець 18 липня замкнути котел откруження в районі Буска.

Зачалися бої в котлі і зусилля нашої Дивізії прорвати сталеву лінію откруження. Чотири дні 60-та армія і 3-та армія старалися не допустити до прорубання проривів, але надаремно. В одвертих завязтих боях вдалося нашим відділам під командою українських старшин прорватись в кількох місцях. Найбільший бій за прорив йшов біля Княжого і Гологір. Червоній Армії не вдавсь плян упокорення гордих воїнів з левиками на рукаві, що від атаки до атаки відважно ішли в бій з окликом: За Україну хлопці, вперед, ще раз за Україну. В полон взяти Дивізію не вдалося. Нашим вислужникам Москві, ген. Рибалкові і Лелюшенкові, не вдалося зробити Сталінові наймилішого презенту з війни і подарувати йому на "дефіляді полонених" нашої гордої ідеєю стремління до волі Дивізії. Не вдалося рівнож перевести наших полків в полоні вулицями Львова перед трибуною Микити Хрущова і упокорити дороге нашому серцю місто, з якого пам'ятного 1943 року ми, добровольці Дивізії, в струнких колонах в повені квітів вийшли на шлях боротьби за волю свого народу і свою державу. При тій нагоді хочу сказати, що пізніший диктатор на Кремлі, Микита Хрущов, був з рамені Сталіна начальним політичним комісаром і мав верховну політичну владу над всіми арміями 1-го Українського Фронту.

Мабуть на глум історії СССР тойже Микита Хрущов, який викинув Сталіна з мавзолею в Москві репрезентував свого вожда Сталіна на "святі" на ринку у Львові, у місяці серпні 1944 року, якою то маніфестацією відмічено нову большевицьку откупацію наших земель.

Тепер під кінець варто бодай коротко зупинитися над тим, як виглядав відтинок фронту в якому ми зайняли свої позиції на нашому боці. Дивізію приділено в склад XIII армійського корпусу який мав чотири піхотні дивізії. Корпус не мав танків. Корпус входив вправді в склад 4-ої

танкової армії, яка танковою була лише по назві, бо, як сам шеф штабу Дивізії май. Гайке подає, мала лише около п'ятдесят танків, з якого то числа тільки кільканадцять мало бензину. Корпус був розташований обабіч міста Броди. Його дивізії слабкі, бо вже від довшого часу Корпус жодного поповнення не дістав взагалі. Запасних частин він також не мав, бо весь його запас зужито вже в боях. Дивізія дістала відтинок довжиною 36 кілометрів і його обсаджують наші три полки. Вони розбудовують головну бойову лінію, в якій Дивізії прийдеться воювати, якщо ворог прорве фронт напроти становищ тої лінії. Фюзилірський курень обсаджує висунені позиції перед головною лінією вже під обстрілом ворога. Летунства по нашому боці зовсім нема, а літаки "чекають на бензину" вже місяцями. Брак повітряної розвідки взагалі дезорієнтує командування, яке навіть не вірить в звіти про це, що ворог прорвався через лінію, яку тримали німецькі дивізії Корпусу. Наша Дивізія має також малі запаси амуніції, а палива не більше, як на три дні операції. Виглядів на поновлення майже нема. Моральний стан нашого стрілецтва дуже високий, бо наше населення трактує стрільців, як захистників від лиха, яке над народом нависло. Ситуація і настрої в німецьких рядах просто пригноблюючі. Німецькі дивізії в постійному відступі не мають надії на поліпшення ситуації. Це я вичув з візиту, яку зложив мені в моїм команднім бункрі німецький гавптман, який в розмові зрезигновано заявив мені: Нас в дивізії є вже лише понад кількасот вояків. "На трасі оборонних боїв ми маємо постійні втрати і коли я порівнюю віддаль, яку ми пройшли відступаючи зі стратами то мій гріб мав би бути десь поза Краковом і то тільки у випадку, коли я згину останній."

Зайнявши позиції треба було розвідати бодай частинно дещо про ворога, але на превеликий жаль ані команда Дивізії, ані ми, командири частин Дивізії, не могли навіть від підпілля довідатись про ситуацію по ворожій стороні і щойно по війні тепер, з історії довідуємося про сили ворога і ситуацію на його боці. З

більшевицької сторони всі панічно втікали на захід і одинокі вістки, які ми мали це ті, що ворог диспонує великими силами, що виявилось вже в перший день його наступу.

Ми тепер вже з історії знаємо, що до операції прориву ген. Конев кинув 70% своїх піхотних сил і 90% танкерних сил. З бойового досвіду знаємо, що звичайно проти кожної нашої сотні по ворожому боці був полк та різні додаткові, спеціальні, частини. Історики подають, що на одному кілометрі фронту діяло від 150-250 гармат і мінометів. Треба рівнож пам'ятати, що Ч. А. під час тої операції була добре вивінувана в машинову зброю а гвардійські полки були вишколені не гірше від нас.

Наша Дивізія в першій оборонній лінії творила так звану "засуву" то значить мала становища за лінією окопів на такому відтинку, на якому командування сподівалося головного наступу ворога і мала завдання в разі прориву фронту стримати ворога на "засуві" і Зв'язати його в боях.

До такої дії Дивізія однак не дійшла, бо коли ворог прорвав фронт на крилах і німецькі дивізії зачали з передової лінії відступ, то головне Командування Корпусу рішило рушити нас з позицій, щоб ми в боях стримали ворога і латали прориви. Цей приказ був однак не на часі, тому, що удар в німецькі частини був такий сильний, що цілий їх відтинок розсипався частинно під безпосередніми ударами, а в багатьох випадках німці просто без наказу вночі відступили. Відступаючих німецьких частин не стримано і ми силою ситуації перебрали весь тягар битви. З нами силою ситуації мусіли піти в бій рештки німецьких частин, які охороняли відступ своїх дивізій. Тяжко сказати скільки разом виносили наші сили, але видається мені, що в бою не було більше, як 15. 000 (п'ятнадцять тисяч) вояків себто около дві слабші дивізії і ті сили мусіли зводити бої з кількома арміями ворога.

Німці у своїх реляціях подають про свої бої з ворогом. Можна було б віднести вражіння, що німецькі

дивізії також тримали свої позиції і на них воювали. Це однак є незгідне з правдою. З хаотичного відступу німецьких дивізій скористав ворог і переганяючи змотиризованими частинами відступаючі дивізії старався знищити їх. Тому то перший звіт, що дещо вияснивав нам, що сталося на відтинку фронту ми дістали з нашого запасного полку, який стояв поза нашими лініями.

Історики Ч. А. подають, що в кількох випадках Червона Армія була в дуже важких ситуаціях і ген. Конев був змушений кинути в бій всі резерви свого фронту. Рівнож мусів він викликати на допомогу летунські з'єднання з-поза фронтової лінії і це додатково приділене до боїв летунство перерішило бої в користь Ч. А. І так, наприклад, при введенні в бій своєї армії наш "земляк" ген. Рибалко, який мав завдання знищити наш опір, попав в критичну ситуацію. Ген. Конев висипає йому на допомогу летунство, яке на протязі п'ятьох годин бомбардувало наші частини і за той час виконало 2000 (дві тисячі) летів, з того числа 1 500 летів припадає на бомбовиків.

Порушені в тій статті справи вимагають дуже послідовних студій з яких матеріяли могли б стати підставою до точніших аналіз порушених тем. Я обмежився лише до кинення канви на події того часу і великий бойовий чин нашої Дивізії. Чи це комусь подобається чи ні, але на основі поданих матеріялів ми можемо ствердити, що битва нашої Дивізії під Бродами, це одинока великого масштабу битва наших новітніх визвольних змагань. Ще ніколи наше військо не перевело такої операції і ще ніколи не вели ми одної битви понад десять днів з так великими силами всіх родів зброї ворога. Є пересадою твердження, що наша Дивізія була під Бродами розбита. Ця просто нефаховість і якась паталогічна пасія до постійного збільшування почуття нашої меншевартости такі погляди ширить. Дивізія понесла великі втрати, бо стояла в боях з неспівмірно великими силами ворога не маючи жадного покриття від німецького летунства і без конечних до такої операції звітів про рух ворога. Дивізія під ударами ворога не розсипалася в ростіч, а роз-

членувавшись на малі відділи в боях, проривала окруження по наміченій осі відступу і збиралась знова по прориві і по доповненні новими силами зайняла знова відтинок на фронті. В боях ніколи без наказу не відступала, а як що хвилево стратила позиції, то негайно протиударом знова відбирала їх від ворога.

Для ворога під Бродами горіли трави, а часто і земля під їх ногами горіла, стогнала під тягарем панцирних колон його великих орд — новітніх армій, бо під Бродами горіли серця вояків нашої Дивізії великою любовю. Ворог боїться сказати правду, що ця битва це битва нашої Дивізії. Вона не програна ані для нас ані для нашого народу, бо Броди це лише чергові позиції на фронті нашої боротьби за волю і так, як під Бродами розбивали ми панцирні ворожі окруження, так прийде час ще на більшу битву, до якої стане весь наш нарід і розірве в ній московське окруження України.

Чужинче, йди скажи Україні,
Що ми готові на приказ!
Що ми збудуєм на руїні
Нові твердині і святині
І в бій підемо другий раз!...

*Инж. Богдан Підгайний,
сотник 1 УД*

Два шляхи — одна мета

В той час, коли на сході почав тріщати німецький фронт, почали німці організувати в Західній Україні українську Дивізію. Як і чому до цього дійшло, які плани мали німці, а які організатори з українських кіл, які були передумови договорення та надії з обох боків — думаю, що в майбутньому висвітлять це компетентні люди, які брали в цьому безпосередню участь. Я хочу кинути лише жмут світла на події в самій Дивізії від початків її організації та на відносини і плани ОУН та УПА до цієї частини.

Провід ОУН та УПА були проти всякої легіонової політики з українського боку із засадничих причин, а тим самим чинили опір і творенню української Дивізії. Одначе після проголошення німцями організації української Дивізії витворилося таке становище, що ОУН не могла цілковито паралізувати акцію набору до Дивізії. Німці, при допомозі українських кіл, прихильних творенню Дивізії, зручно використали традиційний лицарсько-вояцький дух українського народу і перспективу безпосередньої збройної боротьби з московським большевизмом. До того, німці обмежилися територіально лише Галичиною, де в той час в порівнянні з північними та східними українськими землями вони вели дещо лагіднішу політику супроти українців і де з тактичних причин УПА ще не оперувала. Десятки тисяч найбільш ідейної української молоді почали записуватися, одні — щоб дістати зброю, інші — навчитися воєнного ремесла; а всі як один — щоб із зброєю в руках боротися проти московсько-большевицького

імперіялізму. Перемогло гасло: зброю треба брати, хто б її не давав.

З тим фактом мусів рахуватися також провід ОУН і командування УПА. Не зважаючи на те, що більшість проводу ОУН була категорично проти Дивізії, ген. Роман Шухевич, тодішній член проводу ОУН і керівник військових справ, вирішив використати Дивізію для визвольної боротьби українського народу, використати її як засіб вишколу старшин, підстаршин та вояцтва і як зв'язок для розбудови регулярної української збройної сили.

Весною 1943 він викликав мене до своєї головної квартири і, з'ясувавши свої пляни відносно Дивізії, наказав мені записатися до неї. В його пляні був намір, щоб на кожних 7 вояків Дивізії був принаймні один член ОУН, щоб була певність, що німці не використають Дивізії для цілей своєї загарбницької політики. Лишалось обговорити точно цілість справи, передбачити усі можливості, налагодити безперервні зв'язки та, не створюючи окремої сітки ОУН в Дивізії, мати в ній одначе зв'язок і вплив. Була одна трудність, що майже всі старшини, чи кандидати на старшин, відкомандировані організацією до Дивізії, були відразу розконспіровані в українських колах, у тих, які були тоді проти визвольно-революційних концепцій ОУН — УПА і які мали тоді впливи на обсаду командних місць в Дивізії. Сотник Паліїв, сотник Макарушка й інші були в той час абсолютно проти "лісу" і змінили своє ставлення, особливо сотник Паліїв, аж перед самим боєм під Бродами. Не зважаючи однак на своє вороже ставлення до УПА і ОУН в той час, сотн. Паліїв дав доказ своєї лицарськості, ставши в ультимативній формі перед найвищими німецькими командними органами в обороні пор. Качмара, члена ОУН, коли по нього приїхало Гештапо, щоб його арештувати.

Зв'язок з ген. Шухевичем, крім мене, мав ще сотн. Малецький, сотн. Левицький та пор. Качмар. Весною 1944 р. добігав вишкіл Дивізії до кінця і наближався вимарш на фронт. Довго розважали німці, де і як вжити Дивізію, і

члени ОУН в Дивізії почували на собі важкий обов'язок і відповідальність за долю Дивізії. Вони передбачили різні можливості і втримували постійний зв'язок з ген. Шухевичем. Врешті німці вирішили кинути Дивізію на відтинку фронту коло Коломиї. Приїхали старшини "Вермахту" з того відтинку, щоб ознайомити старшинський корпус Дивізії з становищем на цьому відтинку, шеф штабу Дивізії полетів туди літаком, а наші штафети пішли до головного командування УПА. Нас повідомлено, що командування УПА висилає в ті околиці два курені, щоб в потребі допомогти Дивізії перейти повним складом до УПА.

З кінцем червня почали котитися транспорти Дивізії на схід, і в час їзди, вже аж у Львові, прийшов наказ про зміну напрямку. Дивізія вивантажується в Ожидові і займає спершу другу оборонну лінію на відтинку Бродів та стає резервою корпусу. Чому прийшла така несподівана зміна: чи викрито було наші пляни, чи це була конечність з огляду на стратегічне становище — мені невідомо. Однак ця подія мала вирішальне значення і для самої Дивізії і для УПА. Коли Дивізія попала б туди, куди було пляновано, вона мала б час загартуватися в боях і, як показали пізніші події на цьому відтинку, напевно повним складом перейшла б до УПА. Тим часом Дивізія потрапила в околиці, де не було великих скупчень УПА, і, заки вдалося нав'язати тривкіші зв'язки з головним командуванням, вже за не повних два тижні вона була оточена, розбита і знищена так само, як і німецькі дивізії на цьому відтинку фронту.

Я не маю на меті описувати зв'язки поодиноких частин Дивізії з поодинокими меншими чи більшими частинами ОУН чи УПА. Це братання дивізійників з упістами було чимсь природнім, однак воно виходило самочинно і самозрозуміло з низів. Багато зброї й амуніції помандрувало тоді з німецьких магазинів до магазинів УПА. Однак я хотів би підкреслити один момент, який вказує на надзвичайно добре поставлену розвідку УПА.

Моя застава привела мені двох молодих людей інтелегентного вигляду, які, мовляв, хочуть говорити з командиром відтинку (я займав тоді посиленою сотнею відтинок довжиною понад 1000 м. ліворуч від Дуб'я). Вони представилися мені як старшини УПА і після короткої загальної розмови та після обміну подарунками (вони принесли мені кошичок з варениками та сметаною, а від мене дістали цигарок, вина та коньяку) висунули своє прохання: в околиці стаціонує карна сотня УПА, яка має пробитися через фронт і піти на Полісся, яке тоді було вже окуповане більшовиками. Просили мене, щоб я сам або з іншими частинами зробив уночі випад на ворога, а вони, скориставшись з бою і метушні, могли б продертися на той бік фронту. На жаль, це було неможливе, бо ми лежали тоді в другій лінії, яких 10-15 км. від першої лінії. Коли я їм пояснював становище, лінію фронту і наші пляни оборони, вони дуже дивувалися. Вони запевняли, що більшовики почнуть наступ коло 15 липня і вдарять двома клинами: з півночі на Бузьк і зі сходу на Золочів. В тих пунктах концентрують більшовики свої сили, які мають приблизно 1000 танків і стільки ж літаків, а на самі Броди, які німці дуже сильно укріпили, а ми боронимо як друга лінія, наступати не будуть, а можуть оточити нас без пострілу. За який тиждень їх передбачення повнотою здійснилися...

13 липня 1944 о 23.30 год. на відправі старшин нашого куреня я довідався, що очікуваний великий наступ ворога почнеться майже напевно за декілька годин, що більшовики будуть виминати Броди і оточувати їх і що наш полк (тоді 30-тий), який лежав посередині оборонної лінії нашої Дивізії між 29-тим і 31-шим полками, має негайно, приспішеним маршем, зайняти нові оборонні становища на лінії сіл Лукавець-Колтів. Полк має бути готовий відбити кожний ворожий наступ на тій лінії від 4-ї год. ранку 15 липня...

За декілька годин полк маршував назустріч переважаючій силі ворога, який на світанку почав наступати на цілому фронті і вже в перших годинах прорвав

німецькі лінії якраз у тих пунктах, що їх передбачували старшини УПА.

У страшну спеку, під градом бомб і бортової зброї ворога полк посувався вперед цілий день і ніч. Вороже летунство опанувало цілковито повітря. Не було видно ні одного власного літака. За одну добу, 15 липня, полк зайняв нові оборонні становища між 5-ю й 7-ю год. ранку. Вже коло 9-ої год. вдалося ворогові прорвати праве крило оборони нашого полку, лінію другого куреня, при чому згинули всі старшини куреня, за винятком важко раненого сотн. М. Малецького і пор. Сумарокова, яких стрільці винесли з поля бою. Командир 8-ої сотні Макаревич загинув при важкому кулеметі, стріляючи сам до кінця.

За декілька годин ворог почав наступати силою одного піхотного полку, підкріпленого кільканадцятьма танками, на відтинок нашого першого куреня. Після тяжких кількогодинних, часто рукопашних, боїв вдалося нам протинаступом відбити ворога. Під вечір, тяжко ранений у ліве коліно, я передав командування сотнею дес. Дrajньювському, чотовому третьої чоти, бо всі інші чотові, між ними й мій заступник, чотовий першої чоти, дес. Богдан Тарнавський, були тяжко ранені. Тоді або декілька днів пізніше згинули всі (крім мене) старшини нашого куреня: командир першої сотні сот. Романець, к-р другої сотні пор. Березовський і к-р четвертої тяжкої сотні пор. Поспіловський та старшина для доручень при штабі першого куреня хор. Боринець.

Це був перший позиційний бій нашої Дивізії, а разом і вогневе хрещення для нашого вояцтва, яке не заломилося від вражіння утікаючого старого випробуваного німецького вояка, але наставило груди із самопожертвою в обороні своєї батьківщини.

* * *

Новозформована друга Дивізія опинилася восени 1944 на Словаччині, і знов почалися з нашого боку намагання встановити контакт з командуванням УПА,

намагання дістати інструкції та накази. Ходили різні чутки про представників УПА в Братиславі, про накази переходити до УПА, але конкретно ніяких наказів не було. Зрештою Дивізія була розкинена на дуже великому просторі, і увесь зв'язок був у німецьких руках. Рівнож всі штаби, починаючи з куреня, були обсажені виключно німцями. І тому, коли перед вимаршем із Словаччини до Югославії в січні 1945 хор. Трач і хор. Барабаш повідомили мене, що їх сотня готова до маршу в Україну, і ждали відповідного наказу, я їм такого наказу не дав, бо, не маючи ніяких інструкцій і наказів ні від ОУН, ні від УПА, не вважав відповідним за дії однієї сотні наражати на небезпеку цілу Дивізію, бо підняти цілу Дивізію не було змоги.

* * *

Після короткого перебування в Югославії, якраз на латинський Великдень, з початком квітня 1945 Дивізію перекинено на фронт, на захід від Грацу в околиці Гляйхенберг, Фельдбах, Гнас. В той час нам також не вдалося встановити контактів з командуванням УПА. Щоправда, був тоді в Дивізії в товаристві ген. Шандрука, командира української армії, о. д-р Гриньох, з яким я стрічався 1944 в Кракові, як з представником УПА, одначе я не мав змоги їх бачити. Може й умисне не хотіло німецьке командування змінити моєї сотні з окопів, в яких довелося мені закінчити війну 8 травня 1945. Про перебування о. Гриньоха в Дивізії повідомив мене при зустрічі в замку Гляйхенберг, праворуч від якого лежала тоді моя сотня, військовий звітодавець О. Лисяк, який, маючи тоді змогу перебувати у всіх фронтових частинах і у штабі Дивізії, передавав мені і деяким іншим старшинам всі "неофіційні" інформації.

Щойно при кінці квітня прибав до мене цей самий воєнний звітодавець в товаристві свого другого товариша О.Г., і цей останній доручив мені письмові інструкції чи навіть письмовий наказ, підписаний Рубаном (М. Лебідь), який передав йому для мене майор УПА Гуцул. На жаль, наказ був уже неактуальний. Він був

датований початком березня 1945 р. і стосувався становища, яке було в Югославії. Майор Гуцул, не зважаючи на всі його намагання, не зміг добитися до нас під час нашого перебування в Югославії.

Інструкції від Рубана дуже влучно оцінювали тодішнє політичне становище і вказували на те, що так ОУН, як і УПА весь час слідкували за долею нашої Дивізії і навіть в найбільш критичні для нас хвилини про неї не забули.

Наказ звучав так: силою захопити командування над цілою Дивізією, обеззброїти німецький старшинський і підстаршинський склад, пробитися на південь і здобути та опанувати портове місто на Адріатичному морі та тримати його до приходу англійців і лише перед ними в повному складі зложити зброю.

* * *

На різних теренах воєнних дій, в уніформах різних армій, в лісі і підпіллі, в регулярних і повстанських та підпільно-революційних відділах — в усіх українських вояків билось однакове вояцьке серце і однаково всякала гаряча юнацька кров в сиру, жадібну землю. І не було в Дивізії ні одного вояка фронтовика, як не було ні одного вояка УПА, ні члена збройного підпілля, які вважали б себе взаємно за щось інше, ніж за тих, що пішли і вибрали тяжкий кривавий шлях вояка, щоб вибороти краще завтра для свого народу. І, мабуть, недалекий вже час, коли одні і другі, на цей раз вже пліч-о-пліч, ще раз зі зброєю в руках закінчать будову великого храму Самостійної Соборної Української Держави і вже у вільній батьківщині згадуватимуть таким самим теплим словом героїв з-під Базару і Крутів, Чорного лісу і Бродів.

Українська Дивізія та УПА під Бродами

*Гей, рідний брате Заходу і Сходу,
Єднаєсь в один ударний моноліт...*

Я не маю на меті подавати військово-публіцистичний огляд чи розвідку про бій під Бродами. Маю на меті насвітлити іншу сторону обличчя Дивізії, а саме: ідейно-психологічний стан, який завжди був, є і буде одним з вирішальних чинників кожного військового з'єднання чи армії під оглядом їх ідейних прагнень, а звідси й наслідків їх дій. Т. зв. психологія вояка є основним складовим чинником кожної стратегії й тактики та основним предметом навчання у всіх військових академіях і школах. З великим сумом треба ствердити, що ця ділянка має в історії української зброї дуже велику прогалину і чекає на свого українського Вергілія. Ледве чи є другий народ нашої епохи, котрий мав би такий багатючий матеріал саме в цій ділянці. Одних дій УПА вистачить історикам та військовим публіцистам на ціле життя їхнє. Основною причиною цього недоліку є незаперечно вікова бездержавність нашої нації.

Під оглядом інтелектуальним та ідейним Перша Українська Дивізія стояла без сумніву дуже високо. Це власне визначало ідейно-політичну роллю Дивізії, як перший етап у визвольних змаганнях українського народу в період другої світової війни. Такий стан Дивізії, її організаційний зв'язок зі своїм народом та його змаганнями у широко політичному масштабі вирішив тяжку і гостру проблему: чи стане Дивізія звичайним з'єднанням "ляндскнехтів", чи збереже в цих невимовно тяжких обставинах для українського народу своє ідейно-

політичне обличчя в користь загально-українських визвольних змагань.

У підпіллі формувалась і гартувалась в боях на два фронти молода Українська Повстанська Армія, і симпатії всієї маси членів Дивізії були, річ зрозуміла, по її боці. Німецьке командування Дивізії було про це дуже добре поінформоване, тому останні місяці перед виходом на фронт повело посилену пропаганду проти УПА.

Плян штабу Дивізії в царині політичного виховання був заповнений темами проти УПА, як небезпечною, недоцільною і шкідливою руху. Дивізія насторожилась, причаїлась і мовчки слухала. Не обійшлося без арештів одвертих прихильників УПА, які арешти, на щастя, завдяки критичній для німців кон'юктурі, закінчились лише звільненням кількох старшин і підстаршин з Дивізії. Ця, незрозуміла спочатку для нас, протиупівська пропаганда дала цілком протилежні наслідки. Дивізія знала правду про УПА. Чимало вояків мали своїх братів і рідних в рядах УПА; певна кількість вояків була сама в рядах УПА і силою обставин опинилася в Дивізії, головно з теренів, зайнятих вже або загрожених більшовиками. До мене приходили українські старшини за порадою, що робити з плянами навчання, одержаними із штабу Дивізії. Я порадив їм робити так, як я. Якщо вони певні своїх вояків, говорити з ними одверто про стан речей. Це було ризиковно, але іншого виходу з цих скрутних обставин не було, якщо ми хотіли зберегти національно-ідейне обличчя Дивізії всупереч прагненням німців та наших "квіслінгів". Треба взяти під увагу, що перед відходом на фронт у Дивізію була втілена певна кількість фахових технічних німецьких досвідчених старшин і підстаршин, між якими було чимало фольксдойчів зі Шлезька, Буковини, Румунії та багато з яких розуміли польську, ба навіть українську мову. В таких випадках я радив вести бесіди з вояками групою у вільний, позашкільний, час. Сьогодні можна сміло твердити, що своєю протиупівською пропагандою в Дивізії німці не лише нічого не зробили а, навпаки, як потім показало саме життя, лише пошкодили собі. Ця пропаганда не виявила рішуче жод-

ного впливу на Дивізію. Може й добре сталося, що німецьке командування зразу відкрило свої карти і тим насторожило нас. Коли в критичний момент під Бродами воно шукало зв'язків з розташованими в тому районі з'єднаннями УПА, ми свідомо спаралізували ці спроби, знаючи затаєні пляни командування. Головно вся українська маса Дивізії була цілковито свідома, що вже тоді молода УПА, хоч ще слаба у військовому відношенні, була єдиною надією і політичною підпорою в національно-ідейному розумінні. Інших перспектив опертя визвольного змагання тоді не було, і, як це показав хід подій, нема його й зараз. З певністю можна сьогодні, з перспективи часу, сказати, що іншого опертя у майбутньому, крім на власні революційно-національні сили, визвольне змагання нашого народу мати не буде.

* * *

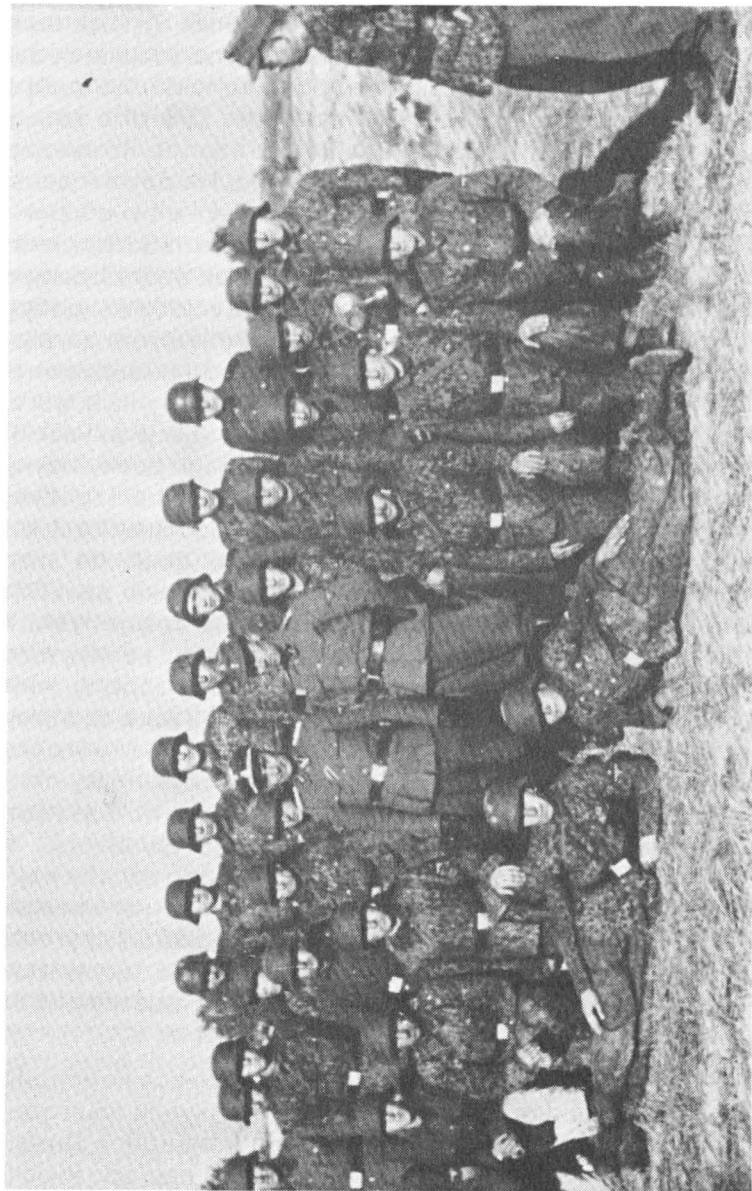
Дивізія прибула на фронт і тимчасово зайняла місце резерви XIII корпусу "Вермахту" на відтинку Броди-Золочів. Умовини війни вимагали пильного маскування, тому частини Дивізії були розташовані в багатючих лісах цієї мочаристої околиці. Зв'язок вояків з населенням наших сіл був встановлений з першого дня. Нічого говорити про ентузіастичну зустріч вояків з населенням. В перших днях ми довідались про наявність в нашому районі частин УПА, які розташувалися в глибинах багатих лісів і трималися здалека від німців та в постійній готовості на всякий випадок. Ці відділи патрулювали ліси за лінією фронту, а то й в безпосередній стичності з ним та успішно ліквідували большевицьких парашутистів або окремі відділи, що проривались через лінію фронту в заплілля. Зрештою, хто мав обсерваційний хист, міг зауважити в селах ідеально організований рух на ті часи, що забезпечував безперебійне постачання харчів відділам УПА та взаємний зв'язок.

З'єднання, яким я командував, мало за обов'язок постачати амуніцію та зброю до лінії фронту, поповняти та охороняти всі амуніційні фронтові склади. Структура таких з'єднань була настільки змодернізована, що вони

були в стані не лише оборонятися, але й переходити в протинаступ. В чисельному відношенні це була досить велика частина, яка крім відділів прямого, наведеного вище, призначення, мала ще т. зв. "алярмовий" відділ силою до 200 вояків, споряджених наймодернішою легкою і частинно тяжкою зброєю, та чоти кіннотників. Завданням цього відділу було подавати "першу допомогу" на тих відтинках бойової лінії, де міг бути прорив ворога. В таких випадках цей відділ міг діяти і діяв як окрема практична одиниця. З тих мотивів моє з'єднання розташовувалось завжди в серединному пункті лінії фронту, в найбільш лісистій частині, з огляду на маскування амуніційних складів. Так було й на цей раз. Проте умови війни на східних теренах зобов'язували кожний найменший відділ при розташуванні забезпечуватися польовими охоронами з усіх боків. В умовинах східнього фронту не існувало позафронтового запілля в дослівному розумінні цього слова. Проте кіннотники пускали своїх коней поза лінію свого забезпечення, і тому при пошуках коня нерозумно було запускатися вглиб лісу. Жоден німець на це не зважився б, але наші вояки були у себе дома. Через декілька днів після нашого прибуття мої вояки донесли мені, що в лісі, в якому ми розташовані, є якісь напівмундуровані озброєні люди. Ще перед виїздом на фронт я був поінформований про наявність у фронтовій смузі відділів УПА, які діють незалежно, часто проти німців. В дорозі і на місці я одержав підтвердження цих відомостей. Однак я не знав льокації цих відділів, а в даному конкретному випадку могли бути також большевицькі партизани. Я вислав у розвідку свого помічника, одного з найбільш досвідчених і бойових старшин з групою добре озброєних підстаршин та стрільців. Через півдня "чесання лісу" розвідка наткнулася на передову сторожу, озброєну легкою автоматичною, переважно большевицького типу, зброєю, і її оточила. Проте, хоч особовий склад тодішніх відділів УПА був дуже молодий, а з військового погляду мало досвідчений та майже невишколений, провід відділу був у руках досвідчених військовиків. Просунутись далі без

тяжких боїв було б неможливо, бо на віддалі пів кілометра була друга лінія, укріплена важкими кулеметами, мінометами та іншою зброєю. Скоро було усталено, що це курінь УПА (золочівський підрозділ), який був добре поінформований не лише про наявність Дивізії в цьому районі, але й про льокацію її окремих частин. Командир курення УПА просив побачення зі мною. На другий день, вибравши догідний час та зберігаючи всі міри обережності, я разом зі своїм помічником, двома підстаршинами та кількома стрільцями пішов до місця розташування куреня УПА. Його командир виявив досить добру поінформованість про мене, я ж своєю чергою засвідчився знайомством де з ким з головного командування УПА. Терен для нас був безпечний як з огляду на ворога, так і з огляду на наших "союзників". Німці з частин "Вермахту" оминали цей район, бо вже мали деяку науку від УПА за безконечні, часто свавільні, реквізиції і грабунки населення. Штаб Дивізії знав також про наявність відділів УПА, проте не рішався на будь-які акції, бо знав добре про прихильне наставлення дивізійників до УПА. Зрештою, здоровий глузд підказував, що краще мати в запіллі меншого противника, в той же час накинутого ходом подій союзника проти спільного ворога, чим большевицьких партизан. В додаток я не мав в своєму з'єднанні а ні одного німця і міг спокійно провести майже півдня в гостях в упівців. Ми устійнили цілу низку технічних справ оборони, взаємного зв'язку та безпеки. Курінь відчував недостачу амуніції до рушниць та кулеметів советського типу і не мав жодного запасу конденсованих і консервованих харчів. На протязі кількох днів мої вояки доставили їм кілька возів одного і другого. Ціла акція була так тихо і зручно проведена, що про це знали лише ті особи, які безпосередньо доставили їм потрібні матеріали.

Через тиждень чи більше до мене з'явився командир польової дивізійної жандармерії пор. Феркуняк (сьогодні покійний) з приватним дорученням від командира Дивізії Фрайтаґа, щоб я нав'язав зв'язки з УПА. Я насторожився, бо був певний, що дивізійна контррозвідка мусить вже

Розвідча група алярмової частини штабу Дивізії. Командант частини пполк. Роман Долинський.

мати відомості про наявність УПА в нашому терені, тим більше, що на чолі її стояв балтійський німець, який поправно говорив московською мовою і добре розумів українську. Я вдав здивованого тим дорученням, виговорився відсутністю у мене потрібних дипломатичних здібностей і, поскільки доручення носило приватний характер, відмовився від нього. Українські старшини Дивізії мали тоді певні застереження до особи пор. Феркуняка, викликані скоріше характером його функцій, ніж діловими мотивами. Я ж особисто відчував до нього певні симпатії і довір'я. Мені подобався цей відкритий гуцул з Жаб'єго, який ніколи не прощав німцям їх вибриків. Керований інстинктом, я відкрив йому карти і розказав, як стоять справи. Врешті я заявив йому, що як Фрайтагові потрібні зв'язки з УПА, нехай шукає їх сам, а моє діло виконувати воєнний обов'язок. Феркуняк підтримав цілком мій погляд і обіцяв дотримати сказане в таємниці. Через декілька днів у мене знову з'явився зв'язковий старшина зі штабу дивізії з такою самою пропозицією. Я різко відмовився. Розвиток подій пішов скорим темпом. Корпус, що займав відтинок Броди-Золочів, в тому числі наша Дивізія, опинився в подвійному оточенні вдесятеро переважаючими силами ворога. Перші відомості про оточення ми отримали від УПА. Командування Дивізії з певних причин приховувало перед нами цей факт. Почались сильні, майже безперервні бої і розгром, який урвав наші зв'язки з УПА. Однак, в час прориву і відступу до Карпат, ще не раз схрестилися наші шляхи. В останнє побачення перед пробоєм з оточення, в якому разом з нами опинився також курінь УПА, командир його повідомив мене, що вони залишають частину людей в заплілі, а з частиною, здібною до пробою та тяжких маршів, пробиваються в Карпати. У другу зустріч з ним, десь над Дністром, він оповідав, як після одного пробою коло Гологір попав він у розташування одної компанії "Вермахту", що приготувалася до переходу в полон і роззброїла його відділ, щоб захопити большевикам ласий дарунок. На щастя, большевики чомусь припізналися з форсуванням вперед, а вночі упісти ліквідували польову

сторожу і, захопивши зброю, майнули у дальший похід-пробій в напрямі Карпат. Останній раз наші шляхи схрестилися в районі Турки, коли відділ УПА досяг вже свого збірного пункту, а недобитки Дивізії стяглися на Закарпаття, район Ужгород-Середне.

* * *

Так двома шляхами йшли озброєні сили українського народу в останній війні до одної і тієї самої мети. Шляхи ці не раз ішли поруч і схрещувались, аж поки не злилися в один могутній струмінь, ім'я якому Українська Повстанська Армія. Високий національно-ідейний рівень особового складу Дивізії забезпечив ту позитивну роллю, яку вона відіграла в цілості визвольних змагань. Значна більшість тих, що залишилися живими після пробою, поповнили ряди УПА і вкрили вічною славою національних героїв себе і пам'ять загиблих під Бродами братів.

Бій під Бродами

28 червня 1944 почалося транспортування Першої Української Дивізії. Переміщення мало відбутися з площі вправ Нойгаммер до Галичини, у район на схід від Львова. Транспорт відбувався в темпі "4", цебто щодня навантажувалися і відходили 4 транспорти. Т. Зв. "Ф.П.", тобто персонал, що мав від'їхати найшвидше, залишив Нойгаммер 25 червня. Шеф генерального штабу Дивізії (Ia), як керівник цього персоналу, залишив площу вправ в дивізійному літаку "Шторх" 26 червня 1944. Двадцять хвилин після вистартування його літака надійшов до Нойгаммеру відпис телеграми Головної Арміїської Квартири до Арміїської Групи "Північна Україна", згідно з яким Дивізія не мала б бути введена в дію, як було проєктовано, в околиці Станиславова, але в другій лінії передбачуваного пункту тяжіння Арміїської Групи "Північна Україна". Червона армія концентрувала в цей час сильні з'єднання в районі загально на схід від Львова, так що треба було рахуватися з советським наступом з початком липня 1944 в районі Львова і на захід від нього.

Таким чином пропали всі плянування і наміри щодо Дивізії. Всі численні звідслення, рапорти і подорожі виявилися даремними. Це було справді гірке розчарування для всіх, хто брав участь в цій справі. Тепер Дивізія йшла на центральний відтинок фронту, при тому було тільки питання часу, коли її частини мали б увійти в бойові дії, чи навіть у центральний пункт подій на фронті. Для шефа штабу найпильнішою справою було тепер

*Майор В. Д. Гайке, старшина ген. штабу "Вермахту" був начальником штабу УД. Стаття "Бій під Бродами" в цьому збірнику є частиною його праці в німецькій мові про УД п. н.: "Вони хотіли волі..." і в українській мові "Українська Дивізія "Галичина". Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Том 188, накладом Братства кол. Вояків 1-ої Української Дивізії У Н А , 1970.

дістатися до армійської групи, щоб дізнатися про становище і одержати нові накази. Після посадки й ночівлі в Кракові, він прибув 27-го липня до Львова; увійшов в контакт з губернатором д-ром Вехтером, повідомив його про зміну становища і негайно відлетів до Армійської Групи. Там теж жалкували з приводу наказу Головного Командування. Спроби Армійської Групи завернути наказ не вдалися. Дивізію підпорядковано тепер XIII армійському корпусові (4-та танкова армія). Завданням Дивізії було збудувати в районі Бродів (біля 100 км. від Львова) другу лінію становищ і зайняти їх. Побіжно вона мала вдосконалювати вишкіл, скільки дозволить розбудова становищ. Армійська Група розраховувала, що Дивізія залишиться ще два-три тижнів для будови становищ і доповнення вишколу, доки червона армія рушить до очікуваного наступу. Армійська Група ще не мала ніякого вартого уваги запасу, так що Дивізія залежно від розвитку подій могла була швидко введена в дію, навіть якби Армійська Група зовсім не хотіла цього робити передчасно. Але не зважаючи на це, не було передбачене ніяке пересування Дивізії в інші відтинки корпусу чи армії.

Тим часом транспорти Дивізії спрямовуються на новий відтинок. Того самого дня шеф штабу відлітає до XIII армійського корпусу, після телефонної розмови з ПАОК 4 і після заяви цієї останньої про непотрібність особистої явки. Того ж таки дня прибуває перший транспорт із "ФП", так що можна зразу ж почати роботу.

Командуючий генерал — піхотний генерал Гауффе, його шеф генерального штабу полковник фон Гаммерштайн. Для обох їх Дивізія щось цілком нове, і вони дивляться спочатку дещо скептично на її бойову вартість. Поза тим вони раді підкріпленням, а зокрема вітають факт розбудови другої лінії на відтинку їх корпусу. Генерал зорієнтовує щодо становища... Ворожа фронтова лінія тепер середньої сили і не являє ніякої безпосередньої небезпеки. Щоправда помічається порівняно з минулим часом дещо збільшена дія розвідчих і ударних груп. Повітряні сили противника почали останніми днями жваву діяльність, зокрема розвідчу.

Тому треба вивантажувати Дивізію під час темряви. Через власну розвідку і зізнання полонених стверджено, що у ворога починаються пересування військ, які дозволяють зауважити концентрацію, що починається на відтинку проти четвертої танкової армії.

Головному командуванню XIII армійського корпусу випадає завдання в складі четвертої танкової армії боронити відтинок фронту обабіч Бродів, включно з містом. Сили корпусу вистачають для цього завдання, якщо взаємовідношення сил не зміниться. Корпус має 4-5 піхотних дивізій, або дивізійних груп, з яких кожна, щоправда, має лише неповну або середню вартість. В корпусі бракує власних танків. В загальному, всіх танків армія має не більш 50, число не варте уваги. Крім цього, деякі лише з них мають пальне. Власне летунство не виявляє дотепер ніяких помітних дій, крім декількох розвідних польотів, хоч є багато привабливих цілей у зв'язку з рухами ворожих військ. Командуючий генерал сподівається ворожого наступу, мабуть, протягом наступних 14 днів. У випадку ворожого наступу на Львів мусіла б ворожа армія неминуче зіткнутися із брідським наріжником, бо ж Броди є в тому випадку важливим комунікаційним пунктом. Генерал не вірить при цьому у фронтову атаку на місто, але радше сподівається "кліщового маневру" із півдня і півночі, Крім цього існує ще одна можливість, що большевики не атакуватимуть взагалі XIII армійського корпусу, але намагатимуться повалити "брідський наріжник" за допомогою маневру, спрямованого з теренів на південь і північ від корпусу. Це була б найпоганіша можливість для Дивізії, яка довела б до замкнення її в кітлі. Завданням для Дивізії було б утримати в кожному випадку терен коло Бродів. Таким чином постає завдання: дослідити точніше терен під її становища, збудувати їх поспішно і зайняти. З цих становищ мала б Дивізія оборонятися проти ворожих бічних чи кліщових ударів, їх неутралізувати або зломити ворожий прорив коло Бродів у власних становищах. Крім цього існувала можливість при розірванні власної фронтової лінії атакою Дивізії залатати можливі прориви

у власному фронті. Корпус не має, крім чисто місцевого запасу, ніяких інших запасних частин, і не можна розраховувати ні на які підкріплення.

Тимчасове життя Дивізії в другій лінії було корисне з огляду на можливості вишколювання. Цю можливість треба було використати, як довго дозволяв на це спокій на фронті. Скоро Дивізія дістала відтинок фронту довжиною в 36 км. до обсадження й розбудови у тому місці, звідки було треба сподіватися наступу червоної армії на Львів. Покищо становища не були ще точно визначені, для всіх частин визначено лише загально збіркові місця. Всі транспорти надходять тим часом пляново і без пригод. Командир Дивізії приїжджає автом після розмов з губернатором у Львові.

Штаб Дивізії негайно по прибутті на місце передав поточні звідомлення четвертій танковій армії і XIII армійському корпусові про її властивості й бойову вартість. У передбаченні наступних подій особливо прохається, щоб з огляду на ненімецький склад частини не розпорозувати її, що траплялося з іншими дивізіями залежно від становища на фронті дуже часто. В цьому випадку йшлося про те, щоб ввести Дивізію в бій як цілість і під її дивізійним командуванням.

Після того як штаб в загальному визначав становища, а поодинокі частини оглянули їх на місці, усі частини завзято беруться до розбудови становищ.

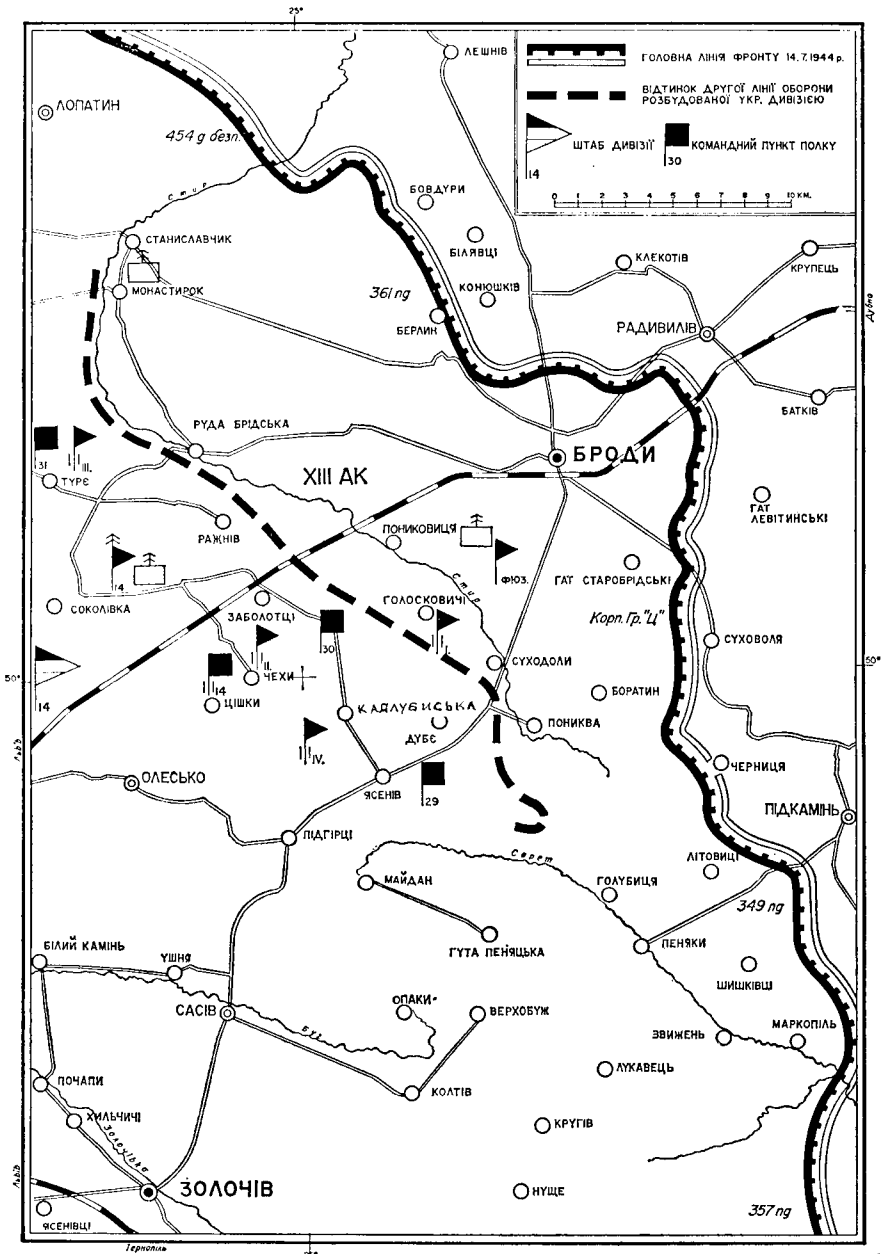
Воякам ця перша практична робота в обороні батьківщини дає багато радощів. Вони нарешті відітхнули після не дуже для них приємного, але конечно довгого й важкого вишколу. Три полки ґренадирів будують становища головної бойової лінії один побіч одного. Батальйон "фюзилерів" буде свої становища близько фронту, частинно під ворожим обстрілом. Для здобуття бойового досвіду і фронтового вишколу постійно вводиться в дію частини тяжкої зброї, включно до артилерії. Вони підлягають під час бойових дій фронтовим відділам "Вермахту". Цей наказаний XIII армійським корпусом вишкіл цілком виправдав себе. Зокрема батальйон

піонерів має нагоду відзначитися при будові становищ, його робота задовільна. Частини постачання, згідно з своїм головним завданням, займають квартири в околиці Ожидова і розбудовують їх на оборонні пункти. Щоб привичаїти частини до воєнного стану, все постачання відбувається ніччю.

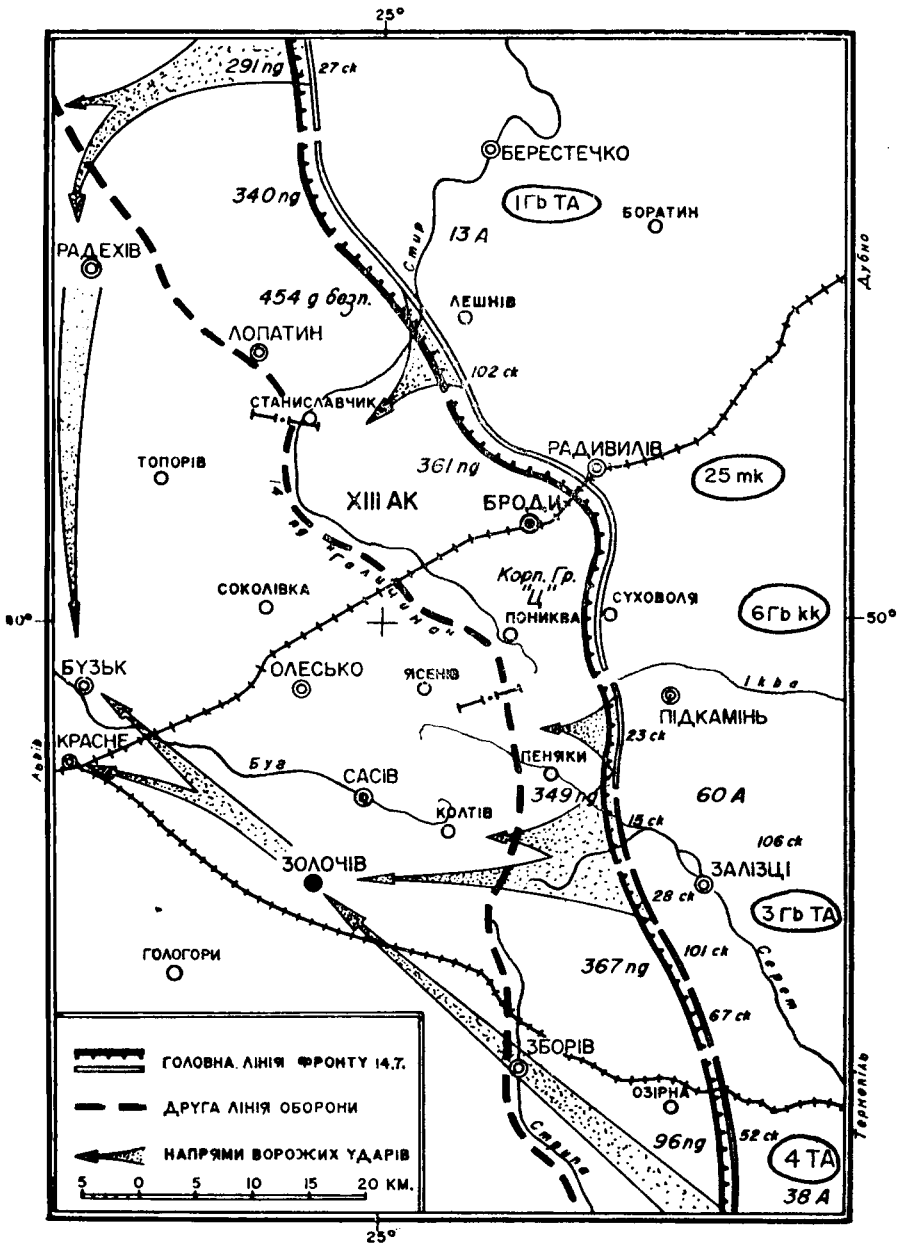
Запасний курінь, розташований на схід від Ожидова, становить пляновий запас і будує свої становища. Хоча всі частини віддалені на 20 км. від фронту, всюди звертається увагу на бойову поведінку; так, напр., не дозволяється розміщуватися в населених пунктах, зате всі частини і штаби мусять розбудовувати свої приміщення поза селами — наказ, який опісля виправдав себе.

Для прохарчування частин, а ще більше з обережності перед очікуваним російським наступом німецьке військово-управління закуповує в селян рогату худобу, залишаючи для них тільки невеликий відсоток. За худобу платиться грішми або видається векслі. Для скуповування були вислані відповідні комісії від військово-адміністративних установ. Цивільне населення, боронячись перед таким примусовими заходами, звертається з скаргами до українських вояків, які дуже часто, часом навіть зі зброєю в руках, не дають комісіям виконувати їх завдання. В цьому випадку винне саме німецьке командування. Воно повинне було своєчасно повідомити про це зарядження штаб Дивізії. Найкращою розв'язкою було б однак передати виконання цього зарядження самій Дивізії, замість виключення її з цієї операції. В Дивізії був відповідний до того персонал. По втручанні Дивізії, цю акцію ведено далі з її допомогою, і тоді не було вже подібних випадків.

Застереження штабу Дивізії, що з близького контакту українських вояків з місцевим населенням могли б вийти деякі труднощі, виявилися необґрунтованими. Справді, досить багато вояків робило "відвідини додому", але пізніше це не повторялося. Зате було багато прохань на дозвіл коротких відвідин в близькі околиці, якщо можна

Головна лінія фронту і розбудована Дивізією друга лінія фронту

Перший етап Львівсько-Сандомирської операції

було довести, що йдеться дійсно про відвідини своїх близьких, такі прохання були прихильно полагоджувани. Але врешті з огляду на те, що Дивізія перебувала на фронті, треба було всі приватні бажання закинути.

Відповідно до розгортання сил ворога на відтинку XIII корпусу, Дивізію переміщувано щораз більше на південь, так що врешті вона покидає два розбудовані полкові тановища на лівому крилі і починає розбудовувати два нові на правому крилі. Отже, частини Дивізії розбудували в той час коло 50 км. становищ, з яких пізніше можна було практично використати тільки малу частину.

Тим часом множаться ознаки здогаданого ворожого наступу на Львів, який міг би з повним натиском ударити на відтинок XIII корпусу. Розбудова другого становища поступає з натиском далі.

Ворожі становища поповнилися новими частинами. Ворожа артилерія помітно збільшила свою дію. Ворог здобув велику перевагу над нашими силами числом своїх фронтових частин. Вороже летунство щораз більше жваве, рух поза ворожими становищами триває.

Наше летунство взагалі не появляється. Власних резервових частин, які могли б мати значення на відтинку корпусу і поза ним, немає. Ознаки, що ворожі частини почнуть незабаром наступ у напрямі на Львів збільшуються. Здається, що головна сила ворога концентрується проти правого крила XIII корпусу чи проти правого сусіднього корпусу. Штаб Дивізії і всі частини перевіряють постійно можливості дії, особливо можливості протинаступів на відтинку фронту "Вермахту". Скільки можна, командири частин розглядають практичні можливості дій відповідно до невеликих завдань.

Четверта танкова армія встановила в цей час такі ворожі сили: 1 гвардійська танкова армія, 3 і 4 гвардійські танкові армії, 1 самостійний танковий корпус, 6, 7 і 8 кавалерійські дивізії. До цього ще розташовані на фронті

стрілецькі дивізії. Згадані три кавалерійські дивізії стояли разом з іншими в околиці Бродів. Ці дані одначе не можна вважати повними.

Кількість і нумерація поодиноких російських стрілецьких дивізій не були відомі. У центрі дій проти кожної нашої дивізії стояло коло двох ворожих, без запасу. Коли йдеться про запас, на кожну нашу дивізію припадала одна ворожа. Щоправда, кількісно одна російська дивізія мала лише 8-10 тисяч людей, але бойовим станом, мабуть, дорівнювала німецькій дивізії.

Із свого боку четверта танкова армія мала в цей час такі сили: III танковий корпус з трьома піхотними дивізіями, поміж ними 100. стрілецька ("єгер") дивізія і 249. піхотна дивізія; XIII армійський корпус, який включав 300. піхотну дивізію, 291. піхотну дивізію, 202. дивізію, Першу Українську Дивізію, 361. піхотну дивізію і залогу Бродів; — I VI танковий корпус з чотирма піхотними дивізіями, поміж ними 214. і 26. піхотні дивізії; XXIV армійський корпус з трьома піхотними дивізіями.

З власних резервів були до послуг: II СС танковий корпус, який саме відходив на захід із сходу і півночі від Львова, 20. дивізія танкових гренадирів в околиці Жовкви і на схід від неї, 8. танкова дивізія, новосформована на схід від Львова; 3., 5., 6. танкові дивізії на південь від Ковля, які однак перед самим початком російського наступу були, не зважаючи на протести штабу армії перекинуті до Угорщини. Армія мала в своєму розпорядженні 40 до 50 танків. З цього видно, що 4. танкова армія була "танковою" лише з назви, але в дійсності майже не мала — танків, і в її розпорядженні були лише піхотні дивізії. Такі сили в загальному стояли з обох боків на відтинку, якого південний кордон лежав 60 км. на південь від Тернополя, над Серетом, а північний на північ від Ковля, над Прип'яттю.

В середині липня з нечуваною силою розгортається російський наступ на сподіваному відтинку. Червона армія здобуває одночасно два вирішальні оперативні

ПЕРЕГЛЯД СИЛ

Німецький фронт:

4. танкова армія з III танк. корпусом XIII а. к. XVI танк. корпус XXIV а. к. = 3 піх. див.
= 5,5 піх. див.
= 4 піх. див.
= 3 піх. див.
15,5 піх. див.

Запас:

20. танк. гренад. див.
8. танк. гренад. див.

Сума:

2 танк. корп. ("танкові" лише за назвою)
2 піх. корпуси із разом 15,5 дивізіями і 2 запасними див.
Танків прибл. 40-50, летунство майже не було.

Советський фронт:

1. гвард. танкова армія
3. гвард. танкова армія
4. гвард. танкова армія
I самостійний танк. корпус
6, 7, 8 кав. див.
і прибл. 20 стріл. дивізій

Запас:

прибл. 10 дивізій і самостійні частини

Сума:

3 танк. армії, кожна по 3 танк. корп.
1 сам. танк. корпус і 3 танк. див.
прибл. 20 стріл. див., 10 запасних див.
1800 танків, летнство в необмеженій кількості.

пробої в своєму наступі на Львів і на захід від нього. Один із них добуто на шляху Тернопіль-Львів, отже майже в самій середині III танкового корпусу, другий на північний-захід від Бродів, на місці зустрічі XIII танкового корпусу і VI танкового корпусу. Обидва ворожі удари не можна спинити, тому що просто бракує сил, особливо бракує танків і літаків. Через місця прориву розливаються маси ворожих танків, особливо типу "Т 34", успішно підтримуваних бойовими літаками і винищувачами.

Керівництву фронту ніяк не можна закинути якоїнебудь легковажності в оцінці становища або помилки. Штаби поодиноких відділів, командування частин і вище командування виразно з'ясували сили ворога і звертали не раз увагу на можливість ворожого наступу. Годі отже припускати, щоб генеральний штаб головного командування передавав далі вгору якийсь інший образ становища. Одначе найвищі чинники нехтували ці перестороги і відкидали їх як боязливі. З цієї ж причини, волею "найбільшого полководця всіх часів" і цей відтинок східнього фронту віддано на призволяще.

З безприкладною швидкістю посуваються вперед танкові ворожі клини і замикають XIII армійський корпус, ще заки взагалі власні оперативні резерви зуміли розгорнутися до бою і рятувати долю корпусу.

До того ще ворогові сприяли обставини. Ворожий північний танковий клин зачепив тільки ліве крило XIII корпусу, вдаряючи всією силою на праве крило лівого сусіда. В лівокриловій дивізії XIII корпусу з початком большевицького наступу командир і Іа* наїхали на міну. Серед частини зчинилась паніка, що довела до дводенної кризи Дивізії. Через це був улегшений большевицький прорив, а чоло ворожих танків несподівано швидко досягло Бузька, де замкнено перстень навколо XIII корпусу. Поголоска про те, що командуєчий генерал корпусу ліворуч від XIII корпусу перейшов до ворога й тим допоміг в оточенні XIII корпусу, позбавлені всяких підстав. Ані ген. Госбах, що пізніше командував дивізією

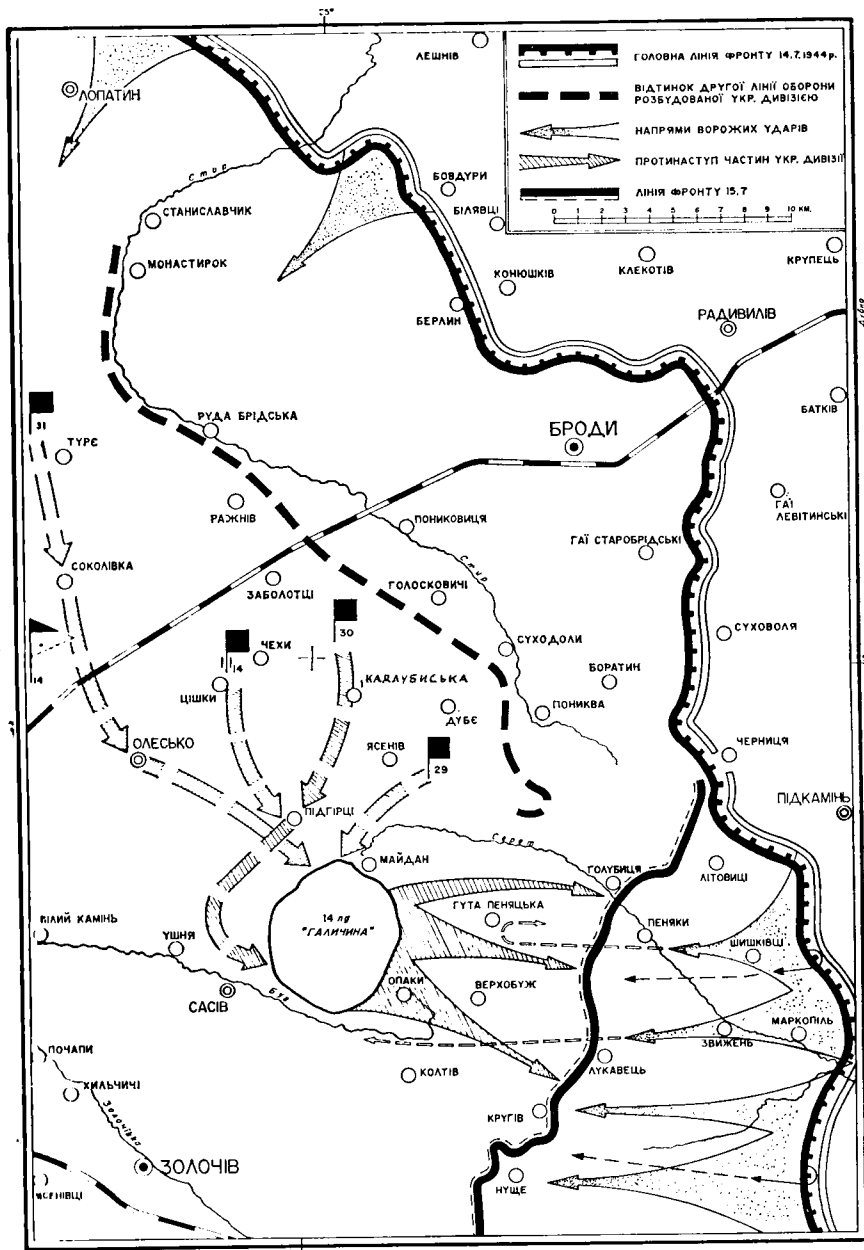
*Шеф штабу

на західньому фронті, а ні його наступник ген. Бльок, що пізніше загинув у боях коло Радома, не перейшли до ворога. Остаточна причина, чому XIII корпус потрапив у таке важке становище, лежить в обставині, що головнокомандувач німецьких збройних сил не хотів слухати своїх військових дорадників, які неоднократно пропонували залишити Броди й перенести головну бойову лінію на пануючі над тим простором височини Підгірці — Бузьк. Пропозицій з боку армії й армійської групи не бракувало.

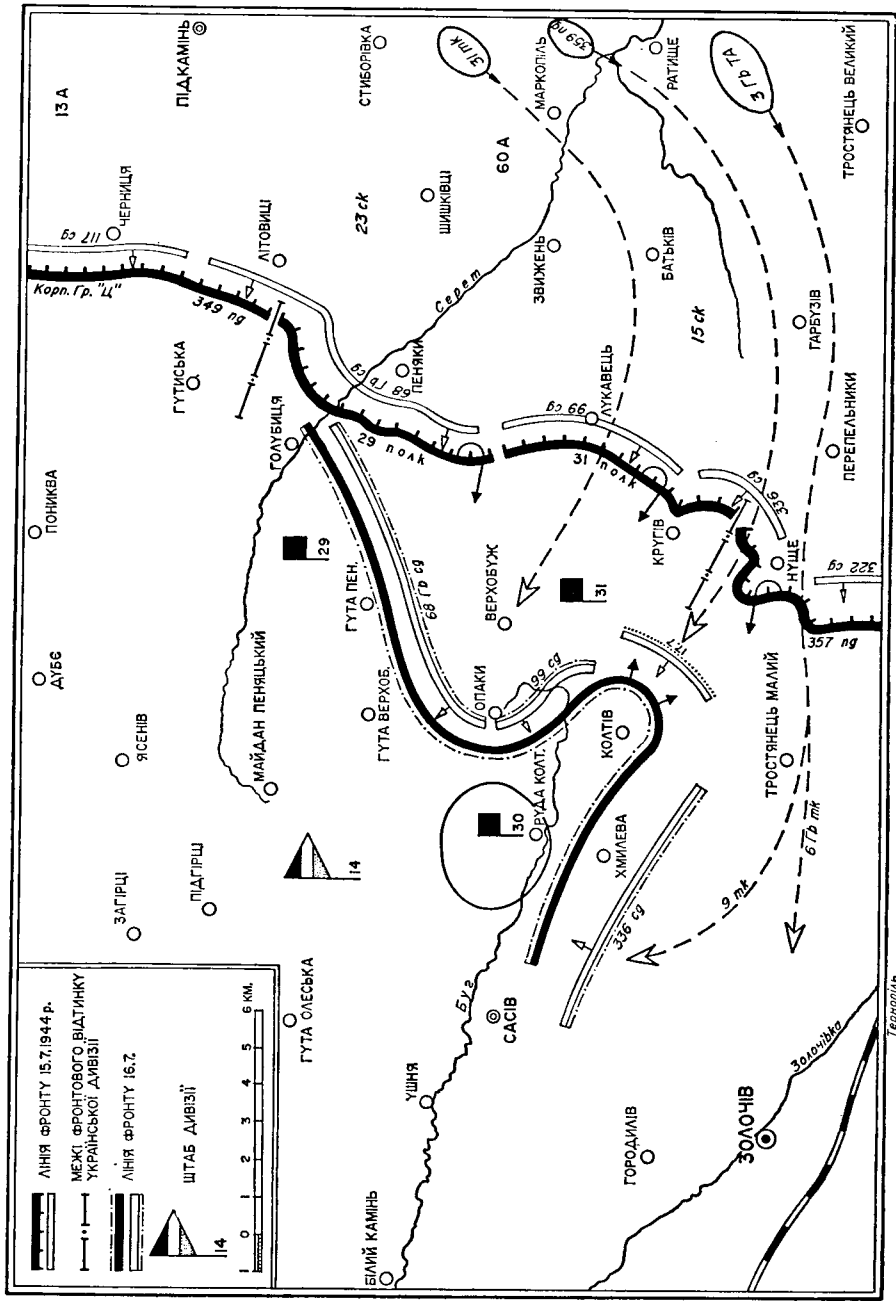
Таким чином XIII корпус з його дивізіями, серед них Перша Українська Дивізія, за кілька днів були оточені. Годі було змінити щонебудь в ході подій, бо оперативні події розгорталися майже виключно поза межами дій корпусу. Про південний танковий клин довідались дивізії щойно тоді, коли оточення було вже довершеним фактом. Теж щойно тоді стало зрозумілим значення й вплив на ситуацію північного ударного клина — з такою швидкістю йшли події.

Большевицьке командування не мало наміру залишити Броди і XIII корпус його власній долі за фронтом. XIII корпус в'язав великі сили ворога. Ці сили були конечно потрібні большевицькому командуванню для посилення наступу на Львів. З тієї причини перед XIII корпусом постало завдання завзято боронитися, щоб унеможливити швидке звільнення ворожих сил. Тим самим німецькі протизаходи могли б дістати далекосяжну підтримку, й єдино ці заходи були в силі принести рятунок цілому фронтовому відтинкові й XIII корпусові.

Так, з початком російських операцій у львівському просторі починається одночасно й затяжна оборонна битва XIII корпусу, битва, що мала тактичне значення і що закінчилася врешті повними посвяти боями в кітлі, — практично розбиттям всіх частин корпусу. При надзвичайно сильному введеному в дію воєнного матеріалу, головно танків, слідує, одночасно з ворожими операціями проти Львова, ворожий наступ переважаючими силами з району на південь від Підкаменя проти схід-

Прорив фронту і введення Дивізії в бойові дії

Стабілізація фронту й бої на відтинку Дивізії

Германія

нього відтинку XIII корпусу. В районі корпусу постає враження, що цей наступ стоїть в прямому відношенні до саме накресленого північного крила наступу і що обидва клини наступу мають завданням оточити кліщовим маневром опірний пункт Броди і знищити його. Щойно згодом стало ясним, що вороже командування керувалося двома намірами, які справді загально були пов'язані, однак мали різні цілі. З одного боку, широко закроена операція, що майже не цікавилася Бродами і XIII корпусом, з другого боку, тактичний наступ, що своїм виключним завданням мав знищення корпусу.

В наслідок згаданого наступу, праве крило XIII корпусу відкривається і прогалиною впихаються з подивугідною швидкістю переважаючі сили ворога. Частини наших дивізій відступають. Перша Українська Дивізія становить єдиний великий резерв корпусу.

Тепер сталося найнесприятливіше для Першої Української Дивізії, чого весь час боялися: саме, що вона буде введена в дію не як ціла одиниця, а полками, киненими в найбільш скрутне становище. З математичною точністю і послідовністю наступає все те, чого Дивізія всіма засобами старалася уникнути, задля чого висипали неоднократно звіти й перед чим в найбільш серйозній формі перестерігали. Цей закид не стосується XIII корпусу, що згідно з становищем інакше не міг діяти. Закид стосується тих, що від самого початку призначили Дивізію в цей район.

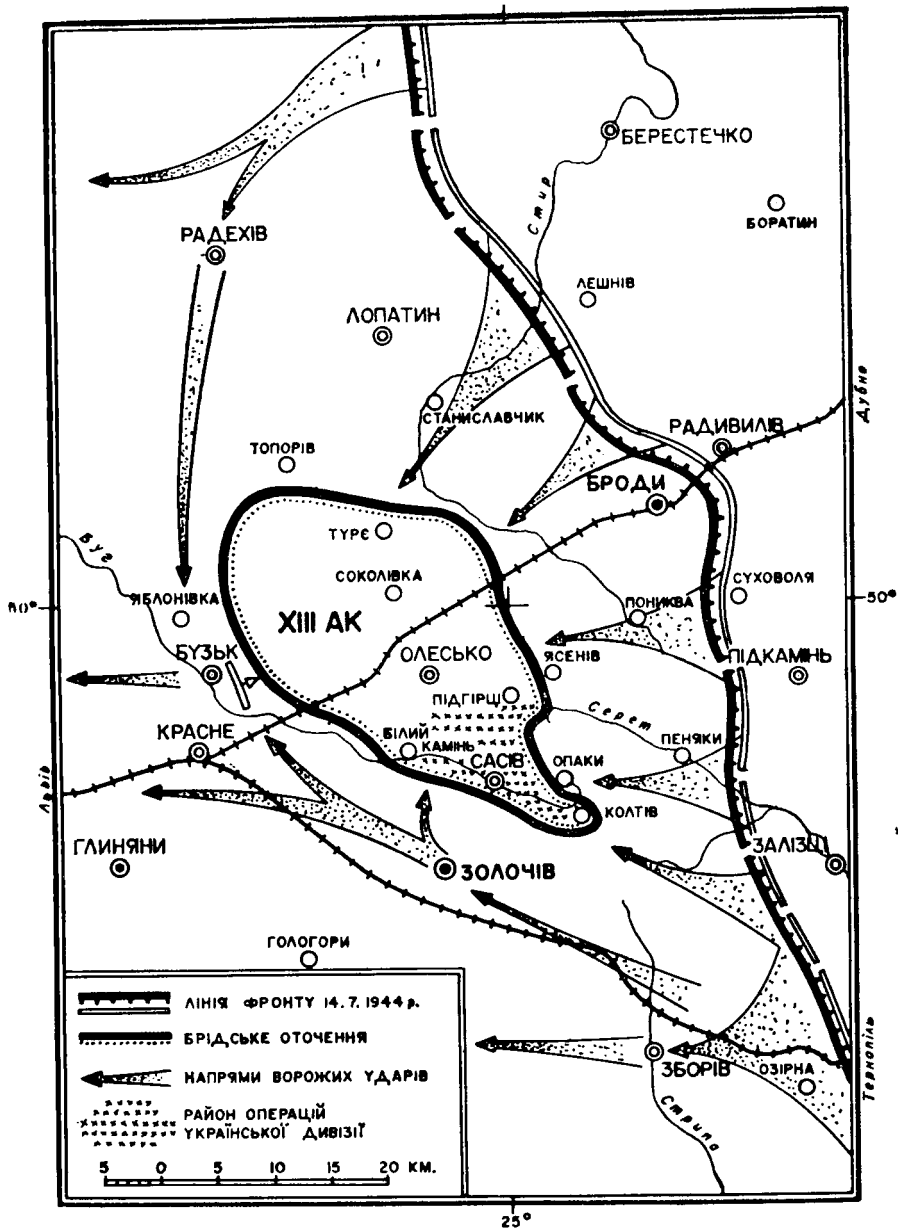
Першим кинуту 30. полк із завданням наступом закрити фронтову прогалину, пробиту на правому крилі корпусу. Грунтовну й завчасну розвідку місцевости роблять начальник штабу і командир полку.

До вихідних становищ, що були на схід від Сасова, 30. полк мав добрих 10 км підходу. Зовсім поволі посувається 30. полк на заваленій частинами одної танкової дивізії підхідній дорозі. Становище стало критичним, коли погідного дня, єдина в прифронтовій смузі підхідна дорога опинилася під обстрілом бортової зброї і градом бомб російських бойових літаків.

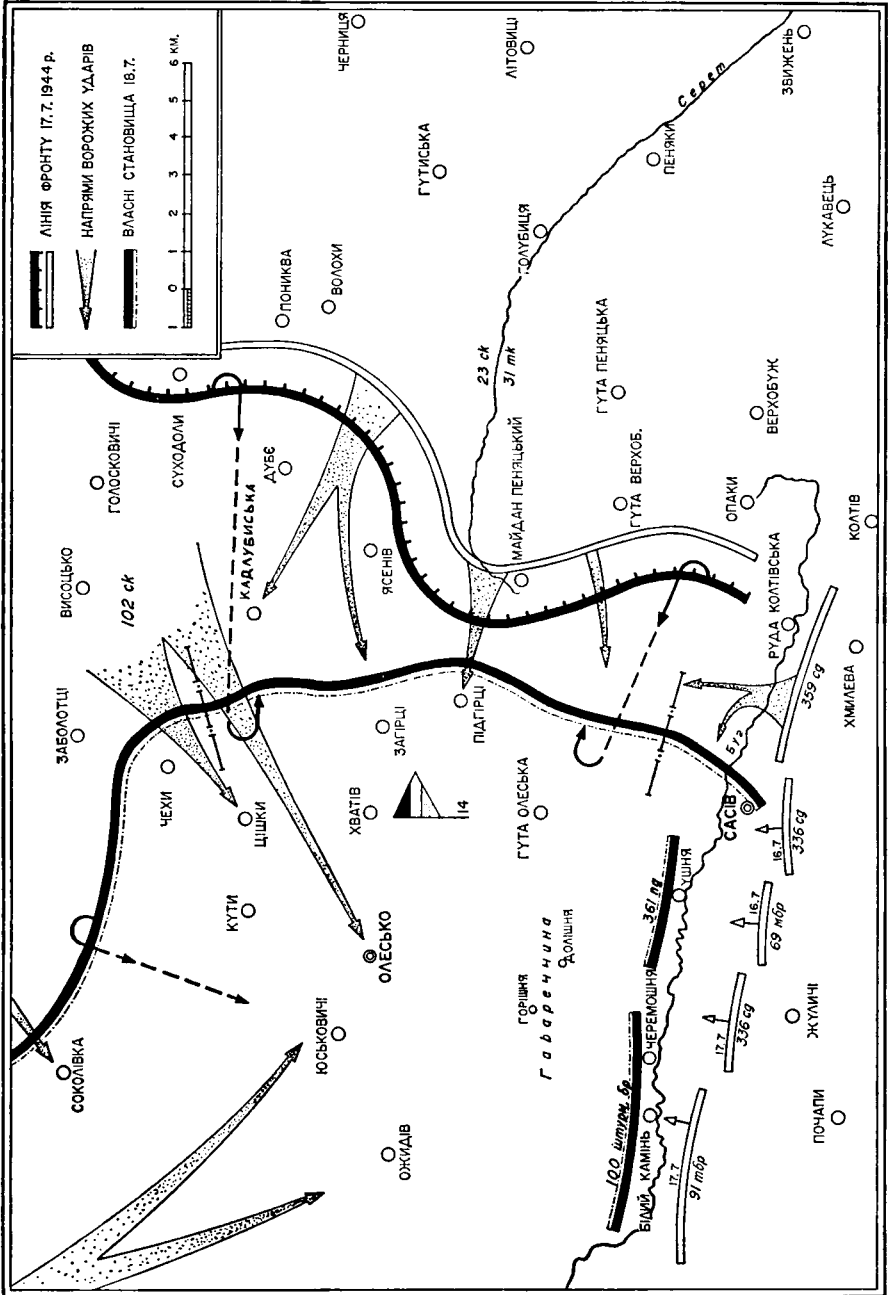
Посування полку затримується, постають важкі втрати в людях, конях і бойовому матеріалі. Але швидко дорога знову очищується від постріляних коней і розбитих возів. Тим часом появляється, спершу поодинокі, а потім чимраз більшими групами, відступаюча німецька піхота. Це і є перше враження, що його переживає ще не заправлений в бою полк. Попри відступаючих німецьких вояків, іде до наступу український полк. Завдання, що його зумів би виконати тільки добре вишколений і загартований в бою вояк, тим більш важке для невипробуваних частин Першої Української Дивізії. По короткій затримці на вихідних становищах у рідкому лісі полк переходить під сильним вогнем ворога до наступу. Сили ворога втричі більші, і він має багато танків. Замкнення фронтової прогалини, що тим часом стала ще ширшою, не вдається. Полк, ще заки зумів розгорнутися до бою, був заатакований танками і у великій мірі розбитий. Тільки поодинокі сотні дістаються поза крила пролому й звужають дещо прогалину. Сотенні змушені діяти на власну руку, зв'язок до їхніх командирів не існує або існує тільки короткий час. Приділений до полку відділ легкої артилерії затуляє становища, але вже швидко мусить змінити їх. Ще кілька разів доводиться змінити становища, а сталі взаємні переплітання фронтів дуже утруднює стріляння. Артилерія теж мусить обходитися без зв'язку, а стріляти доводиться переважно прямою наводкою. Тим часом постають і перші бойові втрати полку. Падає вбитий один сотенний, тяжко ранено курінного.

З початком російського наступу було введено в бій сильне вороже летунство. Від світанку до присмерку панує в повітрі російське летунство, встряваючи щораз в наземні бої. Всі важні пункти терену і перехрестя доріг бомбляться безперестанку. Правильним виявляється наказ корпусу, згідно з яким заборонено було частинам розквартируватися по селах і наказувалось розмістити частини по лісах. Нашого летунства взагалі немає.

Зараз же від початку російського наступу оголошено

Брідське оточення

Бої в районі Підгірці-Сасів

тривогу по цілій Дивізії і наказано всім частинам маршову готовість. Поповнені частини постачання чекають на накази введення їх у дію. Командир Дивізії і Іа безперервно в дорозі, щоб на місцях підтримати конечні рішення і застережні заходи, головню, щоб особисто втримувати зв'язок між фронтом і корпусом. Скоро приходить наказ, що й другий полк, а ще згодом і третій, разом з підлеглими артилерійськими відділами, мають долучитися до 30. полку. Обидва полки дістають накази зайняти на початок Підгірці і район на південь від них. Ще того самого дня підсуваються частини далі вперед. Увечорі того самого дня йде вже другий полк, а за ним і третій, останній, кожний окремо до наступу, щоб закрити фронтову прогалину. Їм доводиться дещо легше, але й вони зазнають поважних втрат і вже від початку потрапляють в шок, по якому вони не так скоро опанують себе.

Врешті командування трьома полками передається знову Дивізії, а тим самим остаточно вводиться Дивізію, як зімкнену формацію, в дію. До дії впроваджується всю тяжку зброю. Дивізії вдається, хай і не на первісному місці фронтової прогалини, побудувати ліворуч і праворуч прогалини засуви, держати прогалину під контролем, а остаточно таки замкнути. В згаданих засувах є крім полків Дивізії ще численні недобитки багатьох німецьких частин, що їх введено в дію на самому початку. Поспішно витягається ці недобитки, й Перша Українська Дивізія має врешті свій власний відтинок, при чому, розбитий 30. полк стає дивізійною резервою й у швидкому темпі, таки зараз за фронтом, переформовується. Велика тут заслуга командира полку, що за короткий час 4 днів зумів виставити, хай чисельно зменшену, боєздатну одиницю.

В силу обставин Дивізії дістається найнебезпечніший і найбільш непроглядний відтинок корпусу. Дивізія знову міцно в руках командування. 30. полк, побіч своєї реорганізації, веде очищення довколишніх лісів від ворожих недобитків.

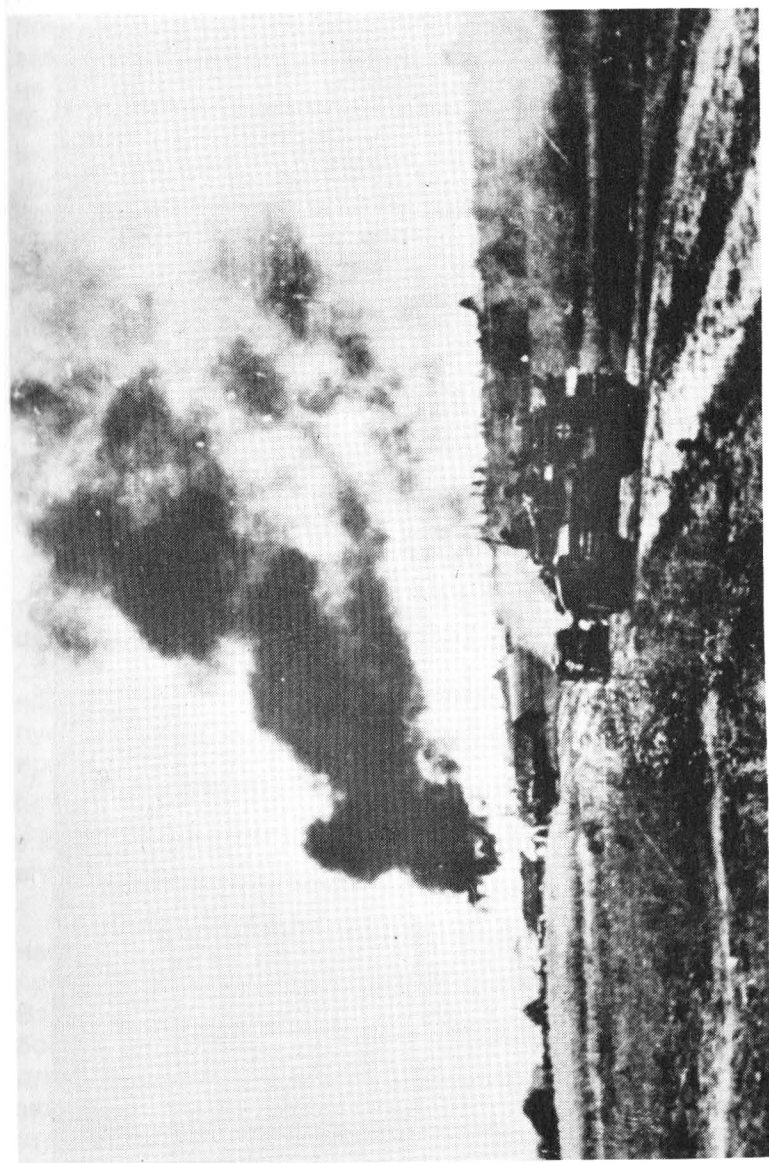
Головне завдання Дивізії замкнути долини Сасова і Ясенева на півд. -схід і перешкодити прониканню ворога в лісисті терени.

Зліва і ззаду приходять вістки і звіти, що на півн.-захід від Бродів ворожі танки прорвали наші лінії. Польовий запасний курінь Дивізії в Бузьку повідомляв, що його заатакували сильні з'єднання ворожих танків і він розформовано відтягується на захід. Подібні звіти приходять до Дивізії і від її частин постачання. Спочатку штаб Дивізії ставиться скептично до тих звітів, бо не може собі вяснити, звідкіля береться цей ворог. Але приходить підтвердження від ген. командування XIII корпусу, що орієнтує Дивізію про обидва оперативні ударні клини ворога на Львів і про те, що немов би вдалося ворогові виконати перше завдання — оточення XIII корпусу. Ворожий наступ продовжується далі в напрямі Львова. З частинами корпусу за Бугом немає більше зв'язку. Корпус зданий тепер на себе і згідно з наказом армії, без огляду на загальне становище, має й далі боронитися на дотеперішніх становищах. Запляновано звільнення корпусу ззовні, з півдня. Треба рахуватися з концентричними атаками ворога на корпус. Йдеться про те, щоб якщо корпус не хоче загинути, всіма засобами якнайдовше триматися.

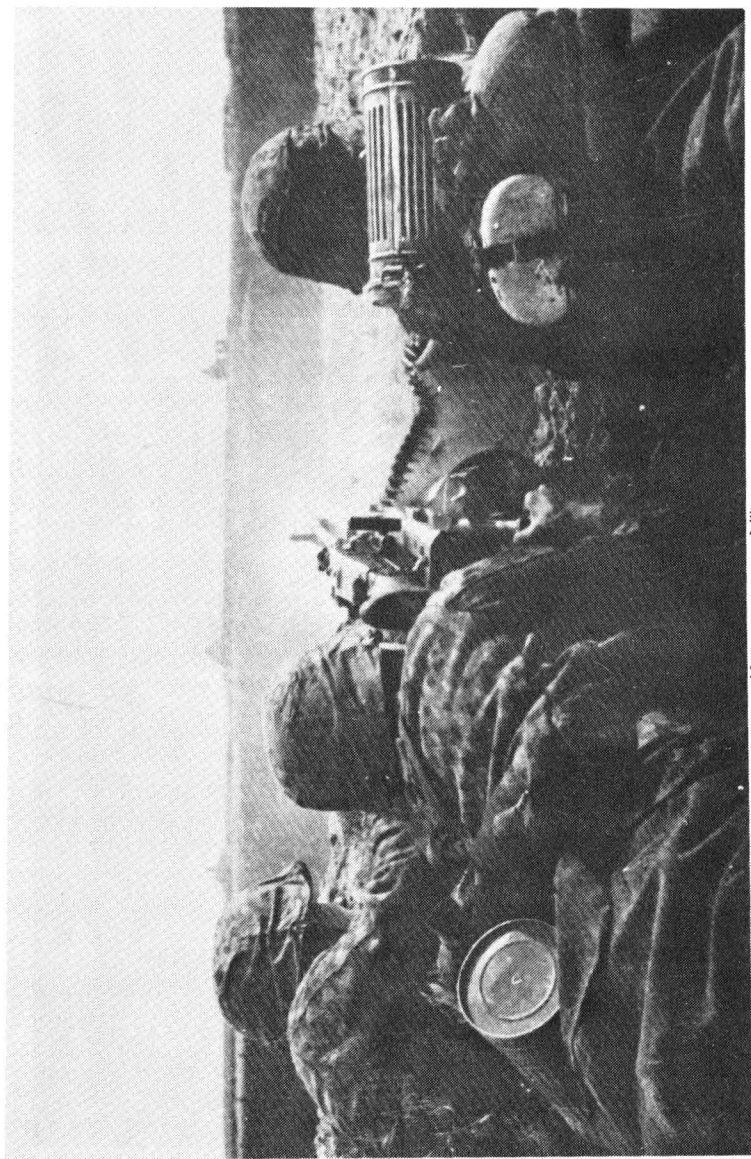
Перед Першою Українською Дивізією стоять виїмково важкі дні. Поперше, введена вона в дію на найбільш гарячій пункті фронту, подруге, російському командуванню була відома її присутність на фронті, і ці обставини додають йому особливо поштовху до розбиття її. Тому замкнення фронтової прогаліни це ще не все. Треба тепер підготувати здобуті становища на сподівані сильні наступи ворога.

Тільки ніччю є змога зміцнити становища, закладаючи міни й засуви. За дня близькість фронту й дії ворожого летунства унеможливають якунебудь працю.

Вже вневдовзі починає червоне командування наступи переважаючої сили, що їх початково вдається відбити.

Танки в наступлі

Кулемет в дії

Поодинокі місцеві вломи очищується протиударами чи протинаступами. Виглядає, що частини вчуваються в їхнє завдання. Постачання ще в порядку, відділи постачання на висоті завдання. При тому треба взяти до уваги, що багато вояків з тих частин взято до ударних відділів, а інші відставлені до оборони їхніх квартир і таборів. Вояки тилових відділів стоять так само в боях, як і введені в дію фронтові курені. Їхні великі втрати свідчать про завзяття боротьби і їхню витривалість.

По безуспішних наступах ворог підтягає дальші підсилення і вводить в дію артилерію, танки і летунство. Очевидно, що він поспішав звільнити свої численні зв'язані сили для інших завдань.

Шаліє десятиденний бій XIII корпусу в кітлі коло Бродів: на опустілих позиціях воюючих кінчається він остаточно виломом решток в напрямі подільської височини.

По багатьох вломах на відтинку Дивізії, які вдалося таки полатати, слідують тепер вломи на інших фронтових відтинках. Вишукавши майстерно пункти стику оточених дивізій, ворог веде проти них завзяті наступи. Центр тяжіння наступу спрямовано проти пункту стику поміж Першою Українською Дивізією і її правим сусідом.

Трагікою тих днів лишається факт, що цілий час боїв в кітлі не було сталого зв'язку праворуч. Однак ворог не відкрив цієї прогалини, а принаймні не використав її.

Оборонний бій триває далі. Переважаючим ворожим наступом приходять на зміну пожвавлені розвідчі й пробоеві дії. За місцевості Пеняки, Гута Пеняцька, Гута Верхобузька, Майдан Пеняцький і Суходоли йдуть важкі бої. При тому щораз Дивізія мусить відставляти частини для прочищення лісів від ворога, що пропхався. Але й із заходу посилюється тиск ворога так, що постачання утруднюється.

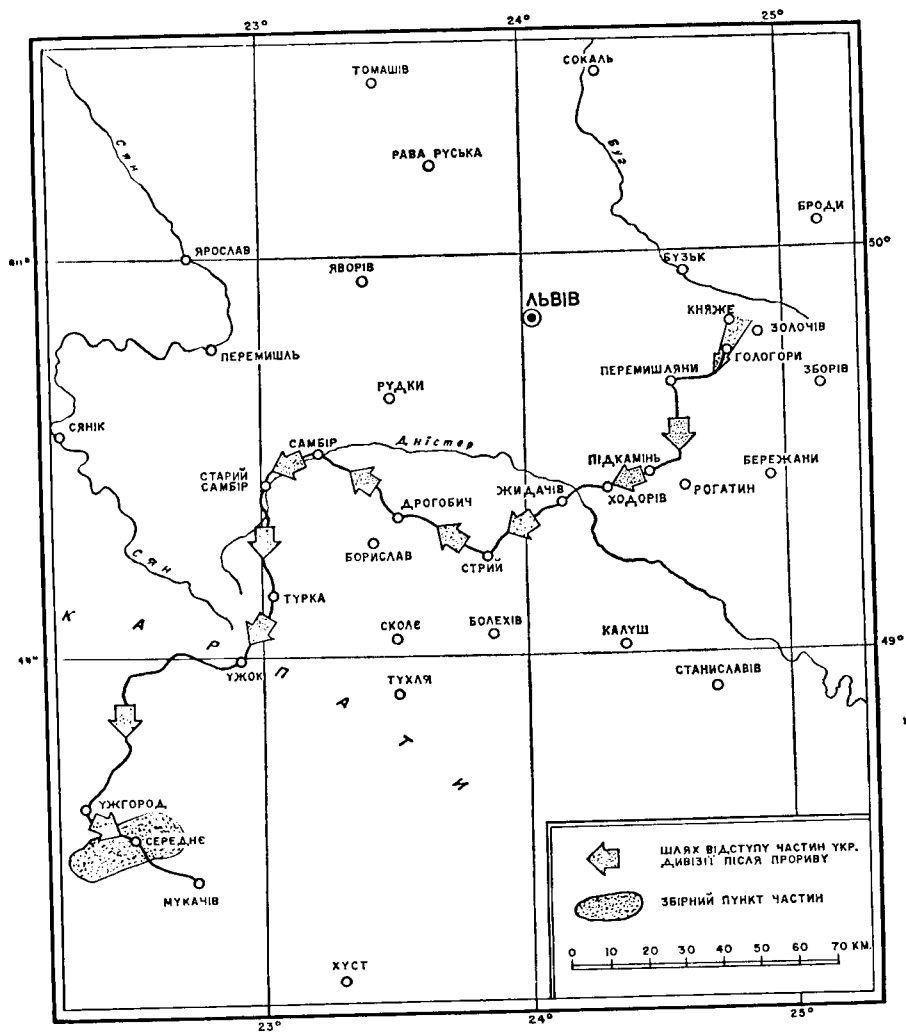
Численні ворожі вломи на відтинку цілого корпусу примушують командування кількакратно скорочувати

фронт, щоб таким способом дістати резерви. Відтепер починаються безперервні налети ворожого летунства. Кожночасно повітря повне ворожих літаків, що все обстрілюють, що тільки з'явиться на місцевості, а малі скравки лісів обкладають масою розривних бомб. Рухи відділів постачання, конечні в наслідок скорочення фронту, неможливі вдень; з бігом часу все, що не конечно потрібне для бою й постачання, треба нищити або покидати... Окремий розділ становить зв'язок. Майже всі дроти щораз постріляні так, що треба користуватися радіоапаратами. Але й ці прилади, в наслідок перевантаження, скоро відпадають, так що ціле командування і звітування відбувається з допомогою посланців.

Тим часом ситуація на відтинку Дивізії стає критичною. Слідують безперервні вломи, що їх вдається з допомогою недобитків інших частин сяк-так стримати. Наші втрати великі, критичним пунктом цілого відтинку корпусу стала Дивізія. Введення в дію багатьох большевицьких "катюш" чинить спустошення й деморалізацію. Особливо завзятий бій розвинувся за високо розташоване село й замок Підгірці, де зараз, по скороченні фронту, проходить головна бойова лінія. Замок і місцевість кількакратно переходить з рук до рук. В цих боях стоять переважно 29. і 30. полки. Важкі бої йдуть коло Кадлубиськ і Цішків. Ворожі танки досягають вже Олеська, де з'єднуються з слабими ворожими силами, що пробилися з заходу, від Бузька. Наші винищувальні команди в багатьох місцях зблизька нищать танки. Добре б'ються курені "фюзилерів" і піонерів.

31. полк, командування якого полягло без решти на північ від села Сасова, проявляє ознаки розпаду. Часто треба пересувати поодинокі курені, щоб латати діри в сусідів. Таким чином один курінь Дивізії на довгий час був відкомандирований до оборони села Опаки.

Врешті має прийти ззовні акція розриву кітла, щоб витягнути корпус. До наступу з півн.-заходу йдуть 8. танкова дивізія і 20. полк. Оточений XIII корпус повинен

Прорив з брідського оточення і шлях відступу

Білі під Бродами

Борис Крюков

рівночасно пробиватися на південь, щоб прийти назустріч наступові. По короткому часі відтяжувальний наступ мусів бути перерваний з огляду на загрозу оточення наступаючим ворогом. Російське командування перенесло центр тяжіння наступу на південь від Львова.

Корпус дістає наказ до вилому. Командир корпусу зупиняється при напрямі на південь, в бік подільської височини — місце найслабшого ворожого тиску. Ворог не міг припускати, бо це суперечило б засадам воєнного мистецтва, що вилім піде в напрямі густо лісистих стрімких берегів височини.

Одна німецька вермахтівська дивізія й Перша Українська Дивізія, обидві найдалі висунені на північ, дістають доручення тримати становища й тільки під гострий тиск ворога відступати на південь, щоб тим уможливити іншим частинам корпусу розірвати оточення й вийти з нього. Обидві дивізії, командує ними ген. Лінденманн, мають потім долучитися до корпусу.

Всі дивізії корпусу виставляють збиральні команди з завданням збирати недобитки частин власних відділів і вводити їх в дію. Бо в такій ситуації нові ворожі вломи знівечили б виломні дії корпусу і довели б вже й так здесяткований корпус до цілковитого знищення.

Увечорі, коли повинен початися відступ, на відтинку корпусу постає кілька ворожих вломів, з яких один в районі Української Дивізії має вирішне значення. Становище робиться поважним, його вдається опанувати з допомогою чужих частин. В тому часі командуючий генерал корпусу телефонує до командира Першої Української Дивізії, питаючи про становище. Командир Першої Української Дивізії повідомляє, що він не в стані командувати далі Дивізією, бо не має більше змоги панувати над нею. Перший старшина ген. штабу (Ia) чує розмову й здригається від страху перед такою заявою. Цю, таку вирішальну постанову ніколи перед тим командир не обговорював з ним, із своїм найближчим тактичним співробітником, а ухвалив її виключно на

власну руку. На думку Іа командир Дивізії поспішно прийняв її під впливом кризи і відразу ж передав її вгору.

З причини того рішення командир накликав на себе вороже наставлення, і слушно. Іа вважає цю постанову передчасною. Мабуть, і сам командир злякався пізніше своєї заяви. В інтересі загального становища це рішення, може, й було правильне. Частина не була в руках командування, і не існував жадний зв'язок, а ні засоби зв'язку. З черговим ворожим наступом напевно стався б розгром Дивізії. У такому випадкові ген. Ліндеманн не впорався б з своїм завданням, що спричинило б знищення решток корпусу. Командир Дивізії повинен був одначе насамперед запропонувати підпорядкування йому місцевих резерв інших частин, щоб ними підтримати свій фронт. Це йому так само добре вдалося б, як і ген. Ліндеманнові. Місцеві резерви ще були. Командир корпусу приймає пропозицію командира Дивізії й підпорядковує всі її частини ген. Ліндеманнові а командира Дивізії кличе на допомогу до свого штабу. Очевидно, Фрайтаг не повинен був задоволитися таким завданням, його місце було на чолі останньої бойової одиниці Дивізії. Ген. Ліндеманн стабілізує фронт з допомогою власних місцевих резерв.

Північний фронт корпусу відступає поволі з запеклими боями на південь. Становище можна ще опанувати. Завзяті бої йдуть за лісисту височину й село Гавареччина. Дальші ворожі наступи йдуть з півдня проти переходів коло Білого Каменя. Їх удається стримати в просторі Білої Гори.

Українські вояки в рямах частин ген. Ліндеманна б'ються хоробро. Невідомий ні один випадок, щоб член УД перейшов до ворога.

Тим часом відбувається дальше вибивання вилому в північній стіні кітла й протискування частин корпусу. Простір вилому лежить зараз таки на захід від Золочева поміж Княжим і Ясенівцями. Чотири легкі танки 8. танкової дивізії дійшли до того місця назустріч корпусові. З найбільшим героїзмом тримають становище проти всього

ворожого тиску відділи ген. Ліндеманна, між ними багато українців, і тим уможлиблюють вихід з кітла XIII корпусові. Зовсім поволі відступають частини ген. Ліндеманна на південь, відбиваючи щораз нові ворожі наступи. Почапи, Белзець, Скварява — це назви, яких не забудуть члени корпусу. Місце прориву, спочатку 150-200 м. завшир, вдається з часом поширити. Отвір кітла безнастанно під найтяжчим вогнем всіх родів зброї ворога. Прогалиною прориву проїжджають туди і назад ворожі танки, обстрілюючи всю місцевість. Ззаду, з боків і спереду сиплеться ворожий вогонь. Командуючий ген. корпусу з своїм штабом зайняв становище коло Хильчиць, при місці прориву, й звідти дає накази. Кілька годин пізніше він загинув, а з ним його два найвищі штабові старшини.

Безпосередньо перед місцем прориву підносяться на південь від залізничної лінії Бузьк — Золочів стрімкі береги подільської височини. Вони обсажені ворогом, правда, нечисленним, але зате це першорядні, добре замасковані стрільці. Ці береги треба здобути в той час, коли і ззаду сіє вогонь ворога по наших вояках, що підлізають, головно вогонь 2-см. протитанкової артилерії. Падає не одна жертва вогню добре замаскованих стрільців ворога. Крім ручної зброї частинам, що спинаються на стрімкі береги з кітла, не вдається забрати нічого більше з собою. Власні втрати при подоланні всіх тих перешкод надзвичайно великі.

Дія ворожого летунства припиняється, мабуть тому, що годі в тому становищі розрізнити свого від ворога. Затє появляються два німецькі винищувачі, перші і останні німецькі літаки під час цілої кампанії в брідському кітлі. Вони одначе не втручаються в бої...

Але не лише один котел був замкнений ворогом навколо Дивізії, ворог вже встиг посунутися далі на захід. Таким чином вилім з кітла не означав ще волі, треба було прориватись далі. Всюди були ворожі опірні пункти, деякі з них мали по два-три танки. Гологори були одним з таких пунктів, що коштував багато жертв, де й загинув

ген. Ліндеманн. Ворожі танки в замкові змушували до обходу цієї місцевості.

Поза кітлом до начальника штабу Першої Української Дивізії, що його за день перед тим вислав був ген. Ліндеманн по накази до ген. командування, прилучається багато українських вояків. Одночасно командир Дивізії виходить з кітла з великою групою українських вояків. Обидві групи ще того самого дня з'єднуються і спільно йдуть далі під проводом командира Дивізії. Група, підсилена німецькими вояками, нараховує 6.800 людей.

Бої з малими ворожими групами продовжуються і наступних днів. Частини XIII корпусу опиняються в просторі поміж власним фронтом, що відступав на захід, і наступаючим ворогом. 8. танкова дивізія була завжди більше відсунута на захід, ніж решта XIII корпусу. Вона була здесятована і не мала пального. Рештки XIII корпусу, а з ними й українці, посуваються по дорозі відступу на південний захід. Чемеринці, Виписки, Тучна, Стрілиська — це місцевості, розташовані при цій дорозі, де ще траплялися зустрічі з ворогом.

Дивізійне командування мало завдання дістатися на чоло маршової колони й перебрати в свої руки командування над багатьма членами Дивізії, що відступали. Дуже легке завдання, коли є моторизація. Всі дивізійні авта лишилися в кітлі. З великим зусиллям командир дістав можливість їздити з 8. танковою дивізією, трохи згодом дістає особове авто з власної дивізійної технічної сотні, що була поза кітлом і тепер долучилася.

При допомозі багатьох вивісок вдається врешті вхопити в руки українських і німецьких вояків Дивізії і попровадити їх далі. Посування, з огляду на наступаючого ворога, мусіло бути й далі приспішене. Конечним був швидкий марш. Дорога відступу під контролем ворожого летунства, що утруднює проходи крізь вузини та переходи через ріки. Годі було ствердити, скільки ще лишилося членів Дивізії. Стрий, Дрогобич, Самбір — це головні пункти відступу. В Дрогобичі ген.

Фрайтаґ зустрічає пол. Бізанца і оповідає йому про переходи Дивізії. Тим часом Дивізія дістає наказ разом з рештками XIII корпусу збиратися в Карпатській Україні — в районі Ужгород — Мукачів.

За короткий час збирається там біля 1 500 членів Дивізії, між іншими у повному складі ветеринарна й технічна сотні й більша частина польового запасного куреня. Ці частини не були в кітлі. Крім повного бойового озброєння згаданих вище частин і ручної зброї 1 500 українських вояків, усе дуже добре озброєння Дивізії лишилося в кітлі, так само, як і всіх інших частин корпусу, що були під Бородами. Вермахтівські дивізії не вивели відсотково більшої кількості людей з кітла, і вони були розформовані й приділені до інших дивізій.

В Середньому командир Дивізії й Іа виготовили докладні бойові звіти й накреслили карти боїв — все з пам'яті, бо всі воєнні щоденники пропали. Звіт розіслано до всіх зацікавлених політичних і воєнних установ. Тепер вже можна підвести перший терпкий підсумок. Дивізія ввійшла в дію, маючи 11 000 вояків. В кітлі вона стратила біля 7 000 вояків і старшин. З них найбільша частина згинула або, ранені, попали в большевицькі руки Деякі групи попали до інших військових одиниць і були приєднані до них. Це припущення потвердив, напр., запит у 18. дивізії в районі Ясла. Поважне число розгублених знаходиться поза лініями, поміж населенням, або вступило до УПА. Штаб Дивізії вважав, що з часом повернеться ще багато вояків, так що їх буде біля 3 000. Багато хоробрих старшин, підстаршин і стрільців полягло героїською смертю.

В минулих важких боях Дивізія виконала завдання, якого від неї чекали. Не з її вини була вона оточена і мусіла боронитися проти у всіх відношеннях переважаючого ворога. Тут і там не витримали нерви, це траплялося й іншим частинам у першому бої. Але ніяка частина не зустрічалася навіть приблизно з так великими труднощами, як Перша Українська Дивізія. Командування Дивізії знало, як оцінити боєздатність частини. Воно

з'ясовувало це в звітах, але на це не зверталось уваги й робилося щось прямо протилежне. Тому й мусіли події набрати того терпкого характеру, на жаль, коштом українців. В ім'я слушності треба ще не забути, що першим бойовим враженням українців були відступаючі німецькі частини. Від українців, що не були в боях, вимагалось, щоб вони врятували становище. Вимагалось від них надто багато й вимагалось того, до чого вони ще не були підготовані. В кітлі і при виломі з нього українці відважувалися на численні найхоробріші вчинки. Наприклад, всюди, де пробивалися ворожі танки, на нищення їх ішли хоробрі українці. Відомий випадок, коли один український підстаршина, свідомий втрати власного життя, висадив у повітря ворожий танк.

Розглядаючи брідську кампанію, треба ствердити, що Дивізія не підвела. Вона виправдала покладені на неї надії. Переважаюча частина Дивізії полягла в бою, виконуючи найвірніше свій обов'язок. І коли навіть не припала на її долю велика перемога, сталося це не з її вини, а з нещасливого збігу обставин. Перше введення Дивізії в бій з наказу Головного Командування було неправильне.

В книжці "Советська країна", IV. том, "Велика вітчизняна війна Советського Союзу", І. Й. Мінца, І. М. Разгона й А. Л. Сідорова, Видавництво СВА, Берлін, 1947, про Броди пишеться:

"В перебігу боїв оточено й знищено велику ворожу бойову групу в районі Броди. Советські війська взяли до полону 17 000 вояків, в тому числі двох генералів. На побойовищі лишилося понад 30 000 вбитих німецьких офіцерів і вояків."

Це коротка большевицька згадка, числа якої одначе перебільшені. Згідно з моїми відомостями до XIII корпусу, крім Першої Української Дивізії, належало ще 4 вермахтівські дивізії. Стан тих дивізій був одначе скрутний і всі вони разом нараховували 32-35 000 вояків, отже разом з УД стільки, скільки большевики подають вбитими й полоненими.

Українська Дивізія "Галичина"

Бойова підготовка Дивізії

Одним з найбільших закидів ініціаторам Дивізії є либонь твердження відносно їхнього нерозуміння "душі" нацизму, звідки зовсім природньо впливали у них ілюзії щодо можливості порозуміння з німцями. Автор цього закиду додає відтак, що "ще нині деякі українці не усвідомлюють собі повністю з яким "партнером" вони мали до діла. Закид рішуче заважкий і непродуманий. Нам прийшлося бути свідком в одній місцевості, коли українське населення без ніякої "ідеологічної" підготовки, а зовсім спонтанно, цілувало руки молодим німцям, коли вони із скорострілами на мотоциклах котились стрімголов за частинами Червоної Армії і коли це населення стрічало, дещо пізніше, кожну появу німців в селі градом куль. І хоч село горіло у клунях допікалися старці і діти, яких німцям вдалося зловити і там замкнути, і хоч село мучилося і стікало кров'ю, то однак воно не каялось, бо не мало жодних ілюзій відносно свого "партнера". Чи можна сьогодні говорити, беручи під увагу політичний клімат тодішнього часу в Україні, про будьяку сліпоту українського провідного активу, коли він змагав до створення Дивізії? Якщо ж, припустімо на мить, УДК не втішався ніяким довір'ям широких мас українського населення в ГГ* і діяв виключно вимірами роздумувань обмеженого гуртка людей, то чому в такому разі протягом дуже короткого часу після проголошення творення Дивізії до неї зголосились 80.000 галицької молоді? Яким це чином вона пішла так скоро за невидючими?

*Генеральне Губернаторство

Ідучи безкритично за ходом думки про те, що українці дали себе вести за ніс, легко тоді вдається розглядати всю дивізійну підготовку, як своєрідну авантуру і як повне закріпаччення у ній галицької молоді. У певному моменті критики будують свої закиди супроти Дивізії, заявляючи, що вона пішла виключно на службу німців, то знов уважають, що вона не виконала тих всіх завдань, які стояли перед українською армією.

Непорозуміння лежить вже у самому підході до цього військового з'єднання. Для нас воно являлось Українською Дивізією і початком якщо не ядром, Української Національної Армії. Для німців це була звичайна військова одиниця у цілому ряді інших, їй подібних. Партикулярність цієї одиниці для них гніздилась у її складі: вона складалась з українців ГГ і для німецького командування це було таким чином джерелом нескінченного числа проблем. Ці дві інтерпретації — для одних пересолено сентиментальна, а для других суто ділова — були в основі дальших непорозумінь, ресентиментів та взаємних обвинувачень. Ніхто не може заперечити, що в існуванні Дивізії, від самого початку аж до її кінця, наявність політичної проблеми очевидна.

Коли до такого роду засадничих справ додати ще кольосальні різниці у психіці двох народів — тертя у Дивізії між німецьким персоналом і українським вояцтвом стають дещо більше зрозумілі.

Поважний закид, що його німцям можна зробити у підході спеціалізованого відділу їхнього армійного інспекторату, який давав старшинські і підстаршинські кадри для стрілецького вишколу Дивізії, це — злегковаження психічної питоменности її українського складу. Якщо Гайке знав про військовий бік української вдачі, то зацікавлені відділи Генерального Штабу знали про це поготів. Чому отже тоді не звернено особливої уваги на належний підхід, як вишкільних так і командних німецьких кадрів бо таким чином її бойова підготовка і дія були б успішніші та без зайвого скреготу у русі цілої машини. Але й цей закид має радше чуттєву природу, ніж

реальну оцінку тодішних можливостей. У тому часі, напевно чи навіть німецькі частини мали можливість одержувати те, що їм бажалося. Автім, чи німці дійсно здавали собі справу про наші, окремішні від їхніх, риси характеру і темпераменту? Чи Гайке не підкреслює їх тільки тому, що він їх помітив і вивчив на протязі дворічного перебування між українцями?

Оглядаючи всі матеріали про Дивізію, хоч як вони скупі, та витягаючи висновки їх чисельних розмов про її вишкіл, не можна не прийти до заключення, що він був добре поставлений, сумлінно ведений і нічим не відрізнявся від вишколів у подібних частинах чи в піхотних дивізіях Червоної Армії та кращий від того, що вівся у власовських з'єднаннях. Не всім либонь відомо, що почавши від того часу, коли починалося формування дивізії, піхотні сотні змобілізованого населення, передтим, як влитись у фронтову систему Червоної Армії проходило всю муштру і бойовий вишкіл протягом двох — трьох місяців у вишкільних таборах уральських районів — решту доповнювала фронтова війна. Тому дослідник дій Дивізії буде вкрай дивуватися з приводу закиду О.Я. Боднара, який твердить, що "Недостачу військової фаховости вони (українські старшини — КГ.) часто надробляли пересадною муштрою" і "... що сліпа дисципліна в виконанні командира має добре військово окреслення — тактична глупота. Боездатність виявляється передусім у вірі вояка, що він бореться за слушну справу".

Можна тільки дивуватися, що справу муштри ставиться поза дужки воєнної фаховости і приділяється їй якесь десяте, якщо не дальше, місце, тоді коли в дійсності її справа не є такою плиткою, як це може видаватись на перший погляд

Стрілецька муштра — це не одна із звичайних сторінок вишколу вояка чи якесь спортове доповнення до його впорядку, хоч вона може на нього скидатись. Завдання муштри далеко глибше йде і її фолкльорна сторінка є тільки сповидною. Предмет муштри має

завдання зформування "вояцького хребта" і так, як почерез коридор ми приходимо, щоби увійти у дальші кімнати даного поверху, чи сходами вийти на слідоючі поверхи, та почерез муштру молодий хлопець поступенно проникає в царину вояцького життя. Добра муштра являється основним фактором його повільного перетвілювання у вояка. Саме у її крицевих рамках виховується поступово військова дисципліна, витривалість і вояцький дух. Не даром же твердив один з великих полководців — чи не Суворов, часом? — що чим більше поту під час муштри, тим менше крови у боях. Тому нам здається, що насмішка над муштрою зайва і що без доброї муштри не може бути мови про добре вояцтво. Очевидним є, що доповнюючим і одним з основних елементів при цьому, це — постава командира. Без огляду на його військовий ступінь. Він мусить променювати військовими та загально людськими чеснотами, якщо хоче добитись успіху під час вишколу, а тим самим і у пізніших боях.

Що ж відноситься до боездатности вояка то тут тема ще складніша і в кількох рядках короткої статті її не вичерпати. Та й не уважаємо ми цього за тему наших рядків.

Хоч характеристика українців, що її подає майор Гайке на початку своєї книги, не вельми нам прихильна і мила, то всетаки годі з нею не примиритися. Ми бо в нашому, вже довгому, нещасливому положенні бездержавного народу більше привикли сами на себе дивитися і самі собі давати оцінку. Тому коли нам приходить слухати від чужинців оцінку про нас, то тільки прихильна вникає у нас, породжуючи у нашому глибокому нутрі приємний солодкуватий резонанс; всяку іншу ми відкидаємо з відразу, наче якусь непотріб і незаслужену клевету на нас і над нею ніколи довше не задержуємось. Образ українця, що його хоч тільки кількома мазками, але незвичайно влучними кольорами, зробив автор книги про Дивізію — заслуговує вповні та те, щоби, дивлячись на нього, ми зробили

належні висновки. Ні один з критиків не задержався довше над цією картиною. І не відомо, чому. Чи тому, що вона хоч незвичайно цікава, то в жодному разі не притягаюча. А може — речева аналіза самого себе належить до найбільше складних ділянок людського знання.

Розмір і позем цих рядків далеко не заслуговують на те, щоби спиратись у них на теорії, чи хоч би на цитати з великого фон Кляузевіца, але коли він вже був цитований у згаданих статтях, то й ми звернемось до багатства його міркувань.

Отож обговорюючи рису боездатности армії, Карло фон Кляузевіц каже, що боездатність вояка є функцією його просичення вяцькою дисципліною, квінт-есенцією набутих знань, його спромоги викресати в собі, а потім закріплювати та розумно вивершити необхідні сили, здобути у вишколі певність та зручність, переходячи поступово, своєю настановою, від одиниці до вищого щабля, яким являється його групове бойове з'єднання і якого він мусить бути нероздільною частиною у своєму думанні та поступованні.

У цього великого теоретика воєнного діла немає ніякої мови про віру і слушну справу. Та й не може бути такої мови. Бойове з'єднання — це не вічне на майдані, а його командир — не п'яний агітатор на бочці. Кожного разу на протязі нашої історії, коли український вояк розшукував не за бойовим контактом з ворожими частинами, а за "слішними справами" у нас з'являлася отаманщина з усіма відомими наслідками. Воєнні, а з ними і політичні, успіхи та мета наших народних зусиль все тоді ховалися від нас за далекі обрії.

Може поставити питання про слушність чи не слушність війни і в такому разі мова може бути дуже широка, але не в даному випадку. Слушність воєнної справи дефінується законами і в їхніх рямах діють накази головного командування, а вся вишкільна програма вояка стремить до того, щоби навчити його сприймати ці накази, як частку свого власного життя.

Іншою справою є те, що незвичайно велика вага, морального значення, повинна приділятись для підготовки цих законів і ця підготовка мусить ґрунтуватись на принципах без найменших тріщин. Трагедією нашої часто було те, що український вояк, або не маючи належної військової підготовки або позбавлений необхідного спадкового підсоння у глибинах своєї душі, залюбки "філософував" замість бути нероздільною частиною свого бойового з'єднання, про яку говорять Кляузевці.

Жмутом цих думок ми не збираємось входити із кимбудь у безплідну полеміку, а ще менше — ображувати кого небудь цими рядками. Ми хочемо тільки, щоби наша дискусія довкола дивізійної тематики являлась чисто вояцькою, себто, щоби вона велась спокійно, речево та методично. Нехай слова Спінози "не насміхатись, не ненавидіти, а — вивчати" будуть постійно у нашій пам'яті при всяких спробах розмов на ці теми.

Бій під Бродами

Про самий бій було у нас чимало голосів, але всі вони були фрагментарними, бо кожний розповідав тільки частку, в якій брав участь або якою був зацікавлений. Щойно книга Гайке подає образ цілоти таким, яким його бачив її автор із висоти шефа Штабу Дивізії. Він подає цінні для військового дослідника схеми розташувань бойових з'єднань, як рівнож самих боїв. Розгляд цього розділу був би вельми цікавий на якійсь зустрічі б. старшин або на тактичних вправах для старшинського вишколу. Розглядати його у наших рядах для читачів "Українського Слова" було б надто сухим і технічним, натомість загальні висновки після появи згаданих статей — необхідні.

Якось ніяково стає, прочитавши, що "Центральна Рада післала в масакру під Крутами в січні 1918 року, незаправлених у боях вояків, — гімназистів і студентів з мінімальною військовою підготовкою. Це саме зробив уряд Карпатської України в 1939 році, занедбавши справу

грунтовнішої військової підготовки Карпатської Січі, яка не мала найменшої шанси встояти проти регулярної угорської армії. Або чи ж не знаємо про великі втрати УПА в початковій фазі її боротьби, заки вона стала справді силою, заправлена в усіх методах ведення партизанської війни". Автор цих слів в "Українському Самостійнику" говорить їх мабуть тому, щоби опрочинити інші твердження, які вказували на неналежну підготовку Дивізії під бойовим оглядом.

У наведеній цитаті автор подає читачеві радше рикошетну думку, ніж вислід певної військово-політичної аналізи згаданих періодів. Бо годі ж провести паралелю, під будь яким оглядом, між Бродами та Крутами, Закарпатською Україною чи УПА. Спільне між ними хіба те у кожному випадку розходиться про українські частини і про їхні поразки. Але й проблема поразки не зовсім підходить для наведення паралелі між першою та трьома слідуючими. Якщо поразка під Крутами, упадок Карпатської Січі чи знищення УПА мають всі дані на те, щоби їх уважати стратегічними, то бій під Бродами і розбиття Дивізії є виключно тактичний маневр ворога на широкому фронті. Вже навіть не говорячи про те, що важко погодитися з автором, коли він говорить про постановку ЦР послати 300 юнаків на масакру під Крутами чи про занедбання уряду Карп. України справи належної підготовки відділів Січі. Можна б якоюсь мірою погодитись з тим, що у ЦРаді була може відсутність чіткої постави до рішучої війни за нашу незалежність. Але тоді ми переходили у ділянку політичних міркувань, у царину законів, про які ми згадували вище, підкреслюючи, що їхня підготовка повинна вестись в такому дусі, де не лишалося б найменшого місця на будьякі закиди про відсутність виднішої і ясної орієнтації на найвищі потреби народу і на державну рацію. Бо саме в цій ділянці існувало своєрідне протиріччя між настановою нашого законодавчого тіла і вимогами назриваючої державної рації. Коли ЦРада не зуміла бути повнісним її виразником на протязі всього періоду свого існування.

Є у нас розходження з автором статті "Ще про

українську дивізію”, коли він говорить про воєнне щастя з приводу вибору часу для перекинення Дивізії на фронт та вибору для неї відтинку на ньому. Хіба не секрет для нього те, що не існує воєнне щастя, як, зрештою, не існує жодне інше випадкове щастя. Існують тільки, у даній дії, складний ряд його внутрішніх і зовнішніх умов. Їхнє зазублювання між собою може бути сприятливим для успішного перебігу цієї дії або не сприятливим.

У предметі, який нас цікавить до неуспіху боїв під Бродами можна б зачислити між іншим: ворожу перевагу у психологічній настанові. Червона Армія постійно наступала та йшла від успіхів до успіхів, тоді коли німці у безперервному відступі, без жодної, вдоваток, ілюзії відносно кінцевих вислідів; бойова дисципліна в ЧА крицева, тоді коли у німців такої дисципліни вже не було; Об’єктивна неспроможність розбудувати належні оборонні лінії у близькому заплілі фронту; з приводу неуспішної розвідки, 13. Армійський Корпус не знав докладно про великі скупчення ворожих з’єднань під Бродами, які, мабуть, ще перед прибуттям Дивізії на фронт гарячково готовились до цього важливого наступу, а якщо і знав, то суті справи це не міняло, бо Корпус не мав ані вистачаючих логістичних засобів ані достаніх бойових сил — ні на фронті ні в запасі — щоби йому:успішно протиставитись Всі ці умови склалися так, що чуда у бою важко було сподіватися.

Мимоходом хотілося б звернути увагу на інший момент, коли ми при проблематиці самого бою. Про це не говорять у згаданих статтях, проте це часто порушувалося в розмовах у першому періоді після війни, зокрема у різних дискусіях між військовиками у Риміні в Італії. Твердилось тоді нераз, що концентрація радянського наступу в районі Дивізії була подиктована радянському командуванню необхідністю як-найшорішого знищення Дивізії, як небезпечного ворога під політично-пропагандивним кутом зору. Нам видається, що таке припущення дещо перебільшене хоч би з цього приводу, що розгляд підготовки Червоної Армії до бою і його ведення вказує на повну підготовку

до наступу на Львів і на сандомирські простори із стратегічних міркувань і що опрацювання оперативного плану до цього наступу велось вже довго перед прибуттям Дивізії під Броди. Тільки збіг обставин дозволив большевикам поєднати два наступи: стратегічний і пропагандивний.

Вповні треба погодитися з К. Зеленком, коли він говорить, що у той час, у 1944. році, і мови не могло бути про спокійніший фронт і вигідніші позиції з тих простих причин, що тоді вже більше не існували спокійні фронти. Закиди всіх тих, хто говорить, що Дивізію зумисне кинено на найважчий фронт — не оправдані. Автім, вона не була якимсь показовим військовим з'єднанням. Її покликанням являлися бойові завдання на будь-якому відтинку фронту. Тому наші жалі про важкі обставини фронту не оправдані. Коли б не було складних обставин — всі події і явища були б іншими. Коли б у нашій історії не було перед нами складних обставин, можливо, ми не мали б сьогодні такого великого числа країн нашого поселення і можливо, наша батьківщина була б незалежною. Трагедією нашою є однак те, що ці обставини стають перед нами все складнішими і частішими, а наша самостійницька думка і впливаюча з неї наша тактична настанова зовсім не співмірні до цих обставин. З цим можна не погоджуватися, можна хвилюватися і навіть обурюватися. Дійсність лишиться такою самою.

Самий бій під Бродами проходив у дуже клясичних умовах того періоду: після летунської розвідки, як рівнож шляхом полонених чи вимацуванням становищ і укріплень малими бойовими операціями, прийшла відповідна концентрація ворожої зброї, ураганний вогонь гармат, «катюш» та мінометів. Відтак наступ піхоти під прикриттям та при допомозі літаків і панцирів. Найбільше спустошення робила, очевидно, сама підготовка наступу важкою зброєю. Та це й було її метою. Кожний, хто знає східній фронт не з гарної белетристики, а з пережитого досвіду, знаменито пригадає собі ще й сьогодні психічний стан вояка, який опинявся під вогнем такої підго-

тові. Такий вогонь, мабуть, значно надщербив боездатність. Крім того невиключеним є те, що спроба командування Корпусу розчленувати Дивізію з метою кидати її полки поодинокі у діри ворожого прориву, а враз за цим нове рішення передати ці полки назад командування Дивізії — були тактичною похибкою. Але й це справа дискусійна і не першорядної ваги. Головним фактором, який несе, на нашу думку, певну частку відповідальності за тактичну невдачу і непляновий відступ — це відсутність належної координації, між окремими з'єднаннями Дивізії, як і в цілому Корпусі. Причину її є часті дезорганізації зв'язку, наслідком чого командування не мало постійної контролі над виконанням його наказів, а сотні і курені нерідко приневолені були імпровізувати тактичні маневри, що не завжди відповідало потребам загальної операції. Поруч того треба відмітити ще й те, що вояцтво хоч і не бачить наочно, то знаменито відчуває коли командування домінує над ситуацією і не випускає ініціативи із своїх рук не тільки у наступі, але й у відступі, координуючи, коли воно бачить, що командування не встигає впоратись із ситуацією.

Чи можна було оминати гірку чашу фронтового здесяткування Дивізії? — основне питання у кінцевому розгляді кожного військового спостерегача. Позитивна відповідь на нього неможлива. Як згадано вище — це думка також всіх інших дискусіантів — Дивізія входила в систему одної армії, яка в загальному йшла від поразки до нової поразки і призначенням якої було очікування на свій повний розгром або навіть і знищення. Тому, зовсім об'єктивно, ми не могли сподіватись чи очікувати чуда. Коли б навіть зтик крил 13. Армійського Корпусу із 52. Танковим Армійським Корпусом напівночі та такий самий зтик із 48. Танковим Армійським Корпусом з південного боку — були старанно замкнені і ворожий прорив там був не вдався, то все таки невідомо чи й в такому випадку 13. АК, а з ним і Дивізія, так само не був би знищений. Вибір ворожого наступу був дуже важливий і він йому мусів був вдатися.

Додатньою сторінкою командування як Корпусу, часткою якого на фронті була Дивізія, так і самої Дивізії — було їхнє уміння розбудити останні зусилля у ще вціліле вояцтво та вдержати його на високому рівні протягом належного часу, щоби сконцентрувавши проти-удар, вирватись із замкнення перед остаточною і герметичною бльокадою. Вибір місця на прорив із оточення був зокрема важким з огляду на географічний рельєф, але під військовим кутом він був самотнім, що давав ще деякі вигляди на успіх. І це також слід записати на конто розумного і холодного розважання командування у гарячому бою.

Є ще інше питання, яке хоч і між рядками, але з тим не меншою впевненістю ставиться постійно перед читачем: за що боролось вояцтво Дивізії?

Стрижнева думка К. Зеленка в цій справі зводиться до слідуєчого: «Твердження Головної Управи братства колишніх вояків 1-ої Української Дивізії УНА, що Дивізія боролася «за українську державність», є грубим упрощенням. Її члени боролися проти страшного і небезпечного для існування нашого народу ворога, проти большевизму в його російському виданні. Але одночасно кожний з них мусів відчувати весь час, що німці не були кращі від большевиків.

Тільки сьогодні можна прийти до такого ходу міркувань. Тоді вояцтво було зовсім іншої думки і уважало, що хоч воно і є складовою частиною чужої армії, то не зважаючи на це, бореться за українську справу. В такій мірі, зрештою, як і українські частини, які увійшли у Львів в 1941. році і ті, які йшли ще деякий час дальше, і ті у партизанській дії у пізнішому часі. Ці останні теж не мали вигляду на перемогу, однак годі сьогодні заперечити те, що вони не боролися за українську справу. Важко погодитися з думкою, що боротьба за українську державність є тільки тоді, коли вона переможна. Ми уважаємо, що вона скрізь є там, де наша свідомість диктує нам всеціле підпорядкування нашої дії найвищим самотійницьким інтересам народу і використовує для

цього всі наявні можливості або їх створює, якщо вони не наявні. Підсувати тут будь який інший «Лак оф мотівейшен» чи давати якесь інше пояснення майже блискавичній появі на записових пунктах 80-тисячної маси галицької молоді — є штучним і упрощеним. Очевидно, що сьогодні, із перспективи 30 років, це може видаватися не зовсім зрозумілим, а по декуди — навіть може смішним. Однак історично, крок цієї молоді зовсім виправданий і ним вона записала світлу сторінку в нашій історії.

Розглядаючи тепер цей відтинок нашої новітньої історії, доцільно за всяку ціну абстрагувати від усіх можливих зокохлів пристрасті. Ми далекі від того, щоб виправдувати німецький нацизм у політичній площині. За своє людоненависництво він належний суд одержав і відійде в історію, як чітка пляма ХХ століття. Але ми рішуче рівнозначно і проти того, щоби сліпо піддаватися необґрунтованому, зате добре замаскованому так званому ревізіонізму, що його на короткому ланцюжку держать близькі до агіпропу кола по різних країнах нашого поселення. Уважаємо, що дискусія про близькі сторінки нашої історії не тільки побажана, а — й потрібна. Вона повинна вестись однак не тому, що модним став ревізіонізм, а тільки тому, що кожна епоха являється певним етапом і як така — вимагає спокійного і речевого обговорення. Таким етапом є наші під час другої світової війни дії.

До книги В.-Д. Гайке

Незважаючи на те, поза цією книгою немає іншого твору настільки компетентного, безстороннього, всеохоплюючого, твору, який не залишає в тіні жодної ділянки життя Дивізії з усією її проблематикою, не завжди для німців приємною — книга ця у дотеперішніх критичних статтях про неї, крім статті З. Книша та рецензії Ф. Кордуби в «УС» зустріла радше холодну, ніж теплу і об'єктивну оцінку і вповні заслужене признание для її автора. Хочемо сказати, що книга ця вповні

заслуговує на те, щоби з нею поважно зазнайомилися зарівно наші військовики, як і громадські діячі. У ній вдосталь матеріялу для одних і для других. А крім того, відтинок часу, на якому проходять дії книги, має настільки широку військово-громадську амплітуду коливання думок, що відмежована аналіза одних без допомоги других не мислима. Тому віримо, що книзі Гайке порохом покриватись не дозволять.

Про який же холодний привіт розходиться?

У своїй статті, Володимир Вашкович закидав книзі «...забагато якоїсь сентиментальної льюальности супроти українських друзів по зброї, коштом фактажу і зовсім забагато виправдування постави українських кіл». Не погоджується він також і з характеристикою нашої вдачі, з якої випливає, зовсім природньо, постава українського вояка в Дивізії. Таку ж саму неприхильну оцінку одержує відсутність в книзі окремої мови про Дивізію, яка билась під Бродами, а відтак окремо про цю, що опинилась на фронті в районі Грацу в Австрії. Костянтин Зеленко зі свого боку каже, що «... праця Гайке відзначається надмірним аполеготичним тоном, що місцями дуже підриває її документарну вартість. В ній рішуче забагато обвинувачень або виправдувань та теоретичних розважань на тему, як «воно повинно було бути», без глибокого розуміння, чому воно якраз було так, як було. Автор міг керуватися у цьому наскрізь благородними намірами і справжньою симпатією до українців, але вислід такого підходу з точки бачення сумлінно і всестороннього вивчення історії є радше баламутним».

Якось вельми сильно закорінилась у нас риса недовір'я, поруч безпідставного, часом майже сліпого, довір'я. Коли нас починають лаяти критикувати, то ми плачемо і вважаємо, що на таку погану критику чи лайку ми таки не заслужили. Як тільки починають нас дещо хвалити, відразу у нас створюється недовір'я.

Ця наша дивна риса в справі критики відносно нас самих повністю виявилась у відношенні до Гайке. Воєнне життя з усіма його постійними небезпеками, де

людина частенько іде в перегони сама з собою тільки тому, щоби не відставати від життя, оголює несподівано у всій величі або в усій мізерії найглибші риси шляхетної душі або приховані старанно інстинкти якогось далекого хижого предка, життя, коли-то вчорашнє заледве помітне знайомство — або навіть найзвичайнісеньке незнайомство — так легко перевтілюється у вірну дружність, в ім'я якої люди несуть себе на найвищий вівар без найменших вагань, якщо друг потребує їхньої допомоги — у такому житті Дивізії автор книги перебув майже два роки. Протягом довгих місяців він приглядався уважно до українського вояцтва, якого раніше він зовсім не знав. У початках цей погляд недовірливий і скептичний. Але його риси поволі лагіднішають, майор з вояцтвом все більше зживається і на важелях його військового роздумування шляхетні риси цього вояцтва переважають над недостатками і він його полюбив. Наслідком цього й появилася книга. Чи з цього приводу заслуговує він на наші камені?

Слід мати на увазі й те, що Гайке приготував свою книгу у самому початку післявоєнного періоду, отже у часі, коли у його пам'яті ще не зовсім притихло відлуння канонади недавніх боїв. У книзі не видно сліду настоянних думок, у ній свідчення вояцької дружности до своїх вчорашніх українських товаришів, чи співтоваришів. Вартість книги якраз у цій близькості до пережитого, у тому, що написана вона зараз за порогом пережитого.

Автор її, якщо ми добре зрозуміли всі його думки, не претендує на науковість, хоч міг би до певної міри, як абсолювент курсів Генерального Штабу. Ні на документарність. Його зауваги, що «Цей військово-історичний нарис має за мету відзначити для наступних поколінь — як це нормально робиться в кожній країні нашого світу — гідне поваги й пошани військово з'єднання» уважаємо справді кришталіної прозорости. Цю безпретенсійність щодо науковости теж слушно підкреслює проф. В. Кубійович, коли з усією питомою його скромністю він висловлює побажання, щоби книга

цього німця стала нам стимулом до опрацювання ґрунтовної монографії про це військове з'єднання.

Висновки

Не зайвим буде на кінець ще раз пригадати, що у нас мемуаристики із тематики послідної світової війни мало. Може вимоги модного ревізіонізму є такі, що попит на таку творчість не на денному порядку. А може ми вже так «виписались», що на основніші праці, поза принагідними газетними статтями, нам вже більше не стати. А може монотонний корабель ситих — і пересичених — консументів нас помаленько пригойдуює і ми по-ситому дримаємо собі поволеньки та із комбатантів перетворюємося на безтурботних, із «ревізіоністичним» думанням, міщан?

Заслугою, отже, першорядної ваги книги про Дивізію — це сама її поява, що розбурхала все таки спокійне плесо нашого еміграційного озера. Хоч дуже мало, судячи по скількості голосів із цього приводу. Вона заставила нас подивитися назад. Нехай ніхто не намагається мильно інтерпретувати наші слова про погляд назад. Не в нашій гадці підкреслити потребу постійного перекопування минулого. Нам хотілося б радше відзначити, що добре розчислений приціл у майбутнє повинен солідно спертися на минулому. Але побажаним і необхідним було б, щоби наша дискусія не завершилася на цих кількох статтях. Уважаємо, що в живому і динамічному суспільстві — а до такого українська громада повинна б постійно стреміти — основою його росту і вдосконалення є безперерійний діалог, як у нутрі так і назовні. Пресові органи є тоді нічим іншим, як своєрідними лябораторіями поступу. Кожна думка, якщо вона не йде врозріз із вітальним добром громади, повинна знайти належне місце на шпальтах нашої преси.

Знайомлячись із статтями про Дивізію, наглядно кидаються у вічі великі різниці у характерах і темпераментах їхніх авторів, а тому і різний їхній підхід до оцінки явищ та людей. Але саме з цього приводу зростає

зацікавлення читача до обговорюваного предмету. Проте найбільшою либонь заслугою всіх авторів статей, які і нас спонукали долучитись до загального хоралу — може не надто в унісон, але унісон рідко буває цікавий; барвіста мелодія якраз у різнотонні співу — це якраз само явище їхнього виступу. Найвища бо пора покінчити із трактуванням Дивізії, та багатьох інших наших явищ під час другої світової війни, як своєрідного психологічного комплексу чи якоїсь соромливої хвороби. У цих справах дотеперішних голосів рішуче замало, щоби молодше покоління успішно проникло у складні обставини цієї історичної епохи. Їх треба більше і повинні вони бреніти голосніше.

Один мій добрий приятель писав мені недавно, що через оцей страх відважно поглянути у минуле, через постійне повторювання «ще не прийшла пора, ще треба трошки заждати» і т. п. споминів у головах їхніх творців відходять враз із ними у могили. А тому, приходять він до висновку, що хто зна чи не запізно починається дискусія про дивізійні справи, що події надто віддалені і що з цього приводу нашу громаду вже опанувала повна індиферентність. Не поділяємо ми такої думки. Правдою є, що дуже великий період часу відділяє нас від багатьох подій і що багато дечого призабулося з цього приводу. Це повинно нас заставити до ще більшого зусилля і змобілізувати нашу публічну опінію для якнайширшого та безпристрасного відтворення наших воєнних дій на протязі другої світової війни. Уважаємо, що доцільно було б створити якийсь своєрідний громадський комітет у цій справі та заохотити всіх тих, які мають щось до сказання. Таке зусилля буде вельми оправданим і похвальним ділом.

"Українське Слово", Париж, 7 липня 1947 р.

Рецензія після 13-ти років

У серпні 1952 року, після появи першого видання Братства кол. Вояків Першої УД УНА, збірника "Броди", відомий літературознавець і критик, проф. Володимир Державин, (який помер у Мюнхені в 1964 році), написав рецензію на це видання.

На жаль, як стверджує, надрукований нище лист В. Державина до редактора збірника, не вдалося проф. Державинові помістити цієї рецензії у пресі. Автор рецензії переслав її тоді редакторові збірника "на пам'ять про нашу співпрацю".

Уважаємо, що коли відкрилася у "Вістях Комбатанта" можливість дещо ширше як дотепер насвітлити дивізійні проблеми, не від речі було б витягнути із архіву оцю маркантну рецензію неживучого вже сьогодні видатного літературного критика, яким був б. п. Володимир Державин і помістити її у нашому журналі. Може й воно трохи анахронічно, але всетаки цікаво прочитати, що думав видатний український учений, уроженець східніх земель України, про військову частину і про цей наш призабутий вже дещо сьогодні збірник "Броди", найбільшу дотепер компіляцію у книжковій формі про Першу Українську Дивізію.

Містимо без змін текст листа проф. В. Державина і текст самої рецензії.

Високоповажаний Пане Редакторе!

Позаяк мені не вдалось надрукувати відому Вам рвцензію на збірник "Броди" ні в лондонській

"Українській Думці" (як я первісно сподівався), ні в будь-якому іншому з тих органів преси, з якими я пов'язаний, — надсилаю її Вам: може, Ви схочете і зможете опублікувати її де-небудь. На евентуальні скорочення я заздалегідь згоден (проте, не на зміну тексту іншого роду, крім правописних). Питання гонорару, зрозуміла річ, відпадає. А якщо з цього нічого не вийде, то прошу лишити цей текст собі — на пам'ять про нашу співпрацю в "У.С."

З правдивою пошаною і привітом

В. Державин

ДОКУМЕНТ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ Й НАЦІОНАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Броди. Збірник статей і нарисів за редакцією Олега Лисяка. Видання Братства кол. Вояків Першої УД УНА. Мюнхен, 1951, ст. 164.

Ця збірка є, за своїм змістом, значно ширша за свій заголовок, бо більше третини її присвячено статтям, що висвітлюють утворення Дивізії "Галичина" (лише по брідській катастрофі перейменованої на Першу Українську Дивізію Української Національної Армії), і то під засадничим кутом зору національно-визвольної рації. Редакція збірки заслуговує на беззастережну подяку й хвалу за те, що вона приділила належне місце обом відмінним між собою поглядам на цю історичну подію — принципово позитивному (статті Л. Ортинського "1 УД на тлі політичних подій 2 світової війни" і М. Хроновята "Паралелія між визвольною боротьбою українців у двох світових війнах") і принципово негативному (стаття о. І. Гриньоха "Дивізія "Галичина" й українське підпілля"). Очевидно, обидві сторони наводять на користь власної концепції вельми істотні аргументи, які, зрештою, вже не раз з'являлися на сторінках української преси на

еміграції, і які остаточно розглядатимуть українські історики наступних поколінь, хоч і від них не конче можна сподіватись цілковитої однастайності в такому надзвичайно скомплікованому і багатогранному питанні. Тому, замість обстоювати тут нашу особисту опінію, яка, напевне, однаково нікого не спонукає зректись своєї власної, відзначмо радше, як дуже позитивний момент, що колись, як здавалося, засадничо непримиренні розходження дедалі поступаються перед більшим взаємним розумінням і певним поменшенням суперечностей (і саме через це та, зрештою зрозуміла, гіркість тону, якою відзначається вступна стаття редактора цілої збірки О. Лисяка "Битва без легенди", видається насьогодні дещо анахронічною). Ті побоювання власне політичного характеру, які творення Дивізії "Галичина" викликало в середовищі українського підпілля виявились марними, як, з другого боку, марними виявились і занадто оптимістичні політичні розрахунки ініціаторів творення Дивізії. Особливої ваги доводиться надавати висловленому в статті о. І. Гриньоха переконанню, що "так ініціатори самої ідеї творення української частини, як і, особливо, учасники цієї збройної формації, мали таки перед очима українську рацію і бажали скріплення українського мілітарного, а в перспективі майбутнього розвитку й політичного потенціалу, не зважаючи на те, що в оцінці політичної ситуації і самого політичного фону, на якому події розгорталися, та в деяких тактичних прийомах... могли помилятися" (ст. 44). В усякому випадку, слід недвозначно відзначити, що "Першу Українську Дивізію творено не як формацію конкуренційну до УПА чи в противагу до неї" (Л. Ортинський) — що, зрештою, стверджується й дуже цінними фактичними матеріалами про конкретні зв'язки й взаємини між Дивізією і Командуванням УПА, поданими в статті о. І. Гриньоха і в додатковій статті-спогаді Б. Підгайного ("Два шляхи — одна мета").

З одним ідейно немаловажним пунктом у названих вище статтях мусимо, однак, рішуче не погодитись. В усіх них утворення 1 УД розглядається в рамках "легіо-

нової політики з українського боку” (хоч би як ту політику в деяких авторів виправдувалось). Проти такої термінології мусимо категорично застерегтись. То правда, що реорганізація Дивізії після брідської катастрофи і фактичне її використання німецьким командуванням на Словаччині та опісля в Штирії, дійсно, більш--менш відповідали до "легіонової" функції Дивізії в рамках німецьких збройних сил; але цього не вільно вповні узагальнювати, зокрема, до первісної формації Дивізії "Галичина" — тієї, яка більш ніж на половину перестала існувати під Бродами — воєнно-історичний термін "легіони" аж ніяк не пасує, бо до істотних рис т. зв. леґіонів належить насамперед те, що вони формуються на чужині; а поки якесь військо має своїм завданням безпосередню оборону свого рідного краю перед чужинцем-аґресором і оце завдання безпосередньо виконує — це так само мало "леґіони", як і ті українські горожани, що боронили за 14-15 віків свої міста проти кримсько-татарських наїздів — зовсім незалежно від того, чи очолювали їх литовські князі та воеводи.

Друга — більша — частина збірки присвячена фактичному описові брідської катастрофи. Вона містить дуже солідну і, скільки можна судити, об'єктивну, доповнену кількома шкіцами (та кольоровою мапою наприкінці книги), тактичну розвідку "Бій під Бродами" німецького майора В. Д. Гайке, кол. начальника штабу УД, що, мабуть, єдиний з живих насьогодні учасників міг дати суцільний образ брідських воєнних подій, і цілу низку дрібніших нарисів-спогадів окремих учасників, що в невимушеній мемуарній формі освітлюють окремі епізоди боїв або дію окремих частин Дивізії.

У своїй суцільності вони цілком переконливо і, мабуть, остаточно спростовують низку фальшивих легенд, почасти зайвих, а почасти й шкідливих для нашої національно-визвольної справи — як от, насамперед, легенду, начебто німецьке командування навмисне підставило 1 УД під найбільший удар, маючи на меті

використати її як "гарматне м'ясо", а разом із тим і позбавитись її з політичних міркувань. Насправді німці втратили в брідській операції цілий свій 13 корпус, тобто, крім УД, ще й 4½ німецькі дивізії (щоправда, чисельно вже дуже послаблені), і то аж ніяк не з вини командувача Дивізії ген. Фрайтага (якому можна з морального погляду багато чого закинути, але чиї накази ніколи не мали вирішальної ваги), і навіть не з вини командування того 13 корпусу, який совети оточили через прорив ліворуч та праворуч від нього, а хіба що з вини командування 4 армії "Вермахту", яке тих проривів не зуміло передбачити, ні ефективно їм протидіяти, — хоч фактична відповідальність падає головним чином, звичайно ж, і не на армійське командування, а на "ОК Веррмахту" та, в останньому рахунку, на самого "Фюрера". Моральна відповідальність німецького командування полягає в чомусь зовсім іншому, а саме — в тому, що воно, з суто політичних міркувань, не приділило до Дивізії достатньої кількості українських старшин та, особливо, українських кадрових підстаршин (а кадрові підстаршини становлять, як кожному відомо, справжній хребет усякого військового з'єднання). Влиття в Дивізію значної кількості німецьких старшин та підстаршин жадною мірою цього не компенсувало, бо вони, з національно-політичних причин, не користувалися в Дивізії належним авторитетом, а значною мірою й не були того гідні. Тим самим розвіюється ще й іншу легенду — начебто вояки УД, що під Бродами вперше потрапили до фронтових — і то найтяжчих — боїв, бились гірше, ніж того слід було сподіватись. Навпаки — узгляднюючи названі вище обставини, доводиться справді дивуватися з того, що Дивізія билась в майже безнадійній ситуації аж ніяк не гірше, а подеколи й краще за вже загартовані в численних фронтових боях німецькі дивізії. Прорив частин оточених ворогом, незрівняно сильнішим і кількісно, і якісно (зокрема щодо повітряної та панцерної зброї), належить до таких самих героїчних чинів українського війська, як Крути і Листопадовий Зрив. Оце є та історична правда, яку розглядана нами

збірка статей остаточно і беззастережно встановлює — а разом із цим і ту національну справедливість, яку вже прегарно висловив один з її рецензентів — що "факт існування Дивізії був відновленням визвольного чину за Українську Державу".

В. Державин

Радист у становищі

Книга героїства й остороги

Титул цієї книги "БРОДИ" (Збірник статей і нарисів за редакцією Олега Лисяка, Видання Братства кол. вояків I-ої УД УНА, Мюнхен 1951. Ціна, рівновартість 3-нім марк.

Про книгу видану торік, рецензії не пишеться. Нелегко було, очевидно, й писати її в свій час, бо значення книги не стільки в ній самій, як навколо неї і понад нею. Тому й писати про неї тепер не запізно, а під деяким оглядом навіть потрібніше, ніж було це безпосередньо по її появі. Події, що сталися в Україні і в цілому світі після її появи, а зокрема й передусім розвиток боротьби вільних і поневолених націй проти московського напасництва, зробили цю книгу особливо актуальною. Її треба не лише читати, а й студіювати, заглибитися серцем і думкою до тих відвічних національних сил, які виявилися в чинах Дивізії та були змальовані щиро й правильно в працях авторів збірника. Потрібне друге, поширене й поглиблене видання цієї книги, доповнене працями покликаних до цього осіб, які б означили й зясували безсумнівну органічну тяглість між славетними чинами Дивізії й сучасною боротьбою української нації на власній землі і на чужині проти московських окупантів. Але для другого видання треба не тільки, щоб кошти першого повернулись Видавництву, — треба зібрати й засоби на збільшене видання.

Автори збірника слушно обмежились, сказати б, зовнішнім представленням подій і чинів Дивізії. Ніхто, як відомо, не є суддею у власній справі, про що Українці, на жаль, дуже часто забувають, отже й члени I-ої Дивізії не могли оцінювати ані власного героїства, ані тодішніх

українсько-німецьких відносин. І одне й друге потребує історичної перспективи, яку маємо в деякій мірі вже тепер і яку матимуть в повній мірі лише у вільній самостійній Україні. Зрозуміти величезне значення Дивізії перешкоджає під деяким оглядом те, що збройні та інші матеріальні основи створили Німці. Але це давало тільки змогу українським юнакам вступити до Дивізії, але не було ще спонукою до цього. Автори збірника вказують головню на зусилля здобути зброю та військову вправу для дальшої боротьби проти Москви, як на переважну спонуку до зголошення до Дивізії. Але ці, практично-утилітарні причини походили очевидно з відвічних сил у глибинах української нації, що витворилися в ній в давні і нові часи боротьби проти московського напасництва й загарбництва, сил, що творили саму основу героїства Дивізії.

Щоб зрозуміти й оцінити його як слід для дальшої визвольної боротьби, треба мати на увазі, що Дивізію створено вже тоді, коли щодо остаточної поразки Німеччини ледви чи міг бути якийсь сумнів. Треба пригадати те політичне божевілля в таборі західних держав, яке допровадило пізніше до опанування величезних просторів Євразії Московю. В таких часах кільканадцять тисяч Українців, які зголосилися до бою проти зростаючої невпинно московської навали, заслуговують на признання. Відвага й витривалість, з якою Українці боролися, не зважаючи на найтяжчі втрати, прориваючи оточення десятикратно більших числом московських сил, здобули блискучу перемогу відвічній національній засаді виступати разом з кожним ворогом Москви, проти московського напасництва й загарбництва. Не Українці відповідальні за те, що ця героїська Дивізія була першою, та що по ній не прийшло до утворення другої, бо Німці не мали змоги в кінці війни озброїти належно й власні дивізії. Українці боролися на фронті до останнього стрілу в другій світовій війні, чим не лише скріплено високу національну ідеологію УПА, а створено й нові збройні традиції спільної боротьби вільних і поневолених націй проти Москви.

Збірник "БРОДИ" це не тільки книга збройного героїства, а й національно-політичної остороги. В ньому не бракує виявів дуже гірких почувань Українці щодо Німців та докорів і Українців на їх адресу, але в тім полягала між іншим велич героїства членів Дивізії, що вони стали понад власними почуваннями, понад самим собою. Чин значив для них більше, ніж власне огірчення, ніж образливе часом ставлення до них Німців та очевидно схиблені пляни останніх "перемогти русских рускими" головно власовщиною. Героїство Дивізії перемогло принаймні почасти історичне прокляття і наскрізь хибну українську концепцію одночасної боротьби на два фронти. Очевидно ССРСР був би розбитий на складові національні частини, коли б усі поневолені нації від самого початку й до кінця війни вжили всі свої сили в цілій мірі й виключно проти Москви.

Не можна позбутися гнітучого вражіння й поминути без уваги той факт, що в сучасній холодній війні є у відносинах української спільноти на чужині до західних держав, чи то пак у відносинах між вільними та поневоленими націями взагалі, дещо з тих сумних відносин, які існували між Україною та Німеччиною протягом другої світової війни. Під цим оглядом збірник "Б р о д и" є джерелом не лише дуже поважних осторог, але й національно-політичних дороговказів. Стара засада, разом з кожним ворогом Москви проти московського загарбництва піднесена героїством Дивізії на небувалу височінь, має тепер ще більше значення ніж, наприклад, в кінці другої світової війни, бо тоді були три світові потуги, тепер же стоять вільні й поневолені нації в одному таборі, а московська деспотія — в другому. Отже про якусь "третю силу" не може бути й мови. Тим часом і вільні нації і поневолені обтяжені політичною спадщиною минулого, і в одних і в других мертво стримує живе. Українська спільнота не позбулася ще цілком елементів пасивного москвофільства, які не приймають засади, що нема ворога, крім ворога, ним же є Москва. Існують і в ЗДА, які стоять на чолі вільних і поневолених націй у боротьбі проти московського напасництва, політичні

кола, які роблять хибні висновки з того, що московський імперіялізм тримається на московському народі, і гадають, головно з огляду на невістарчальне озброєння західньої Європи, як Німці колись, що "без русских Росії перемогти неможна" Про хибні висновки, які роблять деякі українські організації з такого "проросійського" наставлення цих американських кол як і про українсько-американські відносини взагалі, доведеться писати окремо. Тим часом досить звернути увагу цілої української спільноти на чужині на дороговкази, полишені Дивізією на її славетньому шляху до вершин національної Голготи. Вона дала приклад, гідний загального наслідування, ставляти чин понад слово, а збройний чин, спрямований проти Москви, понад усіми іншими чинами. Члени Дивізії не зважали на те, що Німеччина не обіцяла нічого Україні, бо й не могла обіцяти, стоячи перед поразкою і провадячи війну з останніх сил. Вони довершували святу покуту за Переяславську ганьбу, яку готуються тепер святкувати урочисто Москвини та українські зрадники, та за всі інші акти федералістичного та автономістичного холопства супроти Моски й тих, що не пішли до Дивізії, за тих, що вважали вибір зброї проти Москви в Німеччині "каторжною роботою" а потім тікали вглиб Німеччини перед московською навалою і таборами примусової праці, за всіх тих, які не розуміли, що проти Москви треба виступати разом з кожним її ворогом, в кожній ділянці визвольної боротьби.

"Америка", січень 1954.

7,000 поляглих за ідею

”Дивізія ввійшла в дію, маючи 11 тисяч вояків. В кітлі вона втратила коло 7,000 вояків і старшин. З них найбільша частина згинула, або, ранені, попали в большевицькі руки...” Здається, що ці три короткі рядки найсутніші з усього, що вміщується на 165 стрінках прецікавої, дуже добре зредагованої і написаної книжки ”Броди”, що її видало Братство колишніх вояків Першої Української Дивізії Української Національної Армії” (Мюнхен 1951).

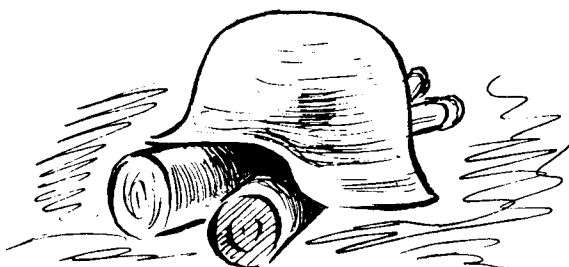
Трагізмом віє з отих сторінок, на котрих дійсно нема ні штучного патосу, ні гурра-патріотичної фразеології. Навіщо патос, навіщо викликувати настрої високопарними словами, коли суха інформація діє сильніше, як найголосніший крик: Одинадцять тисяч українських вояків і старшин ввійшло в бій, із них сім тисяч лягло головами на боєвищі, або попало в полон до такого ворога, що не шанує ніяких Богом ні людьми признаних законів! Здається, що це найвища цифра втрат українського народу, що він зазнав їх в якомунебудь бою впродовж всієї своєї тисячелітньої історії, і, здається, ніодна кривава битва в історії України не є так мало відома і так мало прославлювана, як саме ця битва під Бродами, де сім тисяч українського квіту, сім тисяч високоідейної, тілом і духом здорової української молоді віддало своє життя для тієї самої ідеї, що червоною ниткою в'яже поля над Калкою і під Пилявцями та Корсунем і Конотопом і Полтавою і на Лисоні й під Семиківцями і під Чортковом і Мотовилівкою і Крутами і так багато інших піль, українською кров'ю политих і українськими трупами засіяних.

Саме 8 років минає від тієї трагічної події. Безпосередньо після битви під Бродами тільки глухі вістки кружляли про неї, бо німецька воєнна цензура затаїла і цей погром, що стався — як виходить з найавторитетнішого з'ясування начальника штабу Української Дивізії на сторінках названої книжки — головню з вини німецького верховного командування, тероризованого фюрерським неуком, що вважав себе "геніальним стратегом". Трохи пізніше, вже після закінчення війни, битва під Бродами була замрячена тим самим мряковинням, що окутувало в опінії українського заходу всю проблему Української Дивізії: це мряковиння складалося з українського примітивізму перемішаного з ворожою пропагандою. Автор цих рядків належав до найбільших скептиків у відношенні до самої концепції Дивізії в періоді її творення і ще нині, читаючи систематизовані та списані на папері всі аргументи "за", не є переконаний в їхній політичній доцільності. І питання тієї доцільности залишиться в українській історіософії питанням відкритим, бо завжди будуть українські історики та політичні письменники, що будуть приєднуватись до аргументів за створення Дивізії у 1943 році, і завжди будуть інші, що протиставлятимуть контрааргументи. Обидва табори напевно орудуватимуть аргументом також Бродів: Чи сім тисяч трупів, що засипали поля під Бродами, це доцільний засіб закріплення ідеї, яка надалі має просвічувати сучасному й грядучим українським поколінням, — чи треба було передбачувати можливість такої трагедії і не ризикувати її?! Але всі ці історично-теоретичні суперечки не нарушають ні на одну йоту історичної правди: що дійсно і українські творці Дивізії Галичина і всі її учасники, включно з тими, що полягли під Бродами і тими, що їх пережили, керувались в своїх діях виключно українською рацією, що всі вони діяли в добрій вірі українських патріотів та що всіх їх єднала та сама ідея, яка єднає всіх нас, увесь свідомий український національно-політичний світ і увесь український державно-здібний нарід.

І ця правда така безспірна, що чим далі від дати битви під Бродами, тим вона яскравіша. І тому нині вона вже розсіяла те зловіще мряковиння, що раз-у-раз затемнює українську політичну думку через брак глибокої політичної освіти широкого українського загалу та через поквалність, з якою він піддається пропаганді, що її раз-у-раз перепачковують в наші ряди ворожі нам чинники. Майже два роки тому автор цих рядків боронив чести Української Дивізії на сторінках "Свободи" (три статті п. з. "Дивізія Галичина") проти баламутства "колябораціонізму" та звичайних наклепів "погромництва", опертих часто на свідомій злобі, частинно на жалюгідному незнанні фактів. Можна тільки з найбільшим вдоволенням ствердити, що у відношенні до Дивізії, як цілості, та у відношенні до її колишніх членів, нема вже сьогодні в українському громадянстві різниці думок: щодо ідейно-моральної вартости та високих бойових чеснот тієї військової формації, і в не-українському світі прийшла вже переоцінка давнього осуду, що її треба поглиблювати.

Нема в політиці ніяких твердих фетшів тактичного характеру, як напр., "В усякому часі і за всяку ціну зброя". Або, погодімся, цей фетиш є щонайбільше дискусійний. Але існують в політиці тверді фетиші моралі. До них належить: В усякому часі і при всяких умовах керуватися завжди рідною рацією і ніколи не тягнутись у хвості чужих інтересів. І коли перша, вгорі наведена засада, застосована у випадку Дивізії, залишається дискусійною то друга, застосована теж в історії Дивізії, не підлягає дискусії. І не підлягає дискусії конечність культу тієї жертвенности, що найбільшою ціною, яку хто може дати — ціною власного життя — документує вірність рідній визвольницькій ідеї. Ми мали під Бродами величезну маніфестацію вірности цієї ідеї. Таку величню і таку трагічну маніфестацію, що заслужила собі на вічну пам'ять в українському народі. І тому добре діється, що Об'єднання б. вояків-українців в ЗДА святкує вже роковини битви під Бродами окремими сходами. Треба, щоб цей звичай підхопили всі Відділи цієї

організації та піддержували його щорічно. Добре діється, що продовжує існувати Братство колишніх Вояків І Української Дивізії, що воно оснувало свою клітину також в ЗДА і що на цьому ґрунті також плекатиме традицію, кров'ю записану на Брідських полях. Бій під Крутами також був із військового погляду недоцільний і проти висилки Студентського Куреня з Києва в січні 1919 року заявивось було командування Корпусу Січових Стрільців у Києві, — а проте Крути стали українською святістю. І мають стати нею Броди! І Броди мають дістати свою легенду, що її ще досі не мали! І культ пам'яти семи тисяч боєвиків, що впали під Бродами, має заступити прапор, що його не мала Дивізія! І цей культ має іти з роду в рід і "БРОДИ" будуть виписані колись такими самими великими літерами у довгому списку боїв, як ними будуть виписані в Українському Пантеоні всі інші славні битви, що в них боролися і гинули українські вояки. З погляду культу ідеї і тих, що за неї дали своє життя, не грає ролі, чи битва була виграна чи програна, чи це була перемога чи погром, чи треба було її, чи ні. Вона була, в ній боролися українські вояки і старшини, боролися з думкою про Україну і їм належить за те наш доземний поклін та вдячність України.

"Свобода", 2-го серпня 1952 р.

Перша Дивізія УНА — Історична необхідність

У зв'язку з всенародними святкуваннями 30-ліття Першої Дивізії Української Національної Армії й недалеким відзначенням битви під Бродами, приходиться зустріти у дискусіях на вечорах, присвячених цим подіям, і у приватних розмовах критичні зауваження деяких кіл нашого громадянства й окремих осіб до цих історичних фактів. Ці зауваження варто розглянути.

Картка історії України, записана Дивізією, обернулася й закрилася назавжди. Дивізія перейшла до історії так, як до минулого перейшли всі інші українські військові формації — княжі воїни, козацькі армії, Запорізький Орден, Леґіон УСС, УГА, Армія УНР, чи повстансько-підпільні й революційні формації — УВО, УПА. Тому на Дивізію треба дивитися як на факт, що не дасться викреслити з історії української збройної боротьби за визволення. До Дивізії треба підходити "сіне іра ет студіо" — без упереджень і хвилювань. Залишім ворогам паяти, знецінювати й засуджувати Дивізію, її творців і членів. Розглядаймо й оцінюймо її радше із становища тих часів, коли вона повставала, творилася й діяла, а не із становища тільки сьогоднішнього часу, бо цю помилку робимо й у відношенні до княжих і козацьких часів та до часів Першої світової війни й відродження Української Держави. З перспективи часу, після досвіду минулого, легко осуджувати й критикувати Дивізію. Найчастіший закид це те, що створення Дивізії було політичною помилкою. Це ми так бачимо справи тепер. Але в моменті творення Дивізії ніхто не міг передбачити, якими шляхами підуть події, котра сторона перша матиме атомову бомбу, бо не знали того й великі державні мужі. Ніхто не

знав, де буде альянтський десант, бо тоді ще самі союзники сперечалися, чи робити його на Балкані, чи у Франції. Ніхто не знав, чи після розгрому Німеччини консеквентно й логічно не прийде черга на Советський Союз, бо ці проблеми не були вирішені альянтами.

Зрештою, треба розмежувати політичний бік Дивізії від її мілітарного аспекту, як зав'язку української збройної сили з націлом боротьби за волю України. Такий зав'язок національної армії міг бути тільки в тій частині України, що знайшлася під німецькою окупацією, бо під альянтами українських територій не було, а більшість наших земель була під большевицькою займанщиною й ніяка концепція творення національної збройної сили не була там можлива.

Ні ініціатори Дивізії, ні дивізійники не творили цього з'єднання, щоб скріпити силу гітлерівської імперії, чи воювати проти Заходу, але щоб бути готовими до ведення визвольної боротьби власного народу.

Інший закид: існування Дивізії причинилося до братовбивства, бо Дивізія боролася проти советських частин, в яких були українські вояки. Воістину не для того була створена Дивізія, щоб проливати братню кров! Коли ця кров була пролита, то сталося те через історично-політичні події й через історичний фатум українського народу. Упродовж нашої історії ми завжди маємо до діла з братовбивством — княжі міжусобиці, часи козацтва, визвольна боротьба під час і після першої світової війни.

Ще інший закид: не було глузду творити Дивізію, бо вона й так не виборола нам волі. Будьмо справедливі, — а котра наша формація виборола нам волю? Наші мілітарні перемоги, що мали політично-державне значення, скінчилися з Хмельницьким і Виговським. Але й ці мілітарні успіхи тривалого політичного значення в розумінні збереження власної держави — не мали. Від Мазепи й по останні часи ніяка наша збройна сила чи формація будьто військового, будьто підпільно-повстанського характеру не принесли нам волі. Чи це значить, що український нарід повинен закинути збройну бороть-

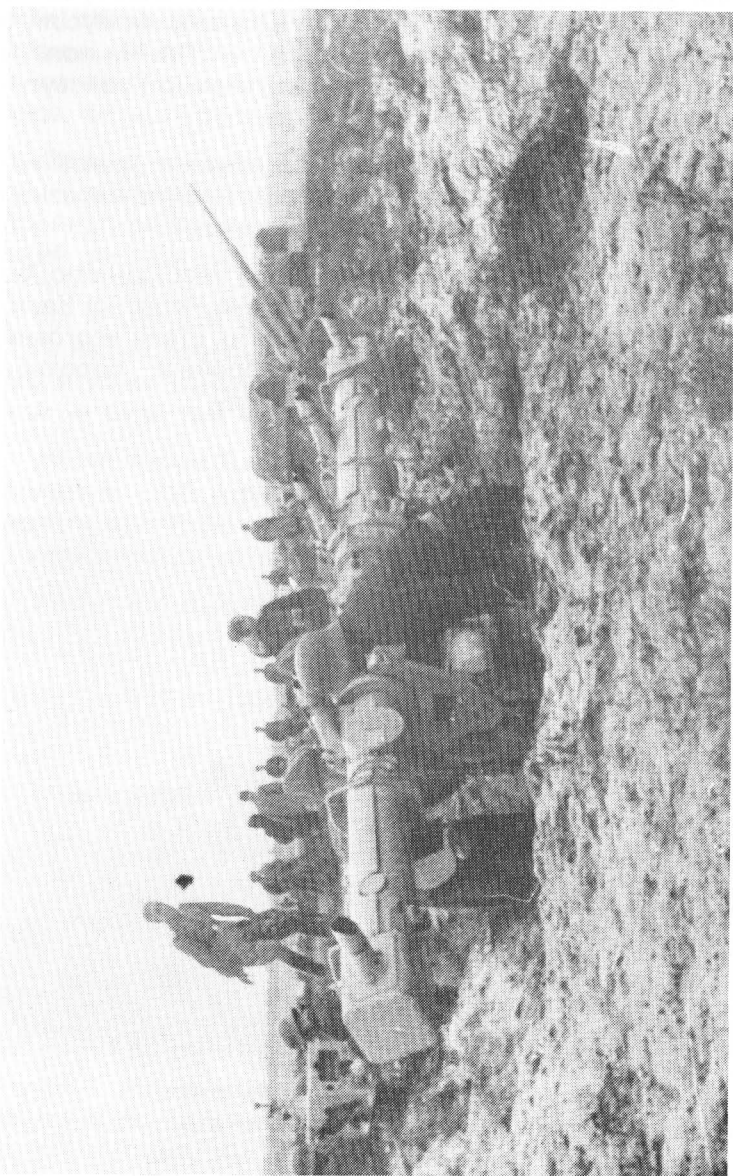
бу або засуджувати тих, що боролися за волю із зброєю в руках? Засуджуючи з того погляду Дивізію, ми мусіли б засудити УСС, УГА, Армію УНР, УВО й УПА. Чи поляки засуджують армію Андерса Польську Армію Крайову чи оборонців Варшави?

Черговий закид: створення й існування Дивізії наразило населення на репресію ворога. А чи не наразили цього населення на репресії дії повстанців?

Створення Дивізії було історичною необхідністю, бо дивізіонери, підійнявши споловілі грозна Червоної Калини й наново забагривши їх своєю кров'ю, стали черговим кільцем нерозривного ланцюга збройної боротьби українського народу за волю й Державу.

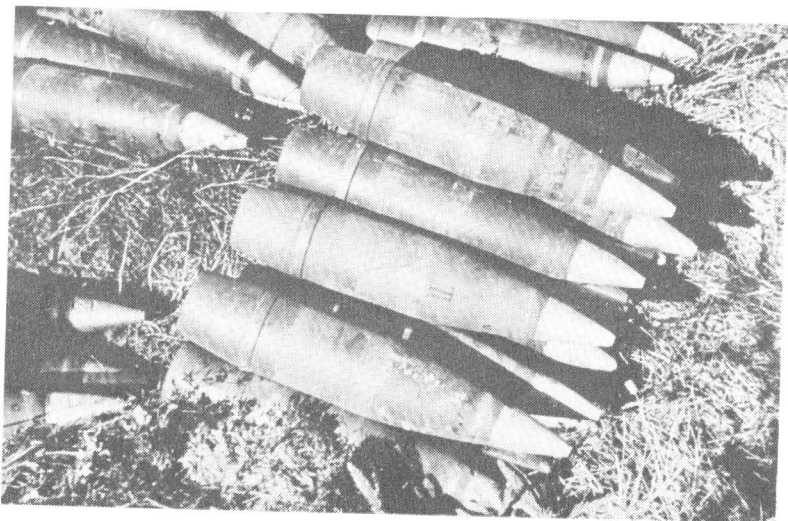

Тяжкий келемет в дії

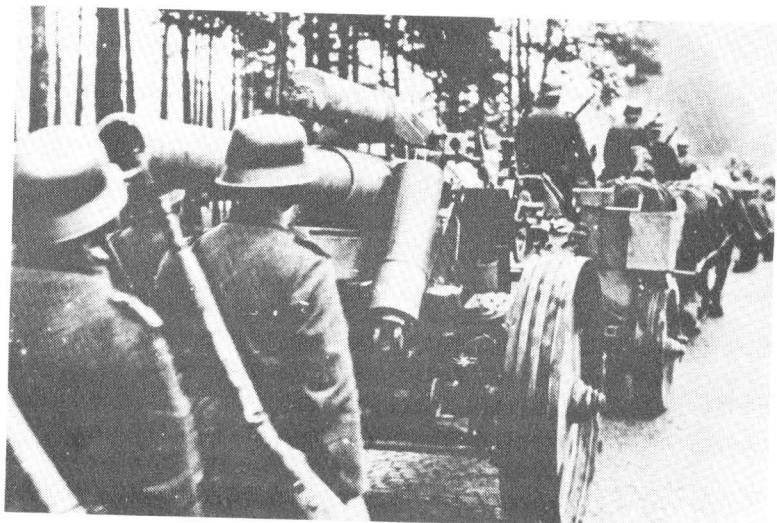

Командне становище тяжкої протилетунської артилерії

Спогади

Гарматні стрільна "Куферки"

Тяжкі полеві гавбиці

о. Богдан Левицький

Капелян І УД УНА

У 30-ту річницю боїв під Бродами

(Спомин із неділі, 16 липня 1944)

Неділя, 16-го липня 1944 року заповідалася чудовим, повним сонця днем. У таборі штабової сотні 31-го полку піхоти, що розмістилася зараз на схід від села Майдан Пеняцький, у лісі з високими дубами, розпочався рух.

Стрільці збігали до близького потоку, щоб умитися та відсвіжити себе після недоспаної ночі. Недоспаної, бо майже цілу ніч стояли при дорозі, що вела попри табір і дивилися на стрільців 30-го п. п., що пересувався на праве крило 31-го полку, щоб там десь, у лісі в напрямі Сасова, закрити прорив на правому крилі корпусу. Відступаюча, цілими групами, німецька піхота, робить пригноблююче враження на 30-ий полк піхоти, український полк, що оце вперше йде до наступу.

Цікавість стрінути друга із шкільної лавки чи односельчанина задержала їх далеко поза північ, бо дорогою, у куряві, у засмалених сонцем обличчях, усе наново надходили різні частини того ж 30-го п.п. І. УД УНА.

Стан штабової сотні 31-го п.п. виносив понад 300 стрільців. В її складі були канцеляристи полку, польовий духовник із своїм 6-им відділом, полковий лікар та ветеринар, санітарі, направлячі зброї, кравці, шевці, польова жандармерія і всяка інша "шляхта", що завжди є в складі штабової сотні, враз із полковником та його адъютантами. Командиром полку був полковник Гермс, поставний, білявий із синіми очима, бойовий, тримаючи строгу дисципліну, та при тому привітний і справедливий, дбаючи за підлеглих йому вояків... Його т. зв. "ге-

фехтштанд” — бункер містився у віддалі яких понад два кілометри на схід від штабової сотні, в лісі Гуті Пеняцької. (У книжці Гайке “Українська Дивізія Галичина”, на стор. 77 є помилково подано на карті постій 31 п. п. побіч місцевости Туре. Побіч цієї неправильности, є ще більше таких помилок у його книжці). Під селом Жарків уже був у боях 2-ий курінь отого 31-го п.п. і тому полковник Гермс не з’являвся у штабовій сотні.

Село Майдан Пеняцький майже в цілості було замешкале польським населенням і його населення мало на сумлінні убитих ними наших людей із сусідніх сіл і тому з нашим туди приходом уся їхня молодь десь позникала, а по хатах десь-не-десь можна було стрінуги старців і дітей. Наші довколишні люди закидали полякам із Майдану, що це їхня партизанка на весну замордувала і кинула в криницю, що знаходилася в Пеняцькому лісі, нашого українського священика.

Сотенний сотні, досвідчений старшина, всій штабовій “аристократії”, що сиділа по всяких канцеляріях і магазинах чи варштатах, не давав забувати про військові справи. Він наказав покопати рови зараз за дорогою, що вела із Підгірець на Гуту Пеняцьку та спорудити кілька бункрів. Щодня він виганяв отих усіх писарчуків, “лапай-духів” і всяких “ремісників” на справи. На південь від становища штабової сотні тягнулися поля, а далі за ними ліси, що сягали десь ген поза місцевість Колтів, Кругів, Нуще, аж до заліського ставу. Сотенний наче передбачував, що з тих лісів можуть у запілля зайти большевики, що й справдилося саме тієї ж неділі вечером.

Мій новий “секретар” 6-го відділу, (перший мій секретар, хор. Заяць, тепер у Ванкувері, Канада, як контужений, пішов до заду), а властиво полковий “дяк”, студент краківського університету, збудив мене того ранку з глибокого сну, кажучи мені, що там, куди прямував у ночі 30-ий п. п., точиться важкий бій, що гук гранатометів і скорострілів наближається до нас. Збігаю до потоку, швидко вмиваюся, натягаю на себе т. зв.

"тарняк" (боева, польова уніформа подібна до трави) й іду до сотенного, щоб довідатися про події на фронті та чи немає яких наказів від полковника, і чи можна зібрати сотню на Богослуження, бо це ж є якраз неділя.

Сотенний мене повідомляє, що якраз перед хвилиною дзвонив полковник, заряджуючи гостре поготівля сотні та щоб духовник зараз з'явився у його "гефехтштанді". Беру в кишеню епітрахиль, наказуючи новому своєму "секретареві" спакувати що найважливіше із 6-го відділу, щоб бути на поготові до зміни місця постою. Сідаю на мотоцикль і прямую лісовою дорогою в напрямі бункру полковника. Гук гармат і ручної зброї стає щораз сильнішим і ближчим. По дорозі стрічаю у великому переполосі наших селян, що женуть перед собою худобу і з клунками на плечах та й заплаканими дітьми, втікають на захід. Десь так на половині дороги поміж "гефехтштандом" і постоем штабової сотні містилася санітарноперев'язочна станиця. При дорозі бачу полкового лікаря-Українця (не пробився з оточення, тому не подаю його прізвища), який мене спиняє, питаючи про це, "що діється", спокушуючи мене на "свіжі пироги", що якраз принесли санітарі з Пеняк. На жаль, не можу скористати з такої чудової нагоди поласувати українською стравою: обіцяю в поворотній дорозі поступити до нього і про все, що довідаюся, йому розказати, а він хай тримає пироги теплими.

Приїхавши до постою полковника, зараз у нього голошуся на "розказ". Полковник мене повідомляє, що большевики в годині 5-й ранку розпочали дуже сильний наступ на цілому фронті. Змасована важка та полева артилерія, "катюші", панцерні дивізії — проломили фронт на відтинку, куди перекидалося 30-ий п. п. Цей полк, мабуть, зовсім розбитий і наш, 31-ий п.п., кожної хвилини може дістати удар із крила та що невідомо, коли штаб Дивізії та й чи взагалі пришле яку резерву, щоб залатати прорив, бо всякі звязки із штабом Дивізії прорвані. Він уже наказав штабовій сотні обсадити звернені до півдня окопи, а мені вертатися назад до цієї сотні та ждати на

дальші його накази, пильнуючи про добрий "штімунг" стрільців. Рівнож він мене повідомляє, що він уже видав наказ, щоб санітарний пункт перенести до Майдану Пеняцького, на терен штабової сотні, де я буду мати спроможність заопікуватися раненими.

При другому курені полку знаходився, як другий адютант, підпоручн. Маріян Пасічинський, якого приділено до того куреня вже на лінії під Бродами. Не мав він часу запізнатися із стрільцями, а його кожної хвилини могли назначити сотенним та місце раненого чи вбитого старшини. Це була надзвичайно здібна та репрезентативна людина, яку майор Паліїв плянував до штабу Дивізії і перемовив його з посади прокуратора суду а Новім Санчі — до Нойгаммеру.

Прошу командира, щоб він назначив його, щоб він зайнявся раненими і подбав, щоб вони були відвезені до головного санітарного пункту за Олеськом. Полковник видав наказ, відтягнув його з окопів і все ж таки не вдалося його врятувати; згинув в оточенні разом із численними молодими старшинами, на яких була така велика надія в розбудові української армії.

Відходжу від полковника і зараз по другій стороні лісової дороги, недалеко постою полковника, стрічаю знайомих абсольтентів нашої Богословської Академії, які біжать до мене, щоб довідатися "що нового", їх трьох — кол. питомців нашої Духовної Семінарії — тепер приділені до т. зв. "нахріхтендінст" (телефонічна та радіова частини) і за дорогою знаходився їхній бункер. Вітаються сердечно зі мною, усміхнені, бадьорі, повні життя, молоденькі підстаршини українського війська. Випитують про новини і запрошують до себе бодай на хвилину в гості. Відмовляюсь тим, що, мовляв, на мене чекає лікар із теплими пирогами, що десь там присмажуються та й мушу поспішати до штабової сотні, куди перевозять ранених.

Стартую мотоцикль і заледве проїхавши яких 500 метрів, бачу як над лісовою дорогою з'явилися, із

вилученими моторами, советські літаки та обстрілюють з бортової зброї її та наближаються до мене. Кидаю з розгону мотоцикль таки на дорозі й скоренько ховаюся за розлоге дерево, що, на моє щастя, росло побіч дороги. Кілька куль вдаряє в дерево та я, захований за ним, виходжу ціло. (За тиждень опісля була гірша справа, коли прийшлося переживати ціле пополудне безнастанне бомбардування з бортової зброї літаків у пшениці під Білим Каменем).

До мене доноситься вибух бомб там, де знаходиться бункер полковника. Коли літаки відлетіли, підношу мотоцикль, неушкоджений, стартую його і вертаюся назад до "гефехтштанду" полковника. Біля неушкодженого бункра бачу закривавленого адютанта полку, якого поранено, коли він втікав до сховища. Побіч бункера дві великі ями від бомб. З місця, де знаходився бункер радистів, густо зноситься чорний дим. Біжуть туди стрільці, біжу і я з ними. Перед нами розбитий бункер та окривавлені, пошарпані тіла вбитих. Схиляюся над ними, даю розгрішення та прошу, щоб їхні тіла перевезти до Майдану Пеняцького, щоб їх похоронити на місцевому цвинтарі.

Спішу до штабової частини, вбігаю до санітарного, великого шатра, де вже стогнуть ранені, а деякі кличуть "мамо, моя мамо", із-за великого бою. Такі вони всі ще молоденькі, так жаль того квіту галицької землі, що вийшов заступати своїми юнацькими грудьми столицю Льва. Приходять мені на гадку щойно вбиті питомці Семінарії, що ще не так давно готувались у нашій Академії служити народові і так рано загинули на тій службі в Пеняцькому лісі, в неділю, 16-го липня 1944 року.

Залишили свою "Альма Матер" у розквіті життя і чи хтось колись оцінить ту їхню жертву, яку принесли, захищаючи рідну землю від варварського безбожного наїзника. Тієї неділі чимраз більше й більше кошено молодого квіту, бо ж у Першій Дивізії були найкращі й найбільш ідейні сини української землі: студенти

університетів, академії, гімназисти, молоді сільські хлопці, виховані у "Просвітах", "Соколах", "Лугах", Пласті та підпіллям, та й ті, що вже раз стояли на фронті в рідній українській армії і — хоч у деяких уже сивий волос почав значити їхній вік — вони знову стали на захист своєї батьківщини, ось тут, недалеко Білої Гори, пам'ятника Маркіяна, що напевно з гордістю глядів із висоти на синів галицької землі, що їх пробудив він із глибокого сну та вплив в їхні серця силу боротись за рідну землю, колись славно діями їхніх предків.

По дорозі стрічаю чимраз більше людей, що із своїм бідним майном утікають на захід. Рев худоби, плач дітей, усе перемішане, а на обличчях — страх. В окопах, які передбачливо покопав сотенний штабової сотні, в шоломах на головах оті всі кравці, шевці, канцеляристи із 16-ма скорострілами МГ-42, котрі були в напрямі й тепер дуже скріпили бойовий вогнь сотні. Дорогою та й з піль і лісу, що простягався на південь, надходять одинцем, а то й гуртами стрільці з 30-го п.п. Оповідають, що "Вермахт", не чекаючи на зміну, залишив окопи і коли наші стрільці наближались до окопів, застали там уже большевиків, які їх зустріли сильним вогнем і стрільцям прийшлося відразу йти на "штики". З'являється ранений сотенний того ж полку, сотник Богдан Підгайний, якому роблять санітарі перев'язку, а теж і польовий духовник того ж полку, о. д-р Йосиф, і оповідає, що 30-ий п.п. розбитий, відступає. Бачимо чим раз більше із забандажованими головами, в окривавлених "тарнях", по чім пізнаємо, що це стрільці нашої Дивізії. Оповідаю про налет літаків на "гефехштанд" полку і приходимо до висновку, що тут, мабуть, мається справа із зрадливою інформацією про наші становища большевикам або польської боївки з Майдану Пеняцького, або таки просто із штабу 13-го корпусу, в якого складі знайшлася наша Дивізія. Наша зенітна артилерія, яка була знаменитою, між збитими нею советськими літаками, зловила озцілого на парашуті летуна-капітана, з орденом Богдана Хмельницького, який у своїй "ташці" мав докладні плани про розміщення наших частин та

командних станиць полків. Після пробою з оточення (22 липня біля Князя), коли рештки 31-го п.п. добилися до Стрия, стрінули німецькі бойові літаки на летовищі. Коли ми спиталися летунів, чому вони не прийшли нам із допомогою, коли ми знайшлися у безвихідній ситуації в оточенні, нам відповіли, що вони мали і бензину, і бомби, та не мали наказу до вилету.

Привозять завинутих у брезентовім полотні вбитих підстаршин із радієвої частини, кол. богослові; кладуть їх на землю, прикривають "палатками", а я їду до села, щоб замовити домовини та викопати гроби на місцевому цвинтарі. Заходжу до столяра, якого застаю вдома, і замовляю 4 домовини. Столяр-поляк відмовляється, що не має матеріялу та що в нього неділя і він не буде робити. Витягаю з кобура пістолю, побачивши її, набрав охоти до роботи та й матеріял швидко знайшовся.

Вертаюся до табору штабової сотні й знаходжу ще більше вбитих, яких привезла із собою евакуована санітарна частина з Пеняцького лісу. Не маю вже часу знову їхати в село по більше домовин, бо число вбитих та й ранених збільшується і вперше треба заопікуватися раненими.

Приблизно коло 4-ої години по полудні, з лісу, що простягався на південь від нас, відозвалися перші стріли в наш бік. За якийсь час вогонь набирає на силу; починають встрілюватися гранатомети, а відтак починають вити міномети та ламати високі дуби; ціла злива плеться на наш табір. З наших окопів, обсаджених стрільцями із штабової сотні, — у відповідь сильний вогонь, скріплений 16-ма направленими скорострілами. Оті всі шевці, кравці, магазинери й бюрові — нарobili такого галасу й такої "музики", що большевики не відважилися висунутися з лісу, щоб заатакувати Майдан Пеняцький і Підгірці, куди вже була головна дорога з Бродів на Львів. Враз із полковим дентистом, пор. Л. (не пробився з оточення, відбув Сибір), котрий уже пережив фронт у польській армії в 1939 році й мав уже досить воєнного досвіду, збігаємо під цементовий міст і там криємось від куль.

Перед вечором приходять на допомогу 1-ша сотня з 29 полку піхоти. Сотенний, походженням із Коломиї, рівнож абсолювент Богословської Академії, брав участь у війні в 1939 році. Його сотня на швидку руку окопується при дорозі, що веде з Підгір'я до Майдану Пеняцького. Підсуваюся до нього, бо мені особисто знайомий із теології та Коломиї. Сам він приміщується біля польової каплички, в тіні лип. Ворожі кулі сягають уже й сюди. Сотенний підноситься, щоб видати наказ і в тому моменті дістає стріл у рамя руки, котру якраз був підніс догори. Криється у викопаний уже окіп, санітар піклується раною, а до мене присувається "мельдер" із наказом полковника, що зараз маю вивести "трос" штабу й ранених до села Ясенів, а все решта із сотенним сотні остається в окопах, доки не прийдуть із допомогою "фізілієри", які вже є в дорозі. Дорога, яка веде на Підгірці та Ясенів уже під сильним, безнастанним обстрілом і нема мови, щоб туди переїхати обозом. Але, ще заки почалася большевицька офензива, я часто їздив у відвідини до артилерії, котра окопалася на полях. Там я мав багато знайомих, як сотник Дябога, поручники К(ікта), Кубашевський, Кар... Усі польові доріжки між Майданом, Підгірцями та Ясеновом були мені знані й на ті доріжки випроваджую обоз і пізно, далеко по півночі, віжджаю з обозом до Ясенова. Перед селом ще стрічаю батарею тяжкої артилерії, котра полем пшениці в скорому темпі переїжджає на інше становище. Пізнаю пор. К(ікту), що на коні перескакує рів гостинця, а за ним гальопом його батарея. Поза нами на сході багровіло небо від горючих сіл, стрясалася земля від вогню гармат та переразливового виття "катюш", які вже встигли большевики підтягнути за нами. Час до часу долітав до нас рев тисячів людських голосів "Ура-а-а-а-, ур-ра-а-а-" та "Слава!" На дорозі в лісі між Майданом Пеняцьким і Гутою на білу зброю стрінулися сотні "фізілієрів" із сотенними Степаном Гуляком і Романом Бойцуном.

Ось такою залишилась у моїй пам'яті неділя, 16 липня 1944 р.

о. Михайло Левинець

капелян 29-го полку

Звіт

Я приїхав на фронт, як полковий духовник 29-го полка біля 23. червня 1944 року. Ввесь час я був приділений до штабу 29-го полка, що стояв в селі Ясеневі коло Бродів. Місця постою куренів були: I/29 під командою сотн. Бригідера — в селі Дуб'є, II/29, що ним командував сотн. Аллеркампф, в присілку Гаї-Дубецькі.

Ввесь полк стояв в другій лінії, обабіч шосе Олесько-Броди, третій курінь ще залишився на вишколі в Нойгаммер. Полк одержав наказ розбудувати оборонні становища, що їх було названо "лінією Зіґфріда". Заставши плиткий стрілецький рів, наші вояки вкоротці вибудували міцні оборонні становища, що їх зміцнено грубими бальками. Два дні перед початком большевицького наступу, 16-го липня 1944 р. курені 29-го полка одержали наказ полишити розбудовані становища і пересунутись даліше праворуч в район Жаркова, де ще не були розбудовані становища. Ще заки наші частини встигли окопатися, почався большевицький наступ. Запевнення, що перед нами є ще частини Вермахту, оказались тим самим неправдиві.

Наступ большевиків був ведений піхотою, при сильній підтримці гранатометів і артилерії, і тривав цілий день і ніч з 17. на 18. липня. Всі наступи були відбиті і становища втримані. Запримічено, що майже кожний большевицький вояк був озброєний машиною пістолію т.зв. "фінкою".

Вечером 17-го липня прийшов наказ для обох куренів покинути становища і відступати на лінію Підгірці-Загірці. Перший курінь мав вийти зі становищ о годині 24., другий — о год. 4-ій рано. Ще попереднього дня, в часі боїв куренів, я відвідав обидва курені, разом з ад'ютантом полка, поручником Діце. Повернувшись вночі до Ясенєва, я зайшов на квартиру д-ра Любинецького, що був полковим лікарем. Перед шостою год. ранку виїхав із села командир полка, а за ним його ад'ютант. Я покинув село в той момент, коли воно було під обстрілом скорострільів і танків. Опинившись на шосе в напрямі Олеська, я наздігнав другий курінь, що, згідно з наказом маршував в напрямі на Загірці. На роздоріжжі Олесько-Підгірці я стрінув командира штабової сотні, німця, і разом з ним подались ми в напрямі на Підгірці. З нами була теж кінна чота полка. Ледви проїхавши 200 м., ми дістали сильний вогонь зі сторони щойно покиненого Ясенєва. Курінь мав багато втрат вбитими і раненими. Моєї пропозиції, зтягнути оборонну лінію, командир сотні не прийняв і чимскорше поїхав в напрямі Підгірець. За ним подалася і ціла сотня. В певній віддалі за ним посувався я з кінною чотою.

Доїжджаючи до Підгорецької гори, я стрінув важку сотню, зараз не пригадую, якого полка. Тим часом большевики напірали щораз сильніше. Мені не лишалось нічого іншого, як, зібравши скорострільників, зтягнути провізоричні становища і відкрити вогонь. Невдовзі прилучився до нас відступаючий з напряду села Ясенєва, відділ протипанцерної зброї "Пак", якому відразу вдалося знищити два большевицькі танки, що появилися на більше 300 метрів від нас.

В міжчасі почали надходити й інші старшини і

розбитки від сторони Ясенева. Тоді я покинув моє становище і поїхав з кінною чотою до штабу Дивізії, що перебувала в ліску недалеко Олеська, щоб довідатися, де збирається наш 29-ий полк. Хочу підкреслити, що від несподіваного большевицького наступу наш другий курінь, як рівнож і інші частини Дивізії, поніс великі втрати. Це було між 6-8 год. ранку 18-го липня.

Доїжджаючи до команди Дивізії, я стрінув по дорозі нашого командира полка підп. Дерна, який сказав мені, що саме вертає з Загірець і що там збирається наш полк.

Підполковник відїхав до штабу Дивізії, а я залишився при кінній чоті, чекаючи на його поворот. В тому ж часі приходила попри мене 7-ма сотня ІІ. куреня, пор. Данилишина. Після повороту зі штабу Дивізії, командир полка доручив мені перейняти команду над 7-ою сотнею і чотою кінноти, повести їх до села Загірці і там зайняти становища на горбі, в напрямі села Ясенева. Наказ було швидко виконано.

Большевики підсунулися на тисячу метрів і з трьох боків почали обстрілювати наші становища. Нам стало ясным, що село Підгірці, а принайменше його східня частина, вже зайняті большевиками. Щоб врятувати важку зброю, командир полка доручив сотням негайно відступати в напрямі села Олеська. Самі ж, тобто командир полка, ад'ютант, командир 2-го куреня сотн. Аллеркампф, його ад'ютант, командир штабової сотні пор. Вайс, хор. Л. Ортинський, старшина для доручень 29-го полка, хорунж. Чучкевич і я залишилися на старих становищах, вичікуючи на рештки наших частин. Скоро наше положення дуже погіршало. Спереду від Ясенева підходили большевицькі танки, а за ними піхота; в Підгірцях були вже большевики, а єдина дорога, ще не зайнята большевиками, була під сильним обстрілом ворога. Пробиватись туди значило посуватися по терені, що був вже під обстрілом большевицьких рушниць.

Тому, що не було іншого виходу, ми рішили пробиватись дорогою. При допомозі трьох авт, з яких одно було

ушкоджене обстрілом, ми під сильним вогнем ворога проскочили критичний відтинок шляху і підїхали до села Хватова. В Хватові долучились до наших сотень і зараз же почали організувати нову оборонну лінію обабіч шосе.

В цих становищах ми залишилися до 19-го липня, 12-ої год. в обід.

Цілий день 18-го і вночі на 19-те відбивали наші сотні ряд большевицьких наступів зі сторони Ясенева. Наступи вела большевицька піхота при підтримці танків Т-34.

Згідно з наказом з Дивізії, ми мали тримати ці становища до 19.7., 12-ої год., щоб таким чином уможливити протинаступ наших танків, що мав за завдання розбити окруження і пробити нам вихід на захід. Не зважаючи на безперервні большевицькі наступи і великі втрати раненими і вбитими, наказ було майже повністю виконано і становище залишено щойно о год. 11,15, 19-го липня.

Разом з командиром 2-го куреня, сотн. Алеркампфом я провів ніч з 18. на 19. на зорному пункті. Коло год. 6-7 ранку 19. 7. був ранений командир полка. Його відвезено на головний перев'язувальний пункт в Підлиссі, а команду над рештками полку перейняв сотн. Алеркампф, залишаючи мене коло себе для допомоги.

Тому, що вогонь щораз кріпшав, а большевицькі танки підїжджали на віддаль не більше 800 м., сотн. Алеркампф і поруч. Діце рішили перенести командне місце полка, яких півтора кілометра назад. На старому місці залишилися хорунж. Чучкевич, хорунж. Рудакевич і я. Біля 10-ої год. граната розбила нашу телефонну стацію і я з двома раненими стрільцями поїхав автом до Підлисса, до головного перев'язувального пункту. По дорозі кількакратно був під вогнем і щойно коло год 11,30 зміг повернутися назад. На старе становище одначе, не довелося повернути, бо вже під Олеськом польова жандармерія завернула нас, інформуючи, що східня частина села вже зайнята большевицькими танками.

Вертаємось, отже до Підлисса і зголошуємося в

нашого раненого полковника о год. 12,45. Від нього дістаємо доручення: збирати рештки нашого полка і розбудувати оборону села Підлисса. В цей час село Підлисса, що лежить на рівнині, було заповнене всякого рода поїздами і вояцтвом. Це запримітило вороже летунство і цілий день безпереривно бомбило село й околицю. Теж дорога Підлисса-Почапи-Білий Камінь, якою відступали рештки чотирьох дивізій, була цілий день під обстрілом ворожого летунства, завдаючи великих втрат в людях і матеріалі.

Разом з ад'ютантом Діце приїхали ми до Почап, а під вечір 19-го осягнули село Хильчичі, що горіли по летунському налеті. Невдовзі прибув туди наш полковник з українськими і німецькими старшинами. На годину 2,30 наказано було почати прорив у напрямі Золочів-Красне. Назначеного часу виїжджаємо з Хильчич і їдемо в напрямі шосе Золочів-Красне. Нас зустрічав скажений вогонь всіх родів зброї ворога, що обсадив верхи Гологорів зараз же за залізницею. На короткий час постає деяке замішання, що його вдається швидко опанувати. Я з хорунжим Чучкевичем збираємо нашвидку пробоеву групу і після короткого слова до хлопців, кидаємось проривате кільце большевицького оточення.

Ми мали багато втрат, але все ж таки викинули большевиків з їхніх становищ. Давши людям короткий відпочинок, ми пробивалися далі в напрямі де сподівалися зустріти німецький фронт. Прорив з кільця не означав, що ми вийшли на територію вільну від большевиків. Їх був повний ліс, що його нам доводилося проходити. З моєю групою, що складалася з 30 — людей при 4-ох скорострілах, ми пробивалися далі, а дорогу вказували нам німецькі літаки, що кружляли над нами. Вже за горою на широкій поляні, ми стрінули другу групу, що саме прорвалася з кітла. Зі знакомих стрінули там раненого хор. Л. Ортинського, майора Ціглера, хор Фесселя. З ними тривав далі наш марш на захід. Коло 14 год. осягнули ми с. Жуків, де лишились на кількагодинний відпочинок. О год. 19-ій відмарширували в напрямі на Дунаїв.

Наша сотня вже готова

Виїзд на фронт

Був кінець червня 1944 року. У вишкільному таборі Нойгаммер, на Долішньому Шлеську, закінчились формування і вишкіл української Дивізії "Галичина" і все готувалось до виїзду на фронт. Народ метушився сюди і туди, одні виїжджали як т. зв. "Форкомmando", інші повертались із різних службових поїздок та відпусток. Перші частини вже навантажувались на залізничні транспортні вагони, а решта полків, а між ними і 30-ий полк, опустили свої казарми й отаборились серед дерев зараз біля них, чекаючи своєї черги.

28 червня прийшла черга на виїзд II-го куреня 30-го полку, який у пополудневих годинах завантажився на черговий 38-ий транспорт і під вечір покинув Нойгаммер-Заган, прямуючи на південний-схід — на Бресляв, Оппельн, Краків і до Галичини.

Нарешті ми у Львові на головному дворі. Поїзд знову зупинився, але на бічних рейках, і виходити з вагонів було заборонено, зокрема не вільно було йти на перон. Паровози набрали води і поїзд знову рушив далі. Ось і Підзамче.

Небо знову густо вкрилось хмарами і погода була непевна. Ось і станція Красне і ми повертаємо у напрямі Бродів. Перед заходом сонця ми вже були в Ожидові і там нам сказали вивантажуватись. Значить, ми вже якщо не на фронті, то бодай недалеко від нього. Але на дворі було тихо, тільки знову пролетів якийсь літак. Заки ми виландувались — на дворі вже почало смеркати. Ніде не чути ні одного стрілу, а коли настав вечір, то всюди була

така тиша, немов би це не була прифронтна лінія, а один із тих чудових українських вечорів. Але в душі був якийсь неспокій. Невже ж це сама свідомість того, що ми вже на фронті?

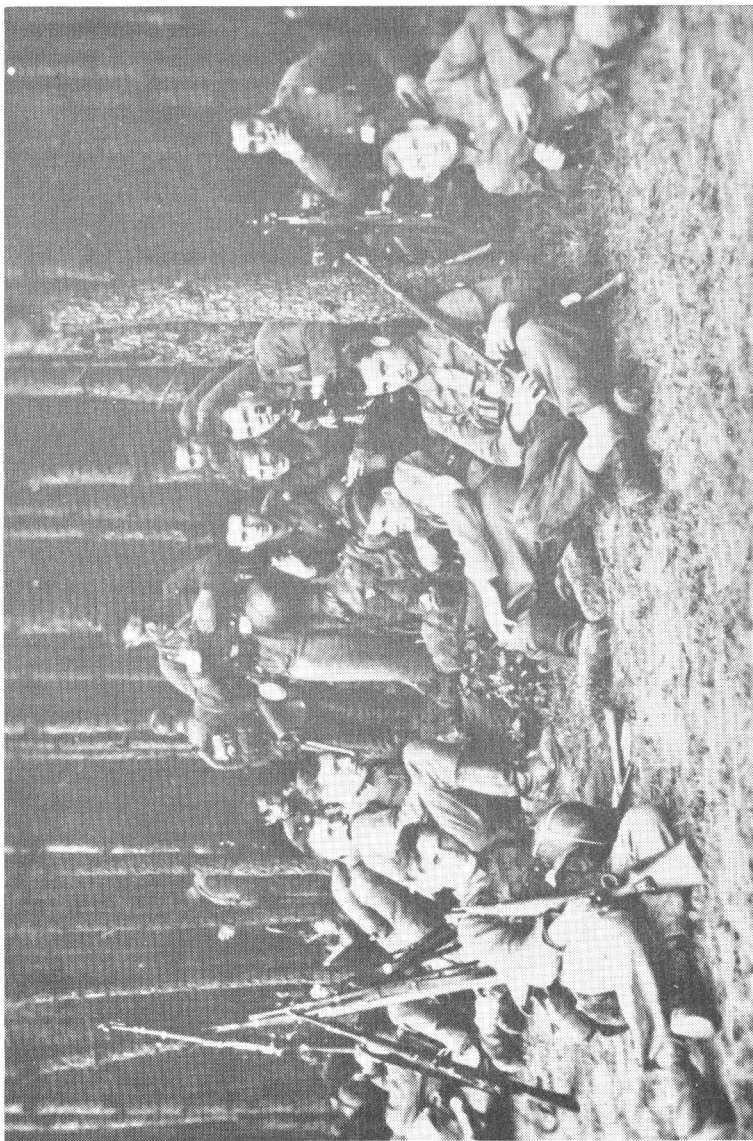
Серед своїх

Населення, яке самозрозуміло привітало нас як своїх власних синів, запрошувало наших вояків до себе на всякі гостини. З цього найбільше користали ті вояки, які були в обозах по селах. Найгірше боліло українців-вояків те, що німецькі вояки, яких не бракувало там, жили в селянських хатах, а ми — у шатрах. Одначе, українська гостинність надробляла цю невигоду, а це в свою чергу озлоблювало німців, бо вони недвозначно бачили, що їх трактують, як небажаних гостей, а нас із відкритими руками. Бували випадки, що господині варили обіди й виносили нашим хлопцям на поля, а німцям, які в них жили в хатах, давала нерадо тільки те, що мусіли.

Одного дня мені треба було піти до села Чішки і наш булавний, дес. Володимир Логаза, запропонував мені, щоб я поїхав конем команданта сотні, який і так стояв дармо в обозі і потребував трохи пробігтись. Я сів на коня і поїхав пільними дорогами до Чішок. По дорозі я минав окопані артилерійські гнізда, що розташувались вздовж другої фронтної лінії. Хлопці із гарматного полку чистили свої гармати та готувались до евентуального наступу большевиків. Коли я наближався вже до села, зустрів середнього віку жінку, що несла в руках обід ніби для робітників у полі. Коли я заговорив до неї, вона врадувано відповіла мені: "Я так і думала, що ти сину, наш хлопець із Дивізії. Ану, злази з того коня та й пообідай".

Я не був голодний і, подякувавши за її гостинність, сказав, що щойно встав від обіду.

— Е, що ти мені говориш, що обідав. Із тої військової кухні? Вже ти мені не кажи, що там вам дають наїстися. Я ось тут несу цілий обід, може десь стріну наших хлопців, щоб пообідали бідаки якслід.

Віпочинок

Стежа

— Але я дійсно не хочу їсти, — відповів я. — Нам тут на фронті дають краще їсти, як у Німеччині давали.

— Ну, то може хоч молока нап'єшся, воно таке гарне холодне, я щойно з лъоху його виняла.

Молока я був би радо напився, але мені треба було злізти з коня, що зрештою було легко зробити. Найгірший клопіт був сісти на нього, бо тоді він скакав як дурний і, щоб не показати перед жінкою скільки клопоту маю, поки сяду на нього і візьму його в руки, рішив я зрезигнувати із тої приємности.

— Слухайте, мамуню, — сказав я, — повірте мені, що я не голодний, але ось тут недалеко я минав наші гарматні становища і хлопці напевно не відмовляться від вашого обіду. Нащо давати ситому, коли не бракує голодних.

— Ну щож, як не хочеш, то Бог з тобою. Пошукаю я тих хлопців коло гармат, — відповіла мені жінка і пішла у вказаному мною напрямку.

Я рушив далі і думав над тим, як то приємно бути серед своїх людей на рідній землі.

Першого тижня нашого постою під Бродами сталась доволі неприємна історія, перед якою нас остерігав сот. Паліїв на відправі старшин і підстаршин перед виходом на фронт. Один із наших стрільців, який обслуговував скоростріл, як другий стрілець, і то із 7-ої сотні, десь зник, разом із своїм скорострілом та двома скриньками заповненими скорострільними лентами. Тут не було найменшого сумніву, що він міг піти тільки в одне місце — УПА. Випадок був дуже неприємний зокрема для пор. Малецького, який хоч-не-хоч мусів його зголосити командантові куреня гавптштурмфюрерові Віттенмаєрові. На щастя, Віттенмаєр був одним із тих рідкісних старшин вермахту, якого приділили до Дивізії, що ставився до українців не тільки прихильно, але і по-приятельськи. Тут не так ішлося про "дезертира", як про те, що це був перший випадок у цілому 30-му полку, а може й Дивізії.

Тут йшлося радше про честь полку, зокрема II-го куреня. Пор Малецький зголосив про цей випадок особисто і, розуміється, командир куреня був дуже незадоволений та запитав, чи не можна б тому якомсь зарадити. У відповідь на це пор. Малецький попросив його, щоб дати йому три дні часу і він постарается, щоб "дезертир" повернувся назад до сотні. Розуміється, що його поворот, якщо можливий взагалі, то тільки під умовою, що "дезертира" не покарають. Командир куреня згодився заждати три днів із звітним випадку дезерції до полку і не завівся. Через зв'язки, які пор. Малецький мав уже тоді із УПА, йому вдалося дістати "дезертира" назад до сотні так, як він її покинув, із крісом і двома скриньками амуніції. Хлопця за те ніхто не покарав, але він дістав нагану із вищого командування УПА і від команданта сотні. У даний момент не було в українському інтересі та Дивізії як і УПА, щоб хлопці дезертирували з Дивізії. Це був перший і останній випадок дезерції у 30-му полку під Бродами.

В дорозі на фронт

У вівторок, по службі, нас гурт вояків вибрався подивитись на село Кути зблизька та нав'язати знайомства. Це прийшлося нам доволі легко, бо зараз при вході до села ми стрінулись із місцевими хлопцями, які забрали нас трохи попразникувати. Ми весело провели вечір і на прощання одержали всі разом і кожний поодинокю запрошення прийти ще й на другий день відсвяткувати Петра і Павла. Ми розуміється, від запросин не відмовились.

У нас є приповідка, яка каже, що «не все в середу Петра», але в цьому році Петра і Павла було таки в середу. Погода не була дуже стійка, бо раз по раз небом просувалися важкі чорні хмари і перепадував дощ.

В середу, під вечір я скоро переодягнувся у вихідну уніформу і разом із гуртом других вояків збирався йти до села. Свою робочу уніформу разом із моїм портфелем я кинув недбало на віз із сотенною запасною уніформою і подався до села. По дорозі я вступив до шатра бунчужного, щоб йому зголосити, що я відходжу і тут мені доручено листа від Данки Т. зі Стрия. Я прочитавши листа, заховав його до нагрудної кишені і вийшов. Але до села ми вже не дійшли. У півдороги наздігнав нас ровером післанець і сказав, що ми мусимо негайно вертатись бо треси цієї ночі відходять і всі вже пакуються. Не було ради й ми вернулися назад.

На мене накинувся бунчужний Логаза, дорікаючи, що кожний раз, коли приходить алярм — мене не має на місці і він мусть опікуватися не тільки своєю канцелярією та обозними справами але й усім тим барахлом, яким я завідував. Я нічого не відповідав бо воно дійсно так сталося вже вдруге на протязі останніх чотирьох днів, хоча я ніколи нікуди не йшов без його відома.

В першу чергу я хотів переодягнутись, але моєї робочої уніформи я вже не міг знайти; вона десь була між уніформами сотенного запасу. Я, хоч-не-хоч, залишився у вихідній уніформі тільки з військовою книжкою в кишені, бо всі мої документи спочивали десь на купі

запасних уніформ. Вантажитись не було легко через брак возів, на які ми наклали стільки тягару, що ледве коні могли тягнути. Вози були навантажені, як у нас кажуть, під рубель.

Згідно з наказом, 30-ий полк міняв свої становища і сотні не могли перенести свого запасу амуніції, тому обози мусіли підтягнутись ближче до окопів, щоб забрати надвишку амуніції. Вже було добре по півночі, як ми вирушили в сторону Заболотців, а коли ми прибули на означене місце, на дворі вже почало зоріти. Нашої сотні ще не було і нам довелось чекати на неї. Тому, що ми не мали порожнього воза на амуніцію, прийшов наказ залишити у придорожньому рові запаси наших уніформ, наплечники та білля, а на той віз покласти амуніцію. Пізніше це все мали підвезти нам полкові тягарові автомашини.

Десь там де ставало раніше сонце, гуділи гармати. Спокій на відтинку Бродів закінчився й Дивізія готувалась до бою. Незабаром прийшла і наша боева група і, здавши свою надвишку амуніції, вирушила у напрямі села Підгірців пільними дорогами. На сході більшав червоножовтий круг соняшних променів. Наставав новий день і 30-ий полк вирушив перший на фронт — у бій.

Ми скоро з'їхали із головного шляху Заболотці-Кадлубиська на пільну дорогу, прямуючи на південь у сторону села Підгірці. Коні важко тягнули перевантажені амуніцією та всяким військовим добром вози. В короткому часі розпливлись багряні лучі на східньому небосхилі й на погідно-блакитному небі появилось раніше липнєве сонце. Тут і там дзирчали пільні коники, весело зустрічаючи новий повний невідомих ще пригод день 13-го липня 1944 року.

Було десь біля 10-ої години ранку коли ми наблизились до північної сторони села Підгірців, якого долішня частина — це українське село а горішня — невеликий кут довкруги замку — замешканий здебільша поляками. Нам треба було дістатись до горішньої частини — Підгірців куди проходив головний шлях. Щоб дістатись на горб до головного шляху треба було

проїхати невеличкий але прикрий горбок полевої дороги. Заки ми дійшли до цього горба 1-ий курінь нашого 30-го полка уже зробив першу спробу видістатись на верх але безуспішно. Стрімкий горбок та вузька доріжка утруднювали доступ для важко наладованих возів. Довелось розкопувати доріжку та допомагати коням витягнути вози на гору, але й цього було замало і треба було витягати вози четвірнею. Це все спричинило застій тросів 30-го полка. Скоро долучились ще й боеві частини, які полями прямували поодинокими групами в сторону Підгірців. Робилось невимовно жарко. Із коней та вояків лився піт й докучала спрага. Хто не був зайнятий при розкопуванні дороги той ховався у тіні придорожніх кущів і молодих дерев. Але незабаром на дорозі появились молодичі й дівчата із повними збанками холодного квасного молока і щедро вгощали вояків. На місце спорожнілих збанків появлялись все нові. Це українське село вітало своїх вояків й старалось допомогти чим хата багата.

Заки цілий полк видістався на головний шлях — сонце стояло вже в зеніті. Було полудне. Троси 1-го куреня розташувались вздовж головного шляху а 2-ого куреня на замковому подвір'ю, де ми мали одержати наш обід. Кухарі ще не готові були з обідом і ми звернули увагу на величавий замок, що гордо стояв напроти нас. Ця гарна будівля — це твір відомого в Україні французького архітекта Бопляна, який будучи на службі польського короля Володислава IV, збудував у 1639 р. на Дніпрі славу фортецю Кодак а в 1635-40 роках збудував ось цей замок для панів Конецьпольських. Цей же сам Боплян автор відомого Опису України у французькій мові, що появилсь перший раз у 1650 р. і який вийшов кількома виданнями та був переложений на англійську, німецьку, польську та московську мови, як також автор першої мапи України в 1639 році, що вийшла друком у Данцігу в 1654 році. Щоправда цей замок був перебудований з кінцем того ж XVII ст., але всеж таки він, Боплян, поставив його перші фундаменти і через те так положення замку як і його головні характеристичні прикмети є його твором.

Головні двері до замку були відчинені і нас кількох увійшло до просторого замкового вестибюлю. На право була велика зала, яка виглядала на прийомну для гостей. Тут у цьому замку часто перебував польський король Ян III, Собеський разом із своєю дружиною францужанкою — Марисенькою, до якої щодня ішли гінці із його любовними листами, коли він перебував у поході на турків, визволяючи з їхньої облоги Відень у 1683 році. В одному із кутів цієї зали стояли покинуті і полинялі старі бойові прапори. Звідки і як вони сюди дісталися нам невідомо. Колись тут, мабуть, були якісь провідники, які вміли розповісти історію цього замку, які знали що то за прапори, але тепер тут була пустка. Багато чого бачив цей замок на своєму віку. Тут у цій прийомній гостились колись і козацькі послы включно із польським ставленником гетьманом Михайлом Ханенком а на його подвір'ї іржали козацькі степові коні.

Але нам не довелось оглянути цілого замку бо всі інші двері були замкнені і нам треба було вдоволитись тільки оглядинами вестибюлю та прийомної зали, із вікон якої було видно розлогі поля та замаєні зеленню українські села.

На замковому подвір'ю пронісся пронизливий звук свистка, який став невідомою частиною вояцького життя: свисток будив вояків, заповідав снідання, обід і вечерю, кликав на збірку й заповідав нічну тишину чи навіть і боевий наступ на вправах чи на фронті. Цим разом свисток заповідав обід. Свистки були приємні і не приємні, залежно від того, що вони собою заповідали. Цим разом звук свистка був приємний бо він заповідав обід. Все вояцтво сотні стало біля полевої кухні із відкритими їдунками, чекаючи на свою чергу. Сотенний кухар вже стояв у білому фартусі й розділяв немов мама дітям обід.

Було вже мабуть біля 1-ої год. пополудні й хлопці вигідно порозлягались поміж кріслатими деревами замкового подвір'я коли із висот небесної блакиті почувся гук і високо-високо над нами появився якийсь лі-

так. Чий це був літак — цього ніхто не знав, але тому що на протязі нашого побуту у другій фронтовій лінії ми бачили тільки большевицькі літаки — то не було сумніву, що і цей був ворожий розвідувальник. В слід за цим прийшов наказ вирушати дальше в дорогу у полудневому напрямку по шляху Підгірці-Сасів.

Дорога проходила мабуть із кілометр чистим полем а там розгалужувались прямо на південь на Сасів і на захід у сторону місцевости Олеська. Наш полк просувався прямо на південь через ліс на Сасів і 1-ий курінь уже заховався був серед дерев лісу, коли ми із невідомих причин задержались. 2-ий курінь зупинився якраз при вході до лісу, який починався тут якимись невеликими кущами, зокрема на південь від дороги, Спочатку здавалось, що це тільки якась хвилева зупинка, але почали минати не тільки хвилини а цілі години а ми все ще стояли на місці. 1-ий курінь на дорозі у лісі а ми серед чистого поля і тільки придорожні дерева давали дещо тіні, під які наші конюхи поумощували свої вози із кіньми, яких немилосердно обсідала мушва. На небі не було ані хмаринки й липнєве сонце змушувало і вояків шукати холоду. Вояки порозсідались у придорожніх ровах у тінистих місцях й чекали що буде далі. Кожний намагався довідатися чого ми стали і то серед поля, але ніхто не міг дати відповіді.

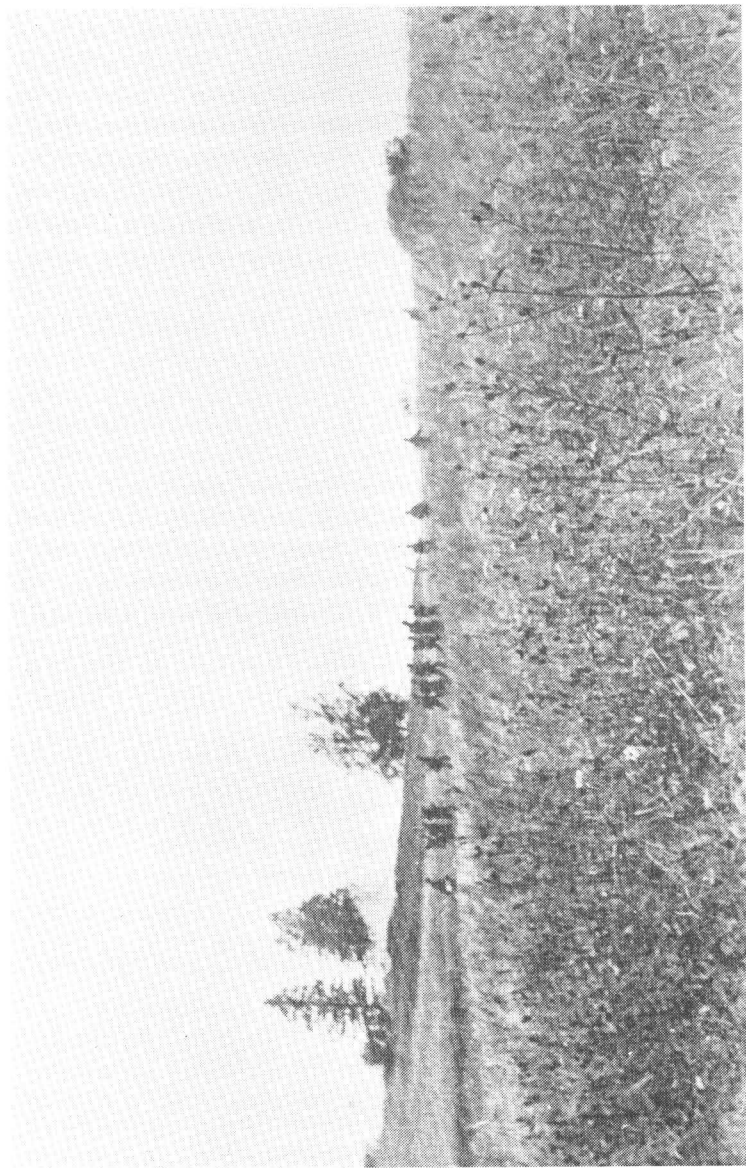
Нараз на ясно-блакитному небі показалось два літаки, які, побачивши військову валку, почали кружляти над нами. Цим разом не було сумніву, що це большевицькі літаки, бо летіли вони так низько, що можна було бачити червоні зірки на них. Старшини дали наказ розсипатись по полі на якому дозрівали жита та пшениці. На шляху залишились тільки вози на яких найбільше було таки різного рода вибухових матеріялів. Одна група із 8-ої сотні важких скорострілів розставила свого скоростріла в кущах на краечку ліса й намагалась позбутись непрошених гостей скорострільними серіями вогню. Здавалось, що це допомгло, бо літаки скоро зникли за верхів'ям дерев ліса. Але незабаром зза лісу зовсім незаметно пролетів низько-низенько ворожий літак і по-

сипав вогнем із бортової зброї на скорострільне гніздо та по дорозі на якій стояли вози. Заторохкотів наш скоростріл але цим разом ворожий літак і не думав утікати. Він зробив ще одно велике коло понад нами і спустився якраз над скорострільним гніздом, яке намагалось його збити безперервним вогнем. Раптом наш скоростріл замовк і большевицький літак зник за обрієм лісу. Але цим разом він доконав свого, бо як виявилось скорострільчик був ранений а перший стрілець із обслуги забитий. Так само був поранений стрілець Іван Кулик із 7-ої сотні. Вбитого вояка так і поховано там під лісом недалеко села Підгірці.

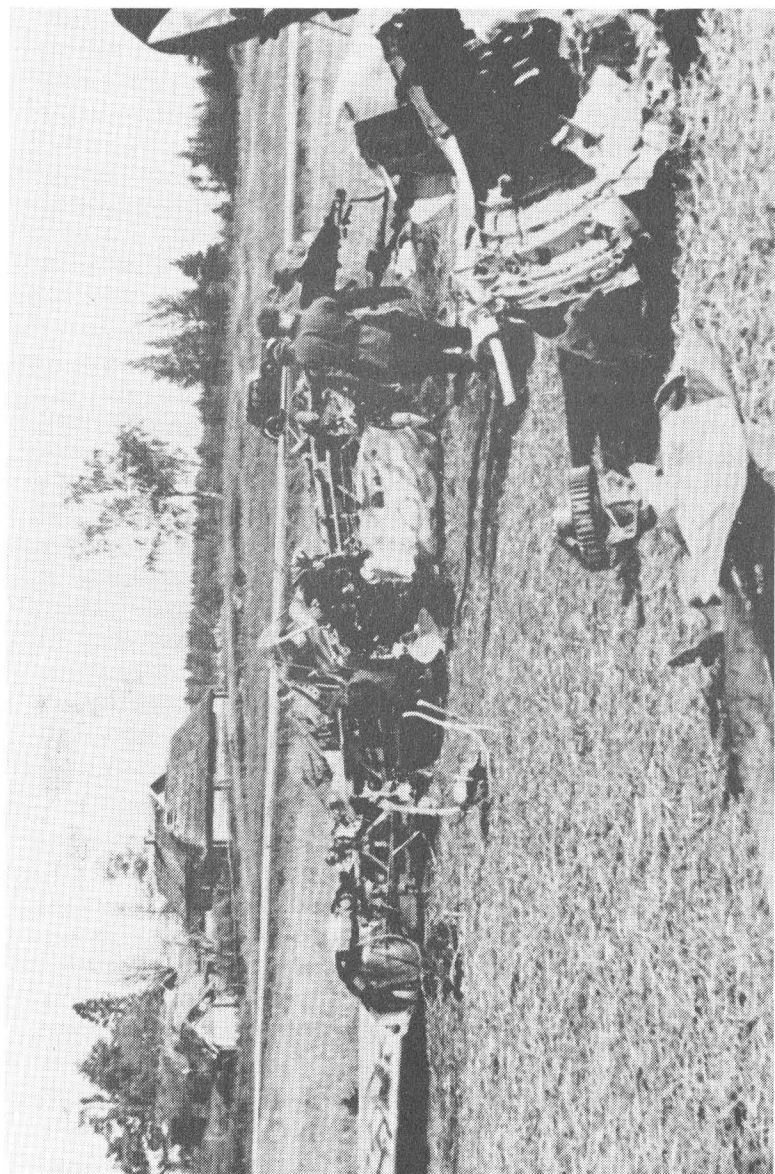
Ця подія викликала пригноблююче враження тому, що смерть стрільця була вислідом безглуздя командування полка, яке замість заховати цілий полк у лісі й там чекати на дальші накази, залишило 2-ий курінь на відкритому терені немов би полк не був у фронтовій полосі але на прогулянці. Це й викликало серед стрільців підозріння, що в нашому командуванні щось не грає, коли воно не може передбачити навіть найбільш можливих випадків.

Щойно коли земля окуталась повністю у вечірній сумерк, ми вирушили дальше в дорогу в сторону Сасова. Ми посувались чомусь дуже повільно крутою дорогою через ліс, який тягнувся доволі довго. В міжчасі боеві частини відділились від тросів і пішли лісами на місце свого призначення. На дворі починало світати, коли ми переходили через заспаний ще Сасів. На зустріч нам надходили німецькі частини "Вермахту" разом із своїми величезними танками — « тиграми». Вони заледве могли розминутися із нашою валкою на не дуже то широкому гостинці. Ми з цікавості розпитували про фронт, чи далеко він та яка там ситуація. На наші запити ми діставали звичайно дуже ляконічну відповідь, що фронт недалеко і він є всюди. В той час ми не могли зрозуміти того твердження і щойно пізніше ми узнали його дійсне значення.

Через ніч небо почало затягатись хмарами й заповідався хмарний, якщо вже не дощевий день. На

В дорозі на становища

Збитий ворожий літак

самому початку села Колтівська Руда наші троси звернули на ліво й небаром отаборились у молодому сосновому ліску недалеко від села. Командантом тросів 2-го куреня був господарчий старшина унтерштурмфюрер Г. Гогаге а його заступником адміністративний підстаршина курінного штабу, унтершарфюрер Дітч та його помічник також німець, інвалід на ліву руку, штурман Кречмер. Дітч походив із Судетів і знав добре чеську мову й тому міг порозумітись із українцями.

Перший бій

В ранніх годинах почав падати дрібний слотливий дощ, а згодом із-за хмар почувся гук літаків — большевицьких розвідувальників, які час-до-часу спускались низько понад верхів'я дерев лісу й обстрілювали його із бортової зброї. Цим разом одначе вони не зробили нам жодної шкоди помимо того, що такі налети повторялися раз-по-раз аж десь до якої 3-4-ої год. по полудні. Наші вози й коні були належно захищені серед дерев лісу та прикриті зеленими галузками. Одиноким видимим знаком, що хтось стояв у тому лісі були наші полеві кухні, які готували обіди для своїх сотень і через те постійно димили. В кожному разі ми не могли виходити із лісу щоб не зрадити нашого місця таборування.

Здалека з-за лісу доносився до нас гук розриву різного рода стрілен та гранат, що вказували на постійні бої. Наш зв'язок із боевими частинами не був налаштований і ми не знали що діється на фронті. Коло полудня кухня виїхала до фронтової лінії із обідом для боевої частини і ми вже нетерпливо очікували її повороту, щоб засягнути новин із поля бою. Десь уже добре пополудні до тросів прийшов один стрілець із 7-ої сотні і заявив, що 7-ма сотня розбита а командант сотні, пор. М. Малецький забитий.

— Усе пропало — говорив він. — Сотенний загинув. Уша Рене загинув. Цілу сотню окружили большевики й

вибили до ноги. Я, мабуть, самотній, що вийшов із того пекла живим. —

Вістка приголомшила усіх. Не хотілося вірити, що із цілої сотні молодих і здорових хлопців не залишився ніхто, погинувши першого дня побуту на фронті. Бунчужний Логаза хотів докладного звіту, як дійшло до такого трагічного кінця. Він старався дошукатись правди у словах стрільця, які представляли такий неймовірний образ. Стрільцеві дали негайно їсти і він дещо прийшов до себе та почав розповідати пригоди сотні від хвилини приходу на фронт.

— Коли наша сотня по цілонічному марші прийшла до окопів там німців уже не було й ми зайняли окопи самі й за виїмком стійок все заснуло від великого змучення, бо ж це була друга ніч, де не було вже змоги виспатись. Раннім ранком на нас почали наступати большевики, але ми їх відбили й вони покинули поле бою залишаючи все своє військове майно. Дехто кинувся навіть забрати собі якусь здобич як машинуву пістолу «фінку», «максима» та інші частини військового вояки, червоноармійців. Але в той же час нашу сотню заатакував якийсь інший большевицький загін, який нас оточив і ми мусіли йти на рукопашний бій. І в цьому бою я на власні очі бачив як загинув пор. Малецький та унтершарфюрер Рене. Загинуло багато наших хлопців а решта, мабуть, попала в большевицький полон. Я прямо чудом вирвався звідти живий і здоровий, — закінчив своє оповідання стрілець.

Щойно над вечір до обозів повернулася кухня із одним малим візком-однокінкою для перевозу амуніції який провадив стр. П. Бідула. На возику лежав ранений пор. Малецький а коло кухні також ранений німець Рене. Стрільці, які йшли із кухнею до фронтової лінії підтвердили вістку, що не тільки 7-ма сотня але цілий 2-ий курінь розбитий, а можливо навіть цілий полк. Але аж так трагічно не є, як це представляв згаданий стрілець. Щоправда до обіду не зголосилось навіть і половини сотні, за те прийшли хлопці із інших сотень, але правдоподібно, що й наші хлопці десь хвилиночку задержались при якійсь сотні полку. Зрештою сам факт, що командант

сотні і командант третьої чоти не згинули а тільки були раненими, вказував на те, що перша вістка була аж надто трагічно передана. Одначе не було причин й на великий оптимізм. Обох ранених перенесено на в міжчасі приготований віз а від них самих довідатись не було можна нічого. Скоро після того стр. П. Бідула вирушив із ними у сторону Золочева, щоб передати їх до перев'язочного пункту а за тим до шпиталю. На скорий їх поворот до сотні не можна було рахувати. Пор. Малецький був ранений пострілом із автомата в ліву руку та лівий бік толуба а дес. Рене в ногу.

У Северинському лісі

Реорганізація 30-го полку тривала всего один день. В понеділок 17-го липня прийшов наказ, щоб зформувати із кожного курінного обозу по одній бойовій групі та віддати їх до розпорядження командирові полку. Того дня погода дещо поправилась, але хмари все ще перекочувалися по блакитному небі одна через одну і вряди-годи скроплювали землю густим дощем. Пополудні я дістав наказ передати мої адміністративні обов'язки курінному адміністративному підстаршині унтершарфюрерові Дичеві, а сам мав очолити новозформовану бойову групу і зголоситись з нею до командира полку.

Сонце хилилось уже добре на захід, коли моя група була готова до відмаршу. Склад її був дуже нерівний під оглядом боездатности, бо бунчужні сотень віддавали тільки таких, з яких в обозах не було ніякої користи. Крім того, моя група з 14-ти осіб була нерівна і під оглядом віку; більшість — це були молоді хлопці, але не бракувало і старших уже під п'ятдесятку. Згідно з наказом ми попрямували до полкової команди, яка у той час розміщувалась у якійсь хаті на краю села горішніх Підгірців.

Нараз із нашої правої сторони, тобто із заходу, де простягався великий ліс у сторону Сасова, ми завважили якийсь літак, що летів у нашу сторону. Я наказав заховатись, щоб нас не побачили ворожі летуни та не погостили своїми гостинцями. У цьому випадку моя група

виказала не абиякий послух. В одній хвилині все було заховане так, що літак пролетів майже понад наші голови, не застрілюючи нас.

Гірше за те було зібрати групу назад до маршового порядку, бо на мій наказ збиратись появилось тільки тринадцять вояків, а чотирнадцятого не було. На лихо вояки себе взаємно ще не знали. Це була збиранина з різних сотень і вони ще не встигли добре із собою обзнайомитись. Коли мої накликування за загубленим вояком не дали жодного вислідку, я післав кількох хлопців у розшуки, які негайно таки нашу згубу знайшли. Це був уже дядько, який оправдуючись, заявив, що він не чув мого наказу вставати.

Нарешті ми вирушили дальше до Підгірців. По дорозі ми проминули могилку стрільця-скорострільчика, що був першою жертвою у нашому полку чотири дні тому, і завернули наліво по головному шляху із Сасова у Підгірці. Коли я прийшов на призначене місце і зголосив свою групу у канцелярії полку, там не було нікого крім полкового писаря, який поінформував мене, що згідно із останнім наказом алярмова сотня, до якої мала належати і моя група, покищо залишається при тросах, але в бойовому поготовлі. Було вже зовсім темно, коли ми повернули до тросів, чим здивували ми немало нашого команданта тросів унтерштурмфюрера Гогаге, бо йому нічого не було відомо про відкликання першого наказу. З того виходило, що в команді полку щось не все в порядку із видаванням наказів.

На другий день десь перед полуднем прийшов курінним тросам наказ готуватись до відходу і чекати дальших наказів. Але поміж вояками рознеслася погоска, що ми відступаємо далі назад. Зрештою це був одинокий висновок, бо вістки з фронту були дуже пригноблюючі. Через якийсь час рознеслася знову вістка, що ми відступаємо тому, що большевики намагаються оточити нас і знищити. Все це непотверджені вістки, але дуже правдоподібні.

Десь біля полудня всі обози 30-го і 31-го полку

почали виїжджати з лісу в напрямі на Олесько. Направо від нас простягалась низовина із замаяними зеленню селами. В деяких із них видно було й вогні. Ген, там на сході, розкинулося село Кадлубиська, де ми побували через цілий тиждень і де нас гостили, як своїх власних синів. Тим часом небо затягнулося темними хмарами й пустився дрібний дощ, який кріпшав безупину. Десь у половині дороги до Олеська уже лляв як з цебра, що і пригадало мені ілюстрацію на обкладинці Календаря Червоної Калини за 1923 рік, на якій були зображені козаки на конях серед зливого дощу, а сама ілюстрація мала підпис "Відступ". Ми були в подібній ситуації. Ішов зливний дощ і ми відступали. Невже ж усі відступи супроводжуються дощем?

Нарешті ми вїжджаємо до Олеська, але замість іти на головну дорогу полева жандармерія звернула нас на ліво у південно-західньому напрямі на пільну дорогу, яка злегка підносилась вгору. Часті дощі із останніх кількох днів розмочили дорогу зовсім і вона перемінилась в одну болотняну масу. Помимо того, вона була вкрита численними важкими возами, які застрягли по самі колеса й коні не могли їх рушити навіть змісця, а не то тягнути. До речі всі ці вози були навантажені різного роду військовим майном й тому ситуація ставала безнадійною. Досі ми ще всі трималися разом і були в порядку, але на цій дорозі все вимішалось так, що не тільки вози нашого полку, але навіть і обози якоїсь вермахтівської частини, що надходила із заходу зі сторони Сасова і намагалась чим скорше дістатись наперед. Але той "перед" був недосяжний. Деякі спритніші почали витягати свої вози на вкриті дозріваючими пшеницями й житами поля та промоцувати нові дороги. Вигуки поганячів та іржання коней наповняли повітря зловіщими звуками.

У стіп Підлиської Гори

Десь коло полудня на небі показався ворожий літак, який знизившись над нашою дорогою почав нас обстрілювати із бортової зброї, спокійно пролітаючи над

нашою валкою на всій її довжині. Боронитися не було чим і не було як, бо в нас не було навіть скорострілів, а не то протилетунської артилерії. На щастя жертв в людях не було або в найкращому випадку я про них не чув, і ми тепер уже були більше обережні, знаючи, що вороже летунство слідує за нами. Зрештою наша валка стояла на місці або майже на місці й тому, коли на небі появився знову ворожий літак, наш кухар, який мав найкращі коні в сотні, разом із кухнею вирвався із дороги і направці через поля від'їхав у сторону якогось невеликого присілка, якого хати заховались у тіні вишневих садків. Нас кількох разом із бунч. Логазою подались за кухнею і кухар нам дав напитися кави, бо обіду неможливо було зварити. Дальше за цим присілком підносились доволі висока гора, на верху якої маєстатично стояв великий хрест. Це була славна Підлисецька гора із могилою-пам'ятником пробудителя Галичини Маркіяна Шашкевича.

Тут у селі ми напилися доброї холодної води та дістали трохи овочів із садів, зокрема вишень, а господарі нам сказали, що на другий кінець цього присілка вночі загнався большевицький відділ. Значить ми дійсно мусимо вже бути в окруженні, коли большевики аж сюди могли дістатися. Ми вернулися назад до валки, але без кухні, бо кухар та його візник П. Бідула щось там нишпорили й казали, що прийдуть пізніше. Коло них залишився був також і бунчужний 7-ої сотні, десятник Логаза. Я вернувся до решти сотенних возів, які були розміщені в різних місцях, в залежності від того, де і коли хто міг вирватися із затарасованої болотистої дороги.

Нарешті і мені вдалося вирвати воза з сотенною канцелярією і ми рушили далі уже полями вздовж дороги. Розуміється, що серед цілої цієї суматохи ми посувалися черепашним кроком. Ми їхали наперед себе, не знаючи куди ми властиво їдемо, і години минали швидше чим кілометри. Я раз пораз розглядався за бунчужним 7-ої сотні, Логазою, але його ніде не було видно і так само не видно було кухні. До речі, це був

останній раз, що я його бачив на присілку під Підлисецькою горою. Де він подівся тоді — невідомо, щойно далеко по війні я довідався, що він належав до тих нещасливців, яких большевики захопили в полон.

Але навіть коли вирвалися з болотистої пільної дороги на поля, ми просувалися так повільно, що майже на тому самому місці нас захопила ніч. Багато із наших возів десь замішались між інші триси і я вже бачив тільки той один із сотенною канцелярією, на якому були також сотенні гроші в скрині і всі мої персональні речі. Під вечір усе якось ніби принишкло: коні вже так не іржали, затихли вигуки погоничів, а що найважливіше, не було вже налетів. Просуваючись полями, де коні раз у раз приста-вали, я завважив, що направо від нас, щось сіріло довгою смужкою. Ніч була темна і довкруги стояла тиша, тільки десь здалеку доносився до нас якийсь глухий гук ніби моторів.

Коло воза нас було тільки трьох і, порозумівшись із моїми товаришами, я вирішив піти подивитися, що то сіріє смугою. Якщо це дорога — ми рішилися переїхати на неї і туди буде легше їхати чим полем. З другого боку мене турбувало те, що туди чомусь ніхто не їхав. А всеж таки я пішов в напрямі тої сірої смуги, яка була віддалена від нас не більше як 200 метрів. Підійшовши ближче, я ствердив, що це справді була бита дорога (з Олеська на Золочів — чого тоді я не знав). На дорозі не було нікого і, роздивившись довкруги, завернув з поворотом у сторону до нашого воза. Чи вночі я затратив напрям, чи може віз за той час відїхав дещо далі, насправді не знаю. У кожному разі я не міг його знайти. Я ходив сюди й туди вздовж дороги, кликав своїх товаришів, але безуспішно. Я залишився сам без товаришів і відчув якусь велику втому і голод. Тому, що я вже ледве волік ногами, постановив присісти бодай на хвилинку, щоби спочити та застано-витися, що мені далі робити.

Я відійшов пшеницями оподалик від дороги і присів. На мені осталася тільки цельта від дощу, шолом та порожний хлібак і ложка. Затягнувши шолом на голову,

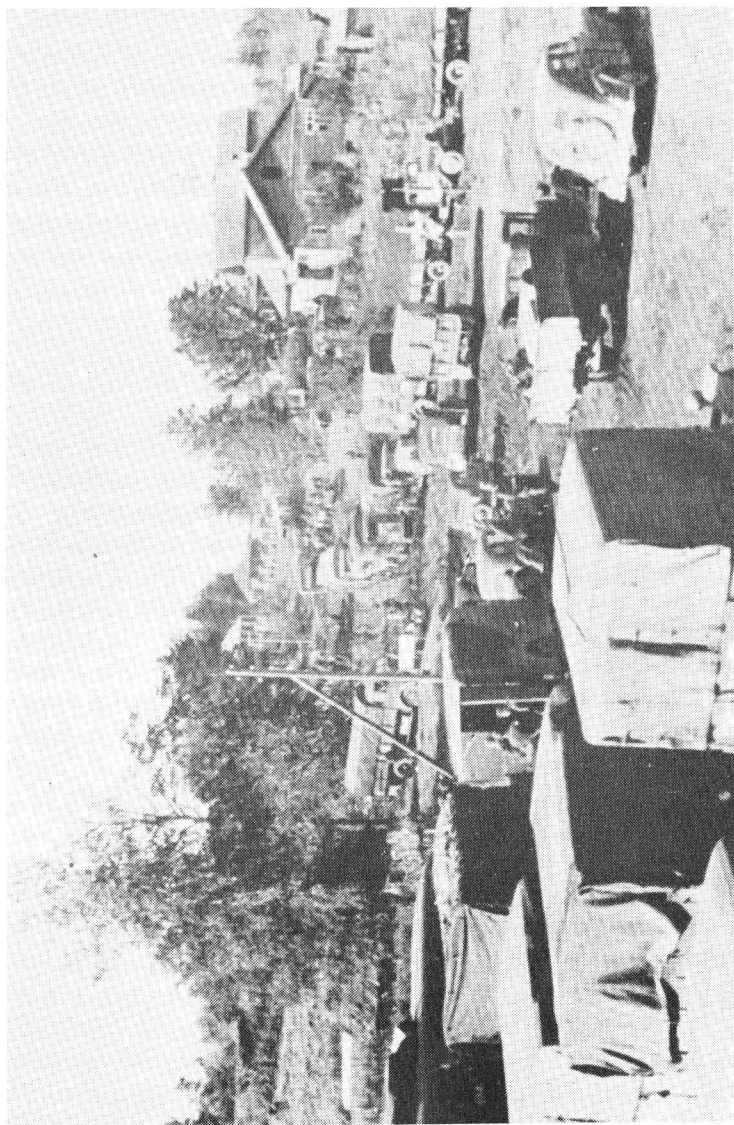
простягнувся я як довгий на мокрій землі серед дозріваючої пшениці. Як довго я так лежав — не знаю, а моїм наміром було тільки трохи дати ногам спочити. Раптом я почув коло себе якісь голоси і, насилу розплющивши очі, я побачив, що на дворі вже сіріло, а коло мене стояла якась постать у яснопіщаному мундурі. Моє перше враження було, що це большевик і мені пробігли поза спиною мурашки.

— "Камерад, вас махст ду гір"? — (що тут робиш) почув я врешті і повільно почав приходити до себе, зрозумівши остаточно, що це не большевик, а якийсь вермахтівець у літній уніформі африканського корпусу. Наставав ранок... і піднявшись з землі, я почав розпитувати німця про те, що діється довкруги нас. Але він знав стільки, що і я. Словом нічого. Довкруги тихо... ніде ні одного возу, ні одного коня, нікого більше, тільки цей німець стовбурів біля мене. Він підтвердив вчорашні поголоски, що ми вже окружені большевиками і вирватися з оточення не буде, мабуть легко. Хоч вістка не була відрадна, я все таки потішив себе, що його інформація не є достовірна. Підкріплений сном я вирушив далі в дорогу. Тут і там показалися самотні вояки і я пішов вслід за ними. "Кишки марша грали" і тому я все ще розглядався за моїм возом. Мені вірилося, що я його небаром знайду, а можливо навіть знайду і кухню і тоді щось там дістану їсти.

Лісом Гавареччини

Сонце вже добре підійшло було вгору, коли я опинився на краю лісу. Пізніше я довідався, що це був ліс Гавареччина. Небо вже випогодилось і заповідалася погода. На краю ліса стояли три піхотні гармати, коло яких вешталися вояки "Вермахту" ніби приготовлялися до стрілу. З цього я зробив висновок, що ворог мусів бути зовсім недалеко від нас тим більше, що два малі німецькі танки посувались до краю ліса у східньому напрямку і туди були звернені й дула гармат.

Розглядаючися за своїми та розпитуючи про

Троси у відступі

Господарство — жертва фронтových дій

ситуацію, я ствердив поза всяким сумнівом, що ми дійсно в оточенні і що це саме йшли приготування вдарити по ворожій лінії, щоби її прорвати і вирватися з оточення. Прориву мала б доконати якась німецька частина з-поза оточення. Мені чомусь пригадалася історія одного молодого німця ще з вишколу в Гайделяґрі, який оповідав про свої переживання в оточенні під Сталінградом, звідки його вивезли літаком на один день перед капітуляцією ген. Павлюса.

Я нетерпляче чекав, що буде далі. Гармати в дійсності вистрілили декілька разів і замовкли. Танки підійшли до краю лісу, зупинилися, а по деякому часі відійшли зовсім кудись до заду. Мені стало моторошно. Довкруги мене не було ні одного українця, а все тільки "вермахтівці". Ждати мені не було чого і я попрямував до лісу шукати якоїсь нашої частини. Цим разом я мав щастя. Кілька сот кроків далі в лісі я побачив великий обоз возів і коней. Жовті левики на синіх щитиках вказували, що це були наші частини і, як виявилось, це був курінь постачання, який тут був ще в повному порядку. Були також і вози з інших українських частин Дивізії "Галичина", але зовсім порожні та з випряженими кінями, які спокійно паслися поміж деревами. Це скріпило мою надію знайти і вози 30-го полку, де я напевно дістав би щось для заспокоєння шлунка, який вперто домагався свого. Але тут мене надії ганебно підвели і я ніяк не міг зрозуміти, куди поділися всі ті вози, з якими ми вирушили з лісу під Підгірцями.

Я вештався сюди й туди, оглядав і вози і вояків, але не бачив нікого з моєї частини. Так я стрінув моїх двох односельчан, вояків з 29го полку, які також блукали, шукаючи своїх. На щастя вони мали ще кусок засохлого хліба і ним вони поділилися зі мною. Хвильку відпочивши, ми розійшлися шукати своїх частин.

Коло полудня з'явилися над лісом большевицькі літаки і почали скидати на ліс невеликі бомби, які падали десь далеко в лісі поза нами. Я постановив держатися уже цієї української групи все ще сподіючися стрінути

когось з 30-го полку, бо ходили чутки, що тут збираються усі частини Дивізії.

До полудня погода була чудова, але сполудня на небі з'явилися великі перехідні дощові хмари і раз-у-раз зривався раптовий теплий дощ. Вже було добре сполудня, коли большевицькі літаки почали налітати частіше і скидати бомби вже зовсім недалеко нас, а часом навіть обстрілювати нас з бортової зброї. В часі одного з таких налетів я заховався під возом і приглядався, як на недалеку поляну падали бомби, вириваючи великі стовпи глини. Довкруги мене я не бачив нікого і мене дивувало, чому то всі залишили свої вози на призволяще. Так роздумуючи я і не чувся як під акомпаньямент гуркоту літаків та розриву бомб мене зморив сон.

Це що я ляг під возом — мені оплатилося, бо хто знає як довго я був би так спав. Коли мене збудили фірмани, які прийшли до своїх возів, на землю уже спадав вечірній сумерок, і щойно тепер я довідався, чому то коло возів нікого не було. Ці всі вози були навантажені різним вибуховим матеріалом і тому всі держалися від них подальше, зокрема в часі налетів. Тепер у лісі почався рух. Конюхи почали приводити коней та запрягати до возів, пригтовляючись до відмаршу.

Хоч мене мучив голод, я чомусь не відважився піти до кухні чужої сотні. Зрештою кухонь не було. Вони знаходилися десь далеко в лісі і навіть у часі моєї мандрівки у пошукуванні за своєю частиною я на них не потрапив. Побачив я їх щойно тепер, вечером, коли всі почали збиратися при дорозі, що провадила з лісу на поля, а далі до села, як я довідався, Білого Каменя. Я такий був вдоволений, що нарешті є якийсь рух і що ми кудись ідемо, що й перестав думати про їжу.

Але цей скорий виїзд був скорим тільки на словах. Вози виїзджали зі своїх укрить і прямували до дороги. Але колона не рушала. Я не був уже з ніким пов'язаний, отже пішов вздовж колони до переду подивитися, чому ми не ідемо. Як показалося для виїзду з лісу була тільки

одна дорога, яка розмочена дощем зовсім не надавалась на переїзд наладованих великим тягарем возів. Зараз таки при виїзді з лісу один віз застряг у калабані і ніяка сила не могла його звідти витягнути, замикаючи дорогу іншим.

Найбільш активним у цьому місці був сотник Роман Долинський. Він наказав привезти додаткових коней, запрягти їх до того воза і витягнути. Довго вони вовтузилися коло нього, але нарешті віз витягнули і дорога була відкрита для виїзду з лісу. Але тимчасом було вже добре поза північ. Валка посувалася дуже повільно, часто зупиняючись, знову рухалась, щоби за декілька хвилин затриматися знову, вижидаючи не знати чого.

Почало вже сірити. Над нашими головами загудів малий літак. — Невже ж так рано починає вороже летунство свої атаки — прошибнуло мою думку. Цим разом — приємна несподіванка! Літак покрутився над нами, хтось дав йому знак світляними ракетами і він зовсім недалеко від нас праворуч на горбку щось скинув. Це були консервовані харчі, але із них для мене користи не було. Це був перший літак, який багатьом дивізійникам удалось побачити за увесь час побуту Дивізії "Галичина" на фронті. Один літак у порівнянні із сотками ворожих, які періщили нас бомбами направо й наліво, не представляв собою нічого. А все таки він викликав надію в усіх, що в цьому скрутному положенню німецьке летунство допоможе вирватись з оточення своїм частинам, а при тому й Дивізії "Галичина".

Суматоха під Білим Камнем

На сході небо зарожевілось яскравим полум'ям і незабаром виринуло веселе, як завжди, сонце, розбризкуючи свої проміння по скривавленій українській землі. Сходило сонце... для багатьох молодих хлопців в останнє. Починався день 20 липня 1944 р. Валка повільно посувалася у напрямі села Білий Камінь.

Та не довго стомлене вояцтво могло втішатися

красою розбудженого українського ранку. Саме, коли чоло колони ввійшло в село, з західньої сторони появились ескадри ворожого летунства. Спочатку пролетіли над нами розвідувальники, а всід за ними почались налетити бомбовиків, ескадра за ескадрою числом від сорок до п'ятдесять літаків кожна. Вояцтво почало розбігатись по полях, а ті, що були вже в селі, по садках та поміж хати, щоб скритися перед смертоносним градом бомб.

Дивізійники знову перемішались із "вермахтівцями". Я заскочив до першої на краю села хати, довкруги якої пишним цвітом красувалися великі кущі рож. Хата була порожня і видно було сліди німецької господарки.

"Сталінські органи"

Повільною ходою пустився я у сторону лісу. Раптом, як небесна з'ява, у мою сторону летів один одинокий літак й сіяв полями з бортової зброї. Недалеко від мене серед доспілого жита я завважив протилетунську яму. Я скочив туди саме тоді, коли літак немов би грався зі мною. У ямі уже сидів якийсь "вермахтівець". Я притулювся в другому куті поздовжньої ями і притаївся. За хвилину літак знову з'явився над нами і коло вух просвистіли кулі, а зі стін ями посипалась глина. Коли гук літака віддалився, я піднявся, щоби вилізти з ями. Глянувши мимохіть на мого випадкового товариша нещастя в другому кінці ями, я завважив, що він не рухався. З його чола цюрком стікала кров. Поміч була вже зайва.

Мені хотілось невимовно пити. Вийшовши із ями я наблизився до ліска і, розглядаючись, проходив попри самі дерева. Під самим лісом стояв військовий віз, а подальше паслися коні у холодку. Коло воза сидів якийсь вояк. Коли я переходив попри віз почув, що хтось мене кликав по прізвищу. Зі здивування я зупинився, бо нікого з знайомих не бачив.

— Ти не пізнаєш мене? Таж я Сенюк, — каже він. Я підійшов до цього вояка. Виявилось, що вояк був з сусід-

нього села, але одружений у моєму селі, тому я і не знав його з виду. У першу чергу попросив я його води.

— На жаль, не маю води, — сказав він, — але я маю щось іншого. Ти їсти не хочеш? — запитав мене мій майже односельчанин.

— Питання зовсім не на місці, бо я вже два дні нічого в устах не мав, якщо не рахувати того куска хліба, що мені дав Гриць Липка вчора ранком, — відповів я.

— Так сідай і під'їж собі трохи, бо в мене на возі всего доволі, тільки їсти нема кому. — Він підійшов до воза, відчинив велику ковбасяну консерву й поставив перед мене цілий боханець хліба. Зовсім несподівано я підкріпився таки добре, тільки спрага докучала тепер ще більше.

Сонце вже добре звернуло сполудня і налетів уже не було. Нараз десь із південної сторони рознісся якийсь несамопитий гук, якого я в своєму життю ще не чув. Довкруги нічого не було видно. Літаків на небі не було, але гук продовжувався, дудніла земля і розривалися стрільна. Мій співрозмовник також був заскочений цим нечуваним гуком. Щойно пізніше я довідався, що це були советські "катюші", чи як їх німці називали "сталінські органи".

Дещо подальше від нас шнурочком просувалися вояки на південний захід. Мій новий колега не збирався ще покищо нікуди, але я не мав охоти там довше оставати. Хотілося кудись іти, де можна б було довідатися, що довкруги нас діється і чи є якісь можливості відістатися з оточення. Отже, я попрощався з моїм односельчанином і поспішив слідом за іншими вояками.

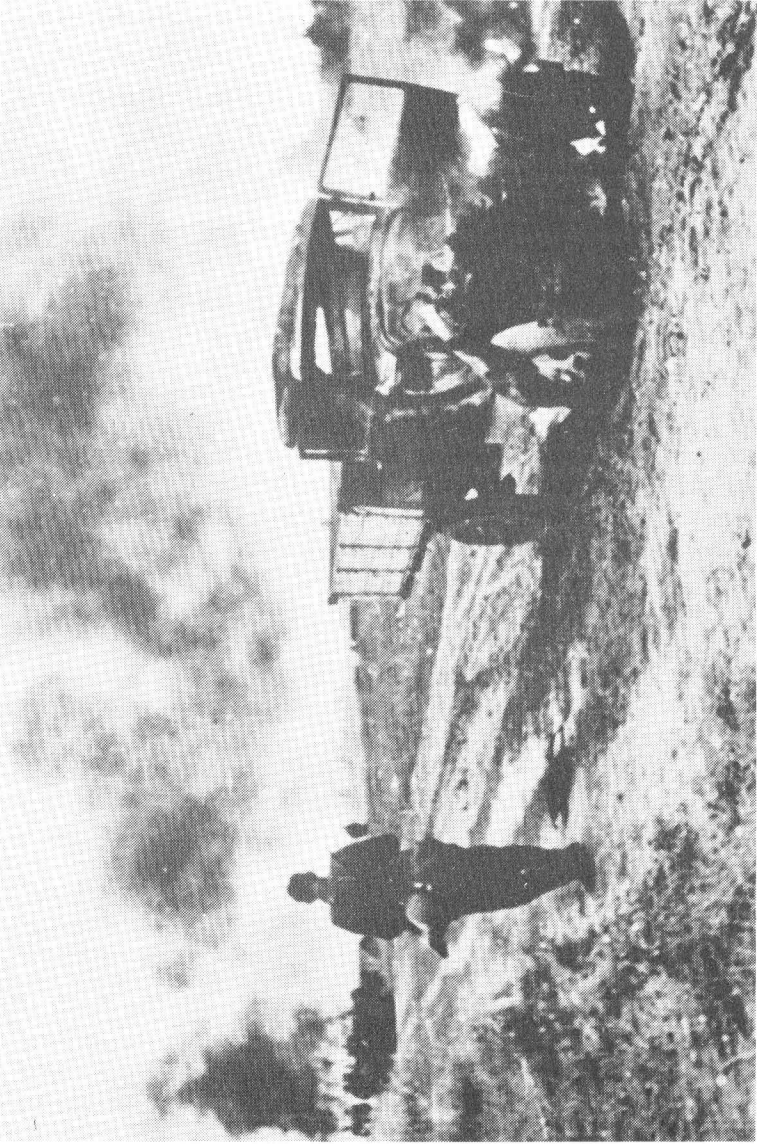
Спрага мучила мене невимовно і натрапивши на якусь мочару чи взагалі калюжу води, занечищену жаборокнями та кінськими відпадками, я не міг уже себе опанувати. Розгорнувши весь бруд на боки, повними пригорщами набрав до уст води.

У цьому місці я стрівся із трьома іншими стрільцями-українцями та одним підстаршиною-німцем

із нашої Дивізії. В товаристві якимось відрадніше. Вони нараджувались куди їм іти. Для мене це взагалі не становило проблеми, бо я й так не знав, де знаходжуся й куди треба було б іти. Підстаршина німець витягнув військову карту й почав студіювати околицю, вказуючи, що найближче є до села Почапів, до якого треба перетяти цей невеликий лісок. Ми так і зробили. Повернули наліво і заховалися і тіні дерев лісу.

Не довго йшли, як ми опинилися на краю якоїсь поляни й там задержалися. Я дораджував не переходити поляни, хоча вона й не була велика, тільки краєм лісу вздовж поляни. Чорт може наднести большевицький літак і тоді — пиши пропало. Німець наперся іти через поляну. Більшість була за тим, щоби перейти поляну, тому і я вже рішив триматися разом. Не встигли ми ще зробити навіть і десяток кроків, як над поляною зовсім низенько з'явився советський малий літак якраз нам назустріч. Тут вже і нарада не допомогла б. В одній хвилині ми завернули назад до лісу, а літак летів прямо на нас. Ми прилягли до землі і якби могли, були б зрівнялися з нею. Літак не переставав кружляти над нами. Я приляг до землі, шоломом накрив голову, а руками обличчя. Советські летуни пустили в рух бортову зброю й по нас посипались галузки дерев, а потім кружляючи над нами скидали бомби чи може гранати. Одна, дві, три... Я начислив сім вибухів. Мене запекло в правому клубі. Смерти тоді я не боявся, але боявся стати калікою чи бути важко раненим. Тоді не було б майже надії врятуватися з цього пекла.

Коли літак віддалився, я підніс голову і побачив на пальцях правої руки кров. Підсвідомо схопив я лівою рукою всі пальці правої руки і потягнув їх. Вони трималися купи і міцно моєї руки. Відлягло від серця, значить тільки куски шрапнелі чи бомби поцарапали трохи шкіру. Коли я доторкнувся правого клуба, під рукою відчув щось тепле і мокре. Права рука була в крові і зі страху почав я рухати правою ногою, щоби переконатися, чи вона ще тримається мене. Але і тут усе

фрагмент з прориву

Полева кухня

було впорядку. Осторожно я звівся на ноги... по правій нозі стікала тепла кров.

Слава Богу, я міг ще ходити. Відламок бомби тільки шкрабнув мене добре. Німець підстаршина був ранений у руку, а одному нашому хлопцеві геть поцарапало обличчя. Зі мною було б те саме, якщо б я не закрив лице руками. В нас не було жодних бандажів і щойно коли ми закривавлені вийшли з лісу, якийсь "вермахтівець" завинув мені своїм бандажем руку, з якої текла кров. Клуб лишився без бандажу.

Тепер я відлучився від цього випадкового товариства й попрямував на південний захід уже самий. По дорозі я стрінув одного стрільця із 7-ої сотні, того самого, який був здезертирував до УПА. Що діялось з рештою сотні він не знав. Тепер уже вдвійку пустилися далі в дорогу. Мені докучала рана на клубі, для якої не мав відповідного бандажу.

Сонце вже так не пекло, бо хилилося до заходу. На південний схід від нас простягався лісок у сторону Почапів, а подальше на ліво видніли корчі. Ми знаходилися посередині орного поля, що втискалось клином у цей залісений терен. До нас наближався тепер якийсь старшина-українець. При його наближенні я пізнав у ньому сотника Дмитра Палієва.

— Ви куди ідете, хлопці? — запитав він нас.

Відповіді на це питання важко було знайти, бо в дійсності ми таки не знали куди йдемо. Ми йшли куди нас провадили очі, без якоїсь окресленої цілі, сподіючись стрінути когось з своїх і довідатися, що і як.

— Ми й самі не знаємо, куди ми йдемо та куди нам взагалі йти? — відповів я сотникові Палієву.

— Якщо так, — сказав Паліїв, — то підіть у цей лісок, — і показав рукою ліворуч на лісок, що тягнувся в сторону Почапів, — пошукайте там наших хлопців, створимо одну групу й підемо разом.

— Куди підемо разом? — запитав я сотника Палієва, — чи назад до німців? Ви ж знаєте, що німці своєю поведінкою на фронті у нас втратили довір'я, навіть серед тих, які сподівались, що вони бодай у фронтовій лінії будуть добрими "Крігскамератами". Якби не те, що довкруги нас большевики, то хлопці стріляли б їх, як псів.

— Не турбуйтеся, — відповів сотник Паліїв, — я вас до німців не поведу, але треба якось з цього пекла видістатися. А тоді ми їх покинемо. Не гайте часу, йдіть і шукайте інших у лісі, а я перейдусь по полях, може також ще когось побачу.

Ми повернулися ліворуч у лісок, з якого я недавно і вийшов, нащастя тільки трохи поцарапаний, і зайшли в його гущавину. Ніде ні живої душі, ані людського голосу. Тільки тут і там попід деревами лежали і "вермахтівці" і дивізійники, але вони вже не належали до категорії живих і були поза межами страху і болю. Ніяка збірка їх уже не могла торкатися, за виїмком хіба тої, на Страшному Суді.

По якомусь часі ми повернулися до сотника Палієва, біля якого зібралось уже двох чи трьох вояків і так всі разом вирушили ми у напрямі на південний захід. Орні поля, що клином втискалися поміж заліснені терени між Белзцем і Почапами, кінчалися і перед нами виринули високі старі дерева, за якими простягався заліснений терен. Земля усюди була порита різного калібру стрільнями, а між деревами стояло кількох генералів, серед них командир розгромленого XIII корпусу ген. Артур Гавфе та ген. Фрайтаґ, командир української Дивізії. Сотник Паліїв зупинив наш гурток, а самий підійшов до гурту генералів і зголосив свій прихід. Незабаром він повернувся до нас і сказав покищо відпочивати у тіні дерев, поки не дістанемо іншого наказу. У товаристві своїх та маючи поблизу нашу найвищу команду, я легше відітхнув і користаючи з наказу сотн. Палієва, ми полягали у тіні великого, але обчімханого бомбами дерева в свіжо виритій стрільном ямі.

Сонце кидало на нас ще свої прощальні промені... Втома валила нас з ніг і як тільки ми приклали голови до піщаної землі, зараз заснули твердим, молодечим сном. А на кілька кроків від нас нашу долю вирішали генерали XIII корпусу.

Вперед, але куди?

Коли нас побудили, сонце вже було схилилося за обрієм і на землю навідав вечірній сумерк. Ані Палієва, ані німецьких генералів не було видно. На польовій дорозі побіч нас зібралось вже чимало війська і довга колона військових грузовиків, на яких розмістилися німці-*"вермахтівці"*.

День 20 липня перейшов у минувшину і западала ніч. Старшини розділили наш гурт українських вояків на групи і призначили до різних грузовиків. Короткий, але здоровий сон підкріпив мене, а самий факт, що їхатимемо вантажними автомашинами і що вже не будемо йти піхотою, підносив нас на дусі. Ситуація, здавалося, змінилася на краще. Нарешті грузовики таки рушили вперед. Куди це *«вперед»* — ми не знали, на всякий випадок ми вже не стояли на тому самому місці. Та наша радість не тривала довго. Грузовики не посунулися мабуть ні сто кроків, як знову пристанули.

На авті, де я з іншими нашими вояками примістився, *"вермахтівці"* дивляться на нас з ненавистю, бо ж ми добровольці Дивізії *«Галичина»* є причиною, що війна продовжується. Як би не ми і нам подібні — війна була б мабуть *«капут»* і ці всі *"вермахтівці"* утікали б уже прямо *«нах гаймат»* — на батьківщину.

Хтось там свариться за місце на автомашині, бо нас напхали, як оселедців у бочку... Я примістився стоячи на самому кінці грузовика і тому мав змогу хоч дещо бачити, що діялося довкруги нас. Інші сиділи або стояли під брезентом; одні з них перемучені дрімали, інші знову ж дискутували таки про кінець війни. Побіч мене стояв якийсь підстаршина з автоматом у руці і слідкував за околицею. Але багато і так бачити не можна, бо ми стояли

під ліском. Направо від нас дерева росли аж до самої дороги, наліво мокре трясовиння заросле водоростями. Звідтам ліниво випливав невеличкий потічок, а за ним простягалася поляна. Саме в тому ж часі німці впровадили на поляну невеликий, десять до двадцять осіб, гурт советських полонених. Були вони не далше як п'ятдесят кроків від місця, де стояла наша автомашина. Нагло з гурту полонених продерся розпучливий крик:

— Камерад, камерад, ніт шіссен! — (Товаришу, товаришу, не стріляти!).

Але «камерад», якийсь німака, що стояв з автоматом перед групою полонених, не звертав уваги на розпачливе прохання полонених. Посипалася серія з автомата і невеличка група полонених з криком і стогоном повалилася на землю. «Камерад» підходив до кожного зокрема і поодинокими пострілами впевнювався, що полонені дійсно переставилися на другий світ. Клаптик української землі знову зросився людською кров'ю, але чиєю? Невже ж нашого ворога? А може ті полонені були «большевиками» тільки тому, що під примусом вдягли советську уніформу так само, як ми були «німцями», маючи на собі німецьку уніформу? Може під їхньою советською уніформою билося щире серце української людини, якій ось той німака проти всіх гуманітарних засад світу відобрав перед хвилиною життя?

Цю трагічну сцену бачило з нас тільки мабуть чотири або п'ять душ, які стояли на самому кінці грузовика. Розстріл полонених викликав на нашому авті негодування, особливо серед нас українців, бо мабуть кожний з нас думав однаково, що між полоненими могли бути і наші брати — українці. "Das ist ja die Ursache warum die Deutschen wieder zurueck in Galizien sind und nicht jenseits der Uralgebirge. Das ist es ja warum ihr den Krieg verloren habt"* — не звертаючись до нікого особисто, я сказав голосно.

*"Це є саме причина, чому німці знову опинилися в Галичині, а не по той бік гір Уралю".

Якийсь німака, що зачув мої слова, почувся ображеним і почав сипати нецензурними епітетами під адресою українців взагалі, а під моєю зокрема. Українці обрушилися і собі так, що німець розлютився і спрямував свій автомат прямо на мене. Німець-підстаршина, що стояв біля мене, вхопив цього зухвальця за руку і відобрав автомат. Небезато бракувало, щоби розпочався новий фронт таки на автомашині, бо в моїй обороні стали всі українці, яких на цьому авті було мабуть з десятків. Однак більшість німців зовсім не бачила тієї сцени і не брала участі в тій перепалці. Можливо, що й між ними було немало таких, що не одобрявали такої жорстокої і нічим не виправданої поведінки на фронті з полоненими вояками.

Наступ чи втеча?

Біля гармат вешталися якісь старшини "вермахту", гуртували вояків і заповідали наступ на большевицьку лінію фронту.

— Коли ми прорвемо фронт, за нами рушать наші вояки з раненими — говорив старшина. — Але покищо нам треба цілою силою вдарити на ворога та прорвати його оборонну лінію. Ви повертайтеся в сторону фронту, а тимчасом ми відкриємо гарматний вогонь на ворога, щоби піддержати ваш наступ.

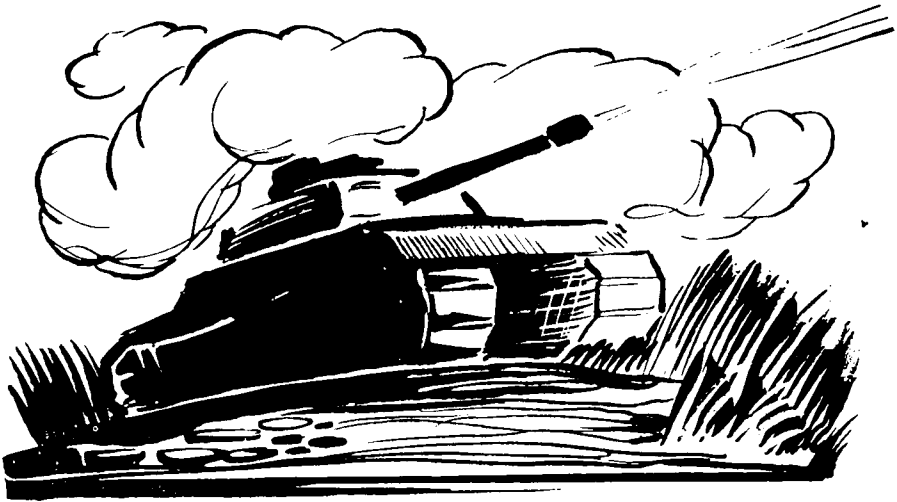
Біля кожного гуртка з'явилися старшини "Вермахту" і під прикриттям ночі ми почали відходити у сторону фронту. Ми повинні були наступати з хвилиною, коли гармати перестануть стріляти. Мене дивувало, що ніхто навіть не старався перевести хоч примітивного розподілу на групи.

Повільно посуваємося вперед. Перед нами вже майоріють маленькі горбки, ніби фронтові окопи, але гармати ще мовчать. Минуло п'ять хвилин, десять, проминуло може вже і пів години, а гармати як мовчали, так і мовчать далі. Ми вже зовсім наблизилися до окопів і ворог відкрив по полях в нашому напрямі тепер скажений вогонь з своїх «максимів». То тут то там можна було чути

вигуки «ура!». Якісь тіні підносилися з окопів і здавалося, що скачуть вперед, але фактично ніхто не наступав. Тільки сила скорострільного вогню і крісової пальби непомірно зростала.

Протинаступу не було, бо в дійсності з нашого боку не було ніякого наступу. У нас не було зброї до наступу на сильно боронені окопи большевиків. Ми надіялися, що гарматній вогонь викличе деякий заколот по большевицькому боці і тоді ми кинемося на окопи. Але німецькі гармати мовчали, як закляті.

Ми просунулися півколом майже попри самі большевицькі окопи і повернулися назад до тої самої дороги, звідки ми вирушали в «наступ». На наше здивовання на дорозі і далі стояли ті самі гармати,

але вже... без обслуги. Гарматчики мабуть просунулися на «заздалегіть приготовані позиції». Направо від нас лежало село Княже, до якого і провадила ця дорога. Чому гармати не стріляли — не було ні часу ні потреби роздумувати. На дворі почало світати, а довкруги нас шуміла пекольна симфонія усіх родів зброї. Ген, за Ясенівцями і Княжем з сходу на захід розложилася висока гора покрита лісом, а більше на захід поближче Княжого остався тільки слід, де колись пишався ліс: пні зрубаних дерев. В тому місці під горою засілися два большевицькі танки.

Від села Княже на схід попри Почапи і Хильчичі аж до села Ясенівці і даліше простягався похилий до півдня терен — поля, на яких, як муравлі розбитого муравлища, рухалися в різні напрями вояцькі постаті. Хто біг вниз, хто посувався повільно, а дехто таки лежачи відпочивав. Може вже й не мав ні сил ні охоти рухатися кудинебудь. Наліво від мене, яких 50 метрів у сторону ліску, серед поля селянський віз-однокінка, а побіч нього український старшина з молододою жінкою чи дівчиною.

Мені було зрозуміле, чому я опинився в такому пеклі, але ця молода жінка попала сюди тільки збігом обставин, відвідуючи в останній хвилині свого мужа чи брата і от тепер попалася! Мені зробилося її невимовно жаль, хоч не жалів ні себе ні своїх товаришів, що тут змагалися на життя і смерть.

Тепер ми вже розлучилися з моїм колегою з ІІ куреня 30-го полку. Це наставала п'ятниця, 21 липня 1944 р. Перед нами був один тільки напрям: даліше на південь до тої гори, але дорогу нам ще перетинав залізничий шлях, якого засльозені ранньою росою рейки сріблом блищали до сонця, що викочувалося на небосклін... а там... битий шлях Золочів-Львів.

Все, що ще рухалося, прямувало на південь у сторону тої, покритої лісом, гори. Чому все туди прямувало, я не знав, але і ніхто ані не допитувався ані не застановлявся над тим. Нами керувала психологія маси, ми стали невід'ємною частиною тої маси. За залізничим насипом

підносилася вкрита лісом гора і я дивився на неї, як на своє спасіння, хоч ні я ні ніхто не мав ніякої запоруки, що так в дійсності є, ні я не мав ніяких підстав леліяти такі надії.

Тепер вже в двійку бігли ми згори вниз у сторону саме того залізничного насипу, бігли, доки ставало віддиху... падали на землю, щоби трохи перевести дух і знову підривалися та бігли... Наша дорога провадила попри велику, вириту мабуть гарматнім стрільном яму і ми, довго не думаючи, вскочили до цієї ями, шукаючи в ній хоч хвиливої передишки і охорони перед кріпшаючим вогнем ворга. Артилеристи говорять, що гарматне стрільно ніколи не падає двічі в те саме місце і тому ця яма видавалася мені спершу доволі безпечною.

Вскочивши в яму, ми вигідно простягнулися на сирій жовтій глині. Понад нами вгорі свистали кулі, людські крики і стогони наповняли повітря, іржали голосно коні. Довкола ями на свіжо відкритих її боках лежали вже відпочиваючи "вермахтівці". Мені серце товклося молотом у грудях і важко було захопити повітря, а спрага мучила до безтями... Хоч у ямі відпочив фізично, лежачи, але щось всередині не давало мені спокою. Щось мене тягнуло з неї.

Не кажучи ні слова, я вхопив за руку товариша недолі і прямо вирвавшись з ями, я потягнув його за собою. Він протестував, скаржучись на умучення і потребу хоч би коротенького відпочинку. «Там було і затишно і спокійно — говорив він — чого ти мене звідтам витягнув?» Заки встиг я йому щонебудь відповісти, в ту ж саму яму, від якої ми віддалилися не більше 20-25 кроків, гримнув ще один постріл і в повітря піднявся стовп землі, а в нім куски людських тіл, окремо відорвані руки, ноги. "Вермахтівці", яких ми там оставили, вже не потребували турбуватися що буде дальше, їхня мандрівка там і обірвалася.

— Боже, — зітхнув я і перехрестився. — Як видно Ти ще держиш мене в своїй опіці. — Я глянув на свого товариша недолі, а він на мене. Я відчув на собі його

вдячний погляд, хоч при чому була його вдячність? Я не діяв під впливом якогось розумовання, але прямо інстинкт підказував мені робити те, що я зробив.

Через долину смерти

Долина між селом Княже і Ясенівцями перетворилася у справжнє пекло. Гуки розривів стрілен, свист куль та гранат, зойки ранених людей і несамовите іржання переляканих коней, з яких теж багато було пораниених, клекіт, шум, все те перемішалось в галасливу симфонію отвореного пекла. Людині важко було в тому всему зібрати думки.

Ми лежали серед поля і як непритомними очима з шумом в вухах приглядалися, що навколо нас діялося. Підсвідомі ми гляділи на гору, яка не була аж так далеко від нас, але видавалася все таки недосяжною. Нервовим неспокоєм наповнював мене той залізничий насип і тому я вперто розглядався, в якому місці найкраще б продістатися через нього. На мою думку, попід насип повинен би проходити якийсь отвір, але де? Він десь там повинен би бути, але я не міг таки його вглядіти. Як грізне мemento я бачив під горою дві большевицькі залізні потвори-танки, що берегли шляху Золочів-Львів.

Наліво від місця, де ми примістилися, я побачив серед поля завзятого воєнного звітодавця, який фільмував все, що навколо нього діялося. А фільмувати було що! Розриви гарматних та гранометних стрілен раз у раз викидали вгору стовпи землі і болота, а в тому різні частини людського або кінського тіла, дошки, різні частини військового знаряддя, каміння, цілі колеса від возів... Все літало в повітря і викликало несамовите враження. Це все звітодавець закріплював на фільмовій плівці, щоби пізніше ще хтось біг бачити цей жажливий образ людського терпіння і смерти. Невідомо, чи хтонебудь бачив ще той фільм опісля, бо невідомо також чи той відважний звітодавець зумів вирватися з тої долини смерти, рятуючи свою в небезпеці проведену працю, чи може епілог фільму втопився в крові таки

самого звітодавця. Яка б судьба не стрінула звітодавця і його фільм, все таки в мене кадри цієї трагічної фільми врились в пам'ять на ціле життя і, здається, важко буде їх забути.

Відітхнувши трохи, ми бігом кинулися знову в долину у напрямі залізничного насипу. Бігли ми зовсім не за військовими приписами, як нас учили, а радше бігли скільки нам вистачило сил. Задихавшись, ми падали на землю, щоби за хвилину знову підірватися і бігти... бігти, аж знову припадали до землі щоби зачерпнути віддиху. Нарешті ми щасливо добігли до найнижче положеної точки цієї долини, де зеленіла трава та росли розкішні головки капусти. Щойно тепер завважили ми там невеличкий потічок, який не важко було проскочити. Раз-два... і ми вже на другому боці потічка. В нас люди колись казали «не кажи гоп, доки не перескочив», в нашім випадку слід би доповнити цей висказ ще таким розумним закінченням, що, перескочивши, подивися, в що ти вскочив. Так перескочивши потічок, ми відразу вскочили по коліна в багно, бо по другому боці потоку були мочари. Тут почали ми борсатися з болотом і прямо безнадійність почала перемішуватися з розпукою... Піт виступав на чоло. Витягнеш одну ногу з багна — друга встрягне ще глибше... Тоді витягнеш другу і так на переміну. Кріси ми повикидали на сухе місце і з трудом по деякому часі ми таки вирвалися самі на сухе. Схопили ми кріси в руки і далі до залізничного насипу! Тут терен знову почав легенько підніматися.

Сонце вже добре викотилося на небо і спека липневого дня щораз більше почала дошкулювати. Щастя, що хоч у той час не було ворожого летунства. Болото в черевиках муляло ноги, але не було часу, щоби роззутися і просушити черевики і самі ноги. Ми опинилися під залізничним насипом, прилягли біля нього, щоби набрати нових сил до нового, може й рішального скоку. По рейках видзвонювали большевицькі важкі скоростріли, які обстрілювали цей насип на цілій його довжині з Княжого та з Ясенівців. Залізничний насип

лежав як на долоні для ворога, що засів на дзвіниці церкви в Княжім.

Набравшись трохи свіжих сил, ми підсунулися під самісінький насип, який тут сягав яких 3-4 метрів височини. Перехрестившись, одним скоком ми опинилися на самім вершку насипу, перескочили рейки і, кидаючись на землю як снопи соломи, скотилися вниз. За нами дзерчали і зойкали жалібно рейки, по яких били ворожі стріли, але нас охороняв вже тепер насип і вони нас не досягали. Так само ми вже були безпечні від большевицьких танків.

Скотившись з насипу зовсім вниз, я з вдовolenням присів і, розглядаючись довкруги, завважив усміхнене, як завжди, обличчя дивізійного лікаря д-ра Вітошинського.

— Як почуваєтеся? — впало його питання. Я й собі підсміхнувся, з вдовolenням простягнувся вигідно на землі і тоді відповів:

— Тепер вже краще, пане докторе, тепер вже краще... Але он там... При тім вказав я рукою за насип.

— Знаю — відповів лікар — я також щойно вирвався з цього пекла, але й тут ще не рай. Все таки хоч під охороною залізничного насипу можна трішки спокійніше відпочати, що я й роблю. А ви що думаєте робити?

— Я особисто волю вже спочивати на он тій горі — відповів я, показуючи рукою на вкриту лісом гору, яка віддалена від нас не більше як сто метрів.

Тимчасом ми скинули черевики, вичистили їх з болота, а з браку інших скарпеток на зміну, повдягали ті самі мокрі і з болотом. Так ми залишили лікаря Вітошинського, який все ще відпочивав, і в двійку почали знову підсуватися в напрямі гори, від якої нас ще відгороджувало поле з доспілим житом, а за ним ще й шлях Золочів-Львів. Терен підносився тут вже вгору і за кілька хвилин ми знову опинилися на лінії обстрілу і тому доводилося підсуватися на ногах і руках. Понад нами свиснули кулі і хоч ми повзли по землі, це ще не давало ніякої

запоруки, що якась заблукана куля не може когось з нас обрати собі за жертву.

Просуватися житами не легка справа і тому ми порішили просуватися вздовж межі. Але й тут прикре розчарування, — як довга межа — ціла вкрита трупами німецьких вояків, які мабуть, як і ми, шукали легшої дороги і знайшли тут смерть. Родилося враження, що їх тут як косар косою зрізав. Під другою межею майже такий самий образ. Виходило, що попри всі межі мусить бути однаково і тому рад-не-рад ми просувалися краями нив близько меж. За нами, ген, там за насипом, далі клетотіло та гуділо пекло, ревучи тепер всякого роду зброєю. Тепер ми посувалися дуже повільно, бо й жита стояли нам на перешкоді, раз-у-раз замотуючись між крісами і нами... в черевиках квачало болото, якого ми зовсім не могли вичистити, а справа і втома нас викінчувала. Ми наближались так з трудом до битого шляху, що стояв під обстрілом большевицьких танків.

Вже тепер я почав призадумуватися, як нам просовгнутися на другий бік шляху. Плян був простий: в придорожніх ровах, які звичайно були при кожному битому шляху, заховані перед оком ворожих танкістів, трохи відпочивши, наглими стрибками перескочимо його. Зараз за шляхом, як ми вже зорієнтувалися, почерез жита, яких двадцять і не більше тридцять кроків стояла гора, а її підніж'я вкрите зеленим гушавником.

Ще кілька кроків і ось вже битий шлях. Але на наше розчарування придорожні рови не існували. Вони були зовсім замулені дощами, що йшли два чи три дні, розтоптані воєнними возами. Отже ні часу ні місця на відпочинок не було тим більше, що саме десь з заходу доносився до нас гуркіт танків. В житі пролежали може дві хвилини, а тоді одним скоком переплигли дорогу. Ми бігли таки прямо в дощі куль скорострілів, які тримали під обстрілом цю дорогу так само, як перед тим залізничий шлях.

Все таки ми щасливо опинилися на сіножаті, з якою

наша уніформа злялася в одне і ми перестали бути предметом ворожого прицілу. Ще кілька кроків... і там у тій гущавині наше спасення. Прожогом кинулися в гущавину, щоби позбутися враження, що ми в перегонах з смертю. Держучи кріс у правій руці, лівою я розгорнув гущавину і... застиг. Під мною вгиналися коліна і мене огорнув страх. В гущавнику перед мною лежав вбитий дивізійник, який мабуть так, як і я, прямував з вірою, що тут спасення і саме в цьому місці знайшла його смерть. Цілу долину я перебіг без страху з невгнутим бажанням вирватися з цього оточення і жити. Хоч смерть довкруги мене збирала свої жнива, я про неї не думав, тим більше, що це все були жертви з-посеред "вермахтівців". Побачивши тепер українського вояка в маскувальній уніформі Дивізії «Галичина», ось тут вже майже поза лінією оточення, мною заволодів страх. Нагло я відчув втому і що далше йти не можу. Зробив декілька кроків вперед і обезсилений присів на землю.

На схід від мене піднімалася гора, що була покрита лісом. По західнім боці гора була прикра і дерева на ній були зрубані і тільки з землі сторчали пні, довкруги яких зеленіли молоденькі парості, що виростали з коріння. Поміж цими пнями стежка йшла круто вгору і нею просувалися щасливці, що вирвалися з оточення. Прийшовши дещо до себе та відпочивши хвилинку, я з товаришем мандрівки, який все ще тримався мене, разом рушили тою стежкою вгору.

Через деякий час ми опинилися нагорі. Я оглянувся позад себе туди, звідки ми щойно щасливо вирвалися. Вся долина від Княжого попри Почапи і Хильчиці аж до Ясенівців представляла ще той самий незатертий в пам'яті страшний образ. Це була справді долина смерті. Вояки пробігали на південь до залізничного насипу і по дорозі падали, щоби вже не піднятися... Вилітали вгору стовпи землі і болота... Окремі частини людського тіла літали в повітря... Крику вже не було чути до місця, де ми були, але доносився якийсь приглушений шум і клекіт, а під горою гуркотіли танки.

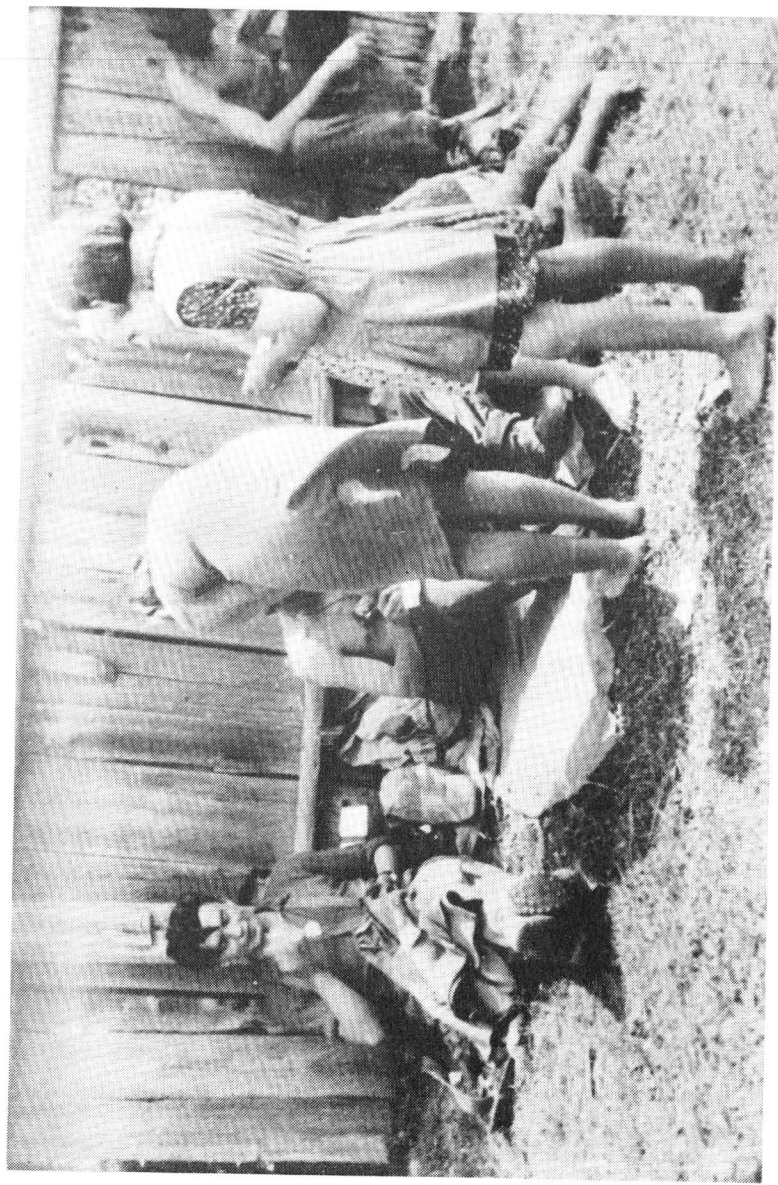
Ті, що йшли нашим шляхом за нами, були ще в гіршому від нас положенні. Тепер згори пражило ще немилосерно сонце. Тут, на горі, впало мені в вічі ще одне характеристичне явище. Всі наші дивізійники продісталися сюди з зброєю в руках, хто з крісом, а хто з скорострілом. Німці покидали по дорозі все, тільки підпиралися дерев'яними кийками.

Разом з нами вгору пнявся також якийсь молоденький червоноармієць. Його хлопці захопили були в полон і він ось тепер у своїй зовсім новій уніформі йшов разом з нами, несучи на плечі скоростріл «М-42». Мене це зацікавило. Я довідався, що він з Кам'янця Подільського, не бажає вертатися до советської армії і хоче йти з нами. Що ж, його воля, тільки щоби по дорозі його не захопили десь німці, бо готові з ним поступити так само, як поступили з групою полонених вчора вечером. Якщо останеться між нашими хлопцями, все буде гаразд.

Вийшовши на саму гору, перед нами стелився новий шлях, але куди? Чи міг хтонебудь відповісти на це питання? В кожному разі в мене була постанова більше до німців не вертатися і приєднатися до рядів УПА.

Дороги знищені танками

Після прориву населення допомагає воюючим

За прорив з оточення

*Ми йшли до бою темної ночі,
А ясні зорі сіяли...*

На 7-8 липня вся Дивізія зайняла бойові становища першої лінії. На значній довжині відтинку в час перебрання становищ наші сотні застали їх порожніми або навіть зайнятими ворогом, з яким без підготовки мусіли вступати в бій. Відділи "Вермахту" залишили їх далеко раніше перед наказаним часом, однак наші частини втримали ті становища на всій лінії. З цього моменту починається безперервна боротьба проти переважаючих сил ворога. Завзяті атаки вдень і вночі чергувалися з неустанною пропагандою через гучномовці, що закликали стрілецьтво до піддачі. Ні одно, ні друге не принесло ворогові успіху. Наступ на фронті XIII корпусу почав ворог спершу на відтинку Дивізії, намагаючися відрізати дно мішка, в якому вона опинилася.

Хоча засадничо Дивізія втримала свої становища до 16-17. 7., однак вона мала серйозні втрати вбитими, а головню раненими, зокрема з причини бойової недосвідчености вояків.

Вночі з 19 на 20 липня корпус під переважаючим натиском стягався до ще вужчого перстена, пересуваючи його центр на Білий Камінь. Цілий день 20. 7. замкнутий XIII корпус був скаженно бомбардований, а особливо завзято бомбардовано безпосередні шляхи відступу Дивізії і скупчення недобитків і таборів, що концентрувалися в лісі Гавареччина. Одночасно ішов сильний натиск піхоти, що відсував оборонців в півд.-

західньому напрямі на Білий Камінь. Цей день був днем остаточного розпорошення частин Дивізії, разом з розпорошенням цілого корпусу. Німецькі частини, за винятком артилерії і танків, які більш за все піклувалися вивезенням лише німецьких ранених (ніби то за браком амуніції, бо свої амуніційні засоби німці вивезли раніше або покинули, тоді як наші мусіли весь час стояти до розпорядження), — майже без спротиву відходили. В селі Кути залишено Дивізійний шпиталь із 400 раненими. Центр бойового відтинку Дивізії під час цієї операції було перекинуто на півд.-схід від шляху Підгірці-Золочів, тоді як на терен розташування Дивізійного шпиталю було зіпхнуто з півночі частини "Вермахту". Ніхто з німців і не думав про долю Дивізійного шпиталю, а ні перед замкненням перстеня, а ні в час відступу. До часу остаточного замкнення Дивізії не залишилося при частинах майже ні одного командира німця, а молодші німецькі старшини пропали теж в переважаючій більшості під різними претекстами. Залишилися з вояками лише українські старшини, з яких дуже багато впало, а важко ранені дострілювалися. Від 16. 7. не існувало вже майже ніяке загальне Дивізійне наказодавство, а зв'язок між частинами перервався ще раніше. Поведінка частин "Вермахту" в цій ситуації здавалася дуже дивною і незрозумілою.

Недобитки окремих частин тяглися безупинно в напрямі Золочева цілий день 20-го і найбільше вночі з 20 на 21 липня разом з розпорошеними частинами "Вермахту". Тим групам досить легко вдалося вирватися з оточення. Більшість недобитків, виснажених зусиллям останніх трьох діб, разом з легко раненими, гуртувалися в лісі Гавареччина при обозах, не випускаючи зброї і забезпечуючись амуніцією та протитанковою зброєю. Тут українські старшини організували легкі проривні групи. Всі дороги, що вели в напрямі на Білий Камінь, були за останні дві доби так загачені всякими колонами, що треба було чекати на можливість вирушити з лісу. Щойно на світанку 21. 7. була деяка змога вирушити в напрямі Білий Камінь-Белзець-Почапи. На світанку того

дня почався дальший розгром непроглядних колон ворожими літаками. А що терен майже аж до Почап незалісений, жниво ворожих літаків було жахливе. Всі шляхи і поля були повні вогню, палаючих машин і возів та були встелені людськими й кінськими трупами. Особливо обабіч невеликого мосту в Білому Камені. Тут я простояв від 6-ої ранку до 1-ої дня, стоячи з конем вище колін у воді, пильнуючи переправи моїх людей, що мусіли розпорошитися по полях перед Білим Каменем, вказуючи їм дальший напрям. Все, що заціліло, поволі посувалося далі так, наче не було ніякої небезпеки. Коло 5-ої дня всі згуртувалися в лісі перед Почапами, чекаючи темряви, а ще більше якихнебудь наказів чи вказівок. Відчувалося швидко розв'язання становища: або продертися, або загинути. Літаки припинили свою нищівну роботу, і це принесло помітне відпруження, але старшини знали, що коли літаки, що можуть атакувати, не роблять того — тоді танки й піхота стискають ще більше перстень і замикають єдину дорогу відступу через Почапи-Княже. Це значило також, що перстень вже, мабуть, дуже вузький.

Я радився з кількома українськими старшинами щодо плянів на майбутню ніч. Тоді несподівано появився німецький старшина із штабу Дивізії, що було тим дивніше, що вже кілька днів штаб Дивізії і корпусу не давали знаку життя, і скликав старшин на відправу до командирів корпусу нашої Дивізії. Нас пішло троє.

На запит командира Дивізії, що ми думаємо про дальші пляни, була відповідь, що треба було б не триматись всіх машин і возів, бо це все й так пропаде і спричиняє людські втрати. Треба залишити все, посадити на коней рештки, що можуть сидіти, далі навантажити слабших і амуніцію, а із сильніших творити проривні групи, і, не тримаючись ніякої дороги, пробиватися ніччю коло Золочева. На це відповів командир, вказуючи на командира корпусу, що, мабуть, лише дорога через Почапи-Княже вільна. Тому з усім, що маємо, підемо далі. Здорових вислати вперед, аж до чола

колони, а решта лишиться при майні. Знаєте, мовляв, як коштовне військове майно і як трудно його поповнити. Піонери збудують коло Княжого місток до 1-ої год. ночі, а бригада танків "Tiger" забезпечить марш.

На це один з українських старшин відповів, що більше половини, що було найсильнішого, а саме: артилерія, санітарні моторизовані колони і коні вже пропали разом з людьми. Нашого шпиталю не вивезено, танки вивозять і забирають лише німців, а українські вояки не вірять уже в товариськість німців. Майна пильнувати й боронити вони не будуть, отже шкода побільшувати жертви. Все майно частин, де командирами були німці, давно вже покинуте або понижене. Натомість тут стоїть майже все майно частин, що ними командували українці. Німецькі амуніційні бази залишилися, а наші повні, і тепер наші і німецькі вояки забезпечуються амуніцією. Це можна перевірити на місці.

Генерал Фрайтаг відповів, що про все це буде мова пізніше, а тепер: наказ!

Можна було з наказом не погоджуватися, але це був наказ, а ми вояки. З тим ми й відійшли, задумуючи забрати якнайбільше людей вперед, а при майні залишити лише небоєздатних. Старшинам, що залишилися при майні, наказано: в критичний час намагатися передусім рятувати людей, а майно знищити. У випадку, коли вдасться прорив, в першу чергу висилати вози з раненими.

До темряви залишалося ще коло 3 годин. Можна було організувати проривні групи, пояснити воякам становище, забезпечитись найкращою зброєю й амуніцією, переглянути карту тощо. Тим часом польова дорога на Почапи загачувалася щораз більше всякого роду возами, від найважчих гармат аж до малих амуніційних возиків. Це були обози цілого корпусу, що повзли в чотири-п'ять рядів. Через сільську вулицю в Почапах не можна було пересунути ні пішо, ні верхи. Наші обози теж влилися до того потоку, забравши тих ранених, що їх вдалося підібрати. Перед заходом сонця проривні від-

діли почали минати колону, прямуючи на її чоло. А на шляху перед і за Почапами велася перестрілка з передовими ворожими відділами, що хотіли її перетяти на шляху Бузьк-Золочів. Ще перед повною темрявою ворога відкинуто, і колона сунулася поволі, прямуючи просто на південь, між Княже і Хильчиці подекуди ще не скошеними ланами. Коли надійшла повна темрява, все затихло.

В цілковитій тиші щораз більше бачилось несамо-виту красу, повну апокаліптичного змісту, насичену атмосферою страхіття цього походу. По обох боках колони густо палахкотіли ясні вогні ворожих вогнищ, ніби очі потвори, що чигає. Часом вистрілювали догори червоні й зелені ворожі ракети. До того вмішувався сніг ворожого прожектора з-боку Хильчиць. Все це разом творило не ширший за 1 км. коридор. По дорозі допалювалися наші вози, вказуючи, що цим шляхом пройшли сьогодні, а може ще й раніше, такі самі, як ми. Мимохіть насувалася думка: яка доля спіткала їх та яка чекає нас. Як око сягне, значився густими вогнями возів, що допалювалися, гостинець Почапи-Белзець-Красне, так само, як за нами горів шлях Білий Камінь-Почапи.

Цього видовища і рефлексій, викликаних ним, я не забуду до кінця днів. Ніби на екрані проходив весь час мого життя. Пригадалися подібні переживання, коли я лежав нерухомо, поранений, безпомічний, обезкровлений в одній з долин далекого Іраку в липні 1916 р. Нагадалася теж безнадійна ситуація під Рогатином у липні 1920 р. Закінчилися роздумування приповідкою: "До трьох разів штука". Я тлумачив собі тишу, що панувала у величезній колоні тим, що, мабуть, усі так само роздумують і переживають.

Час-до-часу порушували тишу вигуки: "Панцерфавсти, вперед! Протитанкові гармати, вперед!" і. т. д. Тоді боком швидко, майже без галасу поступали покликані наперед. За Почапи аж до Княжого охороняло колону кілька "Тигрів", що посувалися взад і вперед колони.

За годину перед північчю я, їдучи верхи на чолі моїх ста вояків, досягнув голови колони, що спинилася пів-

кілометра від Княжого при давніше вже зруйнованих аж до землі будинках фільварку. Тут стояли лише дві маленькі хатинки "на курячій ніжці". Побіч них стояло в найбільшому порядку й готовості кільканадцять "Тигрів" із залогами і коло цих сотня піхоти, складена переважно з балтійців. Вона робила враження винятково дисциплінованої і була в справжній бойовій готовості. Командир сотні, балтійський німець, з'ясував мені, що тут штаб XIII корпусу, командир нашої Дивізії і командир бригади "Тигрів". Через малий багnistий потічок, що пропливав під крутим спадом горбка, стояв нашвидку збудований піонерський місток. Через цей місток мала йти і пробиватись далі колона шляхом, що вів спочатку на захід, пасовиськами, з поступовим скрутом на південь через мішаний ліс. По цей бік потічка стояли два "Тигри", а декілька з них на горбку, звернені на північ і захід. Перед танками здовж горбка мали бути нові становища ударних груп.

Балтійський сотник повідомив мене, що перед самим вечором прийшов ранений український підстаршина в товаристві кількох вояків, що відстав від більшої групи українських вояків, яка пробилася минулої ночі коло села Хильчиці. Мабуть, ця сама група вела ранком 21-го двогодинний бій на горі проти Хильчиць і, мабуть, прорвалася.

З розповідей селян і вояків, що переховувалися позад Княжого, виходило, що в Княжому, мабуть, дві ворожі сотні. Обсажені й узгір'я над залізницею. На північ, на віддалі до 2 км., в корчах багато піхоти, гранатометів і протитанкових гармат. На захід, у віддалі до 3 км., здовж польової дороги, в лісі багато танків і піхоти. При усіх залізничних переїздах танки. З цього виходило, що лісиста гора на південь від залізниці забезпечена найслабше і що там пробилися недобитки корпусу, і то виключно вночі. Балтієць був переконаний, що безнадійно було б намагатися перейти з так великою колоною таборів і масою людей долиною, хоч би й з танками, тим більше, що вони майже не мали запасу гарматних набоїв. Але він дістав наказ пробувати перервати перстень.

Час до атаки, прориву, призначено на ранній світанок, на сигнал світляних ракет зі штабу, що стояв в кількадесятьох метрах на горбку. Я, після отриманих інформацій, ще більше утвердився в переконанні, що зі спроб вивести цілу колону нічого не вийде, крім винищення людей. А навіть якби ми з великими втратами пробилися, то далі, в районі Золочева, решта вигине або попаде в полон. Тому вже не шукав більше штабу, а посадив своїх вояків за румовищами фільварку, недалеко мосту, щоб мати свободу рухів залежно від становища, що виявиться ранком. Так і повідомив своїх вояків, показуючи їм, куди мають прямувати на мій знак, коли почнеться бій або рух колони, або якби мене не стало. Вони мали минати Княже зліва, а до села не втягатися. Збиратися під самою горою, на південь від залізничного шляху, а далі вже діяти згідно зі становищем, не чекаючи взаємно на себе, прямуючи там, де верхи можна легше проскочити. До українських частин колони я пішов з наказом до якогонебудь з українських старшин, щоб, не чекаючи ні на що, вислати якнайбільше людей на південь, в напрямі лісу, минаючи Княже зліва, де чекати в доброму прикритті дня і ні в якому разі не в'язатися з рухом колони.

Минала 1-ша година ночі. Несподівано загорівся "Тигр", що стояв праворуч містка, а опісля зараз другий, що стояв більш на північ. На це, ніби на даний знак, почалася пекельна стрілянина з ворожих ліній навколо Княжого та з самого села. Заграли кулемети, а все це покрив крик "ура". "Тигри", що стояли в лінії, пішли вперед, а наша піхота за ними, відбиваючи атаку. З "Тигрів" били лише кулемети. Не знати, з якого боку треба було боронитися, бо з усіх боків свистіли густо кулі. Але цей вогонь був нешкідливий, він ішов горою, а за півгодини він послаб і крики "ура" припинилися. Ворога відкинута, і до штабу приведено трьох полонених, що, мабуть, підпалили перші танки. Натомість в Княжому і близько нього, коли судити по обабічній стрілянині і вибухах гранат, боротьба посилювалася. Від заходу, з боку пільної дороги, куди за пляном мала

прямувати наша колона, чувся гуркіт щораз більшої кількості моторів — мабуть, ворожих танків. Щойно починало сіріти, як я наказав своїм воякам відходити, так як попередньо заплановано. В нашій колоні запалилися, мабуть, деякі машини. Світало щораз більше, і ворожий вогонь згущувався. З напрямку гори, на південь від залізниці, чути було завзятий бій, кулеметний, рушничний і гарматний вогонь і час до часу вибухи "панцерфавстів". Щораз частіше били ворожі гранатомети і часом гармати. З заходу з-поміж мряки, що уступала, висувалися контури ворожих танків. Звідти стріляли гармати по нашій колоні і по танках, що стояли серед горбка.

Тим часом до авта командира корпусу приведено кількох полонених з одним командиром, який, як на советів, був дуже елегантно одягнений, мабуть, вищий старшина. Вся громада танків посувалася в напрямі Княжого, а в колоні побільшувалося замішання. Зате в самому Княжому і на схід від нього все затихло, а скоро й над Княжим запанував спокій.. Але всетаки не можна було зорієнтуватися, як здійснювався плян командування корпусу — прорив на захід. Я хотів якраз сісти на коня і прямувати згідно з моїм пляном, коли побачив командира корпусу, що стояв у авті, а на ступені того ж авта ген. Фрайтаґа, що вказував рукою на південь і дуже голосно та виразно вигукував.

"Майне камераден, аллес нур дізе ріхтунґ! Майне геррен, шнеллер, нур дізе ріхтунґ!" Все, як електризоване, кинулося в південному напрямі на Княже. Ворожі гранатомети щораз більше обсипали з півночі колону та ціле пасовисько аж до залізниці. Над нами появився ворожий літак, який однак не стріляв, бо, мабуть, не було відстані поміж обома сторонами. Миттю всі вулички Княжого заповнилися машинами, запрягами, піхотинцями, кіньми й вершниками, і все це мусіло спинитися, бо твердої дороги в напрямі залізниці не було. Весь терен — це грузькі торфовища, пасовиська і сіножаті. Туди поспішали врозсіп маси вояків, прямуючи до залізниці. Щойно за залізницею вони ховалися поміж високим, не скошеним ще, збіжжям. Потім їх закривав зовсім густий

бучняк на горі. Весь той терен був щораз густіше обстрілюваний вогнем гранатометів, легкої артилерії і кулеметів, спричиняючи великі втрати людей. В Княжому було вже відносно тихо, за винятком окремих пострілів з пістоля, якими прикорочували свої муки важко ранені. Час-від-часу одзивався ще ворожий кулемет з горища, стріляючи на північ, на горбок, де вже нікого небуло. Вулички були загачені возами, машинами, кінськими трупами, а найбільше трупами вояків обох сторін. Подвір'я були повні свіжих трупів, особливо під будинками, переважно большевицьких, а часом і селян. Грузький багnistий потічок, що перебігав півн.західнім краєм села, був теж загачений переважно ворожими трупами. З положення трупів, з покинутої зброї й інших ознак можна було добачати, як драматично велася тут боротьба. Тут, мабуть, стояла тверда і стійка ворожа частина.

Перед самим селом догорали два ворожі танки і два "Тигри", а з одного ще чути було людський стогін. Перепази, паркани, все було поламане гранатами. В хатах вікна повибивані. Драбини на горища повалені і поламані. Але ні одна хата не горіла. Трупів було, мабуть, коло 300, переважно ворожих. Живих мешканців не було видно, мабуть, повтікали. Худоби теж не бачилося.

Я подумав, чому я так спокійний і чому так довго затримався їздячи по селу, ніби чогось шукаючи. Може, я шукав місця, щоб найвигідніше перескочити багnistий потічок, але, мабуть, я підсвідомо вичікував, щоб перестав найбільший вогонь гранатометів, що якраз лежав на пасовиську. Побачивши, що вогонь зменшується, я подався, що кінських сил в напрямі залізниці. Після півгодини, а може й більше, заболочений вкрай, на заболоченому коні, з повними халявами рідкого болота, я зупинився коло залізниці. Тут було дуже круто, і кінно не можна було з'їхати. Я швидко зсів і пустив коня, бо ж він краще зійде без вершника. Коло залізниці було теж багато трупів, в більшості наших вояків. Вгорі, на заході, чути було негусту перестрілку. Перейшовши залізницю, я йшов уже густим збіжжям. Осягнувши край лісу, я і мій

кінь відпочили, тим більше, що тепер починалася важка дорога догори з нахилом до 45 ступнів заячою стежкою через дуже густий бучняк. Я оглянув через далековид терен, що я його перейшов, пасовисько і нашу колону. Вона стояла нерухомо і майже на цілій довжині горіла. Коло неї ворог ще не господарював. За горбком було видно в хвилинах випалів ворожі становища гранатометів. З боку хаток "на курячих лапках" видно було дим. Мабуть, вони горіли, підпалені залогами "Тигрів". По пасовиськах ішли, переважно поволі, розпорошені вояки, мабуть, ранені або до краю виснажені.

В лісі приставали вояки і просили дозволу долучитися, щоб іти разом. Час-до-часу досягали й сюди гарматні набої і показувалися високо ворожі розвідувальні літаки. Але це вже не робило більше враження, як муха на людину.

Треба було попасти коня.

Сотник Порфiрiй Силенко

М. Л.

Піонери

*...Ми вас будували цілу довгу днину,
Тепер вас кидаєм за одну хвилину*

— Крийся! Літак!

Це була команда — осторога поручника піонерів. В команді звучало "літак", в дійсності над контурами лісу появилася ескадра ворожих бомбардувальників.

Загуркотіли мотори автомашин, щоб завчасу перевезти свій вантаж на той бік річки, доки нашвидкуруч виготовлений міст ще був спроможний витримати їхній тягар.

— Хвала Богу! — нишком подякував поручник, коли останнє авто опинилося на протилежному березі.

Ще хвилина, і почувся грізний свист падаючих бомб. З лоскотом летіли уламки, а річка болотяними бризками закреслювала велике коло знищення.

Розсипані по ровах піонери обережно визирали з-під шоломів за зникаючим останнім бомбардувальником. Та ні, це ж не кінець. Колом верталися і продовжували свою атаку. Летіли "грушки" по розсипаних піонерах і про-ріджували сотню.

Незабаром втихли вибухи бомб, не чулося клетоту розривів зенітки, тільки відламки шрапнелів зі скавулінням спадали на землю.

— Як думаєш, Максиме, вже скинули увесь запас?

— Та, хіба! Чуєш свисток? А ну до роботи!

Максим і Олекса вистрибнули з рова, і ще десятки таких, як вони. Знову заметушилися піонери, знову виростали стовпи, і поранений міст оживав. Стукіт молотів, вигуки команди змішувалися з грюкотом автомашин, що напливали з півночі, щоб переправитися через річку. Доля їх усіх лежала в руках піонерів. Лише швидше виготовити міст і перепустити валку, лише швидше!

— Вільний! — викрикнув старшина піонерів, і валка рушила вперед.

Перевтомлені піонери зрошували болотистою водою спітніле чоло і неспокійним зором стежили по голубому небі, чи не з'являться знову хижацькі літаки, нищителі їх геройської праці.

На обрії знову зарисувалися чорні птахи.

— От і летять! Чортові сини!

Стежили піонери за большевицькими літаками, що скоро зближалися до них. Не помічалось жаху перед смертю, вони так часто дивилися їй у вічі, що це вже переходило в азартну гру; головною думкою у всіх було якнайскоріше виготовлювати міст і доказати ворогові, що в тому їхній виграш. Що падають жертви, це ясно, воно так мусить бути.

Знову летять бомби, знову, мов тріски, розсипаються уламки, і поранена земля викидає вгору шматки родючого ґрунту, змішаного з кров'ю оборонців.

Максим сховався в прірві між корінням розлогої дубини і стискав п'ястуки. В близькому рові був його друг Олекса, що не добіг до прірви. Вони завжди влізали вдвох.

— Олексо, відозвися! — перегукувався Максим, та в цю ж мить оподалік сипнуло землею від розриву бомби.

— Олексо, відозвися! — гукав Максим.

У відповідь він почув тільки приглушений стогін. Не зважаючи на небезпеку, він висунувся з прірви і підповз до нього. В рові лежав Олекса, і з ноги йому стікала кров.

Максим швидко обв'язував ногу, щоб стримати вплив крові.

— Кість ціла, Олексю, від'їдеш найближчим транспортом, побачиш, уже не ставитимеш моста, працюватиму за двох.

— Чи тільки за двох? Нас уже так мало. Чи буде кому?

— Ну, може не такого, але всеж таки ще зможеш переїхати.

Олекса мав порвані м'язи. Коли вщухло, Максим поніс друга і поклав на першу автомашину.

Максим справді працював за кількох. Піонерів меншало, і кожний, що лишався в живих, знав, що на ньому лежить тягар праці за тих товаришів, що впали. Старшина вже не командував, він працював з ними і дивився, як справно і з нелюдським зусиллям метушились недобитки піонерів; кожний знав своє діло і кожний біг до нього, не чекаючи команди. Вони знали, що міст мусить стояти, і доки живі — вони не можуть падати з сил.

— Вільний! — почувся знову голос старшини. Максим випростав свої зболілі від перевтоми плечі і поглянув на першу машину, в якій не то лежав, не то сидів ранений Олекса. Це авто справді перше в'їхало на дошки мосту. До Олекси він дружньо помахав рукою. До Максима підійшов поручник.

— Нас мало, дуже мало, але ми до ночі втримаємо.

— І так воно буде, пане поручнику.

Багряніло сонце, зближався вечір, коли останні піонери покидали міст. Вони відходили з останніми оборонцями.

Максим стояв біля розривного апарату. Довгий дротяний провід тягнувся до мосту.

— Готово! — закомандував поручник.

За кілька секунд міст вилетів у повітря.

— Ми його будували, але тільки для себе, — сказав поручник і приязно поклепав Максима по плечі.

Володимир Молодецький

дес. 1 УД

Аж до кінця...

(Спогади українського артилериста протитанкової зброї)

Це вже фронт

...Швидко минають галицькі міста і села. Прикрашений блакитно-жовтими прапорами, поїзд мчить на схід. Протипанцерні гармати грізно витягають свої цівки. Львів залишається вже далеко за нами. Їдемо на фронт. Галицька земля не бачила вже 25 літ українського війська. Селяни цікаво приглядаються переїжджаючому транспортові і здивовано прислухаються українській пісні, яка, мимо стуку коліс, розноситься далеко полями. 28 червня 1944 р. наш поїзд затримується на маленькій станції Ожидів. Кожний з нас трохи схвильований. Ми вже недалеко від грізного східного фронту. Ще кілька годин, — і станемо віч-на-віч з ворогом. Кожному снуються думки: чи ми покажемо себе добрими вояками, що мене стріне в бою?

Виданий наказ розставити сильну протилетунську оборону, підносить нервовість хвилини. Кожний поважний, ніхто не сміється. Тихо вивантажуємо гармати і амуніцію. Не минає двох годин, а ми вже покидаємо Ожидів, подаючись на Схід. Величезні авта на гусеницях з попричіплюваними до них гарматами, видирають землю з галицьких доріг. Попалені села, порозбивані танки, свідчать, що через цю землю перейшла аже хуртовина війни. Але це ще не кінець. Дикі орди Червоної Армії зближуються знова до цієї землі, несучи людям в подарунок тюрму, Сибір та далеку Північ. Але заки ти, враже, сплюгавиш наші села, наші церкви своєю

скривавленою червоною плахтою, заки розпочнеш свою диявольську працю, то передтим відчуєш наші багнети, переконаєшся, що українець не віддасть тобі добровільно своєї хати. В першу ніч, згідно вечір, перебуваємо в лісі. Довідуємось, що фронт перебігає ще 20 кілометрів на схід від нас. Для нас, які ще ніколи не бачили фронту і це вже є емоція. Вночі приходить наказ відмаршу. З шумом гусениць посувається наша сотня вперед. Села, з яких залишилися тільки димарі, виглядають в місячному сяйві, як страшні привиди, що витягненими руками намагаються завернути нас з наміреного шляху.

Світанок зустрічаємо недалеко від Бродів. Село Дуб'є. Десь, ніби не далеко, по лівій стороні села, скреготять скоростріли; десь трохи дальше відзивається глухим лоскотом большевицька гармата. Заїжджаємо в велику прекрасну пшеницю, яка гнеться долі під колесами гармат. За хвилину ціле поле рване нашими лопатами, перестає мати яку-небудь вартість. Не один з вояків, селян, жалкує над таким знищенням. Але що ж робити — як розвидниться ми мусимо бути вже під землею. Не можна за пшеницю віддавати людського життя.

Сходить сонце, і рівночасно на обрії з'являються большевицькі літаки. Летять з відступами що-кілька хвилин, летять високо, на захід. Здається нам, що нас не закріпляють, бо не звертають на нас найменшої уваги. Однак, цей спокій не триває довго, бо за годину перша ескадра повертається назад. Тепер летять низько над самими верхками дерев. Великі червоні зірки кидаються нам у вічі. Ледве встигаємо попадати в свіжо викопані нами рови, як град кулеметних куль сиплеться нам на голови. Кілька секунд, доки літаки не пролетять дальше, залишаємося під сильним вогнем. Опісля кілька хвилин перепочинку, під час якого забезпечуємо в рових амуніцію і міни. Робота йде, доки не надлітає свіжа ескадра і не повторюється вогонь. Так триває цілий день. Надвечір новий наказ: зайняти становище в селі Гута-Пеняцька. Це 20 кілометрів на північний захід від Бродів.

По дорозі довідуємося, що большевики розпочали наступ. Під Гутою ставить опір український курінь фюзилерів, а ми маємо бути протитанковою охороною.

Дванадцята година ночі. Наближаємося до Гути. Темряву раз-у-раз прорізують світляні ракети. Коли стає ясно говорять кулементи, а як гаснуть ракети, тихне вогонь. Хвилини темряви використовуємо на відчиплення гармат. До становища зтягаємо їх самі. Посуваємось вперед, завмираючи без руху щоразу, як засвітяться ракети. Перед нами цвинтар. Мій рій займає становище при якомусь великому гробі по правій стороні цвинтаря. Менше-більше посередині — рій десятника В., а по лівій стороні рій десятника М. При світлі ракети бачу на полі по противній стороні дороги якісь тіні. Висуваю два скоростріли наперед і повторю наказ чотового:

стріляти в кожну підозрілу тінь напереді.

Невдовзі скоростріли відзиваються короткими уривчастими серіями. Я трохи схвильований, нікому не довіряю. Сам справджую боездатність гармати, відбезпечую протипанцерні міни та вручаю запальники. Приходить наказ приготувати шрапнелі. Мабуть, большевики не вживають танків, і команда хоче застосувати нас, як артилерію.

Бій за цвинтар

Починається ранок. Починається рівнож перший бій нашої чоти. Большевицькі міномети поволі встрілюються в цвинтар. Щохвилини вогонь зростає. За короткий час неможна вже підвестися з землі. Рій скалок дзижчить над головою, немов рій розлючених ос. Безпереривні вибухи 88 мм. стрілен розривають гробівці, ломлять хрести і рвуть довго нерушену землю цвинтаря. У віддалі яких 600 м. підводиться гурток людей, один, другій, третій... десятій. Розсипаються в широку лінію, падають, підіймаються, підбігають кілька кроків, знова падають і наближаються до нас. Чотовий Г. прибігає до нас з наказом:

— Здержати їх за всяку ціну — не відступити ні на крок.

Отже ж, почалося. Три наші гармати заговорили. Большевики, одначе, безупинно наближаються. Наш вогонь доходить до свого вершка. Дула гармат аж гарячі. Скоростріли щохвилини змінюють розігріті до червоності дула. Большевики гинуть, розривані шрапнелями і чвертовані вогнем скорострілів а все ж таки надходять ближче, безупинно стріляючи з автоматів. Щораз нам нервово подають наказ: "Вогонь коротший". Ще 250 м., — 150... ще хвилина — і скалки наших шрапнелів ранимуть своїх людей. Треба скоро рішатися. Кричу до гарматчиків:

— Здержи вогонь — в розстрільну лягай — крісовий вогонь.

Хлопці негайно виконують наказ, і нагло стає мені легше. З-за корчів, які розтягаються по лівій стороні цвинтаря і тягнуться аж до маленької річки, вибігає з похиленими багнетами сотня фюзилерів. Могутнє СЛАВА!!! лунає понад гук стрілянини. Большевики задержуються, вигинаються в півколо і відкривають сильний вогонь. В цю хвилину зпоза розвалених хат висипається нова сотня фюзилерів, яка прямує на праве крило большевицького півкола: за нею — друга. СЛАВА!! СЛАВА!! СЛАВА!! Большевики не дають за виграну. Дике УРРРРРААААА!!! мішається з українським Слава. На те, що тепер наступило, дивлюся, стискаючи в руках автомат, а піт спливає мені краплинами по чолі.

Маса людей змішана в страшних смертельних обіймах, короткі крісові сальви, блискавичні удари багнетами і страшні удари прикладами крісів. Большевики, під буревійним натиском фюзилерів, починають безладно відступати. Трапила коса на камінь. Могутнє побідне СЛАВА!!! лунає над цілим тереном. Не встигаю натішитися поразкою большевиків, як мене взивають до чотогого. По дорозі зустрічаю свого шкільного товариша Юрка П., який обвиває собі руку і проклинає большевиків:

— Сукини сини, задовгі мають штики, матері їх хрін!

І мене зачепили, але за своє таки дістали, холери.

Від чотового довідуюся, що ми оточені в промірі трьох кілометрів і негайно мусимо перериватися до Ясенева до наших головних частин. Ця вістка псує мій добрий настрій, але не надовго. Поміж порозбиваними гробівцями цвинтаря кілька хлопців справно розставляють міномети: один починає вогонь. Мінометник по кожному стрілі гладить дуло міномету і приговорює:

— Но, сонечко, сонечко, не хвилюйся! Ще трошки — но, ще трошки!

Це розсмішує мене і добрий настрій залишається надалі. Ще кілька годин остаємося в бойовому поготівлі. Врешті наказ:

— Дорога вільна — негайно податися до села Майдан.

Гармати не залишим!

Дорога веде лісом. Гармати поволі посуваються нею. Ми — гусаком уздовж лісу, готові до стрілу. Майже без пригод входимо в Майдан. Кажу, майже без пригод тому, що лише раз артилерія змусила нас перележати годину в рові, не заподіявши нам жадної шкоди. У Майдані залишаємося ночувати. Село польське, майже самі комуністи. Треба розставити сильні стежі, сподіваючись саботажу. Розставляємо стійки і лягаємо спати. Я, змучений, засипаю швидко. Будить мене сполох. Зриваюсь на рівні ноги. Большевики в селі. Відступати! За кілька хвилин все готове до від'їзду. Гармати першого і другого роя від'їжджають уже з села, чавлячи гусеницями все, що стоїть їм на дорозі. Всакаю на авто. — "Марш!" — Ідемо. Наглий скрут і колеса гармати зачіпляють об дерево.

— Три метри назад — кричу я.

Шофер засильно натискає газ. Авто подається нагло

назад. Ломот, — і гольми гармати розірвані на дві частини. Немає чим причіпити гармати. До біса! Стріли чути вже недалеко. Остання чота піхоти відступає з села. Звертаюся до хлопців: маємо два виходи, або висадити гармату і відступали автом, або хвилину ставити опір, здобути десь ланцюг, причіпити ним гармату, а тоді вже під вогнем вийти з села. Хвилину дивляться нерішуче. Врешті перший гармаш, великий як ведмідь, гуцул, витягає спокійно пістолу і, відбезпечуючи її, спокійно, але рішуче заявляє:

— Без гармати не відступаю!

Це перерішує справу. Всі згодні з ним. Справа зовсім ясна. Довго думати нема над чим, і зрештою, нема часу:

Скоростріли на ліве і праве крило саду — в розстрільну — за деревами крийся — ворога не допускати до саду!

Перебігає з групою піхоти якийсь хорунжий.

— Чи ви збожеволіли! — кричить до нас. Зараз відступати.

Нічого не відповідаючи, біжу з револьвером до першої хати. Не підозріваючи жодної злої волі, звертаюся до селянина:

— Давайте скоро якийнебудь ланцюг.

— Не мам ланьцуха — падає відповідь по польськи.

— Як то можливе, жеби господаж не мял ланьцуха — відповідаю рівно ж по-польськи.

— А єднак я не мам.

Не вдаюся в розмову, біжу до другої хати. Повторюється те саме. В міжчасі досягає мене з саду вогонь мого рою. В третій хаті те ж саме. Злий і розчаровано-переляканий вертаюся до саду. Під градом куль можу посуватися лише скоками. Переконуюсь, що большевики розсипаються по цілому селі. Група, яка підходить під сад, за десять хвилин окружить нас, а тоді

вже пропало. В моєму рої вже один вбитий. Страшна злість охоплює мене. Підвожуся і, не дивлячись на жадні правила "скоків", біжу, як шалений, до хати, в якій уже раз був. Звертаю пістолю до знайомого уже хлопа і кричу по-українськи:

— Давай зараз ланцюг.

— Не мам — знов спокійна польська відповідь.

Це вибиває мене зовсім з рівноваги. Ледве себе стримую, щоб не стрілити йому в лоб, прикладаю пістолю до його грудей і ціджу крізь зуби:

— Дочислю до трьох, а не буде ланцюга — вб'ю.

Починаю рахувати. Жінка його, бачучи, що я не жартую, кидається мені під ноги з криком:

— Не стріляйте, я дам ланцюг!

За хвилину, тримаючи в руках три ланцюги, знову під градом куль, прибігаю до мого рою.

— Лівий скоростріл на авто, чотирьох до мене — двох трупа на авто — решта подвійний вогонь.

За кілька секунд скоростріл, уміщений на даху авта починає музику. Хлопці хутко причіпляють гармату. Притулююся до дерева і сиплю з автомату по вікнах хати, з якої витріскує вогонь "Максима".

— Другий скоростріл на авто! Всі поволі назад!

Не стримуючи вогню, зближаємося до авта. Шофер запалює мотор. В тій хвилині, поцілений ворожим стрільном в голову, він перевертається на другий бік кабіни та за кілька хвилин вмирає. Його місце займає п'ятий гармаш.

Виїжджаємо на дорогу. Все село в руках большевиків. З усіх сторін сиплеться на нас град куль. Не залишаємося в боргу. Скоростріли на даху авта не тихнуть. Стріляємо безупинно з крісів.

— Стріляти панцирними п'ястками!

Хочу збільшити вогонь і тим самим змусити большевиків не так відважно підступати під авто. Боюсь ручних гранат, які можуть розбити мотор. Один з панцирних п'ястуків запалює хати. Счиняється деяке замішання, під час якого виїжджаємо з села. На жаль, не самі. Завважую большевицьку тягарівку, яка висувається за нами. Починаються перегони. Їхнє авто розвиває більшу швидкість. За десять хвилин вони вже недалеко від нас, і кулі починають свистати. Наші три хлопці поранені ще в селі, на щастя легко. Третій гармаш стріляє з кріса, виставляючи голову поза брезент, і в тій самій хвилині влучає його куля і він вилітає з авта на землю. Вже третій вбитий. Неможна його навіть забрати. Ще кілька хвилин, і большевицька тягарівка в нас на карку. Втікати даліше немає сенсу.

— Гранати і панцирні п'ястуки до рук — стій — всі на землю — до рову!

Десятеро хлопців вискакує з авта і розтягається вздовж рову. Большевики раптово стримують авто. Вже запізно. Два "п'ястуки" запалюють їм мотор і роблять авто нездібним до руху. Кидаємося знову до авта і віддаємося чим скорше від цього проклятого Майдану.

За дві години доїжджаємо до Ясенева, до команди протитанкових стрільців. Командир куреня сотник К. повідомлений вже про мій випадок з гальмом, думав, що ми вже пропали. Голошу йому:

— Третій рій, третьої чоти, чотирнадцятої сотні, разом із зброєю, голосить свій прихід. Трьох убитих, п'ятеро ранених.

Сотник подає мені руку і каже:

— Дякую вам, десятнику.

Скромно звертаю увагу, що я лише старший гренадир.

— Нічого, від сьогодні, ви є десятником.

Салютую і відходжу до свого роя.

Цілий день залишаємося в Ясеневі. Нарешті кілька годин заслуженого відпочинку! Легкопоранені роблять собі перев'язки, інші сплять або чистять зброю. Дістаю нового шофера і двох стрільців. Цілий день дивний рух. По всіх дорогах мчать в усі боки зв'язкові на мотоциклах. Літаки величезними групами снуються по небі. Від часу до часу підстрілений літак пікує до землі, тягнучи за собою довгий хвіст диму. Надвечір глухий гуркіт артилерії почав виразніше відрізняватися від денного зойку. Небо стали прорізувати прожектори, шукаючи літаків. Видалось мені дивним, що світляні ракети, які вечером прекрасно очеркують лінію фронту, витріскували довкола нас. Чи ж би? Чи відвороту вже немає? Але не можу довго над тим думати, бо знова одержуємо наказ відмаршу. Большевицькі танки під охороною ночі зближаються до Ясенева. Два кілометри від села займаємо становища.

Часу на копання правильних становищ немає. Користаючись з ночі, маскуємо лише гармати. Не минає навіть години від нашого прибуття, як фіолетова ракета з правого боку дає знати про появу ворожих танків. Очікуємо з напруженням. За хвилину доходить до нас глухий лоскот підповзаючих ворожих танків. Вони з'являються з правого боку і пересуваються поволі вліво. Якщо будуть напроти нас, віддаль становитиме коло 100 метрів. Тихо, немов боючись, щоб ворог не почув, подаю накази. Ще хвилинка, і темне тіло сталевого велетня Т-34 пересувається проти мого роя. Перший гармаш дає знак рукою, що його має на цілі. Подаю команду — вогонь! Блиск вогню, гук, і поцілений танк починає горіти. Зараз же слідує ще п'ять пострілів інших роїв. Ще танки вибухають. Наші скоростріли стріляють насліпо проти вистрибуючої обслуги. Два танки завертають і на повному газі ховаються в темряву. Ще три стріли по них, але ніч укриває ціль. Мали щастя, втекли. За годину приїжджає зв'язковий сотні з наказом, негайно вертатися до Ясенева. З розмови його з чотівим Г. довідаюся, що ми дійсно в китлі і мусимо прориватись.

Поворотна дорога до Ясенева триває довго. Шлях переповнений артилерією, що відступає. Коні

полохаються гуркоту наших моторів. Здалека бачимо виблиски і чуємо гуркіт гармат під Ясеновом. Це полишені дві чоти нашої сотні стріляють "індірект". За деякий час до вогню долучуємося і ми. Вогонь спрямований сім кілометрів на захід. Вже зовсім ясно, що ми є в кітлі. Над ранок ціла сотня, включно з сотенною валкою, відступає в напрямі Олесько. Сотник К. кличе мене до себе:

— Десятнику, за дві години тут, — він вказує рукою на горбок у кінці села, — будуть большевики, Візьміть два рої і займіть становища. Пам'ятайте, що сотня має відступити без втрат. Вам без наказу відступати не можна.

Він знає, що наказ виконую точно. Мені відомо, що він це знає, і тому я гордий, що такий наказ одержав, власне я, "17-річне щеня". Щоправда, сотня відступила без жодної перешкоди з боку большевиків, і я не мусів ані разу вистрілити, але факт довір'я залишився все ж фактом. Я приєднався до сотні, і вже разом 12 гармат посувається назад. Кожному кружляють різні думки в голові. Мій шофер, який потягнув собі трохи вина, співає "Карі очі, чорні брови", я сиджу тихо і дивлюся на небо, чи не видно де ворожих літаків.

Віч на віч з танками

Їдемо лісом. По правій руці галявина, на ній 30 штурмових гармат "фердинандів". Вояки весело кивають до нас шоломами. Я в душі підсміхуюсь. "Одначе, наші ПАК* справніші від ваших "фердинандів". Не думаю навіть, що за годину завдячуватиму життя власне тим "фердинандам". Минаємо ліс. По тій же самій правій стороні велике поле. На ньому копиці сіна віддалені від нас на 600-700 метрів. Копиці як копиці, не звертаю навіть на них уваги. Раптом протираю очі: копиці ожили, починають рухатись, їдуть на нас. Бачу, як авто сотенного Р. нагло повертає назад.

*Panzer-Abwehr-Kanone — протитанкова гармата.

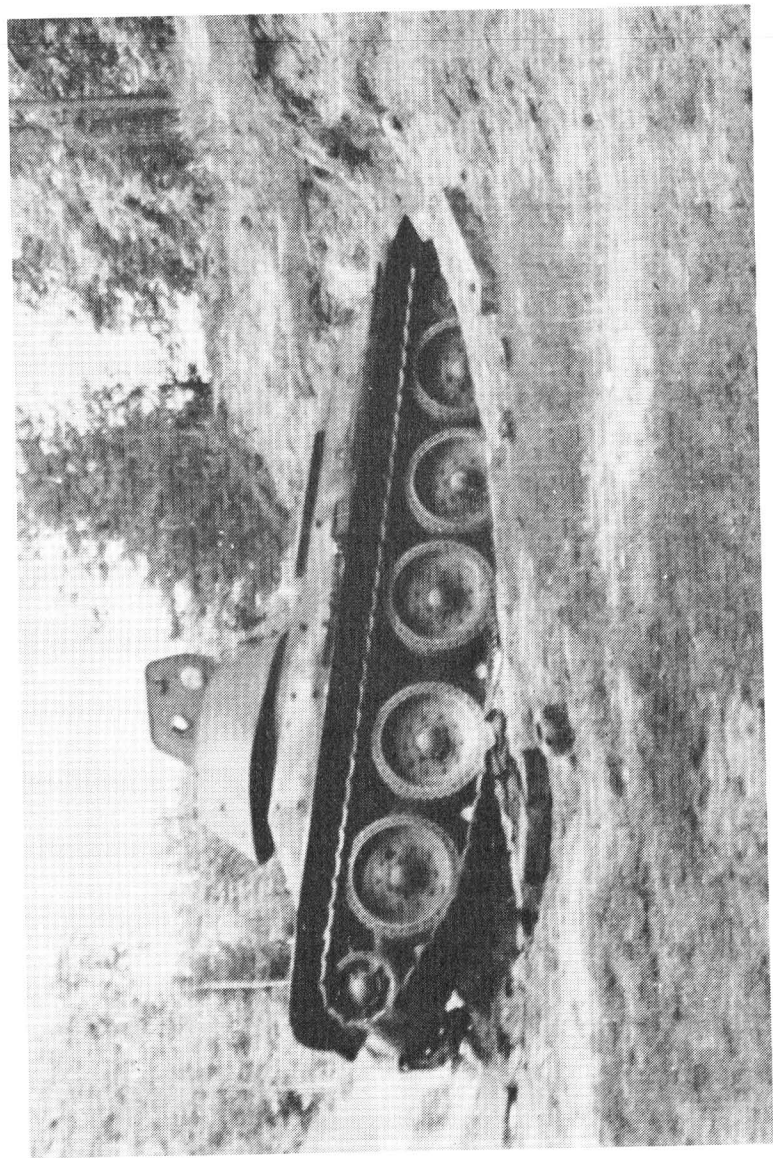
Червона і фіолетна ракети подають команду: Танки! Миттю — вогонь!

Тої ж хвилини "копиці сіна" ригнули вогнем. Так, це большевики. Немає вже найменшого сумніву, Шрапнелі із 48 гармат розриваються між формованою до маршу сотнею. Нагле отупіння, викликане заскоченням, минає. Наказу ніхто не подає, бо нема що командувати. Всі бачимо ворога і здаємо собі справу, що лише швидкість наших рук може нас врятувати. Кидаємося до гармат, як божевільні. Кожний намагається якнайскорше привести гармату до вогневої готовости. Я руками і ногами скидаю стрільна прямо під ноги хлопців. Большевицький вогонь міцніє. Стрільна влучають в наші причіпки з мінами. Страшні вибухи торгають повітря. Авта горять. Зойк ранених пробивається через вогонь. Нарешті наші гармати відповідають вогнем. Ворог наближається. Шрапнель вибухає біля трьох метрів поза моєю гарматою. Четверо людей, посічених уламками, падає на землю, в конвульсіях рвучи її. Ніхто не звертає на них уваги, ніхто не криється. Їх місце швидко заступають інші. Стріляти, що б не було — стріляти, інакше ні для кого рятунку нема! Новий вибух роздирає панцирний щит, що прикриває першого гармаша і розриває йому череп надвоє.

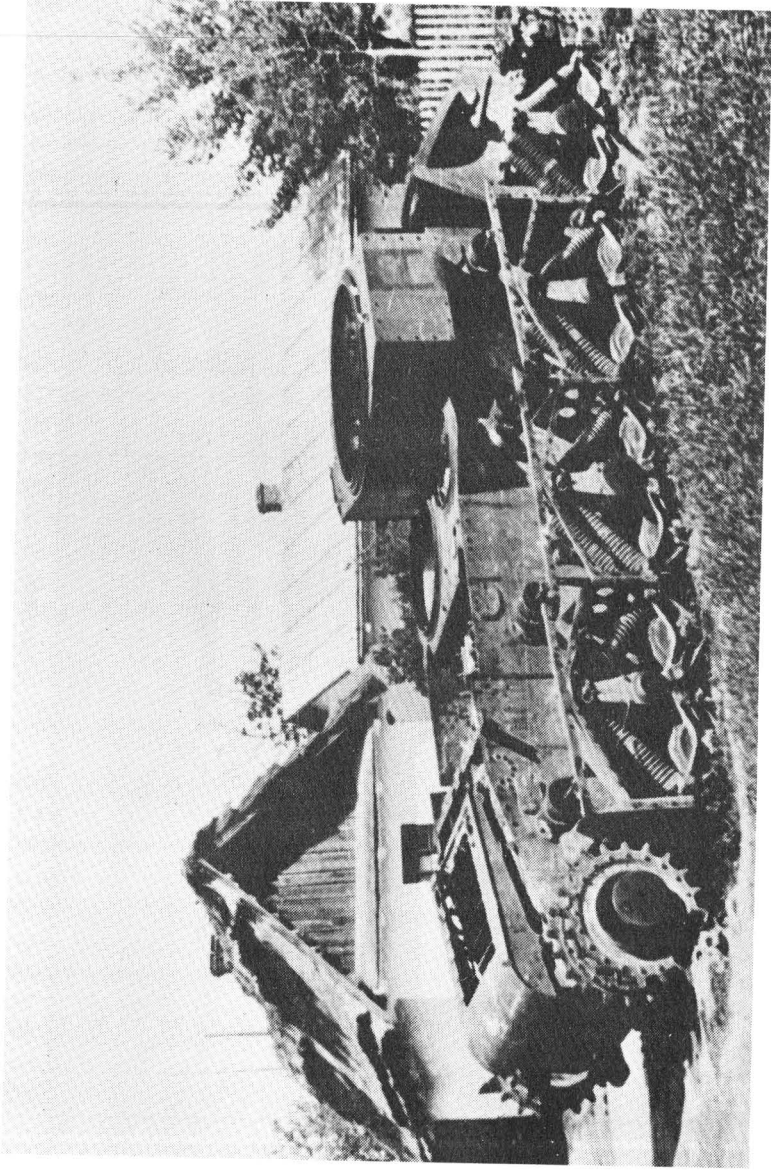
Стаю сам на його місце. Довкола нас пекло. Очі печуть від пороху і блиску розриваних стрілен. Вбиті і ранені валяться під ноги, перешкаджаючи маневрувати гарматою. Вогонь від авт, що горять, пече в спину. Щохвилини вибухи наших мін ранять і вбивають своїх людей. Як автомати, з затисненими зубами, ладуємо і стріляємо, ще раз ладуємо і стріляємо, не зважаючи на кров наших товаришів, яка тече вже річкою попід наші ноги. В розпалі бою не запримічуємо, що танки роблять якийсь дивний маневр. Стріляють далі, навіть тоді, як на місце танків виїжджають "фердинанди". Щойно крик в саме моє вухо:

— Здержи до ясної холери — доводить мене до тями.

"Фердинанди" розігнали большевицькі танки. На

Знищений танк

Знищений танк.

полі залишилися 28 розбитих і палаючих танків. Але що це для нас? Де наша сотня? Де гармати? Де люди? З дванадцяти гармат лише три здібні стріляти. З дванадцяти авт лише одне може їхати. Причіпки всі згоріли. З 150 людей, 80 лежить на землі, пошматовані на кусники неподібні до людей. Сорок чоловік стікає кров'ю і рештками уніформів перев'язує рани.

Це все. Так виглядає наша сотня. Тяжче ранених складаємо на одне авто. Причіплюємо одну гармату. Дві висаджуємо в повітря. Ранені автом, решта пішки, подаємося до Олеська.

"Катюші"

Дорога страшна. Літаки причіпаються до нас і "ескортують" аж до Олеська. Безупинно лягаємо, підводимось. Знову лягаємо і знову підводимось і посуваємось далі. Котел вже зовсім маленький. Кожної хвилини і з кожного боку можна сподіватися большевицьких танкових стеж. До Олеська входимо вночі. Майже непритомні від змучення, кидаємося на соломі в першій надибаній стодолі. Спимо до рана, нічого не їмо. Не хочеться вставати. Отже, спимо знов до вечора. Ніхто нас не чіпає, а вогонь артилерії нас не обходить. Надвечір виходжу з стодоли, щоб довідатись, що властиво, маємо робити. Переходжу з 50 метрів і раптом помічаю дивне явище. Перший раз від приходу на фронт бачу щось подібного. На обрїю витріскують численні вогневі смуги. Вони ростуть, наближаються і нагло страшний, немов би істеричний регіт, розлягається понад селом. Щось таке, якби всі мари зійшлись відправляти похорон над нами.

Підбігаю до саду і падаю в яму, вижолоблену вибухом шрапнеля. Тієї хвилини страшні вибухи стрясають повітря. "Катюші". Пригадую собі, що розповідали старші вояки за ці "Органи Сталіна". Неможна залишатися в селі. Підношу голову і бачу, що всі, хто лише має змогу, тікає з села. Піднімаюся і чимскоріше,

що хвилини падаючи на землю, тікаю в поле. Тим часом вже майже ціле село горить. Страшні стрільна ломлять грубі дерева, розривають палаючі хати та риють землю. Хто лише був у селі, тікає під вогнем в поле. Багато гине на місці. Крик розриваних коней мішається з реготом жажливих стрілен "Катюш". Величезні стовпи вогню роблять ніч зовсім світлою. Дійсно страшна зброя. Слухаючи такої музики, можна збожеволіти.

І дійсно, як розказують ті, що вже були під вогнем "Катюш", багато в кого нерви не витримують і людина божеволіла. Лежу на полі у знищеному житі та з отупінням приглядаюся до старшого видовища. Вогонь триває годину. Потім тихне. Стовпи вогню гаснуть. Залишається тільки село, що горить. Нема пощо до нього вертатися. Всі десь ідуть, іду за ними і я. З'ясовується, що недалеко під лісом збираються всі, хто лишився цілим. Пробуємо організуватися. Є тут навіть три ПАК, збираються всі протитанкові стрільці. З колишніх чотирьох сотень твориться, нарешті, одна. Належу до тих щасливих роєвих, що одержують до свого роя гармату. Відшукується навіть комендант нашої сотні, поручник Р. Він обіймає команду. Каже, що відступаємо далі. Але куди? Пощо? Котел прецінь вже майже не існує. Вже все порозбиване. В кожній хвилині можуть прийти большевики. Неорганізований опір ставлять лише малі поодинокі відділи. Однак, большевики не поспішають, вони знають, що ми вже викінчені. Наша чота до ранку залишається під тим лісом.

"Хай буде, що хоче"

Ранком їдемо кудись далше. Літаки вже не бомбардують. Видно, що властиво все робиться уже безпально. Від часу до часу большевицька артилерія сильним вогнем обстрілює скупчення війська або матеріялу.

Чота виїжджає на мокру, багнисту луку. Гармати починають грузнути і слабі мотори авт не в силі вже їх витягнути. Артилерія большевиків обстрілює луку. Під

вогнем намагаємося витягнути гармати з багна і посуватися далі. Але вже запізно. Стрільно вдаряє в причіпку з мінами. Страшний вибух розриває і запалює авта. Люди розбігаються. Команди нема. Кожний іде, куди вважає за потрібне. Обтираю з себе болото, бо сила вибуху кинула мене в багнюку і подаюся до найближчого села. В тому селі (назви його не знаю) вже багато наших хлопців, та щохвилини надходять нові. Всі змучені, брудні, обкривавлені. У кожного в очах можна прочитати зневіру і байдужість до долі, яка їх жде. Здибую товариша з ярославської гімназії, Нестора. Він частує мене хлібом і розповідає про пляни прориву. Власне, якийсь майор збирає добровольців, але не багато пристає до нього. Багато кидає кріси та йде спати до стоділ.

— Хай буде що хоче — кажуть — в мене сил більше немає.

Розумію їх добре, але до цього гуртка ні я сам, ані Нестор не пристаємо. Голосимося до тих, що хочуть прориватися. До вечора назбиралось нас 800 чоловіка. Формуємося в сотні, чоти, рої та ждемо ночі. Нестор відходить, щоб здобути десь скоростріл. Більше на фронті я вже його не бачив.

Поля навколо села виглядають жахливо. Порозбивані гармати, табори, авта. Снуються тіні вояків, підпалюють все, що надається ще до вжитку. Большевикам не віддамо нічого цілого.

Біля 10-ої години виходимо в напрямі большевицької лінії. Розвинені сотнями в широку розстрільну, йдемо приблизно дві години. Темно, ніч хмарна. Потрапляємо в болото, падаємо в рови, але нічого не говорячи, посуваємося далі. Сильний огонь ручної зброї примушує нас лягти.

Перша лінія. За хвилину почнеться вирішальна хвилина. Тим часом огонь автоматів шаліє. Свист куль не дає підняти голови з землі. Лежимо, не відповідаючи на вогонь. Нагло все тихне. Зате, дике протягле урррааа!!

перериває тишу ночі. Лунає команда "вогось" і врешті ми відповідаємо кулеметним вогнем. Я стріляю з пістолі, а другою рукою поправляю сумку з набоями. Знова команда:

— Приготуйсь! — хлопці вперед!!!

Вискакуємо з-за греблі, де ми лежали і з криком СЛАВА! СЛАВА! СЛАВА! кидаємося вперед. Біжу і не перестаю стріляти. Здержуюсь на мент, щоби змінити магазенок і в наступній хвилині стріляю вже в спину большевиків, що тікають.

Першу лінію прориваємо, навіть при зглядно малих втратах, але щоби вирватись з кітла, треба прорватись ще через одну, яка на нашу думку, тягнеться кільканадцять кілометрів на захід. Ми не знали, що Львів уже впав, а фронт пересунувся на захід. Тепер мусимо використати нагле замішання у большевиків. Не стримуємося, отже ні на хвилину, лише посуваємося далі. Большевики позникали, як камфора. Не можемо бавитися в розшукування їх. Дальше вперед!

На пробій!

Над самим ранком бачимо пред собою село. Якийсь молодий вояк звертається до мене, щоби я допоміг йому заложити стрічку до скоростріла. По мові пізнаю, що він придніпрянець. Починаю з ним розмову і завважую, що певно в тому селі стріне нас вогось. Сміється і каже, що служив в Червоній Армії і знає їх добре. Так близько вони ніколи не допускають до себе. Але він помилився.

Коли ми були у віддалі 400 м. від села повітав нас буревійний вогось гранатометів і ручної зброї. Кинулися вперед, хоча з розгону вдертися до села, але, на жаль, міцний вогось дуже сильно надшарпував наші ряди. По 200 метрах всі попадали на землю. Мені стало ясним, що вдруге ніхто не кинеться на цей вогось. Щонайменше 200 чоловіка коштував нас цей 200 метровий скок. Помогли нам, одначе, самі большевики. Із села виїхало два танки Т-34, які, стріляючи зі скорострілів почали оточувати нас

з-заду. Не маючи протитанкової охорони, ми були перед загрозою загибелі. Кожний зрозумів, що радше виб'є багнетами большевиків з села, ніж знищить танк. Початок дали бувші фюзилери, за ними без наказу, всі як один, кинулись на вогонь кулеметів. Буревійне СЛАВА! залунало понад страшний скрегіт большевицьких кулеметів. Не зважаючи на шалені втрати, ми подались до села.

Там розпочався судний день. Большевицька відвага замінилася прямо диким божевіллям. З кожного вікна хати, чи пивниці, з-за кожного дерева, чи куща, зустрічає нас град куль або зрадливий удар багнетом. У кожне вікно треба було кидати гранату. Кожний корч треба було обстрілювати з автомату. За кілька хвилин село опинилось у вогні. Через цей вогонь треба було продиратися майже зубами. Хлопці, не маючи жодного іншого виходу, як перейти село, перетворилися на шалених борців. Не стримувало їх ніщо.

Біжу з п'ятьма людьми — коли раптом витріскує передімною з-під стоячого авта вогонь "Максима". Падаю на землю і рівночасно кидаю гранату. Авто спалахує. "Максим" мовкне, але четверо людей, які бігли разом зі мною, вже ніколи не підвелися з землі. Не можу зрозуміти, чому мені нічого не сталося. Різня поволі добігає кінця. Большевики, які залишилися живими, повтікали з села. Хочемо хоч трохи допомогти нашим раненим, але — нова біда. Щоби перевезти ранених до ліса, який розтягнувся зараз за селом, треба переходити через одну доріжку, що веде під гору. Але один з большевицьких танків, спинившись з боку села, вогнем своєї гармати перерізує нам дорогу до ліса. Найшовся один "п'ястук", магнетно-термітовий ладунок, але не було нікого, хто знався б на тій модерній протитанковій зброї. Я, як одинокий протитанковий стрілець, дістав доручення знищити цей танк.

Сам один проти танка

...Вертаюся до села і між кущами саду намагаюся дістатися якнайближче до танка. Стаю за рогом недо-

горілої хати, у віддалі якихсь 50 метрів від танка, наміряюся "панцирним п'ястуком" та стріляю. Виявляється, що у хвилюванні я не запримітив, що п'ястук є меншого калібру і несе лише на 30 метрів. Помилку, запримічую спершу тоді, коли стрільно не потрапляє до цілі, впавши за 10 м. перед танком. Страшна лють на самого себе огортає мене. Я ж зіпсував п'ястук, а їх більше не має. Тримаючи в руці магнетний ладунок, біжу через садок, опісля через город з яриною впрост до танка, не звертаючи уваги, що обслуга, запримітила мене і звертає вежу в мій бік.

Заціпляю ногою головку капусти чи якогось буряка і падаю. Це рятує мені життя, бо в тій власне хвилині всі скоростріли танка відкрили вогонь в мій бік. Не підіймаючися вже з землі, лише підсуваючись, намагаюся якнайскорше досягнути "мертве" колесо.

Коли ж наступної секунди я опинився в шости метрах від танка, і цівки кулеметів не могли під меншим кутом зігнути до землі, танк рушив з місця і знов щосекунди ворожі кулі могли мене досягнути. Не було часу думати над способом досягти мету. Напружуючи всі м'язи, кидаю магнетовий ладунок, подаючися рівночасно всім тілом вперед. Завдяки сильним магнетам, знаряд причіпляється до стінки танка. Хвиля страшного напруження. Лежу, готовий кожну мить кинути гранату. Розлягається сильний гук. Горяч термітового ладунку переходить вздовж мене. Танк у вогні. Вежа скривлена, а з щілин вилітають густі клуби диму. Ніхто не рухається. Зовсім вже спокійно обтираю з лица порох і землю та вертаюся по вільній вже дорозі до лісу. Трохи заслуженого відпочинку, але й цього разу не судилося нам довго відпочивати.

"Останній раз на цій землі..."

По кількох годинах все починається знову. Того я вже не годен описати. Три дні і чотири ночі. Оточені в лісі. Мішок не більший 300 м. Ми, збиті в купи, посуваємося вперед. З-за дерев видніють червоні зірки

на шоломах червоноармійців. Боротьба іде врукопаш. Обкидаємося взаємно ручними гранатами. Весь час чути команду:

— Підіймись — вперед марш — лягай — вогонь — підіймись — вперед марш — лягай — вогонь.

По кожному "підіймись, вперед марш", лісом несеться наше СЛАВА! і большевицьке "уррраааа", переплітане зойками конаючих. Нема що їсти і нема часу на їдження. Часами вночі вдається нам якимсь чудом відчепитись від большевиків, тоді марш через поля, через рови, ріки, болота, аж знов лунає команда: Лягай, вогонь — бігом марш!" Гурток наш маліє з години на годину. Всі жахливо змучені. Не знаємо, де ми властиво, є. Вночі з 23-го на 24-те липня, коли вдалося нам відчепитися від большевиків, наш, маленький вже гурток, ділиться на групи по 12-15 людей, які мають на власну руку пробиратися на захід.

Одною з груп командую я. Негайно розходимося і посуваємося в західному напрямі. По трьох годинах маршу, вийшовши з лісу, бачимо перед собою село. Думаємо, що ми недалеко від Золочева. Хочемо перейти дорогу, але нагле світло прожектора не дозволяє. Ховаємося в рів по пояс у воду, і ждемо. Проїжджає авто, за ним друге, а врешті моторизовані колони артилерії. Не можемо рушитися, лежимо у воді, ждемо. Одне авто, наповнене большевиками, заїжджає в село. Чути співи і крики. Колони переїхали, починає розвіднюватись. За селом ліс, але в селі вже рух. Перейти непомітно не вдасться. За нами поле з вівсом. Даю наказ відступити назад. Маю надію, що сховані у вівсі, перележимо цілий день. Овес мокрий, сонце, яке поволі починає пригрівати, обезвладнює змучених вояків. Біля десятої години большевики починають волочитися по полях і завважують нас. Скоро ми оточені. Наближаються до нас на яких 50 метрів. Вогонь ППШ* усвідомлює мені трагічну ситуацію. Чути крики:

*Російські автомати.

— Здавайсь, бросай оружје!

Звертаюся до хлопців:

— Хто хоче, хай іде до них. Я не здаюся.

Ніхто не рухається. Нервову тишу переплітує сухе клацання замків. Мені приємно. Однак добрі вояки не принесуть сорому нашій Дивізії. Наступний заклик большевиків зустрічаємо крісовим вогнем. Вже не закликають більше піддаватися, лише б'ють з автоматів і присуваються щораз ближче:

— Ну, хлопці! Хіба вже в останній раз на цій землі. Піднімісь, бігом марш!

Ще раз виривається з кільканадцятьох молодих грудей палке СЛАВА! Перебігаю кілька кроків і стаю вічна-віч з цівкою большевійської рушниці. Затинається мені пістоля, ловлю, отже, большевицький кріс лівою рукою і в тій хвилині чую страшний біль у голові. Маю вражіння, що сотки зірок зійшли перед мої очі. Врешті чорні колеса починають кружляти мені перед очима. Чую, як згинаються мені коліна, і трачу пам'ять...

В артилерійському полку

*Гармати били, а ми наступали,
Один по другому падали...*

16. 7. 1944 о 10-ій год. відправа старшин першого дивізіону. Одержуємо наказ: а) "О 3-ій годині пополудні змінити становища на горі, на південь від Ясенева, напрям стріляння — на схід; б) обсерваційні пункти такі: друга батарея — в лісі на горі 416, коло Волох, праворуч на горі 416 — третя, а перша коло Жаркова; в) о 10-ій годині ранку перебрати становища від «Вермахту» та зв'язатися з нашою піхотою".

Ми вертаємося з відправи. Чудесний теплий липневий день. Неділя. Якраз люди вертаються з церкви, всі веселі, усміхнені, задоволені, бо певні, що большевики далі не підуть. Ми йдемо й говоримо, що коли б ті люди знали, що їх чекає наступного дня, напевно вони не були б такі веселі.

Шкода нам залишати тих людей і становища, але що ж ми можемо зробити: наказ наказом.

Вертаємося до батарей і робимо приготування до відступу. О третій годині батареї готові, одначе рухатися неможливо, бо день ясний, а ворожі літаки кружляють. Їхати покищо не можна.

Наказ був невчасний, бо зміну становища можна було робити вже після заходу сонця, а не зраджувати артилерійські становища в ясний день.

Коло 5-ої год попол. перестали літати ворожі літаки, і ми вирушаємо з становищ, дотримуючись проти-

летунської віддалі. Від 6-7-ої год. падає сильний дощ. Марш дуже важкий. Головною дорогою відступає з-під Бродів "Вермахт", і ми не маємо можливості переїхати цей малий шматок дороги. Щойно вночі, по тяжких зусиллях, виїжджаємо на гору, на схід від Ясенева. Рівночасно тими самими дорогами відступає "Вермахт", який в великій паніці залишає становища, які ми маємо зайняти. Ми власне не знаємо, що становища маємо перебрати від цих самих "вермахтівців".

Цієї ж таки ночі кружляє поголоска, що наш 30-й полк у повному складі перейшов до большевиків, що, як пізніше виявилось, було неправдою. Вістку цю пустив сам курінний першого куреня 30-го полку, сотн. Гльоґер.

Ранком займаємо вогневі становища, а о 8-ій год. я вже на обсерваційнім пункті, на горі 416, коло Волох.

Тут я не застав нікого, хоч був наказ, що ми перебираємо становища від "Вермахту" о 10-ій год. ранку. "Вермахт", як я зорієнтувався з залишених команд стріляння, відступив вже десь коло другої години вночі. Швидким темпом робимо всі потрібні нариси й пляни стріляння, щоб можна було стріляти, якщо надійде ворог. Зв'язок з вогневим становищем я маю через радіоапарат, бо дротяної лінії ще не затягнули. Коли все вже готове, іду разом з О. Левицьким вниз до піхоти, щоб установити зв'язок і сказати, що ми на горі 416, і, якщо вони потребуватимуть вогню тяжкої зброї, зараз його матимуть. "Со страхом и со трепетом" проходили ми повз недавно залишені, зразково й солідно вибудовані, землянки, і, на наше велике здивування, нікого тут не застали. Дивуємося, що сталося. Де наша піхота. А може тут ворог... На південь від нас вдерся ворог і минув уже Красне, а тут покищо тиша. З тяжкою бідою зустрічаємо нашу піхоту й питаємо, де командир сотні. Нам відповідають, що його тут ще нема. Це дивує нас. Хлопці сплять по землянках, інші щось заїдають, а ще інші нишпорять по землянках. Зустріли одного підстаршину німця і сказали йому те, що належало сказати командирові

сотні. Потім пішли оглянути докладно головну лінію, щоб мати докладні дані і пізніше не бити по своїх.

17. 7. коло години 10. 30 приходить до нас командир 29-го полку. У той час кличе мене мій підстаршина-обсерватор до ножицевого далековида, він має припущення, що наступають большевики. Дивлюся і пізнаю їх. Ідуть натовпом, а не розстрільною на всьому нашому відтинку.

Я здаю собі докладно справу з нашого становища. Піхота наша ще не підготована до бою, я ж був там півгодини тому і знаю, що вона не бачить, що ворог уже наступає. Знаю, що вона не встигла ще зайняти позиції і приготуватись до оборони. Я своїм вогнем хочу дати їй знак, що ворог наступає. Не звертаючи уваги на командира 29-го полку, подаю команду до стріляння, на що від нього чую такі слова:

— Менш, ду біст феррюкт, вас вільст ду махен? (Чоловіче, чи ти збожеволів, що ти хочеш робити?)

— Іван комт, іх мус шіссен (Москаль наступає, мушу стріляти) — відповідаю йому коротко.

Між нами постає суперечка. Він твердить, що це відступає "Вермахт", і забороняє мені стріляти. Грозить мені розстрілом, якщо я настоював би на своєму. Я погоджуюся, лиш не тепер, а пізніше, якщо перевіримо, що це "Вермахт".

Команда. Постріл падає рикошетом. Я дещо виправляю команду і стріляю цілою батареєю. Усі набої, на моє щастя, падають у ворожу піхоту, що завдає перші втрати ворогові. Тепер починаю стріляти по цілій ворожій лінії. Ворог стримується. Я звертаюся до командира з словами:

— Оберштурмбанфюрер, унд ецт? (а що тепер?)

На це не одержую жадної відповіді. Він натягає шапку і відходить зі словами:

— Ш..., во іст Вермахт?

Наша піхота почувши артилерійський вогонь, зараз теж почала стріляти. Коли б не артилерія, ворог напав би несподівано на нашу піхоту і розбив би її зовсім.

Тепер щойно починається війна, а для нас життя.

Ворог починає підтягати важку зброю — артилерію, протитанкові гармати й амуніцію трьома дорогами: на Поникву, на Волохи і на Гутисько. Це йому не вдається. Всі дороги я обсадив по гарматі і не допускаю ворога до мети.

У цей день нищимо ворогові на марші шість польових і три протитанкові гармати. Ворогові не вдається вдень підтягнути ближче тяжку зброю. Бої тривають десь до 5-ої год. пополудні, а далі настає спокій.

Уночі з 17 на 18 липня чуємо великий рух, однак нічого не видно. Мабуть, ворог робить якісь пересування, підтягає тяжку зброю і амуніцію. Я час-від-часу стріляю по тих місцях, по яких стріляв удень, але про наслідки в темряві важко сказати.

Того ж дня було чути вогонь різної зброї і з напрямку Жаркова, де був 31. полк, як також і гуркіт ворожих танків (своїх не було).

На другий день до години першої спокій на цілому фронті. Коло першої години починається ворожий наступ від Волох на південь.

У мене на обсерваційному пункті командир 29-го полку з адьютантом.

Всі вони разом з моєю обсерваційною валкою на поверхні, а я сам в землянці. Ворог в силі трьох куренів (так зізнавали пізніше полонені) підсувався лісом і зробив наступ на шосту або п'яту сотню 29-полку, яка мала там свої становища. Розгорається завзятий бій, у якому шоста сотня мусіла відступити перед переважаючим ворогом. Разом з відступаючою сотнею відступає увесь штаб, моя і третьої батареї обсерваційна валка, залишаючи мене в землянці.

Раптом у віконце землянки влучає два постріли з "фінки". Я вибігаю з землянки, щоб побачити, що діється, хто та звідки стріляв до мене. І що за диво? З наших людей нема нікого, а ворог уже проминув мене... Утікати вже пізно, нема куди. Ворог не йшов горою, а обійшов її з другого боку на яких 100 метрів від мене, зосередився і очікує великими з'єднаннями. Що робити? Стрілятися чи утікати? Ні, на це є ще час. Самому мені дивно, чому я в такій ситуації спокійний і байдужий. Треба зважуватися. Вертаюся до землянки, беру апарат, звиваю дріт і глибоким стрілецьким ровом іду яких 20-30 метрів до ворога. Чому я це робив, не знаю ще й нині. На моє щастя, бачу в одному місці, що нема землі в рові, лиш позапахані гапузки з дерева. Відслонюю їх і бачу малий коротенький рівець, який веде до ями під грубим грабом. Заходжу, влучаю апарат і пробую дзвонити. Апарат функціонує. Даю знати на вогневу позицію про моє тяжке становище. Наказую стріляти на останню мою команду, а коли я перестану вже командувати, скорочувати віддаль до 20 метрів від моєї останньої команди.

Починається сильний безпереривний вогонь моєї батареї. Набої падають влучно, бо ж я за ворогом і докладно все бачу. Ворог не знає, куди тікати і що робити. З сили і швидкості вогню припускаю, що заряджання відбувається з незвичайним темпом. Бачу, що за плечима ворога стоять їх командири з машинними пістолями й гонять "бойцов" вперед.

Ворог несе великі втрати, має багато ранених і вбитих. Я чую крики вмираючих і ранених, різні прокльони командирам і "батькові" Сталінові. — Ворог частково знищений і здеморалізований. Бачу, що постає між ними паніка і деякі пробують навіть утікати. Тих командири стріляють. Такий бій триває може годину, а може й дві. Не знаю, може мені лише видавалося в тій ситуації. Нараз чую наші тяжкі скоростріли... І тут приходить мені думка, що, може, якраз наші їх відіб'ють і я не мушу стрілятися. Ворог починає відступати, я переносу вогонь і не даю йому можливості затриматися й

зорганізуватися. Гук наших тяжких скорострілів щораз більше зближається. Раптом на вершку гори, зовсім спереду, як належить старшині, бачу завзятого, роз'юшеного і відважного з шоломом на голові, з пістолем в руці, командира восьмої тяжкої сотні пор., тепер майора, С. Яськевича. В ньому я побачив свій рятунок. Це він прийшов своєчасно з своєю сотнею, зібрав обидві обсерваційні валки, зробив протинаступ і відігнав ворога. Йому треба завдячувати, що ворог не міг здійснити своїх задумів: знищити два обсерваційні становища, вдарити на штаби 29-го полку і другого куреня, знищити їх, потім зайти лісом на зади 31-го полку та зробити собі вільну дорогу до дальшого маршу. Це йому не вдалося завдяки вогневі нашої артилерії й відважному протинаступові пор. С. Яськевича.

Ворог зазнав тут великих втрат у людях. Від полонених українців з Кам'янця Подільського довідуємося про мету большевицького наступу та про настрої і обставини їх війська. На фронт женуть їх, як худобу, цілими гуртами їхні командири з пістолями в руках. Військового виряду майже немає. Набої, хліб, крупи мали в кишенях, рушниці не на ременях, а на шнурках, черевики і убрання на них подерті. Коли ми запиталися, за що вони б'ються і чому не перейшли до нас, одержали відповідь, що вони не знали, що тут українці, а до німців не хотіли йти, бо бачили, як німці поводяться з полоненими. Однаково смерть. На фронті відразу, а в полоні помалу. Під большевиками таке саме. Вони вирішили краще вмерти тут відразу. Від інших полонених ми не могли нічого довідатися, не хотіли говорити.

Цього ж дня, о 10-ій год. увечорі, я одержав наказ залишити це становище, а зайняти нове за Хватовом, бо ворог хоче зайти нас ззаду і відтяти. Зміну становищ робить і піхота. Цілу ніч відбуваються пересування всіх частин. Шалений рух, і сумний настрій поміж стрільцями.

Ніч темна... Болото. Ліс. Це все утруднює швидкі пересування. Уже вранці зустрічаюся після дводенної

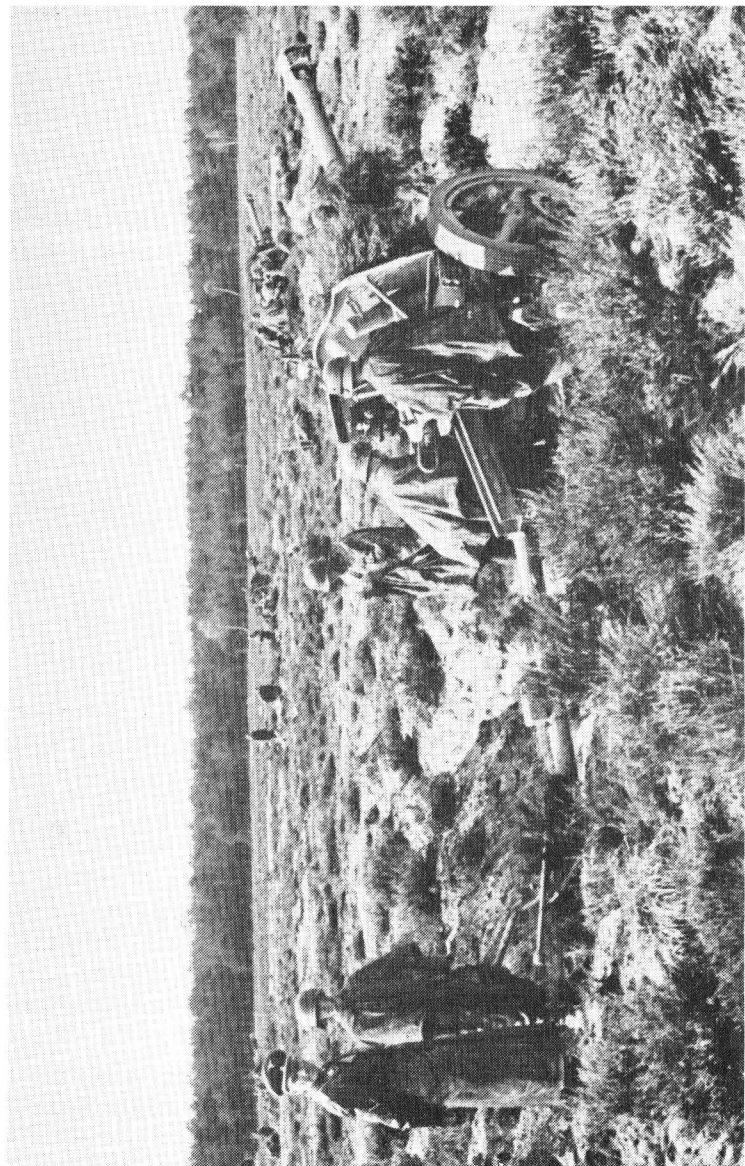
розлуки з своєю батареєю. Хлопці вітають мене з великою радістю. Тут я зустрів також своїх товаришів старшин з другого і третього дивізіону: хор. С. Міськевича, хор. Кардаша, хор. Кулібабу, з якими довелося вже востаннє тоді говорити про ситуацію, яка тоді була. Говорю востаннє, бо хор. Кардаш (родом з Станиславова) загинув на фронті, а хор. Кулібаба у прориві.

Усі ті три старшини були дуже відважні, дисципліновані, солідні й ідейні. Передовсім хор. С. Міськевич. Він був великим оптимістом і ідеалістом, у Дивізії бачив все, бачив в ній зародок майбутньої української армії. Маючи вже 52 роки, він тримався дуже добре.

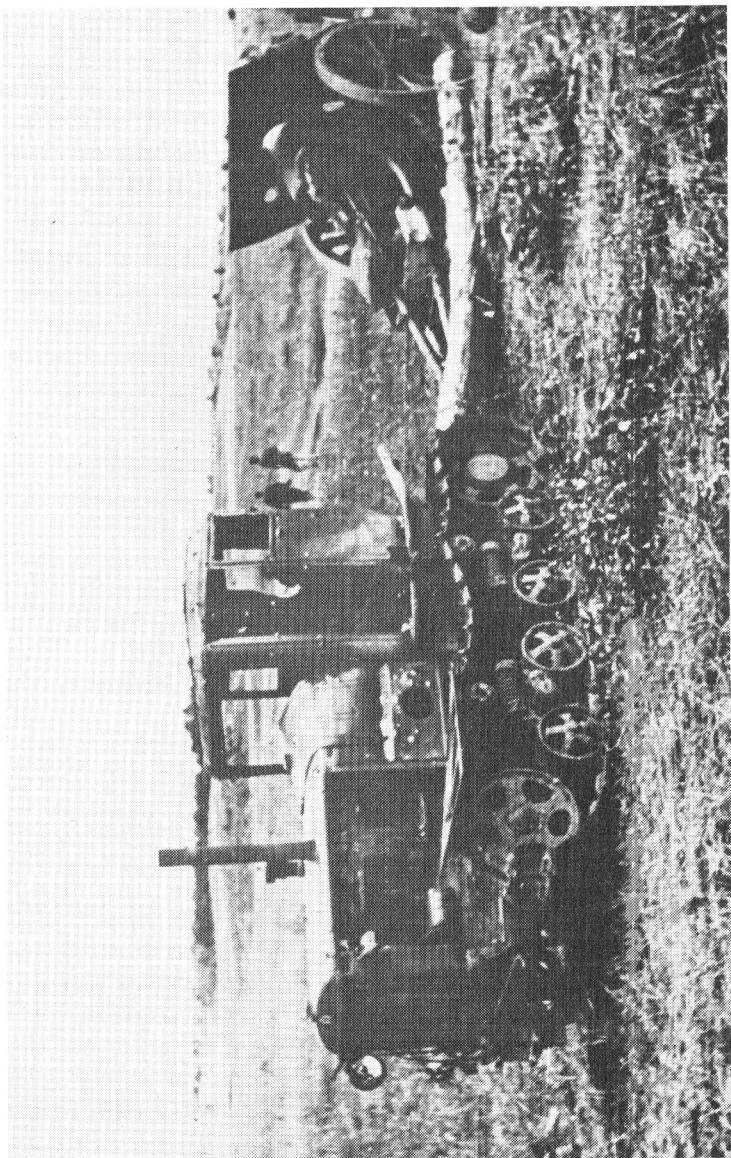
Коло 10-ої год. 29. полк зайняв позицію під Хватовом, на горі праворуч. Біля нього праворуч, коло Гути Олеської, 31. полк і решта півкуреня фюзилерів.

Моя батарея займає вогневе становище 50 метрів ліворуч від дороги, яких пів кілометра перед Олеськом, а обсерваційне становище перед самим Хватовом, на горбку, що був над дорогою. Перша батарея яких 200 метрів праворуч від гостинця, а третя ще далі. Всі три батареї наставлені в напрямі Ясенева, здовж головного шляху. На тих позиціях ми сидимо до 11-ої години 20. 7. 44. Ворог зайняв позицію спочатку перед Хватовом, а потім — серед села. Перед Хватовом мав артилерію, протитанкові гармати та гранатомети. За цей час ворог не робив жадного піхотного наступу, зате сильно обстрілював нас тяжкою зброєю. Не зважаючи на великий дощ, що тоді падав, ворог усе ж таки не перестав стріляти, а тим самим змушував і нас уживати тяжкої зброї. Щойно починався наш вогонь, ворог перестав стріляти з гранатометів, а артилерією стріляв далі. Першого дня ми не мали ще майже ніяких втрат у людях. Щойно другого дня втрати вже були.

20. 7. вже зранку випогоджується, бо попереднього дня і цілу ніч падав дощ. На горизонті з'являються ворожі літаки, які безупинно обсервують наші позиції й рухи, а крім того чути великий гуркіт танкових моторів. Я разом з обсерваційною валкою сиджу на горбку правобіч дороги,

Батерія легких польових гавблиць у становищі

Знищена большевицька гармата

коло мене командир 29-го полку, а п'ять метрів униз — криє авто, з штабом полку. Коло мене лежить сумний хор. Рудакевич, який коло 11-ої год. був ранений, а після застрілився. По правім боці хор. Чучкевич, який по раненому командирі полка обняв командування над тією частиною піхоти, яка була коло нього. Позаду ще було дві чи три гармати "І.Г."*

Ворог цього дня немилосердно б'є з усіх родів тяжкої зброї, і то лише на цей відтинок, коло головної дороги. Того дня був ранений мій дуже відважний телефоніст Палієнко, якого я мусів, на превеликий жаль, відставити в запілля. З ним ще відсилаю інших своїх хлопців, залишаючи лише одного з телефоністів та двох підстаршин.

Біля 10-ої год. з середини села Хватова виїжджають на головний шлях два ворожі танки "Т 34" і з швидкістю до 30 км. на годину їдуть у нашому напрямі, стріляючи по дорозі. Ситуація невесела, але й не дуже грізна. Хочемо стріляти "панцерфавстами", але нема запальників. Я беру слухавку і повідомляю про танки вогневе становище. Тим часом велетні проїжджають попри нас і їдуть далі. За якийсь час вертається один, а другий загорівся від пострілу "панцерфавста".

Ситуація щодалі погіршується. Я дзвоню до командира дивізіону, інформую його про стан і питаю, що робити далі. Одержую відповідь, що він прийде зараз сам до мене. Я жду терпляче якийсь час. Раптом на віддалі трьох км. на шляху, що йде від Олеська, з'являється кілька нових ворожих танків. Я дзвоню на вогневе становище, щоб передати команду до стріляння. Ніхто не відгукається, хоч лінія не перервана. Переходжу на лівий бік дороги, щоб не застрілювати ворог, і хочу переконатися, що сталося. Виходжу на гору й бачу, як моя остання гармата виїжджає до Олеська, а на вогневім становищі жде мене мій вогневий старшина, дуже зрівноважений і відважний хор. Зарицький, разом з моїм чурою

*"І.Г." — скорочена німецька назва піхотної гармати. — Ред.

і кіньми. Як я пізніше довідався, мій командир дав наказ змінити становище і мене про це не повідомив.

У той час почувся гуркіт танків, я оглядаюся й бачу їх. Утікати не можу, бо в кістці мені спухла нога (натягнув жили, як упав до протитанкового рову). Відходжу від дороги яких 50 метрів і лягаю в пшениці. Наша піхота відступає через гору ліворуч від Олеська.

Я сиджу безсильний в пшениці. Бачу, як переїжджають ворожі танки і обстрілюють мою батарею. За ними дуже поволі посувається ворожа піхота. Тепер уже мені не викрутитися. Піхота пройшла за танками, займає позиції перед Олеськом і розходитьсь праворуч і ліворуч гостинця, а танки обстрілюють замок, де був "Вермахт".

Не знаючи, що робити, я раптом почув шелест і німецьку мову. Дивлюся і бачу старшину з 9 стрільцями. Прошу його, щоб забрали мене з собою, бо я не можу йти: маю опухлу ногу, вже четвертий день нічого не їв і маю гарячку. Вони відтягають мене за руки яких 200 м. від дороги і залишають над каналом. Я напився брудної води, полежав трохи, відпочив і пошкандибав далі, не здаючи собі справи з того, що ворог може наступати і з правого боку. Він наступає з напрямку Цішки на Олесько. Мені лишається одне: іти зарослим ровом через ворожу лінію в напрямі замку. Це мені вдається. На віддалі 30 м. від позицій "Вермахту" я знов слабну і прошу допомоги. Прийшов один підстаршина й забрав мене. Відпочивши, іду далі шукати батареї. О год. 5-ій попол. знаходжу її під Олеськом збоку Білого Каменя.

День випогоджується, і тут починається пекло. Сім гармат, чотири мої і три першої батареї, розставлені на відкритому полі між Олеськом і лісом, б'ють безперервно на праву сторону села Олеська, Хватів і Цішки. На дорозі, що йде від Олеська, попри Ожидів на Підлисся, стоїть повно авт, з яких одні вже згоріли, другі горять, а деякі ще цілі. За артилерійськими становищами до лісу, в лісі і попри дорогу до Підлисся стоять вози, артилерія "Вермахту" (бо тут все вже помішане) і повно війська. Усе

це ворожі літаки мішають з багном безперервним бомбардуванням. Одну ескадру літаків змінє друга. Не видно нічого, лиш хмари диму з вибухів бомб і шматки коней, людей чи возів, що летять у повітря. Так триває до темного вечора. Ховатися тут не можна нікуди. Бійня шалена. Де в кого не витримують нерви. Я бачу одного вояка, молодого хлопця коло 18 літ, лице у нього почорніле, волосся трохи припалене, руки в кишенях, очі заплющені, лиш час до часу відкриваються, він стоїть у такій позиції і нічого не говорить. Мов загіпнотизований. На хлопців це справляє гнітюче враження.

20. 7. о 10-ій год. ранку змінємо становища. З великими труднощами вдається нам витягнути з багна гармати, і ми йдемо під Білий Камінь. Їзда не легка, бо дорога вдень збомбардована, по ровах лежать убиті й не поховані стрільці, порозбивані вози, а до того всього з усіх закутів виїжджає військо і йде в тому самому напрямі.

21. 7. 44 уже о 5-ій год. ранку налітають знову на нас ворожі літаки під Білим Каменем. Тут, на протилежнім боці дороги, коло цвинтаря, ми маємо зайняти становища. Відкриваємо вогонь спочатку на Підлисса, а потім робимо загороду ворожій піхоті (бо нашої тут уже нема) і танкам аж до 2-ої год. попол. Увесь час наш відтинок бомбардується від Білого Каменя аж до Почап.

Коло 1-ої год. присипає мене бомба землею, з-під якої витягають мене двоє стрільців У такому стані, виснаженого (бо вже п'ятий день нічого не їв, жив водою та курих) і в гарячці знаходять мене пор. Юзичинський і хор. Зарицький. Вони відбирають мені пістоля і конем відсилають до запілля. Я передаю обидві батареї пор. Юзичинському і наказую змінити становище та їхати в напрямі Почап.

По дорозі від Білого Каменя аж до Почап — усе суцільна руїна. Село цілком збомбардоване, здовж дороги лежать порозбивані авта, вози й гармати, а деякі з них горять, підпалені власниками. Щоб не віддати ворогові в руки доброго матеріялу, наказано все нищити.

Усі рештки розбитих дивізій зосереджуються праворуч від дороги в лісі, коло Почап, куди поперед мене поїхали і мої гармати. Моя батарея була єдиною в цілому полку, що при кількакратному безпосередньому бою з ворогом, зберегла всі чотири гармати аж до останньої хвилини, до прориву.

Я, не знаючи, що батарея поїхала праворуч, подався на ліву сторону лісу і тут знову потрапив на позицію, яку большевики обстрілюють. Виснажений до решти, байдужий уже до життя, злізаю з коня, прив'язую його до дерева, а сам лізу до протилетунського рова, у якому вода сягає мені до колін, і, опершись об стіну, засипаю.

За якийсь час знайшов мене і збудив хор. Зарицький. Від хору Зарицького я щойно довідався, що ми вже п'ять днів оточені ворогом і що сьогодні робимо прорив. Мені страшно дошкуляє голод. Якщо не дістану щось їсти, сумніваюсь, чи зможу продовжувати дальший марш. Аж тут з'явився гармаш третьої батареї і дав мені однокілеву консерву з маринованими ягодами. Я з'їв усе, і це мене відсвіжило й дало сил.

Маршуємо через ліс до тієї групи, що збирається до прориву. У лісі лежить маса вбитих людей, по корчах і на возах стогнуть тяжко ранені хлопці з нашої Дивізії і з "Вермахту". Жадної допомоги дати їм не можна, бо ми не знаємо, як це зробити, і немає чим. Як даси допомогу таким раненим, як ось на возі лежать двоє наших хлопців з п'ятої батареї, які мають майже відтяті обидві ноги вище колін або відламком розпоротий живіт. Тут допомога вже непотрібна.

Між згуртованими до прориву бачу німецьких генералів на нараді. Тут я востаннє зустрів сотн. Палієва, якому оповів про бої і про свою батарею. Від нього довідався я, що штаб Дивізії запропонував йому самому спільний марш до прориву, але він це відкинув. Командир Дивізії не видавав уже жадного наказу до прориву, кожний старшина діяв на власну руку. Сотник Паліїв відкинув цю пропозицію тому, що сам zorganizував 300-400 наших хлопців із старшинами (пор. Левицький, пор.

Кузьмінський, пор. Качмар і хор. Тихоліс), які цієї ночі мали йти до прориву. Ми попрощались, і від тієї хвилині я більше вже не бачив а ні його, а ні нікого з згаданих старшин. Поміж згуртованими зустрічав я своїх хлопців і з інших частин, які, виснажені по боях і маршах, відпочивали. Від них я довідався, що вони голодні, а штабова полкова батарея має повно харчів, цукерок і цигарок. Я пішов до командира цієї батареї, старшини, одним ступенем вищого від мене, і попросив видати харчі й цигарки хлопцям. Він не хотів видати, тоді я проти його волі видав харч і цигарки, бо припускав, що все це однаково може опинитися в руках ворога, а наші стрільці будуть голодні. Так воно й було.

21 липня, вечоріє, літаки не перестають ще бомбардувати, а ми готуємося до маршу, а далі до прориву. Шалений рух, крик, голосні вигуки, останні вказівки до нічного маршу та поведінки під час прориву.

Одні хрестяться й моляться, інші прощаються і просять один одного, коли б хтось з них згинув, щоб інші дали знати про це його рідні, а деякі сиділи або лежали цілком байдужі до цієї справи. Складалося враження, що ці останні вибираються не до прориву, а на полювання. Ми з хор. Зарицьким сидимо на пеньку дерева й мовчимо, лише спостерігаємо, а незабаром розходимося між хлопців, щоб підбадьорити їх та додати відваги до незнаного завтрішнього діла.

Починають пускати колону вперед, намагаючись дотримати порядку й спокою. Але це не вдається, бо кожний хоче їхати наперед, а ніхто позаду. З початку ідемо дорогою в напрямі Золочева, а потім повертаємо на поля, на яких пишуться пшениці та жита. Тут їдуть уже по яких 15-20 рядів поруч, час до часу стають, коли є якась перешкода, напр., рови. Через ті відпочинки не одному довелося не бачити прориву. Щойно ми затримувались, як піхотниці зараз лягали на землю відпочивати та засипали; під час такого сну не одного переїхав хтось гарматою або возом. Я бачив кілька таких випадків. Рятунку ту жадного не було. Я і хор. Зарицький їхали

на конях, дуже мало розмовляли, а більше спали, а коні самі зупинялися й самі рушали далі.

Перед самим селом Княжим ми з хор. Зарицьким якось півсвідомо, і я сам не знаю, коли, розійшлися.

Уранці почало вже зоріти, і серед легесенької мряки я побачив праворуч церкву в Княжим. І з церкви і з дзвіниці гримлять перші постріли з тяжких скорострелів. Подається команда:

— Ура, ура, ура! До прориву, більше праворуч, відкрити вогонь з усієї зброї!

Усі, хто лиш був, повторюють цю команду, і спокійний, тихий ранок перетворюється на "Содому і Гомору". Шалена стрілянина з нашого боку. Вже й ворог пробудився і починає собі з всіх родів зброї "жарити". Чуємо крики по ворожій стороні, а потім бачимо (бо ми від ворожої піхоти на кілька метрів), що між ворогом велика паніка. Цієї паніки не бракує і між нашими, деякі завертають коней і їдуть назад, а передовсім всі косоокі узбеки, які служили в "Вермахті", починають плакати і кричати:

— Большевики, большевики, удірай...

Більша кількість "вермахтівців" чекає на большевиків, щоб піти в полон, лиш наші хлопці з рештками "Вермахту" їдуть вперед і проривають ту сильну ворожу лінію. Уся тяжка ворожа зброя уставлена в два ряди праворуч і ліворуч від нас, а нам наказують іти серединою, замість піти на обидва ряди тяжкої зброї. Перед нами ще яких два кілометри до густого молодого лісу, до якого дістатися — значить (так говорять) бути вдома. Однак не так то легко це зробити, як сказати. Наближаємося до малого моста, раптом падає гарматній набій у авто, що на мості. Авто горить, і більше вже ніхто не може їхати.

Довкруги нас багна, мочарі, порослі великим шуваром. Усі пускаються їхати у ті багна, і тут залишаються всі гармати, вози й коні. Деякі висаджують

гармати в повітря, інші палять вози, і всі на піхоту переходять через багна. Ворог стріляє зі всіх сторін, з боків, спереду і ззаду. На стріли з рушниць і скорострілів не звертає ніхто уваги, а літають вони (бо світляні), як увечорі комарі. Гірша справа з набоями тяжкої зброї, які падають в гурти людей чи коней. Поле покрите трупами й раненими.

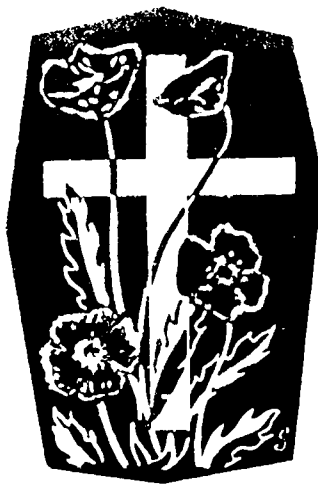
Приходимо до залізничного насипу. Тут бачимо купами вбитих і тяжко ранених. Усі вони переважно з "Вермахту", які не хотіли йти вперед. Є між ними й наші хлопці. Усі вони думали, що в заглибині обабіч насипу зможуть укритися, але це була помилка, бо ворог стріляв спереду і ззаду. Як не поціпили відламками набоїв, то поціпило їх гостре каміння з залізничного насипу, що спричинювало важкі рани. На самому залізничному насипі, праворуч і ліворуч, уставлені ворожі тяжкі скоростріли, які не дають перейти через насип. Треба мати щастя, щоб цілому перебігти. Смільчаки переважно падали у заглиблення між ранених або вбитих.

Я збираю рештки сил і щасливо перебігаю на другий бік. Тут зустрічаю свого товариша хор. Яворського з артилерії, і ми збираємо хлопців до дальшого прориву. З "Вермахту" ніхто не хоче в таке пекло йти. Даємо наказ під загрозою розстрілу йти вперед. Не помагає, вони залишаються. Ми з малою жменькою наших хлопців ідемо вперед. По полях, якими посуваємося під барабанним ворожим вогнем, зустрічаємо "вермахтівців" яких забираємо з собою. Так дотягнув я яких 25 м. до лісу. Тут я зовсім утратив сили. Цілий віддиховий провід висох, бракує слини. Не можу навіть дихати, а ні рухати ні руками, ні ногами. У тій хвилі перебираю в думках усе моє життя... Думаю, що вже все пропало, ніхто не допоможе... ніхто не візьме з собою... треба самому вкоротити життя, бо живим у руки ворога не піду. Чую голос з лісу, який мене кличе. Був це хор. Яворський. Я запитав його, чи він здоровий. Він відповів, що легко ранений у ліву руку. Я раджу йому йти далі, бо я йти не можу, а він мене і так не понесе, бо не має сам сили.

Серед тих роздумвань мимоволі потягнув я рукою по мокрій траві. Нагло прийшла мені спасенна думка: може було б добре з'їсти трохи мокрої трави. Думку цю зараз реалізую, незабаром маю вже слину в устах і можу спокійно віддихати. По тім уже роздумую над тим, як іти далі.

Поперед себе чую увесь час зойки. Догадуюсь, що в одному місці, куди проходять стрільці, мусить бути хтось убитий або ранений. Шукаю місця, звідки стріляють. Раптом бачу, що з молодого лісу, від сосни, що підноситься понад молодняком, на віддалі коло тридцятьох метрів сидить ворог з автоматом. Я пускаю з свого автомату одну серію, і ворог падає на голову. Підсуваюся поволі вперед до лісу, рештками сил ледве до нього дістаються і там півгодини відпочиваю.

Ворог чомусь перестав обстрілювати цей ліс, стріляє на відкриті поля. Я тут з гори щойно побачив, що діється поза мною. Те, що побачив, я не в силі а ні оповісти, а ні описати, бо думаю, що й так ніхто в це не повірить. Треба самому це пережити й бачити. Сам собі дивуюся, як сталося, що я там був і вийшов неушкоджений. Це, мабуть, щастя, або чиясь щира й невинна молитва до Бога врятувала мене.

Чота воєнних звітодавців у боях під Бродами

Спогад очевидця

Про різні роди зброї і частини в Українській Дивізії було друквано немало статей чи спогадів у після воєнних виданнях. Лише про чоту воєнних звітодавців Української Дивізії не появилось дотепер жодних споминів, що насвітлювали б дію і ролю чоти українських воєнних звітодавців чи бодай якийсь один період її акції.

Для історичної документації це необхідне, тим більше, що джерельних матеріалів небагато а число учасників, які могли б ці події описати, швидко меншає. А безумовно, чота українських воєнних звітодавців, що обіймала воєнних пресових кореспондентів, світлиців-фоторепортерів, фільмових репортерів, технічну обслугу і шоферів, складалася із українських добровольців, що голосилися до служби в Українській Дивізії, мала нелегке і відповідальне завдання інформувати про дії Дивізії,

З уваги на головну тему цієї книжки обмежуюся у цьому спогаді лише до деяких даних та поверховного насвітлення дії і ролі чоти воєнних звітодавців у боях Української Дивізії під Бродами. Також застерігаюсь, що подані тут відомості можливо не зовсім повні чи точні, бо пишучи цей спогад є доступні мені лише частинно деякі документальні джерела та пам'ять про події, що відбувалися тому тридцять років. Було б добре, якби будь-які справлення, а головно охоплення цілості дії цієї чоти були доповнені на сторінках нашого вояцького журналу "Вісті Комбатанта".

Воєнні звітодавці і технічна обслуга переходили засадничий військовий рекрутський вишкіл у Головній

Квартирі полка воєнних звітодавців у Берліні, а потім спеціалізаційний вишкіл по технічних групах професійного призначення — пресовики, світливці, фільмові репортери, технічна обслуга, шофери. Після того відряджувано нас на поодинокі завдання в часі вишколу Дивізії. Всі наші репортажі були писані українською мовою, але все були перекладувані на німецьку мову та після подвійної цензури і поправок без відома авторів були пересилані до друку в часописах, друківаних українською чи німецькою мовою.

Під Бродами

Під кінець червня 1944 р. скомплетовано у Берліні чоту воєнних звітодавців з повним технічним улаштуванням і приділено їй до Української Дивізії, яка виїздила на східний фронт. Чотовим призначений був німецький підстаршина-фоторепортер, "Ленард", його точного прізвища не пригадую, але за те добре пригадую його негативну роллю як командуючого чотою під Бродами і після того. Ми всі в ранзі стрільців з нашитою на рукаві опаскою: "воєнний звітодавець", що давало право вільного руху по всіх частинах фронтової полоси та право одержувати потрібні інформації, навіть від найвищого оперативного командування. Доїхавши відкритим військовим ешеленом до Нойгамеру, наші вагони долучили до вантажних транспортів Української Дивізії на східний фронт. На станції спішне вантаження, рух, гамір. Наша репортерська робота почалася, спостерігаємо, розпитуємо, нотуємо інформації до репортажів, фільмуємо, фотографуємо. Це й було наше військове завдання. І ми його сповняли совісно по через три тижні пишучи денно по три — чотири репортажі. Але ті репортажі писані нами в районі Бродів пропали. Чи їх наш чотовий не посилав до Львова, чи пропали вони в дорозі до Львова чи під час пізнішої евакуації, — не знаю. Однак тих репортажів з того часу я ніколи не бачив нігде надрукованих.

Мені здається, що, опираючись частинно на своїй пам'яті та на одному з доступних документальних джерел

(офіційні друковані некрологи) не зроблю великої помилки, передаючи стан чоти воєнних звітодавців під Бродами в такому складі: чотовий німець, фоторепортер підстаршина "Ленард", який покинув нас самовільно і свій пост командуючого чотою. Пробившись з брідського кітла, зголосив у головній квартирі полка воєнних звітодавців у Берліні, що Дивізія розбита а всі звітодавці згинули, самото він "герой" пробився живим з кітла. Звітодавці — воєнні кореспонденти: — В.З. пропав під Бродами, Мирон Левицький і Олександр Луцький, обидва пробилися і зголосилися до збірного пункту Дивізії у Старому Самборі і Середньому на Закарпатті. Фільмові репортери: німець, десятник Рідель, згинув поцілений гарматним пострілом, Володар Ратич, молодий 17-літній юнак, син самотої тепер живої жінки-воєнка УСС, Ганни Дмитерко-Ратич, — важко ранений, не повернувся з під Бродів. Фоторепортер — Славко (Ярослав?) Савка — пробився з кітла і негайно подався безпосередно до Берліна, де опрокинув як наочний свідок всі неправдиві звіти й твердження чотового "Ленарда". В наслідок того, вислано тоді з Берліна воєнного кореспондента Еріха Кермаєра австрійця в ранзі ст. десятника (здається правдива ранга була законспірована) в розшуки за нами та із спеціальними дорученнями і повноваженнями від найвищого командування перевірити правдивість перших ганебних рапортів командира Української Дивізії генерала Фрайтага. Він оскаржив Дивізію у зраді та пропонував її розв'язати, а всіх українських старшин і воєнків віддати до концентраційного табору. Технічна обслуга: М. Фурман і Юрій Копистянський, обидва пробилися із брідського кітла. Шофери — всі пропали і не повернулися зпід Бродів: Д.Д., Р.Д., М.Ф., Е.Ф, Б.К., Ю.О., М.О. і М.А.

Закінчуючи спогади у зв'язку із дією чоти воєнних звітодавців у боях Української Дивізії в районі Бродів, слід додати, що висланий з Берліна спеціально-уповажнений репортер Еріх Кернмаєр (автор спогадів п.н. "Дер гроссе равш"), з воєнним звітодавцем Маріяном Шереметою доїхав почерез підфронтву полосу та гористі

карпатські терени під контролею вояків Української Повстанської Армії, почerez Дуклянський просмик до збірного пункту Української Дивізії в Середному, коло Ужгорода на Закарпатті. Він виявився переконаним прихильником українців. Віднайшовши мене, а потім звітодавця Мирона Левицького зясував своє спеціальне доручення та наказав нам позбирати зізнання від українських старшин, підстаршин і вояків про правдивий перебіг подій під Бродами.

Можливо, що приготовані звіти Еріхом Кернмаєр на підставі нашої документації, як рівнож безпосередні звіти до Берліну, старшин інших формацій, які брали участь в боях під Бродами, змінили початкове твердження ген. Фрайтаґа відносно Дивізії. Факт є, що Дивізію не тільки відновлено, але нагородженням ген. Фрайтаґа "лицарським хрестом" признано Дивізії її хоробрість і боєздатність під Бродами.

Гарматне становище

Степан Гуляк
сортн. 1 УД

Празник Св. Петра і Павла в окопах

*Подай, дівчино ручку на прощання
Можє останній вже раз...*

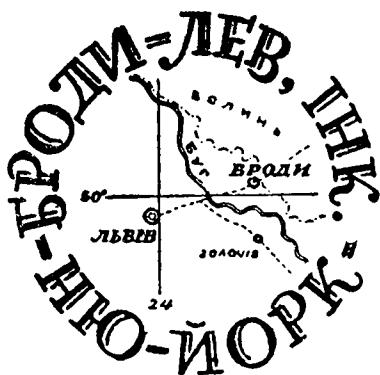
По прощальній Службі Божій на землях Німеччини наш курінь "Фюзилерів" з бойовими піснями на устах виїхав сьомим транспортом на фронт в Галичину, під Броди. 5 липня на станції Ожидів вночі ми вивантажувалися і за наказом маршували до села Дуб'є (понад 20 км). Під час маршу обстрілювала нас большевицька далекобійна артилерія та розвідчі літаки. О 3-ій год. над ранком появилося коло 100 літаків, які унеможливили нам до ранку прибути в Дуб'є. Ми затрималися в селі Ясенів і тільки на другу ніч дійшли до нового місця призначення, Гаїв Дубецьких, де залишився наш обоз, а бойова частина куреня вирушила на Гаї Бродські. Тут наш курінь зайняв другу оборонну лінію. Моя третя сотня зайняла ліве крило — через село Казіміри до села Глумин, праворуч була друга сотня. Окопи були добре розбудовані, з запільним виходом у ліс, на віддалі коло 100 метрів. Кожна група мала свій бункер. Ми мали бути стало в бойовій готовості, бо большевики часто проривали німецьку лінію і руйнували запілля та наводили панику. В тих випадках наше завдання було ліквідувати прориви та відкидати большевиків на їх вихідні позиції. Разом з нами були дві групи УПА, дванадцять чоловіків і шість дівчат. Вони були озброєні "дехтярями", двома легкими гранатометами і "фінками". Амуніцію, взуття і харчі я постачав з куреня. В тій місцевості ми займали позицію до 17 липня.

В той час пригадується мені гарний випадок, який мене дуже схвилював. Було це 12 липня на Петра й Павла. До сходу сонця розбудив мене мій зв'язковий, доповідаючи мені, що в лісовім вході до окопів просять мене якісь жінки. Я зразу подумав, що це нові люди, які хочуть прилучитися до УПА, або рідні вояків, і пішов. Дійсно біля входу було коло десятка дівчат, по-святоточному убраних, з великими вузлами в руках. "Чого ви бажаєте?" — запитав я. Одна з тих вишиванок приступила ближче й мовила: "Дозвольте, пане старшино, віднести для наших хлопців в бункерах вареники з сметаною. Сьогодні празник св. Петра й Павла, у нашому селі свято, в яке за звичаєм частують хлопців варениками з сметаною". Я зразу відповів, що неможливо зараз іти в окопи, бо був саме час, коли большевики могли відкрити вогонь на нас. "Ми приготовані", — відповіла одна з дівчат, — "щоб витримати наступ большевиків разом з хлопцями". Мене ця постава їх так зворушила, що я не міг нічого відповісти, лише показав рукою на знак, що можна зайти. Зажурені в бункерах хлопці ожили, і невимовна була їх радість, що про них пам'ятають і ними турбуються. Як нині бачу ті ясні у вишивках горді і жертвенні постаті дівчат. Хто їх бачив, той відчув глибоко в серці зв'язок з нашою землею і людьми. Шкодную, що нині не можемо бачити на фільмі образ, фільмований тоді одним звітодавцем*, а другим записуваний. Вночі на 18. 7. я дістав наказ залишити це становище та зайняти нову лінію — Гута Пеняцька, де на терені нашого тридцятого полку стався большевицький пролом. Село Гута Пеняцька лежало перед нами в огні і руїнах, коли ми наближалися до нього, заступаючи розбитий полк. Ми зайняли праве крило, на лівому були піонери, а далі "Вермахт". Загорівся бій з большевиками. Моя сотня за наказом командира кинулася в контратаку і з запеклим "слава!" на устах змішалася з большевицькою масою. Приблизно по 15-20 хвиликах можна було оглядати безліч трупів, вогонь села, та втікаючу решту большевиків. Взято 22 полонених, три тяжкі

*Мабуть В. Ратичем. — Ред.

"максими", радіокомплет та багато дрібної зброї. Лінія вирівнялась. З наших було 4 убитих та 7 ранених. Наступних двох днів большевики пробували відновити прорив, але були завжди криваво відбиті. Не маючи успіхів проти нас, большевики заатакували становища "Вермахту". "Вермахт" подався, і большевики зайшли ззаду і збоку танковими частинами. В боях проти цих танків я був поранений. Третю сотню обняв мій заступник. Хлопці з моєї сотні перенесли мене до перев'язочного пункту. Дальша доля моєї сотні мені не відома. До перев'язочного пункту принесли й раненого командира мого куреня. Від нього я довідався, що ми оточені і мусимо звідси чимскоріш долучитися до решти війська і проривати перстень — виходити з оточення. Тим часом большевики танками й піхотою поспішно зміцнювали оточення. З великим напруженням ми добились до наших частин, а вночі на 21 липня прорвали перстень оточення. За допомогою наших вояків вдалося мені й командирові куреня "фюзилерів" вийти з оточення. Далі танкова частина доставила мене до Стрия, де я одержав лікарську поміч. Відтак вже поїздом перевезено до шпиталю в Будапешті.

Короткі, але пекельні були Броди. Хто був під Бродами, той відчув силу нашого відбою і хоче докінчити бій під Бродами переможно.

Д-р Любомир Ортинський
поручник 1 УД

Ми повернемося!

(З військового щоденника)

*Я вернуся, моя мати, як калина заквіте.
Принесу я до твоєї хати сонце волі золоте...*

12. 7. 1944.

Завдяки тактовній інтервенції сотн. Палієва й холоднокривності курінного сотн. Бригідера зліквідовано "коров'ячу аферу", що загрожувала першому куреневі неприємними наслідками — дехто говорив вже про польові суди. Йшло про худобу з Суходолів, що її хотіло зарекувати селянам німецьке командування "Вермахту", спираючися на наказ про недопущення живого реманенту в руки большевиків і евакуйовання його з прифронтової смуги. Селяни пригнали худобу на відтинок I/29 (I-го куреня 29-го полку піхоти) і просили у стрільців допомоги. Худобу зігнано на одно місце, недалеко саме розбудованих становищ, і стрільці запевнили селян, що не віддадуть її німцям. На щастя, скінчилося гострою суперечкою між стрільцями і "вермахтівцями" — вчасно повідомлений курінний і сотник Паліїв полагали справу.

15. 7.

Я супроводжую полковника при перегляді розбудованих становищ у другому курені (Гаї Дубецькі — став у Поникві). Становища солідно розбудовані, бункери виліжені грубими балками, сотні працюють далі над уліпшенням і поглибленням ровів.

16. 7.

Кілька большевицьких літаків обкидали легкими бомбами й обстріляли лани збіжжя, яких 2 км. за головною бойовою лінією ІІ/29 (2-го куреня 29-го полку піхоти). Ніяких жертв. Німецькі частини відступають з Бродів і залишають становища на захід від шосе, цебто становища І/29*, значить, наша 5 сотня ІІ/29 пор. Рудичева становитиме ліве крило Дивізії.

Вночі з 16. на 17. 7. переходить І/29 на нові становища: ліс проти села Пониква. Вдень 30. полк змінює становище тим, що переходить далі праворуч від 31. полку нашого правого сусіда. При зміні полк зазнає значних втрат. Нічого точного не знаємо. Є вістка, що згинув, влучений у серце, пор. Ігор Поспіловський. Він був клясичним втіленням козацької вдачі; якщо правда, що згинув, тоді мав смерть, про яку не раз мріяв і говорив:

— У полі — й просто в серце.

17. 7. Довідуємось рано, що пор. Ігор Поспіловський вбитий, пор. Малецький важко ранений. І/29 обсадив призначені становища й розбудовує головну бойову лінію. Наступ большевиків на ліве крило 5/29 відбитий. Большевицька артилерія і "катюші" обстрілюють становища ІІ/29. О 20-тій год. повідомляє ІІ/29 про большевицький наступ в силі куреня на 5/29. Годі сполучитися телефоном з 5/29. Перервана сполука й до ІІ/29. З доручення полковника я їду на відтинок 5/29. Година 22.30. На перев'язочному пункті зустрічаю д-р Коцюбу (з Золочева), що саме перевозить ранених, від яких я довідуся про большевицький прорив і протинаступ, що відкинув большевиків на вихідні позиції. Стрільці з захопленням оповідають про відвагу й неустрашимість пор. Рудичева, що, не зважаючи на поранення, серед граду куль і безперервних вибухів ґранат, пірвав стрільців до протинаступу й очистив поле бою з большевицького влomu. Десь біля півночі приносять раненого пор.

*Римські цифри перед рискою (/) означають курені (батальйони), а арабські — сотні. Цифри після риски означають полки. Напр.: І/29=перший курінь 29. полка, 5/30=пята сотня 30.полка. — Ред.

Рудичева й ще кількох стрільців. Вітаюся з ним. Він, як завжди, спокійний, старається усміхнутися, та якось не виходить. Саме дістав застрик і лежить на причі.

— Пройде, — каже. — Сотню передав хор. Г. Повідомте полк про очищення лінії.

Підстаршина зв'язку повідомляє про направу лінії. Я сполучаюся з полковником і повідомляю його про події в терені 5/29. Просить мене поздоровити пор. Р. й вертати. Вже світає, як ми наближаємося до Ясенева.

18.7. Вернувшись ранком на квартиру, 'я застаю гостя. Приїхала моя сестра. Найбільш невідповідний час на візити. До того ще я саме довідався в штабі від ад'ютанта, що далі на півночі від нас вдався большевиком великий прорив танкових частин, і треба рахуватися з оточенням — це, очевидно, строго таємно. Ніяк не можу зрозуміти тих нічних відвідин, зойно з розмови довідуюся про причини. Серед кола її знайомих студентів гештапо провело арешти, дістало в руки багато компромітуючого матеріалу, що обтяжує і її, тому, не надумуючися, приїхала до мене. На жаль, я не можу, з огляду на ситуацію, довше її затримати й ще того самого полудня відсилаю фірманкою до Ожидова. Відправивши гостя, йду до штабу. В полковій квартирі саме телефонує полковник з курінним II/29. Видно злі вістки, бо обличчя йому набігає кров'ю і повні рішучости сталеві очі блискають злістю.

— Негайно провести проти наступ і повідомити про виконання наказу, — говорить піднесеним голосом.

Видно, що розмовець по другій стороні робить якісь критичні зауваги, бо рукою починає заперечливо махати, кричить голосно — "без огляду на втрати" — й кидає слухавку.

— Отже, мої панове, — звертається до ад'ютанта й до мене, — большевикам удався прорив на відтинку I/29, вбили клин між I і II куреннями. Я саме дав наказ до протинаступу й дуже хотів би, щоб ви обоє зараз поїхали до сотн. Аллеркампа (курінний II/29). Дістаньтесь туди

через І/29, бо дорога на Гаї Дубецькі під ворожим обстрілом, і вдень годі туди їхати.

Стук зап'ятків, зброя, амуніція, двоє підстаршин з нами, і ми вже мчимо автомат по вибоях польової дороги в напрямі села Ожидів. Не доїжджаючи до села, залишаємо віз, замаскований у придорожних кущах, а самі ровом підсуваємося до загороди, де міститься командний пункт 2/29 пор. Германа (Орлика). На фронті чути звичайну перестрілку, десь у лісі виводять свої бадьорі мелодії скоростріли "42". Їм відповідають звільна "Максими". В половині дороги до командного пункту зривається сильний гранатометний вогонь. Він усе сильнішає, і скоро перед нашими очима зникає хата й сад, а лишається тільки клуби диму від вибуху набоїв. Пролежавши добрих 10 хвилин, просуваємося далі й врешті досягаємо становища 2/29. Пор. Орлик вертає саме з лівого крила сотні в лісі. У "сусіда" (3/29) вдерлися большевики, є багато втрат. Пор. Ліщинський Михайло, мабуть, утратив руку. Большевиків, як саранчі, — здається нема кінця їхнім лавам, і хоч вони мають вдсятеро більші втрати, ніж ми, та нічого не вдієш. Вже є нові сили й нове "ура", — неначе великий валець, суне їхня армія. Без свіжих сил годі думати про успішний протинаступ. Тим більше, що тепер вже є два вломи — на лінії ІІ/29 і І/29, коло 3/29. В тій ситуації рішаємо, що адьютант верне до полковника й передасть йому точний звіт про становище, а я піду до штабу І/29 порозумітися з сотн. Бригідером про можливий протинаступ. На висоті 3/29 стрічаю курінного сотн. Бригідера. Він каже, що його вгнали большевики в лінію ІІ/29. Загрожує оточення І/29, а головно чоті тяжких протитанкових гармат у долині, праворуч від 2/29. Тому відступ на нову лінію, яких 3 км., конечний. Просить мене якнайскорше їхати до штабу й повідомити про це полковника. Телефонні сполуки попереривані. Сам іде допильнувати відступу й забрання ранених. Під несамовитий стогін "катюш" і артилерійського вогню я їду автоматом, на яким повно ранених, до штабу полку в Ясеневі.

В штабі саме кінчається нарада полкових командирів

з генералом. Присутній і командир важкого відділу артилерії майор Палієнко. Полковник каже мені коротко переповісти про події в І/29. Атмосфера поважна, а то й гнітюча. Всі присутні вже знають, що навколо німецьких і нашої Дивізії кільце замкнене, й перспективи не надто рожеві. По виїзді генерала й командирів полків полковник з'ясовує нам становище. До шостої завтрішнього ранку маємо обсадити лінію Підгірці-Загірці. Адьютант пише наказ до куренів, я мрію про годину сну, але бачу, що тільки на мріях і скінчиться.

Більше ніж дві години нема ніякої сполуки з ІІ/29. Вже північ, а командир ІІ куреня ще не знає про нове призначення і про відступ на лінію Підгірці-Загірці. Мені не лишається нічого іншого, як сісти на машину й їхати в напрямі Гаїв Дубецьких.

19.7. Виїхав о 0.30 і тільки з трудом і завдяки вправності шофера Самбора (прізвище стрільця з Тернополя) протиснувся через завалений відступаючими частинами 31. полку Ясенів і опинився на шосе Дуб'є-Броди. Їдемо поволі, розглядаючися на боки. Властиво ще десь на висоті Гаїв Дубецьких повинні бути задні відділи сусідньої "вермахтівської" дивізії, але Бог його знає.

Звертаємо з шосе на польову дорогу. Кругом тиша, немов би й війни не було. Тільки десь там далеко, від Бродів, чути безперервний шум моторів. Натрапляємо на чоту 5/29. Саме розвідалися, що о 4-ій год. відступ, значить, за цей час полк дістав повідомлення з ІІ/29, і наказ пішов уже по сотнях. Я вертаю до Ясенева світанком. Саме проїжджає батарея нашого 14. артилерійського полку. В штабі полку все спаковане й готове до виступу. Тільки чота зв'язку має ще своє шатро. Вони працюватимуть до останньої хвилини. Я заходжу до полковника, й ми зараз же від'їжджаємо в напрямі роздоріжжя Підгірці-Загірці. Я не мав навіть часу розпрощатися з моїми господарями. Понад 24 годин не був на квартирі. Речами й конем заопікувався чура. Перший місток за Ясеновом у напрямі Підгірець саме

закінчили підміновувати — за півгодини він вилетів у повітря. Коло церкви в Загірцях чекає вже нас молоденький німецький підпоручник, так і видно, що йому спішно. Показує на карті становище, що їх він займав від вчорашнього вечора, як другу лінію, і віддаляється. Розглядаємося з полковником — ніяких становищ немає, коли не зважати на дві ями, що їх, мабуть, викопав ще господар на зимівлю бульби. Але годі й дивуватися, наші попередники були тут всього 12 годин, а люди їх теж виснажені й хотіли поспати. Приходить курінний 1/29 сотн. Бригідер, його курінь пройшов тут ще вночі. Студіюємо карту й полковник приділяє відтинок сотникови Бригідерови з І-го куреня 29 полку. Ще не докінчив показувати на карті, коли нагло рознісся крик від шосе: танки! Голим оком дивимося в бік Ясенева. Большевицькі танки в'їхали в останні ряди маршуючої колони 11/29. На горбі коло Ясенева видно біля 10 танків, б'ють по шосе й по відступаючим другим курені. Мов рої бджіл, розсипається по горбах Ясенева большевицька піхота. Повітря наповнене розривами набоїв гарматок большевицьких танків і шумом моторів, що їдуть від Дуб'я і зникають за хатами Ясенева. В Ясеневі горить хата, а може й більше, все нові танки завертають з шосе в село. Стоїмо безрадні й обсервуємо, як ворог підтягає свої сили, щоб потім вдарити по нас. Бо що ж ми можемо зробити, наступати на танки з рушницями? Тут треба б летунства, а щонайбільше танків. За весь час нашого побуту під Б. я не бачив німецького танка, не говорячи вже про летунство. Обабіч дороги уставляє свої "офенрори" протитанкова сотня хор. Чучкевича — це наша єдина оборона проти цих десятків танків, що таки на наших очах маневрують коло Ясенева, а скільки їх ще гуде з напрямку Бродів? Приносять тяжко раненого — прострілені легені сотенного 6/29, пор Вітошинського, затягає становища 1/29, а радше його рештки.

За селом Загірці, в яру, схованому за горбком, тимчасова полкова квартира, тут же й збірний пункт для розбитків нашого 11/29 й інших частин Дивізії. Від Ясенева безпереривно чути шум моторів, большевики міняють

становища, як на площі вправ, з криком сунуться за стіною танків довжелезна колона авт і підвод. Приймаю першу, свіжо спечену сотню — щось біля 80 стрільців. Чистий "інтернаціонал", всі роди зброї, всі фарби Дивізії, включно з фіялковою на обривіці нарамників господарської сотні. Не всі мають рушниці — один скоростріл, "42" — дві чи три лопатки. Починає падати дощ. Виходжу перед стрілецьку лаву, перебираю команду й відводжу на призначені місця. Становища на схилі горба, яких 1 000 м. від церкви Загірці. Небо затяглось оливом — падає густий дощ. Стрільці вкопуються. В Підгірцях чути жваву кулеметну перестрілку, наше передпілля покищо чисте від ворога, але скільки ще годин? Приспішую копання становищ, дощ заважає працювати.

Перед вечором ми вже приблизно окопані, вже навіть проведений телефонний дріт. Вечоріє, коли я йду до полку по накази. Дощ ллє, як з відра.

— Танкові частини X корпусу йдуть на підмогу оточеним дивізіям, — говорить переконливо полковник, — мусимо витримати натиск ворога; прошу без прикрас з'ясувати становище сотням. Є дві можливості: кинути фронт і здатися большевикам; про цю можливість не будемо говорити, бо вона, головно для нашої Дивізії, виключена; друга можливість — тримати бойову лінію і вичекати, аж доки не прийде відсіч ззовні. Запаси амуніції й харчів доставлятимуться літаками, — закінчує полковник.

Майже ніяких запитів, всім аж надто ясно. Я добре знаю полковника, але нині ледве його пізнав, зовсім не той став. Розходимося майже без слова, бо що тут говорити, вірити, що літаками доставлятимуть амуніцію й харчі — це наївне. Якими літаками?

Дощ падає далі, правда, менший, як удень, але цяпає. На цілому нашому відтинку від шосе ген аж по замок у Підгірцях — тиша. Зате не вмовкає перестрілка в селах на північний захід від шосе.

На мойому командному пункті зібралися, крім

хорунжого Іка Білинського й військового звітодавця Левицького ще кілька стрільців. Я переказую коротко, про що довідався на наказі, й доручаю довести про це до відома кожного стрільця.

20. 7. Вчора звечора виглядало, що можна буде вночі трохи відпочити, коли вже не спати, але зараз таки, десь біля 22-ої години, почали большевики наступ на села з північного заходу від шосе, там дві сотні першого куреня і ще якісь німецькі частини. Спалахує рукопашний бій, чути вибухи ручних гранат, рушничий і скорострільний вогонь. Частина села горить, хоч годі щонебудь більше, крім полум'я над селом, бачити, чується по частих вибухах гранат, цокотанні скорострільів і голосах "ура", що бій іде за кожну загороду. Десь по півночі починається стрілянина на правому крилі моєї сотні. Спершу кілька серій скоростріла, а там ціла лінія, по всій довжині, починає стріляти. Я освітлюю ракетами передпілля — нічого помітного не бачу й висилаю розвідку в передпілля. Вертаюся, не зустрівши в крайніх хатах ворога.

На перестрілці, контролі лінії й розмові з Іком Білинським сходить ніч, що принесе день — про це не говоримо. Досвідком приходить сотенний скорострільної сотні пор. Роман Бойцун, мій сусіда зліва, розгріваємося "Арманьяком" і жартуємо. На день дістану ще один легкий скоростріл від пор. Б. З трьома таки інакше зустрічати наступ, що його поведуть напевно большевики, хай тільки розвідниться.

Вже добре розвіднилося. В бік Загірець посувається валка щось з 8 танків "Т 34", на віддалі яких 1500 м. від нашої лінії повертають і їдуть наперек горба, рівнолежно до наших становищ. Поволі сунуться, щораз пристають, видно, як один перехилився, довго триває, заки він знову виманеврує в нормальне становище. Приглядаємося бездільно, як робиться підготовка наступу на наші лінії. Врешті відгукується наша артилерія, пристрілюється і знову перериває, в них мало амуніції, і вони тримають її на наступ піхоти. Точно о сьомій починають бити по нашому відтинку больше-

вицька артилерія і гарматки танків. Це досить довго триває, вони пристрілюються у наш горб, але ще й тепер перекидають далі, все падає в яр, де приміщений в єдиній хаті перев'язочний пункт, а далі місце постою полковника. Там тепер бути, не надто приємно.

Із-за горба, де усталені большевицькі танки, показуються гурти людей. Складається враження, що це не військо, а гурти робітників чоловік по 20, що йдуть на працю. Проти всяких бойових правил ідуть збитими гуртами, ні трохи не використовуючи маскування. Одночасно відгукуються гарматки большевицьких танків: щораз видно димок пострілу, і наш горбок здригається від удару. На щастя, переносять на добрих 200 м. З відповіддю приходять їм наша артилерія. Вона пристрілювалася ще перед тим і вже по двох пострілах коректи шле набій за набоем просто в чорну гущу наступаючих. Мов фонтани чорних пунктів розтріскуються на всі боки чорні скупича. Вже й танкам стає моторошно, і, випускаючи клуби синього диму, вони постійно відступають. "Куферки", як називають стрільці перелітаючи над їх головами набой нашої артилерії, підносять настрої стрілецтва. Хвилин на 20 мовкнуть большевицькі танки. Я використовую передишку й переглядаю частину становищ — тільки двоє легко ранених, всі на місцях. Гірше виглядає 7-ма сотня (ліворуч від нас, зараз при дорозі), там зносять убитих і важко ранених. Серія цільних пострілів нашої артилерії помітно покращила настрої стрілецтва. Почуття, що й перед їхніми гарматами стає ворогові ніяково й що вони, чи там їхні товариші з артилерії, вміють бити, додає відваги.

Знову починається концерт. Большевицька артилерія й танкові гармати починають послідовний обстріл гори. Зрушується кожний квадратний метр землі, покищо в обробці вершок нашого горба, але вже переноситься ближче до наших становищ, вже чую зойки ранених в сусідніх ямах. Виглядаю з ями, щоб поглянути на становища, коли гострий біль здригає мою правою ногою вище коліна — я ранений. Передаю сотню пор. В. К., стиск руки, й при допомозі військового звітодавця

Левицького я сходжу, а радше зсовуюся зі становищ. Зі мною ще кілька ранених з сусідніх ям.

Військовий звітодавець Левицький малий ростом, і я йому ніяк не під силу, та все ж таки він коло мене й як може помагає волочитися. Слимаковою ходою долазимо до місця, де перед півгодиною був ще перев'язочний пункт — був, але вже нема. Два чергові артилерійські набοї лишили руїну з хати, санітари й ранені вбиті. Кілька свіжих ранених лежить на мураві, коло них санітари. З їх допомогою накладаю перев'язку й при допомозі двох буків шкандибаю до постою полковника, але й тут зміни. Глибока яма вказує на артилерійський набій, ранені лежать і очікують, що приїде хтось їх забрати. Тільки вбиті вже ні на що не чекають, хіба на хрест у головах. Авто командира перевернене й погнуте, з одного боку виглядає з-під нього пошматоване тіло старшого стрільця шофера В. Самбора. Тільки голова й обличчя цілі — решта тіла розчавлена. Затримуюся коло нього, навіть нема кому наказати витягнути його тіло з-під авта й похоронити, а він дивиться на мене своїми великими синіми очима й немов каже: "Не забувайте..." Я шепочу молитву й відходжу. Але ми ще вернемося, дорогий Самборе, й залізним хрестом прикрасимо твою могилу там, у яру за Загірцями, на краю саду, коло шосе...

Броди в поезії

Тяжкий кулемет в дії

Богдан Бора

ДРУЗЯМ З-ПІД БРОДІВ

Останніх сторінок історії
Ви не читали в тиші заль.
Ви їх писали потом, кров'ю
Під зойк гранат, під рев моторів,
Під крик, жахливий регіт сальв.

Останні сторінки історії —
Це ваш, залізом зритий, шлях
Сповитий квітом, злитий кров'ю...
На ньому черенки, мов зорі —
Серця розкидані в полях.

Останні сторінки історії —
Це ви в атаках і огні,
Як гідні спадкоємці слави,
Що віддали свій юний порив
У жертві рідній вітчизні.

Останні сторінки історії
Написані в полях — лісах
Залізом, порохом і димом
І кров'ю ранених артерій
На синьо-жовтих хоругвах.

Броди

Мовчать поля під хмарним небом,
Навколо тиша — тишина,
Старі траншеї, ржава сталь —
Розбитий танк... А в сіру даль
Кладеться зелень без життя,
Знедолена, мертва.

Гармата з вирваним замком,
Забита в землю звиж коліс,
Зламаний дуб, куски гранат,
Від диму чорні рештки хат,
Туманом вкритий, темний ліс.

І тут же таки серед трав
Горбок малий, ледве помітний
Шолом прострелений наскрізь —
Це знак —

Що тут упав нелітний,
На двадцятій весні життя
Юнак.

Це поле битви. Брідське поле,
Закляте в мертвій тишині
Сумне, мовчить.

А були дні,
Коли залізна пісня зброї,
Вогнений рев гарматніх дул,
Блиски розриваних набоїв,
Машин бойових дикий згул
Створили пекло на землі.

У ранішній, росистій млі,
Прийшли полки, здорові, свіжі,
З собою юність принесли.

До бою в землю залягли,
Прийшли чуйно...

Кріс в руках —

І думка, як тривожний птах:
Чи стримаєш? Чи переможеш?
О Боже...

Стримали. Перемогли. І юним квітом полягли
На Брідським полі, полі бою —
Ось тут де я, тепер, самотній стою
Й дивлюсь. Із б'ючим серцем та без сліз — ,
На могилки, на поле, ліс...
Мовчать лани, вітри ущухли —
Навколо тиша — тишина.
Дивлюсь — і я вже знов з Тобою,
Мій Брате з Брідського кітла.

Ніхто не зна і я не знаю,
Де Ти заляг в останній раз —
Я думав: хоч запам'ятаю,
Та зрив стрільна розкинув нас:
І коли дим поплинув далі —
Тебе не стало. Лиш в руці

Тепло з Твоєї ще долоні
Й задимлена діра в землі...

.....

Побратими, спокійно спить,
Про долю-волю тихо снить
Вас не забули.
Софії перший вільний дзвін
Приречений Вам у поклін,
Полум'я вічне Вам у славі
В окупленій Вашим життям
Державі.

В. Мусій

Неначе вчора...

(Борцям під Бродами)

Неначе вчора моїх друзів
Я бачив у рядах
І чув пісню "Ой, у лузі"
У рідних містах.

Неначе вчора я читав
вістку:
— На фронті наші стрільці!
І у всіх стрічних по місту
Була радість на лиці.

Неначе вчора гули гармати,
Багрились кров'ю небеса
Й лунав наказ: На чати!
На чати в селах і містах!

Неначе вчора клекотіли
ліси,
Скавуліли кулі із болю,
Гарчали танки наче пси,
Скоростріли строчили
волю.

Неначе вчора творилася
гать
З людей і заліза,
Щоб в Україну не лізла
гадь
Червона люта і грізна.

Неначе вчора були
перемоги,
А потім відступ на
чужину, —
Та бійцям немає знемоги
Доки неволить ворог
Україну!

Михайло Ліщинський

ПЕЛЮСТКУ МАКУ, ВІТРЕ, ПРИНЕСИ.....

(На спомин битви Української Дивізії під Бродами.)

Пелюстку маку, вітре, принеси,
Що в Жаркові між жита впала,
Бо бачити я хочу, чи вона така, як ті,
Що їх колись, ґранати розвівали.

Пелюстку маку, вітре, принеси ...
Таку, як та, що при межі в полях
Багром завітла на чолі стрільця,
Що впав за рідний край там у боях ..

Пелюстку маку, вітре, принеси
Крізь гори, ріки, океани,
Бо сила в тій пелюстці там така
Що згоїть всі вояцькі болі-рани

Пелюстку маку, вітре, принеси...
Нехай покажу внукам своїм,
Які то маки красні в нас цвіли
Як в липні йшли під Бродами великі бої.

Пелюстку маку, вітре, принеси,
Щоб внукам як Є в ш а н лишити,
Щоб і вони дорогу там знайшли,
Де бій буде ...останній бій великий ...

Броди

Залізо,
Бронз,
Незломна криця —
Сотні, полки. Вогонь в очах
Горить, іскриться,
Бо знову зброя в руках!
У дулах крісів і гармат,
В гранатах — Смерть.
Чаїться тиха, щоб на знак
Зірватися в вогнях,
залізі, в герць —
Нестримна, дика...
Залізо,
Бронз,
Незломна криця —
Сотні, полки — Дивізія одна.
А їх — як рій,
У сотні тисяч,
У мільйони...
Дич — орда!
Вогонь в очах,
Палають лиця.
Це перший бій!
Великий бій!
За Волю бій!
Бо там — уже Столиця!
Залізо,
Бронз,
Незломна криця —
Сотні, полки — Дивізія одна.
А їх —
як рій...

Зірвалась Смерть — лютує,
злиться,
У крові, злобою п'янка.
Це бій!
Залізо,
Сталь,
Вогонь як води —
Це пісня слави ще одна —
Лицарський чин
Це Броди, Броди, Броди!!!

Олег Лисяк

Ми не заснем

Під Бродами маки цвітуть
І наш гріб значать;
а в небесах
Пісню свою виводить птах,
Як в дні боїв —
що в даль ідуть.

Ми є мертві. Не загудуть
Нам сурми знов в бойову путь
А ми — боролись у цих днях
В брідських житах.

Хай ті, що після нас прийдуть
Цей сам, що й ми,
вогонь несуть.

Якщо забудуть про наш шлях
Ми не заснем в наших гробах.

Хоч, — що рік маки
цвістимуть
В брідських житах.

Є. Силенкова*

В ВІЧНУ ПАМ'ЯТКУ ДЛЯ ВАС!...

Посажу я квітку синю,
Квітку синьо-золоту —,
Ти боровся за Україну,
Дав їй силу молоду.

Посажу я квітку синю
На могилу твою, сину.
Слізьми буду поливати
Довго, довго — до загину...

І заквітне буйним цвітом
Квітка синьо-золота,
Прапор Слави-України,
Тож була твоя мета.

Нехай квітне тая квітка,
Прапор синьо-золотий.
То тобі від України,
Оборонче молодий.

І від себе я складаю,
В вічну пам'ятку тобі —, Теж умерти за Україну
Присягаю так собі...

"Ой Морозе, Морозенку!"...
Так співали ми колись,
За борця, що згинув стійко
Сльози нам з очей лились...

Тепер плаче вся Україна,
По вас, — цвіте молодий,
І засадить на могилах Прапор синьо-золотий.

Спіть же тихо, Сини Волі,
Не забудемо ми Вас!
І здобудем Україну —
В вічну пам'ятку для вас!...

*Авторка цього символічного вірша — мати сина-одинака, що згинув в рядах Дивізії.

ДОТИК ПРЕЧИСТОЇ

(Тим, що впали в брідському колі смерти — присвята)

В теплу липневу нічку,
як грали зловіще гармати,
по брідським побоєвищі
проходила Божая Мати.

Тому згорнула волосся,
тому рани перев'язала,
подала ковток водиці,
іншому щось лиш сказала.

Тому сльози з очей втерла,
до того тільки всміхнулась.
Тамтого перехрестила,
як біля нього зігнулась.

Тому шолом з чола зняла,
з тим проказала молитву.
Нікого не оминала
і не зважала на битву.

Холодну клала долоню
на згорячені скроні.
Від дотику того ніжного
зникали враз усі болі.

Хто тільки міг ще піднятись,
той цілував краєць шати.
Кожний шептав ледве чутно:
Спаси, рятуй, Божа Мати!

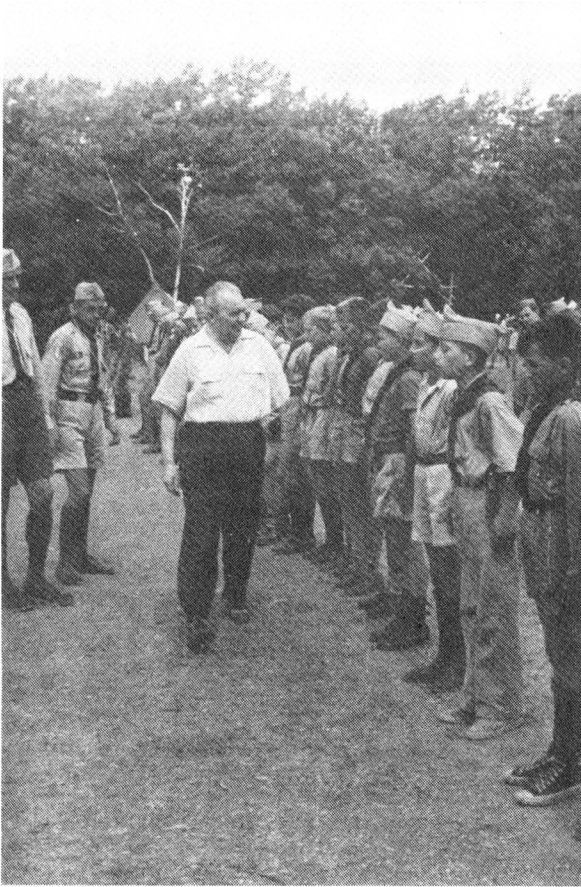
У ту пропам'ятну нічку
постать біла, імлиста —
по брідському полі бою
мов привид ішла Пречиста.

Очі горіли стражданням,
серце здригалося з болю.
Одежа побагряніла
від крові, що плила рікою.

З втоми згиналися ноги,
по лицях сльози спливали.
А битва шаліла довкола,
а кулі мов оси літали.

В теплу липневу нічку,
як грали зловіщо гармати,
поміж ранених і вбитих,
проходила Божая Мати.

*Підполковник Михайло Ліщинський
на пластовому таборі
стор. 334: під Бродами*

Багнет на крісі...

Обильне жниво з поля битви смерть забрала.
Втомилась мабуть, пішла одпочивать.
А тиха ніч на полі все приспала,
Лише вогні кругом, це села так горять.

І біль не спить, коло ранених бродить,
В обійми він бере поранених стрільців,
Десятий день вже на боях нам сходить,
Та ворог нас таки не одолів.

Як ранком сонце зійде за горою,
То ми до прориву підемо у боях.
За нами смерть піде і гострою косою
Косовицю свою зачне знов на полях.

Може життя моє її коса підкосить
І десь тут при межі сконаю з болю я.
Та всеж таки Москві в полон не здамся,
Тиранам я не буду за раба.

Бо вірю я, що день великий прийде,
В бойові лави нарід весь піде.
Я вірю, що і нам ще сонце волі зійде.
І вільним на землі наш нарід заживе.

Тому вперед мої друзі бойові
От там за насипом ворог на нас засів,
Багнет на крісі!! І будьте всі готові,
Штурмом взяти окопи ворогів.

Багнет на крісі! Ще раз за Україну!
Ще раз багнетами проб'ємо собі шлях,
Ось бачите: горять ворожі танки,
Вони не спинять вже нікого у боях.

Зірвалася розстрільна до атаки,
Окопи ворогів в бою штурмом бере,

Бо з нами йде на штурм могутий Дух Мазепи,
Він нам гетьманить, в бої він нас веде.

На крисах в нас багнет, а в серці в нас
завзяття.

Окопи ворогів ми штурмом все берем,
Високо, по лугах калина піднялася,
А ми її ще вище *підіймем*.....

Приманджали. З війни прийшли.
Та не до дому, не до рідних стріх.
Прийшли озброєні, примаршували,
Повздож дороги зброю склали —
І з нею юність, радість, сміх...

В табір полонених прийшли.
З-під Бродів, Фельдбаху і Грацу,
З бойових піль великої війни,
Прийшли голодні, змучені, ранені,
В шоломах погнутих, старих,
З устами сціпленими в болю,
За вбиту кров — але прийшли!

Через гористі землі чужі,
На захід три шляхи вели —
І на шляхах цих горді дужі
Юнаки, хлопці, сиві мужі
Тихе приречення склали;

"Ми зброю — хоч чужу — та взяли,
Слідами ми пішли батьків —
Війну цю не ми розпочали
І — Боже! — Ти її не докінчив.

Тому клянємось в цю хвилину
На матір нашу — На Україну:
Ми вернемось при повній зброї —
Як сонця схід зійде вогнем.
Ми вернемось кінчати діло,
Почате пламенним мечем.

Не плачте, не тужіть брати,
Готуйте зброю, ждіть знаку —
Бо знак прийде, як грім з небес
І ми з'єднаємось в бою.

ВАСИЛЬ ДЕ-ВУ, на постої, серпень, 1944,

Брідська Елегія

Болота... Болота... Скрізь могила одна.
Куди ступиш — то гріб, гробом кожний окіп, гробом
кожний ручай...
Де ж це так?!..

Не питай... Гробом села, городи...
Гріб на гробі.. це БРОДИ.
З Гути чайка летить і квилить, все квилить,
Серце нені в одчаю, бо в окопі конає із раненим
стрільцем
Чаєнятко мале —

в крові сонця доходить
Проклинаючи БРОДИ.
Мамо, сина не жди, під Пеняки піди.
Здави сльози в душі, не порушуй тиші, хай Твій син
кріпко спить
Про майбутні хай снить

Юних Львів легіони,
Що ПРИЙДУТЬ ще під БРОДИ!..
Бідні Ви Матері, від зорі до зорі
Із судьбою змагались — чаєняток ховали... Аж шуліка
примчав,
На гніздо чайки впав...

І в нерівному бою
БРОДИ вмилися Кров'ю.
Спіть, БРАТИ, сном благим.

Автоматом стальним
плюнем в очі катам,
Бо присягу ми ВАМ
в ніч пекольну склали:
Стати кріпше скали
І крізь бурі-негоди
ЗНОВ ПРОБИТИСЬ ПІД БРОДИ...

БРОДИ

Коли нахмуряться широти,
І в небесах ударить грім,
Зітхає вояк, згадавши всоте
Громи на обрії своїм.

Згадаєш вишкіл, марші, коди,
Царя звірів на рукавах,
Свою Дивізію і Броди,
і побратима смерть в житах...

Минуло все — війна, Ріміні,
Пригас душі нестерпний біль,
І нині ось в чужій країні
Вже не вояк він, а "цивіль".

О, дні вояцькі давні, де ви?
Згубились десь поміж доріг,
І лиш в нутрі своєму лева,
Немов реліквію, зберіг.

І пронесе всі негоди
До дня грядучого, в яким
Туди на схід, на рідні Броди,
Піде у наступі новім.

Сам, наче лев — крізь ліс і гори,
Орлом над морем пролетить
І в битві з ворогом суворо
Смерть побратимову пімстить...

Лише не спиниться у Бродах
І не спічне, бо другий раз
Його чекає вир походу
Від Бродів ген — аж по Кавказ!

(Із збірки "В чужинних приладах" Лондон 1967)

Юра Яремківч

На втраченій позиції

(Борцям з-під Бродів)

О, Пане, як вважаєш, що доспіло зерно й пора в покоси класти плід, дай витривалости, відваги й сили знести, чого минути нам не слід.

Якщо вже смерть закреслює спіралі довкола нас в щораз то вужчий звій, енергію циклопів дай, гарт сталі і влий в серця сократівський спокій,

щоби колись, як у крові опарах наш Золотий народиться Устав, внук, що на українським Альказарі хрест пам'ятний ставлятиме, писав:

"Тут в пам'ятнім сорокчетвертім році погибли від ракет, шрапнелів, бомб, від метачів вогню, в бою отвертім, з грудей востанне утворивши ромб

до нападу, нащадки Осьмомисла, задивлені в нових часів обрій, як срібна смерть над кріпостою зависла, відважно й сміло йшла назустріч їй.

А дав їм Бог за найсвітліше терно зі слави, чести і безсмертності пролити кров. У сталевім інферні життя за блиск Тризубовий віддати".

Тоді миліш буде зложити в руки Твої життя на спаленій траві,

в яку впивається наш зір крізь люки
в бетонах бункрів.

Пане, просьби дві
сповни нам ще: жінок вдовичий
шлях облегли, й дітей-сиріт, коли
хоч через сон ім'я батьків закличуть,
до серця свого щиро притули.

Хотілося б м'які їх рученята
взяти в тверді вояцькі п'ястуки,
почути ще хоч раз пестливе: "Тата",
з очей відчитувати їх думки; —

ще в матерей спрацьовані долоні
покласти би розпалені чола,
з котрих та мить думки, як баскі коні
по світу самопасом розвела.

— — — — —

А втім...: За час кількох цих слів молитви
звувся знову круг. Надходить час
шоломи затиснуть. О, Боже, в битві,
в останній нашій битві будь при нас.

(Вірш присвячений Дивізії автором з нагоди З'їзду
Братства в Клівленді в дні 2 серпня 1952).

Тводор Маркус
Старший Булавний

ПРИСВЯЧУЮ 3-Й ЧОТІ 1-ОЇ СОТНІ 14-го ПОЛКУ
ПІОНІРІВ, КОМАНДАНТОМ ЯКОЇ БУВ СТАРШИНА АРМІЇ
УНР ОДИН ІЗ 359-И ГЕРОЇВ БАЗАРУ ПОЛК. ІВАН
РИМБАЛОВИЧ "ТАТО". ЧОТА, В ЯКІЙ Я МАВ ЧЕСТЬ
СЛУЖИТИ, МАЙЖЕ В ЦІЛОСТІ ЗАГИНУЛА В ЛІСАХ
ЯСЕНОВА, ПРИ ОБОРОНІ ШЛЯХУ ВІДСТУПУ НАШОЇ
ДИВІЗІЇ.

Друзям з моєї чоти

Вам, Піоніри третьої чоти,
Що в Ясенівськiм лісі —
 — у великому змагу до мети —
Вам доля присудила
із зброєю в руках
 — в бою за всіх нас полягти
 присвячую.

Мене, як чотового вістуна
послано щоб сотню наздігнати
про бій вогневий чоти
сотенному переказати.

Я, друже чотовий, сповнив наказ
та відсічі ніколи Ви не дочекались
героями упали Ви в бою —
і ворогові за життя не здались.

Нехай учаться й тямлять наші діти
на землях рідних по містах чужини
як ми кривавились в боях з Москвою
за волю Матері — України!

Тарас Священко

Безсмертним лицарям Бродів

Невжеж і не судилось вам
Вернутись у славі
З вінком лавровим на чолі,
Невжеж і не судилось
Народу вашого синам
Засісти у свободних колі
Панами власної землі.

О ви преславні лицарі — герої
У ваших стіп складаємо вінки
За ваш безсмертний змаг до волі
Хай буде вічна хвала вам.

Ви йшли в одчайному змаганні
Крізь бурі, терня і страждання
Життя і голови буйні
Ви клали в жертву вітчизні.

Та ваша кров не йшла на марно
На ній росли новії кадри
Новітні лицарі-борці
За вашим прикладом значили
Свій шлях в борні.

Хай буде вічна хвала вам
Що ви створили міт борцям
Й Україна надхнена в огні
Здобуде волю й кращі дні.

Вже йде цей день побіди
Вже б'ють літаври, сурмлять труби
Україна зрушилась у сні
Хай буде хвала вам борці.

Україно нене пресвята,
Ти житимеш во вік
Могутня, сильна і одна,
Бо в тебе лицарі-борці
Що клали голови в огні.

Богдан Бора

Вже відгреміла війна

Вже віддзвеніли підковами
 коні,
Вже відгриміла залізом
 війна,
В синь барвінкову вдяглись
 небосклони,
З золотом-сріблом злилась
 далина.

Вже віддзвеніли підковами
 коні,
Тільки ще дзвонить
 в просторі луна,
А між хатами та
 по підвіконні
Блудить розхристана пуста
 сумна.

Пуста. Не ворошиться
 тиша.
Німо вдивилися верби
 у став.
Вітер злетить, довгі коси
 розчеше,
В ухо нашепче і знову
 і знову пропав...

Мати на приспі з лицем
 в небосклони
Сина чекає — ще
 й досі нема...
Хоч віддзвеніли підковами
 коні,
Хоч відгриміла залізом
 війна.

Юрій Форись

Отче наш...

Могутній цар на небі Ти.
Ім'я Твоє — це заповіт.
Воля Твоя, як грім сильна,
 свята.

— На небеси. —
 А на землі
Червоний сатана
Кривавить світ.

 Зійди!
В гніві Твоім
 святім
 спали
 зітри

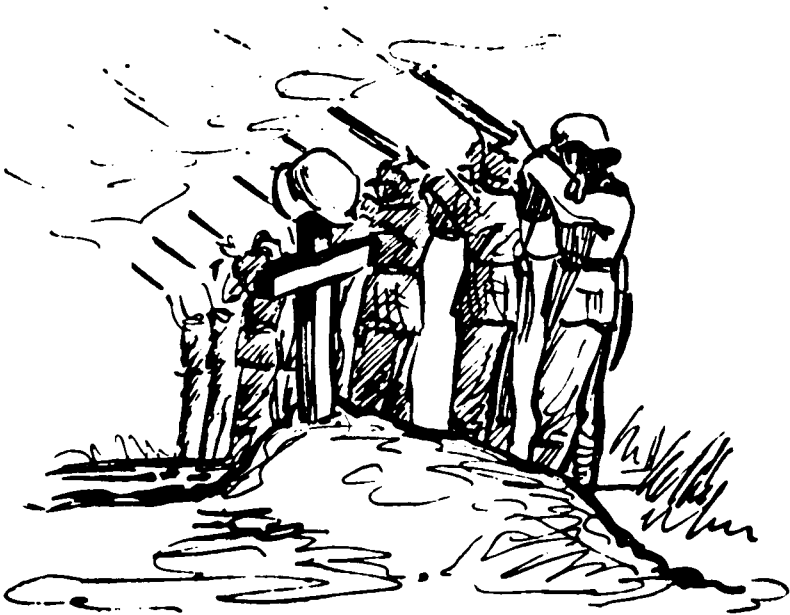
З лица землі це пекло.
 В ньому ми,
Колись вільні,
 у своїй хаті
— Хліб наш насушний —
Просим ката,
 як ласки.

 Жebraки,
 Раби ми.
— І прости нам довги наші —
 Як ми колись,
Мечі міцні,
 тверді,
 крицеві візьмем в руки
І його, чорта, скупаем в крові.
Прости його. Ласкавий Ти.
 Бо ми
 Довгів
Оцих кривавих не простимо!

Смерть мільйонів,
Смерть братів
Ми пімстимо!
Проллємо
Кров за кров!
— І не введуть нас у спокусу —
Кати ласкавим словом.
Ми не спочнем, поки знов
На трупах їх лукавих
Збудуем Царство Правди,
Волі
і Любови.

Для поколінь,
що прийдуть.
Амінь!
— Отче наш —
нам поможи!

Беллярія, 23. 7. 1945

Богдан Бора

МРІЯ

Шинеля. Кріс. Сталева каска,
А на чолі тризуб,
І пісня голосна, Юнацька
На крилах теплих губ.

А потім грім, до хмар заграва,
Удари бомб, гранат...
І кров ... гаряча кров на травах ...
У смертних спазмах кат...

Земля, окопи злиті кровю,
А трупи тут і там ...
І ми ідемо в бій з любовю
Між смертю а життям,

І землеграї над полями...
Поораний врожай
А там — за чорними димами —
Блакитний, Рідний Край.

Шинеля. Кріс. Сталева каска.
Моторів вічний гам ...
Хіба ж ... хіба ж не є це казка
Борцям за волю — нам?

Післяслово.

Значіння бою під Бродами та його оцінка, подібно як і творення Дивізії, були різно інтерпретовані, залежно ким, коли та серед яких обставин. З перспективи тридцяти років можна однак більш спокійно, без пристрастей, проаналізувати ці події і приходиться ствердити, що серед тодішніх обставин, це була позитивна дія, яка себе вповні оправдала. Вистарчить запізнатися з цією збіркою статей, рецензій, спогадів і поезій, писаних в різних часах і різними авторами, щоб прийти до такого висновку. В кожній статті, включно з статтями опонентів Дивізії, стверджено без жодного сумніву, що Дивізія була українською військовою частиною, яка мала щастя боронити Батьківщину перед жорстоким, червоним окупантом. Що більше, доля судила Дивізії, як і славній УПА, продовжувати збройну боротьбу, відновлену в 1914 р. УСС-ами, проти відвічного ворога України, Москви. Це факт, якого ніхто не зможе змінити і якого невдасться поминути, вивчаючи історію другої світової війни.

Закиди і довголітнє очорнювання Дивізії, так майстерно приготовлюване ворогом і нажаль повторюване без надуми, деякими емігрантами, своїми і чужими, при докладній аналізі, виявилось безпідставним. Правда побідила, бо інакше і бути немогло. Воїни Дивізії доказали свою вірність і відданість Україні не на словах а чином. Дивізія та її дії примусили рівнож світові потуги застановитися над українською проблемою. Тим самим Дивізія до деякої міри заступила на світовій арені, брак української дипломатії. Тому питання про доцільність творення Дивізії а зокрема, без

договорів, чи гарантій з німецької сторони, не можна брати поважно. Кожному зрештою було відомо, що в час творення Дивізії Німеччина була ще настільки сильною, що могла перевести набір до війська без згоди українців. Чи з того була б більша користь українській справі? Тисячі українців були б розпорошені по цілій німецькій армії.

Вибираючи непегку і ще більше непевну дорогу українського вояка, доля інших українських формацій в німецькій армії була добре відома, ці тисячі, що вступили в ряди Дивізії не питали за договорами, чи гарантіями. Вони також несподівалися жодних концесій, чи подарунків від німців. Йшли з переконанням, що одиноко **власна сила**, базована на знанні воєнного діла, зможе мати позитивні наслідки в боротьбі за свободу. Чи дійсно можна було вірити в договори, чи концесії? Історія така багата на приклади де договори, так довго респектовано, як довго за ними стояла реальна сила. Такої сили в той час і в тих обставинах українці не мали, подібно як не мали дипломатичних представництв.

Не звертали дивізійники уваги і на зовнішню форму. Тому дивно звучать закиди, що Дивізія, маючи німецькі однострої і зброю, не могла під Бродами, боронити рідного краю перед московською навалою.

Цікаво, що подібного закиду невжито супроти УСС-ів, які одержали також однострої і зброю від Австрії.

Відомо, що під кінець війни Дивізія одержали тризуби і була заприсяжена ген. П. Шандруком на вірність Україні, а тим самим також і офіційно ввійшла в історію, як Українська Дивізія.

На ділі, від самого початку, вояки Дивізії себе ніяк інакше не почували, мимо одностроїв, як тільки українськими вояками, які мали щастя зі зброєю в руках, боронити Батьківщину. Звичайно, наведені закиди можна було почути лише від тих, які в ті так непевні роки війни, спромоглися на одну дію, маючи концепцію забрати як-найбільше майна і втікти до "зненавидженої" Німеччини,

щоб тільки spaоти своє життя і то часто під покровом, тих же дивізійників, яких пізніше було так вигідно очорнювати.

Воїни Дивізії знали хто вони є і за що пішли в бій. Вони знали, що волі ніхто не дарує, її треба вибороти а це вимагає жертв. Свідомі цих жертв, добровольці йшли, бо знали, що іншої дороги до свободи не може бути.

Богато залишилося з них на полях під Бродами і згинули вони, як українські вояки за Україну. ✓

Чи оправдані такі великі жертви одної битви, яку часто називають зовсім неоправдано трагедією.

Відомо, що на побоевищах другої світової війни впало багато українців, багато більше, як дивізійників під Бродами. Гинули вони однак в чужих арміях, часто нам ворожих. Чи коли небудь історія згадає цих українців, які гинули під Монте Касіно в рядах армії Андерса, як українських вояків? Їх хоробрість і слава записані на чуже конто. Їхня смерть силою обставин, не принесла Україні користі. Не створили вони легенди визвольної боротьби, на якій могли б виховуватися прийдешні покоління. Тому жертви, які Дивізія понесла під Бродами себе вповні оправдали. Ця військова одиниця, подібно як УСС-и, створила легенду збройної боротьби, за волю.

І тут на чужині і там в далекому поневоленому рідному краю, нарід добре розуміє і оцінює готовість, жертву і пролиту кров своїх воїнів. Розуміє вагу цих жертв і ворог. Він тремтить, немає спокою та докладає усіх зусиль, щоб затерти сліди цієї збройної боротьби українського воїна, знищити цю легенду. Невдасться однак жодному окупантові знищити світлу пам'ять українського воїна. Прадідна українська земля, так сильно зрошена кровю її оборонців, виростить нове покоління, покоління виховане на створеній легенді УСС-ами, УПА і Дивізією, яке завершить недокінчене діло, здобуваючи Україні волю.

*гляди Дивізійні відзнаки стр. 4.

Зміст

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ ДИВІЗІЇ

- 7 *О. Лисяк*: Битва без легенди
15 ... І після чверть сторіччя
- 21 *П. Шандрук*: Броди
- 28 *Л. Ортинський*: Перша Українська Дивізія на тлі політичних подій другої світової війни
- 54 *Л. Шанковський*: Бій під Бродами в навітнені советських джерел
- 63 *М. Хроновят*: Паралелю між визвольною боротьбою українців у двох світових війнах.
- 69 *о. І. Гриньох*: Дивізія "Галичина" й українське підпілля
- 92 *М. Ліщинський*: Вгляд в проблему Української Дивізії і її великої битви під Бродами
- 112 *Б. Підгайний*: Два шляхи — одна мета
- 119 *Р. Долинський*: Українська Дивізія та УПА під Бродами
- 127 *В. Д. Гайке*: Бій під Бродами
- 159 *К. Гірняк*: Українська Дивізія "Галичина"
- 175 *В. Державин*: Рецензія після 13-и років
- 181 *М. Брадович*: Книга геройства й остороги
- 185 *І. Кедрин*: 7000 поляглих за ідею
- 189 *В. Барагура*: Перша Дивізія УНА — історична необхідність
- 193 СПОГАДИ
- 195 *о. Б. Левицький*: У 30-ту річницю боїв під Бродами

- 203 *о. М. Левинець*: Звіт
- 208 *В. Верига*: Наша сотня вже готова
- 255 *П. Силенко*: За прорив з оточення
- 265 *М.Л.*: Піонери
- 268 *М. Молодецький*: Аж до кінця...
- 289 *М. Дябога*: В артилерійському полку
- 306 *О. Луцький*: Чота воєнних звітодавців у боях під Бродами
- 310 *С. Гуляк*: Празник Св. Петра і Павла в окопах
- 313 *Л. Ортинський*: Ми повернемось
- 323 **БРОДИ В ПОЕЗІЇ**
- 325 *Б. Бора*: Друзям з-під Бродів
- 326 *С. Любомирський*: Броди
- 328 *В. Мусій*: Неначе вчора...
- 329 *М. Ліщинський*: Пелюстку маку, вітре, принеси...
- 330 *Ю. Форись*: Броди
- 331 *О. Лисяк*: Ми не заснем
- 332 *Є. Силенкова*: В вічну пам'ятку для Вас!...
- 333 *О. Божемська*: Дотик Пречистої
- 336 *М. Ліщинський*: Багнет на кріс!...
- 338 *В. Де-ву*: Брідська елегія
- 339 *М. Верес*: Броди
- 340 *Ю. Яремкевич*: На втраченій позиції
- 342 *Маркус*: Друзям з моєї чоти
- 343 *Т. Священко*: Безсмертним лицарям Бродів
- 344 *Б. Бора*: Вже відгреміла війна
- 345 *Ю. Форись*: Отче наш
- 347 *Б. Бора*: Мрія
- 348 *Р. Дразжньовський*: Післяслово

